

Джек Лондон

Буйний День

Буйний День

Частина 1

Розділ I

Вечір у «Тіволі» видався нудний. Відвідувачів у великій кімнаті з рубленими стінами було небагато. Біля довгого прилавка стояло півдесятка людей. Двоє з них доводили один одному, що помічніше від скорбуту — настій з ялинових голок чи цитриновий сік. Сперечалися вони змуджено і раз у раз похмуро замовкали. Решта заледве звертали на них увагу. Біля протилежної стіни стояли столи для азартних ігор. Цього вечора за ними було майже порожньо. Костей ніхто не кидав. Один тільки чоловік грав сам із собою у «фараона». Рулетка не крутилася, а круп'є стояв коло грубки, що аж гуготіла, до червоного розжарена, і розмовляв із молодою чорноокою жінкою, ставною й гожою з лица. Від Джуно до Форту Юкону всі знали її під прізвиськом «Діва». За одним столом троє грало в покер, але на дрібні марки й без ніякого захоплення, бо не було глядачів. Крізь відчинені двері в задній стіні видно було, як у прибічній кімнаті три пари мляво танцюють під фортеп'яно та скрипку.

Проте Серкл-Сіті не був порожній та й грошей у ньому не бракувало. Як звичайно, там зібралися шукачі золота з Лосячого ручаю та з інших розсипищ. Літнє промивання дало людям чимало, і гамани в них повні були золотого піску та самородків. Клондайку тоді ще не було відкрито, і на Юконі нікому й на думку не спадало, що можна глибше копати та відігрівати мерзлий ґрунт вогнищами. Тому взимку роботи не було, й довгої полярної ночі люди ниділи мов у сплячці по таких таборах, як Серкл-Сіті. Час їм стягався дуже поволі й нудно. Гамани розпирало золото, а єдину розвагу можна було знайти тільки по шинках. І все-таки в «Тіволі» цього разу було не людно. Діва, стоячи під грубою, позіхнула на весь рот.

— Як тут не розворушиться — піду спати, — сказала вона, звертаючись до Чарлі Бейтса. — Що там скоїлось у таборі? Повимерли, чи що?

Бейте полінувався навіть відповісти і понуро крутив собі далі цигарку. Ден Макдональд, власник «Тіволі» та всіх його ігор, один із перших шинкарів на горішньому Юконі, теж понуро перейшов кімнату й зупинився біля грубки.

— Помер хто, чи що? — спитала його Діва.

— Та начебто, — відповів шинкар.

— То, либонь, усі вони там перемерли, — зробила висновок Діва й ще раз усмак позіхнула.

Макдональд осміхнувся й кивнув головою. Він уже намірився був щось сказати, коли враз надвірні двері розчинилися навстіж і до хати вступив якийсь чоловік. Морозяне повітря, що повалило за ним, від тепла взялося парою; вона обгорнула його до колін, постелилася підлогою й розтанула біля грубки. Знявши з кілка віник, він пообмітав сніг із мокасинів та довгих вовняних панчіх. Прибулець здавався б високою людиною, якби йому назустріч не вийшов і не взяв його за руку височенний франко-канадець.

— Здоров був, Буйний Дню! — привітав вія прибульця. — Далєбі, радий тебе бачити!

— Здоров, Луї, коли це вас сюди занесло? Ходімо, вип'ємо та розкажеш мені все про Костяну річку. А, бодай вам, ну, здоров, здоров ще раз. А де ж твій товариш? Чом я його не бачу?

Від прилавка підійшов ще один здоровило і стиснув прибульцеві руку.

Олаф Гендерсон і француз Луї, що працювали вдвох на Костяній річці, були найдебеліші на весь край чоловіки, і новий гість, хоча тільки на півголови нижчий, здавався проти них недоростком.

— Здоров, Олафе! — сказав новий гість, що його названо Буйним Днем. — Тебе мені й треба, чуєш? Завтра мій день народження, і я думаю вас усіх повкладати! Чуєте? І тебе, Луї, теж не мину! У свій день народження я можу всіх вас поваляти! Чуєте? Ходім, Олафе, вип'ємо та й побалакаємо.

Від нового гостя в шинку неначе теплом війнуло.

— А, Буйний День! — скрикнула Діва, пізнавши його зразу, тількино він уступив у кімнату.

І похмуре Бейтсове обличчя раптом проясніло. Ден Макдональд попростував до трьох приятелів біля прилавка.

Разом із Буйним Днем у «Тіволі» враз повеселішало. Заворушилися буфетники, задзвеніли голоси, пролунав сміх. Скрипаль, визирнувши у двері, сказав піаністові: «Це Буйний День!» — і темп вальсу пожвавішав, танцюристи, ніби запалившись загальним настроєм, закрутилися немовби справді з охотою. Усі-бо здавна знали, що коли з'являвся Буйний День, ту ж мить зникала всяка нудьга.

Раптом обернувшись, він угледів молоду жінку, що стояла під грубкою й дивилась на нього палкими привітними очима.

— А, здорова була, Діво! — гукнув він. — Як ся маєш, Чарлі? Та що це з вами всіма скоїлось? Чого так понадималися всі, неначе труна не коштує тільки три унції? Ходімо, вип'ємо! Та ворущіться ж, непоховані мерці! Ідіть, труїться! Геть усі! Цей вечір мій! Я п'ю й гуляю! Завтра мені тридцять. Уже старість! Це останній вибух молодості! Друзі ви мені чи ні? Ну, горніть, горніть усі сюди! Стій, Девісе! — гукнув він до чоловіка, що встав був з-за фараонного стола. — Мені хочеться поспитати щастя. Побачимо, хто з нас двох сьогодні всіх частуватиме.

Буйний День вийняв із кишені важку торбинку із золотим піском і поклав її на карту.

— П'ятдесят! — коротко сказав він.

Девіс здав дві карти. Побила карта Буйного Дня. Він записав на папірці виграш, і вагар за прилавком зважив на п'ятдесят доларів піску та висипав його Буйному Дневі в торбинку.

Вальса в прибічній кімнаті дограно, і три пари танцюристів, а за ними й музики рушили до прилавка.

— Гей, горніть сюди! — гукнув Буйний День, угледівши їх. — Ідіть і вибирайте, чого душа бажає! Сьогодні мій вечір і така ніч, що трапляється не часто. Та йдіть же ви, сиваші та рибоїди! Кажу ж вам, це мій вечір!

— Препаршивий вечір! — докинув Чарлі Бейте.

— Правда твоя, синку, — весело погодився Буйний День, — вечір таки паршивий, а все ж це мій вечір! Я й сам паршивий старий вовк. Послухайте-но, як я вию!

І він справді завив вовком, завив, як самотній сірий вовк північних лісів, аж Діва здригнулась і затулила собі пальцями вуха. А за хвилину Буйний День уже вхопив її в обійми, вихором помчав у кімнату для танців і закрутився разом з іншими трьома парами у хвацькому вірджінському рілі.

Кімната ходором ходила від тупоту ніг, узутих у мокасини. Буйний День був осередком веселощів — він запалював усіх жартами та сміхом, і тієї пригніченості, що досі тут панувала, не стало й знаку.

З його приходом і саме повітря в «Тіволі» ніби змінилося, неначе пройнявшись його могутньою наснагою. Люди, що заходили з вулиці,

зразу це відчували, і на їхні запитання, у чім річ, буфетники кивали головою на задню кімнату, відповідаючи значуще: «Буйний День гуляє!» Люди залишалися, і буфетникам додавалося роботи. Грачі так само віджили: незабаром усі столи були вже зайняті, і сухий стукіт марок та хурчання кульки на рулетці, одноманітні й безнастанні, навіть покривали гомін хрипких голосів, лайку та регіт.

Мало хто знав Елама Гарніша під іншим ім'ям, ніж Буйний День. Його прозвали так ще юнаком за звичай витягати товаришів з-під крики зі словами: «Гей, уставайте! Уже буйний день надворі!».

Серед піонерів у цій далекій полярній пустелі, де всі люди були піонери, він був один із найперших. Деякі, як-от Ель-Майо та Джек Макквещен, прийшли, щоправда, раніше за нього, але вони добивалися через Скелясті гори від Гудзонової затоки, він же перший перейшов через Чілкут і Чілкет. Навесні 1883 року, дванадцять років тому, перебрався він вісімнадцятирічним парубійком із п'ятьма товаришами через Чілкутський перевал. А восени повернувся тільки з одним, решта четверо загинули в похмурій, на жодну карту не нанесеній пустелі. І ось уже дванадцять років, як Елам Гарніш шукав золота в присмерковому полярному краї.

І ніхто не шукав його так завзято й уперто, як він. Він виріс разом із цим краєм. Іншого він не знав. Цивілізація була для нього напівзабутий сон якогось далекого життя. Такі селища, як Сорокова Миля та Серкл-Сіті, здавались йому столицями, і він не тільки виріс із цим краєм, а й творив його, нехай ще напівдикий, разом з іншими творив його історію й географію. Ті, що йшли після нього, писали про його переходи й позначали на карті стежки, протоптані його ногами.

Герої не дуже схильні вихвалити геройство, але серед героїв цього краю Гарніша, хоч і зовсім ще молодого віком, шановано як найстаршого. Щодо часу — він прибув сюди раніше за них; щодо діла — ніхто не міг із ним зрівнятися; щодо витривалості — усяке знало, що він побив би найдужчого з них. До того ж його знано як людину сміливу, правдиву й чесну.

У всіх краях, де часто й легко важать життям і не дуже його бережуть, люди цілком природно, майже неминуче шукають розваги й спочинку в азартній грі. І на Юконі люди ставили на карту своє життя заради золота, а вигравши золото в землі, програвали його один одному. Елам Гарніш не був виняток. Вдачу він мав наскрізь чоловічу,

завзяту, й інстинкт грача був у ньому дуже сильний. А в яку гру він мав грати, про те подбало саме життя.

Народився він на фермі в Айові. Батько його незабаром перебрався до Східного Орегону, й Елам пробув там усі свої дитячі літа серед золотих копалень. Він не знав у житті нічого, крім затятої гри на великі ставки. Сміливість та витримка мають, звісно, чималу вагу в грі, але карти роздає велика богиня Фортуна. Чесна праця, що дає певний, але нікчемний заробіток, нічого не варта. Справжні люди проводять велику гру, важать усім для всього, і взяти менше, ніж усе, для них означає програти. Отож, дванадцять років проживши на Юконі, Елам Гарніш тільки програвав. Торік, щоправда, на Лосячому струмку взяв він золота на двадцять тисяч доларів, і ще на стільки залишилось його там у землі, але, як сам казав, він повернув лише невеличку частку того, що ставив. Дванадцять років ставив він на карту своє життя, і сорок тисяч доларів — нікчемний виграш на таку ставку. Цих грошей вистачало тільки на те, щоб трохи випити та потанцювати в «Тіволі», перекалатати зиму в Серкл-Сіті та прохарчуватись наступний рік.

Юконці переробили старе прислів'я; вони казали: «Тяжко прийшло, легко пішло». Після танцю Елам Гарніш знову покликав усіх випити. За чарку платилось долар, а золото цінували за шістнадцять доларів унція; таких, що приймали запросини, було в шинку душ тридцять, і після кожного танцю Елам їх усіх частував. То був його вечір, і нікому не дозволялося за щось платити. Гарніш не був п'яницею, віскі мало невелику вагу в його житті. Він був занадто живучий, занадто дужий і чистий тілом та духом, щоб підпасти під владу алкоголю. У своїх мандрах краєм, із собачим запрягом чи в човні, він місяцями не пив нічого міцнішого за каву, а був і такий рік, коли й тієї кави не бачив. Але він мав товариську вдачу, а що на Юконі товариство можна було знайти тільки в шинку, то він і виявляв її в такий спосіб. Ще змалку він звик бачити в золотошукацьких селищах Заходу, що чоловіки розважаються лише так, і для нього то був єдиний спосіб поводитись у товаристві, іншого він не знав.

Дарма, що вбраний так самісінько, як і решта відвідувачів «Тіволі», він визначався з-поміж них. На ногах він мав мокасини з м'яко вичиненої лосячої шкіри, вишивані на індіанський взір намистинками. Штани на ньому були звичайні, а куртка — пошита з укривала. При боці теліпалися довгі шкіряні рукавиці, підбиті хутром. Юконським

звичаєм, вони висіли на ремінці, перекинені йому через шию. На голові була хутряна шапка з піднятими навушниками й поворозками, що метлялись не зав'язані. Своїм худорлявим, довгастим обличчям, вилицями і ледь запалими щоками він дуже нагадував індіанця. Засмага на виду та гострий погляд чорних очей тільки збільшували цю подібність, хоч із його бронзової шкіри, та й з очей знати було, що він білий. Він показував більш, як на тридцять років, хоч водночас його чисто виголене лице без жодної зморшки здавалося хлоп'яцьким. Та він пережив і витерпів далеко більше, ніж пересічна людина, і це поклало на ньому якийсь невловний слід, що виказував його вік. Він жив простим і напруженим життям, і це жевріло у нього в очах, тремтіло в голосі й немовби завжди шепотіло навіть зі стулених уст.

Губи в нього були тонкі й щільно стискалися над рівними зубами. Загнуті вгору кутики м'якшили їхню суворість, а дрібнесенькі зморшки в кутиках очей свідчили про веселу вдачу. Якби не ці необхідні якості, його натура, суттю своєю дика, була б жорстокою й немилосердною. Ніс був тонкий, гарний, із досить широкими ніздрями, ані завеликий, ані замалий, чоло трохи вузьке, але високе, опукле, прегарної форми. До індіанського тину знов же пасувало і його волосся — рівне, чорне, з тим полиском, що його дає тільки здоров'я.

— Буйний День, а свічки палить, — засміявся Ден Макдональд, коли з кімнати, де танцювали, бухнули покрики й регіт.

— І ніхто не потрапить цього так, як він, еге ж, Луї? — озвався Олаф Гендерсон.

— А так, — відказав Луї. — Хлопець — щире золото!

— І коли Господь Бог в останній день промиватиме його душу, — додав Макдональд, — йому доведеться чимало покидати лопатою в жолоб.

— Добре сказано! — промурмотів Олаф Гендерсон, захоплено дивлячись на старого шинкаря.

— Ай добре, — згодився й француз Луї. — Я так гадаю, що з цієї нагоди не гріх і хильнути.

Розділ II

О другій годині вночі танцюристи, виголодавшись, припинили танці на пів годинки, щоб трохи підживитися. Саме тоді Джек Кернс запропонував покера. Джек був огрядний чолов'яга з грубуватим обличчям. Удвох із Ветлсом зробив він колись відчайдушну спробу закласти факторію у верхоріччі Койокуку, далеко за Полярним колом. Повернувшись назад, до своїх факторій на Сороковій та Шістдесятій Милях, він поклав собі шукати щастя в іншому напрямі й виписав із Штатів невеличкого тартака й річкового пароплава. Тартак був уже в дорозі, індіани везли його собаками через Чілкутьський перевал. На Юконі його сподівалися раннього літа, коли зійде крига. Пізніше влітку, коли Берингове море та гирло Юкону зовсім звільниться від криги, пароплав, складений у Форті Сент-Майкл, мав прибути річкою, ущерть навантажений усяким припасом.

Отож Джек Кернс запропонував покера. Француз Луї, Ден Макдональд і Кембл (той, що йому колись пощастило на Лосячому) не танцювали за браком дам і через те сприйняли пропозицію прихильно. Вони саме шукали собі п'ятого, коли з прибічної кімнати з'явився Буйний День попідруч із Дівою і з хвостом танцюристів за собою. Почувши, що його кличуть, він підійшов до столу в кутку.

— Хочеш до нас? — запитав Кембл. — Як тобі щастить сьогодні?

— А певне, мені сьогодні щастить! — відказав зраділо Буйний День і враз відчув, що Діва застерезливо тисне йому руку. Їй хотілося ще потанцювати з ним. — Далєбі, щастить, але я радніший танцювати. Та й шкода оббирати вас.

Ніхто не сперечався. Коли він відмовив, то вже відмовив твердо. Діва потягла його за руку, щоб іти перекусити разом із танцюристами. Та настрої йому раптом змінився. Не можна сказати, щоб йому пропала охота до танцю або захотілось Діву уразити, але його волелюбна вдача повстала проти її настирливості. Він і думки не припускав, щоб якась жінка могла ним командувати. Жінкам він подобався, проте в його житті вони багато не важили. Вони були йому забавкою, утіхою, навіть спочинком після більшої життєвої гри. Він не відрізняв жінок від віскі або карт, хоч давно спостеріг, що легше

відучитися від віскі й карт, аніж відкараскатися від жінки, коли вона тебе обплутає.

Він був раб себе самого, що цілком природно в людини зі здоровим «я», але всякого іншого рабства панічно боявся. Солодка неволя кохання була йому зовсім незбагненна. Закохані люди здавались йому божевільними, а над божевіллям — гадав він — не варто й замислюватися. От товаришувати з чоловіками — це зовсім не те, що кохання. У товаришуванні нема ніякої неволі. Це ділова угода між людьми, де ніхто ні за ким не вганяє, але кожен несе свою частину тяжкої праці й небезпеки, уганяючи за життям і золотом. Чоловіки й жінки вганяють одне за одним, намагаючись неодмінно заневолити одне одного, а в приязні між чоловіками цього немає. І хоч він мав надлюдську силу і давав своїм товаришам більше, ніж отримувал сам, але робив це не з примусу, а просто від щедрот своєї праці та героїчних зусиль. Траплялось, переходивши межигір'ями, де дмуть вічні буревії, чи болотами, що кишать мошвою, він ніс на собі вдвічі важчу ношу, ніж будь-хто з товаришів, але робив те з доброї волі, і несправедливого тут не було нічого. Кожен працював, що було сили. Один дужчий, другий кволіший, — так воно є, та доки чоловік працює, віддаючи всю свою силу, доти праця чесна й угода чиста, і кожне має справедливу пайку.

З жінками не те. Жінка дає мало, а вимагає всього. Коли трапиться чоловікові раз-другий на неї зирнути, її вже бере охота обплутати його поворозками свого фартуха. От хоч би Діва. Вона позіхала на весь рот, коли він увійшов, і зраділа хтозна-як, коли він запросив її до танцю. Один танець ще туди-сюди, але щойно він протанцював з нею два, три танці, потім ще кілька — вона вже тисне йому руку, коли його кличуть у карти грати. Ось тобі вже й поворозка, а піддайся раз, то й кінця не буде. Звісно, дівка вона гарна, здорова, ставна, і вродою тішить око, та й танцює дуже добре. Та біда в тому, що вона жінка з властивим усякій жінці бажанням зв'язати чоловіка, спутати його й накласти своє тавро; краще тоді покер. Адже він його любить не менш, ніж танці.

І Буйний День не піддався Діві, не зрушив із місця. Він сказав:

— А втім, я не від того, щоб трохи вас витрусити!

Він почув, як Діва знов потягла його за руку. Їй таки хотілось його обплутати. І на мить у ньому прокинувся дикун, переляканий і кровожерний. У цю безмежно коротку мить він був подібний до

тигра, розлютованого тигра, що відчув перед собою пастку. Якби він був справжній дикун, то він або вибіг би прожогом геть із шинку, або кинувся б на Діву й забив би її. Але враз у ньому ворухнулась віками вихована дисципліна, що обернула людину, хоч і не зовсім, на стадну істоту, і він мимохіть відчув навіть якийсь жаль до жінки. Усміхаючись і зазираючи їй у вічі, він лагідно сказав:

— Піди попоїж чого-небудь. Я не голодний. Ми з тобою потім ще потанцюємо, ще ж зовсім рано. Іди, рибонько!

Тоді вивільнив свою руку і, жартома підштовхнувши Діву в плече, повернувся до столу.

— Коли без обмеження, я граю з вами.

— Межа — до стелі, — сказав Джек Кернс.

— Тоді геть стелю!

Грачі презирнулися, і Кернс оголосив:

— Гарзд, без стелі.

Елам Гарніш сів на вільного стільця й сягнув був до кишені по торбинку із золотом, та передумав. Діва на хвильку запишала губи, тоді відвернулась і пішла з іншими до прилавка.

— Я принесу тобі сендвіча, Буйний Дню, — кинула вона через плече.

Гарніш кивнув головою. Усмішкою вона дала йому знаки, що не сердиться. І він був дуже радий, що врятувався від пут, не вразивши її надто боляче.

— Граймо на бляшки, а то марки геть стола завалюють. Як, не заперечуєте?

— Я згоден, — відповів Кембл. — Моя йде за п'ятсот доларів.

— І моя, — сказав Гарніш.

Інші й собі визначили вартість своїх бляшок. Француз Луї, найскромніший, пустив свої по сто доларів.

На Алясці тоді ще не водилось ні шахраїв, ані шулерів. Гралось чесно, люди вірили одне одному. Чоловікове слово варте було золота в його гамані. Довгастій мосянжевій бляшці вся ціна була який цент, проте коли вже хто грав на неї в карти й оголошував, що вона варта п'ятсот доларів, її й приймалося за п'ятсот доларів. Той, хто вигравав, певен був, що його партнер викупить свою бляшку, відваживши йому золота на п'ятсот доларів.

Бляшки мали різний колір, і через те легко було пізнати, котра чия. За тих перших часів на Юконі нікому і на думку не спало вимагати гроші на стіл. Кожен відповідав за програш усім своїм майном, хоч би де і яке воно було.

Гарніш зняв колоду — йому випало роздавати. Уважаючи це за добру прикмету, він гукнув, щоб усім присутнім принесли випити. Даючи першу карту Макдональдові, що сидів ліворуч від нього, він промовив:

— Ну, пригинайтесь тепер до самої землі, мелмюти, кудлачі, сиваші! Упирайтесь лапами, наляжте на шлейки, натягуйте посторонки! Гайда! Гей! Рушаймо до пані Фортуни! Та будьте певні, що дорога важкенька, крутенька й слизенька, і гін добрий буде, чимало хто без ніг зостанеться!

Спочатку гра йшла зовсім спокійно. Грачі більше мовчали, хоч навколо все гулом гуло. Елам Гарніш ніби кинув іскру. У двері входили нові й нові відвідувачі. Коли Буйний День гуляв, ніхто не хотів прогавити такого видовища. Кімната для танців була повнісінька. За браком жінок декотрі чоловіки пообв'язували рукави хусточками й танцювали за дам. Біля гральних столів товпилися люди. Безнастанний сухий стукіт марок та хурчання кульки на рулетці покривали голоси тих, що стояли коло прилавка або грілися під грубкою. Одно слово, була справдешня нічна гульня в юконському шинку.

Покер тягся досить мляво, великих карт не випадало, і партії не затягувались, хоча ставки були високі. Повна масть дала французові Луї п'ять тисяч, тоді як у Кембла та Кернса було на руках по трійці. Один раз банк на вісімсот доларів припав на дві пари. А другого разу Гарніш викликав Кернса на дві тисячі в темну. Коли Кернс відкрив карти, виявилось, що в нього кварт, а Гарніш зважився блефувати його з парою десяток.

Але десь близько третьої години пішла справжня карта. Настав момент, що його грачі в покер ждуть, бува, тижнями. Новина вмить облетіла «Тіволі». Глядачі принишкли. Хто стояв далі й балакав, усі повмовкали й підступили ближче до столу. Грачі покинули інші столи, а кімната для танців спорожніла. Щонайменше сто душ стояли щільною мовчазною лавою навколо їхнього столу. З великих ставок почали ще до прикупу й усе лізли та лізли вгору, не прикупуваючи.

Кернс роздав карти. Француз Луї розпочав банк одною бляшкою — вона в нього йшла за сто доларів. Кембл тільки покритив її, та Елам Гарніш, до якого дійшов ряд, шпурнув п'ятсот доларів, зауваживши Макдональдові, що стеле йому легку доріжку.

Макдональд глянув на свої карти й поставив тисячу до мрів бляшками. Кернс, подумавши чималу хвилю над своїми картами, покритив її. Тепер французові Луї, щоб не вийти з гри, треба було докласти дев'ятсот доларів. Він так і зробив, повагавшись довгенько. Те саме мусив зробити й Кембл, щоб уже брати прикуп, але він на диво всім покритив дев'ятсот і накинув ще тисячу.

— О, нарешті подерлися вгору, — зауважив Гарніш, покритив тисячу п'ятсот та й собі ще накинув тисячу. — На й Фортуна, далєбі, уже там сидить і дожидає. Наляжте добре на шлейки!

— І я не від того, щоб у гості до неї, — озвався Ден Макдональд, покриваючи дві тисячі й ставлячи ще тисячу.

Отоді якраз грачі запалилися, упевнившись, що пішла велика карта. Хоч на обличчях нічого не було знати, та всі якось несвідомо напружилися. Кожен намагався поводитись як звик за вдачею, але ж удача в кожного була своя. Гел Кембл підкреслював свою звичайну обережність. Француз Луї удавав велику зацікавленість. Ден Макдональд зберігав свою добродушність, хоч деколи вона здавалась трохи перебільшена. Кернс, як завжди, сидів холодний і стриманий, а Елам Гарніш, звісно, жартував і сміявся.

У банку було вже одинадцять тисяч, і бляшки без ладу лежали купою серед столу.

— У мене нема більше бляшок, — жалісно сказав Кернс. — Може, перейдімо на записки?

— Дуже радий, що ти ще тримаєшся, — весело відповів Макдональд.

— Стривай, я ще не знаю! Я вже поставив тисячу. Що там у банку зараз?

— Щоб покрити, треба три тисячі, але ніхто тобі не боронить накинути ще.

— Еге, накинути! Думаєш, і в мене самі тузи, як у тебе! — Кернс глянув у свої карти. — А знаєш що, Маку? Щось моє серце чує. Покрию я ці три тисячі.

Він написав на папірці суму, підписався й поклав на стіл.

Усі звернули очі на француза Луї. Той хвильку нервово перебирав руками карти.

— Ет, моє серце нічого не чує, — промовив Луї нарешті й досадливо шпурнув їх на стіл.

Усі сто з лишком пар очей утупились у Кембла.

— Я тебе не перекриватиму, Джеку, — сказав він і обмежився тим, що доклав потрібні дві тисячі.

Тоді всі очі звернулися до Гарніша. Той щось надряпав на клаптику паперу й кинув його на стіл.

— Тільки попереджую, що тут не доброчинне товариство й не недільна школа, — сказав він. — Я крию тебе, Джеку, і ставлю ще тисячу; а ти що, Макдональде? Ось де розгін твоїм тузам!

— Не бійсь, я свого не вгавлю. Накидаю тисячу, — відповів Макдональд. — Ну, що там твоє серце чує, Джеку?

— Щось чує, — Кернс довго перебирав свої карти. — Граю далі, але я хочу, щоб ви знали, скільки в мене грошей. Я маю пароплав «Бела», вартий двадцять тисяч доларів і ні цента менше; є в мене Шістдесята Миля, там на полицях краму на п'ять тисяч. Далі, ви знаєте, що я купив тартака, він тепер коло Ліндермену; ще одне судно в мене будується. То як, можна мені поборгувати?

— Можна, можна, катай, — відмовив Буйний День. — А коли вже за це зайшла мова, то й я нагадую, що в мене є двадцять тисяч доларів у сейфі в Мака та ще стільки в землі на Лосячому. Ти ж знаєш мою займанку, Кембле? Є там на стільки?

— Певне, що є.

— Скільки там із мене? — спитав Кернс.

— Дві тисячі покрити.

— Гляди, перекриємо, як не спасуєш! Далєбі, перекриємо! — застеріг його Буйний День.

— Е, моє серце мені не збреше! — сказав Кернс, поклавши свого клаптя з написаними двома тисячами на купу. — Так воно мені й тьохкає, так і тьохкає!

— Мені моє серце нічого не каже, проте карта в мене можлива, — заявив Кембл і поклав свого папірця. — Одначе й не така, щоб лізти ще вище. Я тільки крию.

— А в мене саме така, — Буйний День подумав і написав папірця. — Крию цю тисячу і накидаю ще одну.

Діва, що вже стояла в нього за спиною, зробила те, чого не дозволяється навіть найкращому другові. Вона нахилилась йому через плече, узяла зі столу його карти і, держачи їх біля самих його грудей, зазирнула в них. Вона побачила три кралі й дві вісімки. Грачі так і прикипіли очима до неї, але вона не дала взнаки нічого. Обличчя її, здавалося, скам'яніло, вираз його не змінивсь ані на крихту. Жодна риска не здригнулася, ані очі не заблищали. Вона поклала карти назад на стіл так, як вони й були, униз лицем. Очі, що так пильно за нею стежили, відвернулися ні з чим.

Макдональд добродушно всміхнувся.

— Крию тебе, Буйний Дню, і перекриваю ще на дві тисячі. А як там твоє серце, Джеку?

— Та тьохкає, тьохкає! Тепер ви мене притисли, та воно так тьохкає, що гріх великий буде його не послухатись. Крию три тисячі. І ще одне моє серце чує: Буйний День теж хоче покрити.

— Авжеж, хоче, — погодився Гарніш після того, як Кембл кинув свої карти, — той, далєбі, знав, коли і як йому грати. — Крию дві тисячі і прикупуємо.

Серед мертвої тиші, що її порушували тільки голоси грачів, роздано прикупи. У банку лежало вже тридцять чотири тисячі, а гра, може, й до половини ще не дійшла. Діва дуже здивувалася, побачивши, що Буйний День відкинув дві вісімки, залишив у себе три кралі й прикупив дві карти. Цей раз і вона не насміла глянути в прикуп, бо відчувала, що вже може зрадити себе. Буйний День теж не заглянув у прикуп. Карти так і лежали лицем донизу, де їх йому покладено.

— А тобі? — спитав Кернс Макдональда.

— Не треба.

— Ти маєш право прикупити, — нагадав Кернс.

— Буде з мене й цих.

Кернс потяг сам дві карти, але не глянув на них. Гарніш своїх також не брав.

— Я ніколи не лізу поперед тузів, — сказав він повагом, дивлячись на шинкаря. — Катай, Маку!

Макдональд уважно перелічив свої карти, щоб ще раз упевнитися, чи він не помилився, тоді написав суму на клаптику паперу, поклав його в банк і сказав просто:

— П'ять тисяч.

Кернс під сотнею пильних поглядів зазирнув до свого прикупу, перелічив три карти у себе в руках, немовби хотів переконатись, що він має їх ніяк не більше, ніж п'ять, і написав щось на своєму папірці.

— Крию тебе, Маку, і накидаю тільки невеличку тисячку, щоб не залякати Буйного Дня.

Тепер усі перевели очі на Гарніша. Той і собі глянув на прикуп і перелічив карти.

— Я покриваю ці шість тисяч і ставлю на спробу ще п'ять, якраз щоб залякати тебе, Джеку.

— Я накидаю ще п'ять тисяч, теж щоб Джека залякати, — озвався й Макдональд. Голос у нього став ледь хрипкий і напружений, а кутики вуст нервово здригалися.

Кернс поблід. Усі завважили, що рука йому тремтіла, коли він писав записку, але голос його не змінився.

— А я накину ще п'ять тисяч, — сказав він.

Тепер центром уваги зробився Буйний День. У світлі гасової лампи над головами видко було, як блищить піт у нього на чолі. Засмагле його лице ще потемніло, набігши кров'ю, чорні очі горіли, а ніздрі жадібно роздimalися. Ті широкі ніздрі виказували його походження від диких предків, що витривали в життєвій боротьбі завдяки здоровим легеням і доброму віддихові. Проте голос його лишався такий самий твердий, і руки не тремтіли, як у Кернса.

— Я покриваю ці десять тисяч. Не думай, що я тебе злякався, Маку. Це я через оте Джекове серце.

— Серце не серце, а я ще додаю п'ять, — сказав Макдональд. — До прикупу в мене була найкраща карта, гадаю, що так воно й тепер.

— А може, моє серце після прикупу ще дужче тьохкає, — відмовив Кернс. — От так мені й нашіптує — мовляв, лізь, Джеку, ще вище, — і я накину ще п'ять тисяч.

Буйний День відхилився на спинку стільця й, підвівши очі на лампу, почав лічити вголос:

— Я поставив дев'ять тисяч ще до прикупу. Потім покрив і накинув двадцять одну. Разом тридцять. У мене ще лишається десять тисяч усього.

Він нахилився вперед і глянув на Кернса.

— Крию ці десять тисяч.

— Можеш іще набавити, коли хочеш, — відказав Кернс. — Твої собаки в грі підуть за п'ять тисяч.

— Ні! Собаки — ніколи в світі! Ви можете виграти моє золото й із нарінком, але ніколи жодного собаки!

Макдональд довго думав. Ніхто не ворухився, ані шепотів. Усі глядачі стояли в непослабній напрузі, ніхто навіть із ноги на ногу не переступив. Запала побожна мовчанка. Тільки чути було, як гуготить грубка та крізь рублені стіни приглушено долинало знадвору собаче завивання. Велика гра не щонаочі трапляється на Юконі, а ця була найбільша за всю історію краю. Шинкар нарешті промовив:

— Коли я програю, то зможу тільки дати в заставу «Тіволі». Згодні? Решта двох грачів кивнули головами.

— Тоді й я крию, — і Макдональд додав свою записку на п'ять тисяч.

Ніхто не простиг руки до банку й ніхто не сказав, які має карти. Серед глибокої тиші Буйний День відкрив чотири королі й туза. Макдональд — чотири валети й туза; Кернс чотири королі й трійку. Кернс простяг руку і, загарбавши весь банк, посунув його до себе. Рука його тремтіла.

Буйний День вибрав туза з своїх карт і кинув його до Макдональдового туза, кажучи:

— Ось що мене піддрочило! Я знав, що мене можуть побити тільки чотири королі. Вони в нього й опинились. А що було в тебе? — щиро зацікавлений, звернувся він до Кембла.

— Неповна масть із чотирьох; добре прикупити — й гра була б нічогенька.

— Ще б пак! Чого ж ти не прикупляв? У тебе ж могла вийти або коронка одної масті, або повна масть!

— Отож-бо! Того я й просадив шість тисяч, поки вийшов з гри, — сумно сказав Кембл.

— Мені було б вигідніше, якби ти прикупив, — засміявся Буйний День. — Я не дістав би тоді цієї четвертої кралі. А тепер доведеться найматись до Біллі Ролінза і везти пошту в Даю. Ну, скільки загірб, Джеку?

Кернс пробував лічити вигреш, але був занадто схвильований. Гарніш присунув банк до нього і твердою рукою, відсортовуючи бляшки від записок, полічив усю суму.

— Сто двадцять сім тисяч! — оголосив він. — Ну, Джеку, можеш спродуватись і — гайда додому.

Щасливий Джек Кернс усміхався й кивав головою, але не міг і слова вимовити.

— Я б гукнув, щоб принесли по чарці, — озвався Макдональд, — та шинок уже не мій.

— Як то не твій! — заперечив Кернс, облизавши язиком сухі губи. — З мене досить розписки, віддаси коли зможеш. Але по чарці ставлю я.

— Ну, замовляйте, кому що! Хто виграв — ставить могорича! — голосно гукнув Буйний День до тих, що обступили стола, підвівся зі стільця і взяв Діву за руку. — Гей, танцюристи! Ходімо ще потанцюємо! Ще маємо час. Пані Фортуна й пошта потерплять до ранку. Чуєте, Ролінзе? Наймаюся до вас і завтра о дев'ятій годині рушаю до солоної води. Ну, ходімо! Де той скрипаль?

Розділ III

Буйний День гуляв. Ніч належала йому, і він був її душею, заводієм усієї гульні. Усі переймалися його невтомною веселістю. Він розходжувався чимраз дужче, а за ним і решта. Кожну його витівку підхоплювали всі — хіба вже хто зовсім зачмелів і тільки безглуздо тяг свою пісню або валявся під столом. І ніякі бешкети не порушували загальних веселощів. На Юконі знали, що коли Буйний День гуляє, ані гніву, ані сварок чи бійок бути не повинно. Давніше декому траплялось переступити цей звичай, але тоді винний спізнавав справжній гнів, і діставав такого прочухана, якого міг дати лише Буйний День. З ним усі мушили тільки веселитись і радіти, а ні — то йти геть.

Буйний День був невтомний. Поміж танцями він сплатив Кернсові двадцять тисяч золотим піском і переписав на нього займанку на Лосячому струмку. Так само він умовився з Біллі Ролінзом щодо пошти й підготувався від'їжджати. Він попросив, щоб привели Каму, погонича його собак. Той Кама був індіанець-танана. Він давно вже покинув своє плем'я і служив білим, що навалою прийшли на землю його батьків. За часинку він увійшов до «Тіволі». Серед гумору гулянки цей чудовий взірець дикунської раси, сам ще дикун, високий, сухорлявий, м'язистий, загорнений у хутро, спокійно й байдуже стояв і слухав Гарнішевого наказу.

— Гм... — приказував він, загинаючи пальці за кожним загадом. — Забери листи від Ролінза... склади їх у санки... візьми харчу собакам до Селкірка... Гадаєш, у Селкірку є багато собачого харчу?

— Авжеж є, Камо.

— Гм... О дев'ятій годині приїдь сюди з санками; не забудь лижви. Намет — ні. А може, взяти опону, оту малу?

— Не треба, — рішуче відповів Буйний День.

— Дуже вже холодно.

— Ми поїдемо хутко. Повеземо купу листів туди, тоді купу листів звідти. Ти ж чоловік дужий. Холодніше буде — хутчіше їхатимемо, та й гаразд.

— Авжеж, гаразд, — пробурмотів покірливо Кама. — Чорт бери, що холодно. О дев'ятій я буду готовий.

Він повернувся на п'ятах своїх мокасинів і вийшов, незворушний і мовчазний, як той сфінкс, ні з ким не прощаючись і не розглядаючись на боки. А Діва відвела Буйного Дня в куток.

— Слухай-но, — сказала вона, — то це ти, виходить, усе за вітром пустив?

— Аж засвистіло.

— У мене в Маковому сейфі лежить вісім тисяч... — почала була вона.

Та Буйний День не дав їй доказати. Йому вже вздрілися поворозки від фартуха. І він сахнувся вбік, як невіїжджений жеребчик.

— Пусте, — сказав він. — Голий я прийшов на цей світ, голий і піду з нього. І відколи я тут, тільки те й роблю, що все пускаю за вітром. Ходімо краще потанцюємо вальса.

— Та послухай же! Гроші ж мої лежать дурно, позич їх у мене... або візьми як пай до спілки, — додала вона похапцем, побачивши його стривожений вираз.

— Я нікого до спілки не приймаю, — відповів він. — Я сам себе фінансую, і коли загребу шмат — то вже все моє! Дякую, рибонько, дуже тобі вдячний! Я своє надолужу, перевозячи пошту.

— Еламе!.. — прошепотіла вона з ласкавим докором.

Нараз, чудово вдавши буйний захват, він помчав її в танцювальну кімнату і шалено закрутив у вальсі; а вона думала про залізне серце цього чоловіка, що стискав її в своїх обіймах і опинався всім її хитрощам.

О шостій уранці, розпалений від віскі, проте зовсім не п'яний, він стояв біля прилавка й показував свою силу. Це була така спроба: двоє ставали навкоси один проти одного, правими ліктями спиралися на стіл і, зчепившись руками, намагалися пригнути один одному руку до стільниці. Один за одним пробував свою силу, але нікому не пощастило пригнути Гарнішеву руку. Навіть обидва велетні, Олаф Гендерсон та француз Луї, зазнали поразки. Коли вони забурчали, що в нього якийсь особливий виверт, — він запропонував їм іншу спробу.

— Слушайте-но сюди! — гукнув він. — Я зараз зроблю дві речі. По-перше, зважу свою торбинку, а по-друге, закладусь на неї, що коли будь-хто з вас підійме стільки мішків борошна, скільки його сила, я набавлю ще два і всю купу підійму сам.

— Та невже? Але я згоден! — заgrimів француз Луї серед захопленого гомону.

— І я! — гаркнув Олаф Гендерсон. — І я не гірший за тебе, Луї. Беру на себе половину.

Гарнішеву торбинку поклали на вагу. Вона заважила на чотириста доларів. Луї з Олафом поставили таку суму вдвох. З Макдональдової комори принесено мішки з борошном, по п'ятдесят фунтів кожний. Спершу почали пробувати силу інші. Присунули два стільці. Ставши одною ногою на один, другою на другий, чоловіки намагалися за мотузку підняти мішки, що лежали долі між стільцями, зв'язані до купи. Багатьом пощастило підняти чотириста або п'ятсот фунтів; були такі, що дотягли й до шестисот. Обидва велетні почали з семисот. Тоді француз Луї доклав ще мішок і підняв сімсот п'ятдесят. Олаф подужав так само сімсот п'ятдесят. Але вісімсот не пощастило підняти ні тому, ні другому. Ще й ще пробували вони підняти вагу; піт повиступав обом на чолі, все тіло, здавалося, тріщало від натуги, але обидва могли тільки зрушити чи зсунути мішки, а відірвати їх від підлоги не мали сили.

— Ну, Буйний Дню, їй же богу, цього разу ти дав маху, — сказав француз Луї, випростуючись і злізаючи зі стільця. — Це треба бути залізному, щоб таке зробити. Ще сто фунтів... ні, друже, ані ще десять не піднімеш.

Мішки розв'язано й до них докладено ще два. Однак Кернс запротестував:

— Один, а не два!

— Ні, два! — враз гукнув хтось. — Такий був заклад.

— Та уже ж вони не підняли цього, вони підняли тільки сімсот п'ятдесят! — наполягав Кернс.

Буйний День відмахнувся щедрим жестом.

— Ет, облиште! Є про що сперечатися! Чи не однаково, — один більше, один менше! Як не підійму трьох зайвих, то не підійму й двох. Кладіть.

Він вискочив на стільці, присів, нахилився й узявся за мотузку; трохи пересунув ноги, напружив м'язи, знову їх відпружив, ніби спитуючи, чи справні всі підйоми його тіла.

Француз Луї, що скептично дивився на те, гукнув;

— Тягни, Буйний Дню! Тягни, як чортяка!

Гарніш знову напружив м'язи. Цей раз уже насправжки, вклавши в те зусилля всю снагу свого чудового тіла. І зовсім непомітно, легко й рівно страшний дев'ятисотфунтовий тягар піднявся з підлоги й заколивавсь, як вагадло, поміж його ніг.

Олаф Гендерсон глибоко, гучно зітхнув. Діва, що й собі несвідомо до болю напружила м'язи, враз ослабла. А француз Луї шанобливо сказав:

— Вітаю, мсьє Буйний Дню! Я тільки велика дитина, а ти — великий чоловік.

Гарніш кинув свій тягар, скочив додолу й попростував до прилавка.

— Ну, важ! — гукнув він, шпурляючи свою торбинку вагареві. Той усипав у неї золота на чотириста доларів із французової й Гендерсонової торбинок.

— А тепер усі сюди! — провадив Буйний День, — Вибирайте собі отруту! Хто виграв — платить!

— Сьогодні моя ніч! — вигукнув він ще за десять хвилин. — Я самотній сірий вовк! Я вже бачив тридцять зим. Сьогодні мій день народження, єдиний мій день на рік, і я можу повалити кожного з вас! Ходімо! Я всіх вас викачаю в снігу! Ану, ворухіться, старожитці й чечаки! Ходіть, усіх вас буду хрестити!

Юрба посунула у двері. Залишились тільки буфетники та п'яні, що співали собі далі.

Макдональдові промайнула в голові думка підтримати власну гідність. Він підійшов до Буйного Дня з простягнутою рукою.

— Що, ти перший? — Буйний День зареготав і схопив його за руку, немовби щоб поздоровкатись.

— Ні, ні, я тільки хочу привітати тебе з днем народження. Я й так знаю, що ти можеш мене шпурнути в сніг. Що я можу зробити з людиною, яка підіймала дев'ятсот фунтів?

Макдональд сам важив сто вісімдесят фунтів. Буйний День тримав його тільки за руку. І враз, рвучко шарпонувши господаря «Тіволі», він в одну мить повалив його долілиць у сніг. Тоді, хапаючи тих, котрі ближче, так самісінько звалив одного за одним ще півдесятка. Шкода було опинатись. Усі летіли шкереберть, кумедно перекидаючись, хто як попадає, у м'який і глибокий сніг. У примерхлому світлі зір важко було відрізнити тих, що вже викачались у снігу, від тих, що чекали своєї

черги. Тому Буйний День почав обмацувати їм спину й плечі, щоб розпізнати, хто в снігу, а хто ні.

— Ще не хрещений? — питав він щоразу, простягаючи свої страшні руки.

У кучугурі вже лежало поряд кількадесят чоловік. Декотрі зводились навколішки, жартома вдаючи покору, і, посипавши собі голову снігом, казали, що обряд над ними вже виконано.

Лише п'ятеро ще стояли купкою осторонь. Лісовики, засельпики диких країв, вони раді були помірятися силою з будь-ким, хоч би і в його день народження.

Ці люди пройшли найсуворішу життєву школу, вистояли на віку безліч боїв, вони були лицарі крові, поту й витривалості, та все ж їм бракувало одного, чого Буйний День мав надмір: досконалої злагоди нервів і м'язів. У цьому не було жодної його заслуги, тільки дарунок природи. Такий він уродився. Його нерви передавали накази від мозку швидше, ніж їхні; думка, що диктувала вчинки, розвивалася жвавіше. Самі його м'язи, завдяки швидшим хімічним реакціям у них, слухались наказів його волі швидше, ніж їхні. Так уже він був створений. М'язи в нього були ніби начинені потужною вибухівкою. Підойми його тіла діяли, мов сталеві щелепи капкана. А до всього він мав ту надлюдську силу, що дається хіба одному на мільйон, силу дивовижну не стільки величиною, скільки якістю, незмірною органічною перевагою в самій структурі м'язів. Наскоки його були такі блискавично рвучкі, що супротивник не встигав збагнути його наміру й учинити опір, як був уже подоланий. І навпаки, коли нападали на нього, він завжди встигав зреагувати, опертися або вмиль перейти в контратаку.

— А ви чого там поставали? — звернувся Буйний День до тих п'ятьох. — Ходіть-но, ходіть сюди, я й вас так самісінько похрещу. Іншим разом, може, ви й покладете мене, але сьогодні, у день свого народження, я мушу вам показати, що я найдужчий з усіх вас. Хто це там так світить очима з нетерплячки? Пат Генреген? Ходи сюди, ходи, Пате!

Пат Генреген, відомий бешкетник, колись професійний кулачний перебієць, виступив наперед. Обидва зчепились, і не встиг ірландець напружити м'язи, як відчув себе в залізних лещатах півнельсону й угруз головою та плечима в сніг. А колишній лісоруб Джо Гайне

гепнувся ніби з другого поверху: Гарніш кинув його через себе, ще до того, як він наготувався, чи принаймні так Гайне потім виправдовувався.

Буйний День не відчував ані найменшої втоми; він не виснажував сили довгою натугою. Усе відбувалося в одну мить. Раптовий м'язовий вибух, блискавичний і страшний, а за мить тіло вже знов розслаблялося.

Доктор, чи коротше Док Вотсон, сивобородий, ніби викутий із заліза чолов'яга з темним минулим, страшний у бійці, опинився в снігу за якусь частку секунди перед своїм наскоком. Док саме підбирався, щоб стрибнути на Буйного Дня, коли той налетів на нього так спрожого, що він беркицьнувся на спину. Бачивши це все й беручи на розум, Олаф Гендерсон надумався й собі напасти на Буйного Дня зненацька. Він кинувся на нього збоку, коли Гарніш нахилився й допомагав Докові Вотсону звестись на ноги. Олаф бацнув його коліньми в бік, Гарніш не встояв і впав на всі чотири. Але й Олаф, з розгону перелетівши через нього, теж упав. Ще він не встиг підвестись, як Буйний День уже насів на нього й знову перекинув. Набравши повні жмені снігу, він почав ним розтирати Олафові лице й вуха і запихати за комір.

— Ну, я не кволіший за тебе, Буйний Дню, — бубонів, зводячись на ноги, Олаф, — але такого сприту я ще зроду не бачив, щоб я скис!

Француз Луї був останній із п'яťох; те, що він бачив, навчило його бути обережним. Добру хвилину він кружляв і вивертався від Буйного Дня. Потім вони зітнулися й ще з хвилину тупцялись та борсалися, і жоден не міг подужати другого. Аж ось, як розгорілася цікавість глядачів, Буйний День ужив одного зі своїх блискавичних викрутів: натиснув у інший бік, уклавши в той рух усю вибухову силу своїх м'язів, і враз Луї, хоча й опираючись так, що аж кістки йому тріщали, поволі став злягати горілиць у сніг.

— Хто виграв, той частує! — гукнув Буйний День, схопившись на ноги, й бігцем подався до «Тіволі». — Гей, хутчіше всі сюди, на гостини до зеленого змія!

Усі вишикувались довгою лавою біля прилавка, декуди по двоє й по троє, і тупали змерзлими ногами в мокасінах, бо надворі було шістдесят градусів під нулем.

Бетлс, сам один із найушлавлениших своєю відвагою й завзяттям старожитців, урвав п'яницьку пісню про сік сасафрас і пішов, заточуючись, привітати Буйного Дня. Раптом йому спало на думку, що годилося б виголосити промову, і він урочисто, як справжній оратор, зняв голос:

— Чуєте, хлопці! Я пишаюся, що можу назвати Буйного Дня своїм товаришем! Чимало ми з ним разом стежок попротоптували! Він увесь від мокасинів до голови щире золото найвищої проби, дарма що на ньому шкура шолудива! Він був хлоп'я, зовсім хлоп'я, коли прийшов у цей край. У вас, товариство, у таких літах ще під носом було мокро. Він ніколи не був писклям, він і вродився дорослим. За тих часів, скажу я вам, чоловік мусив бути чоловіком. Тоді не було ще оцієї здохлячої цивілізації, що прийшла до нас тепер.

Бетлс умовк на хвильку й достоту по-ведмежому обхопив Буйного Дня за шию.

— За тих добрих давніх часів, як ми з тобою вдвох поганяли собак тут, на Юконі, нам із неба не лялася юшка, і зайти пообідати не було куди. Ми розпалювали багаття там, де вбивали дичину. А траплялося не раз бути ситому з того, що вгледити, як кріль на річці скинеться або лосось задер хвоста й дремене в кущі!

Ці його переплутані слова зустрінуто вибухом реготу. Бетлс пустив Гарніша з обіймів і розлючено обернувся до юрби:

— Смійтесь, ви, шолудиві, безрогі, смійтесь! А я вам у вічі скажу: найкращий із вас не вартий розв'язати ремінця йому на мокалинах! Хіба не так, Кембле? Брешу я, Маку? Буйний День зі старої гвардії. Він справдешня «закваска». Тоді в нас не було ніяких цих пароплавів, ані факторій. Тоді нам раз у раз доводилося житися тільки кролячими слідами та лососьчими вихлюпами!

Він окинув юрбу гордим поглядом. Залунали оплески, і почали вимагати промови від Буйного Дня. Той погодився. Зараз-таки принесли стільця й допомогли йому на нього вилізти. Не тверезіший за інших, тепер він високо підносився над ними — над буйною гурмою абияк повдяганих людей, узутих у мокасини та муклуки, з рукавицями, що теліпалися в них на шиї, і в шапках, що своїми піднятими навушниками нагадували крилаті шоломи стародавніх вікінгів. Чорні Гарнішеві очі виблискували, на засмаглих щоках виступили густі рум'янці після багатьох чарок. Його привітали радісними вигуками,

що довго не вщухали, і очі йому мимохіть зволожились, дарма що вигуки ті були здебільше п'яні й безглузді. Адже так люди поводитися споконвіку: і в глибоких печерах, сидячи навпочіпки довкола вогнища, і в пишних палатах імператорського Риму, і в неприступних замках баронів-розбійників — вони так само бенкетували, бились і пиячили, як і тепер у модерних готелях, що підпирають небо, або в п'яницьких вертепах приморських міст.

Отак і люди, що лавою обступили Гарніша, були хвальковиті, п'яні й галасливі будівники держави в присмерку полярної ночі, що на короткі буйні хвилини дали собі перепочинок від надлюдської праці, якою вщерть повна була їхня похмура дійсність. Ці новітні герої мало чим різнилися від героїв давнини.

— Хлопці! — почав не зовсім твердо Буйний День, силкуючись дати лад розкиданім думкам. — Що ж мені вам сказати?.. Мабуть, найкраще, я розкажу вам про одну пригоду. Колись у Джуно був у мене товариш. Приїхав він із Північної Кароліни. То він цю саму пригоду мені й оповідав. Якось у нього на батьківщині, у горах, справляли весілля. Посходились і родичі, й приятелі. Пастор кінчав уже вінчання і промовив: «Кого бог злигав, того хай чоловік не розлигає...»

Тут молодий перебива пастора: «Велебний отче, щось мені наче не так ви прочитали, як воно в книгах стоїть; я хочу, щоб шлюб був такий, як слід!»

...Ну от, коли дим розійшовся, молода озирається і бачить: пастор лежить мертвий, молодий — мертвий, брат мертвий, двоє дядьків мертві й п'ятеро весільних гостей теж мертві. Вона глибоко-глибоко зітхнула й каже: «Оці новомодні самозвідні пістолети всі мої надії розбили!..».

Отак і я вам мушу сказати, — докінчив Буйний День, як регіт стих, — ці чотири Джекові королі розбили мої надії! Я пустив усе за вітром, аж засвистіло, і мушу рушати до Даї.

— Назовсім? — спитав хтось.

Гнівний вираз перебіг по обличчю Гарнішеві, але за мить природна добродушність узяла гору.

— Що, на глузи мене береш? — відповів він, усміхаючись. — Звісно, я не маю на думці зовсім утікати.

— Ану забожися, Буйний Дню! — гукнув той самий голос.

— Залюбки. Уперше прийшов я сюди через Чілкутський перевал в осінню сніговицю вісімдесят третього року. Я мав тільки подерту сорочку на хребті та жменю борошна — ото й усього добра. Цілу зиму заробляв на харчі в Джуно, а навесні ще раз перейшов Чілкут. І ще раз голод погнав мене назад. На другу весну я прийшов знову та й заприсягнувся, що не піду звідси, доки не візьму свого. Отже, ще й досі я його не взяв, через те я й тут і, далєбі, не маю на думці поки що йти звідсіль. Відвезу пошту й гайда назад. Ані на ніч не зостануся в Даї. Візьму пошту, переміню собак, захоплю харчів і — назад через Чілкут. І ще раз заприсягаюся й пеклом, і головою Іоанна Хрестителя, що не піду звідси, доки не загребу банку, і, кажу я вам, чималий він мусить бути!

— А який це, по-твоєму, чималий? — спитав унизу Бетлс, що ніжно обіймав йому ногу.

— Еге, скільки? Який це, по-твоєму, чималий? — загукали інші.

Буйний День подумав хвильку.

— Чотири або п'ять мільйонів, — повагом промовив він нарешті й підніс руку, щоб замовкли, коли на його слова пролунав глузливий регіт. — Але я не заганятимусь дуже, підведу ризику й під мільйоном. Зате ж ані на унцію не менше! Тільки тоді піду з цього краю.

Його слова знову зустрінуті вибухом глузу. Досі ще нікому не траплялось не те що мільйона — сотні тисяч заробити. Увесь видобуток золота на Юконі не сягав п'яти мільйонів.

— Слухайте, — крикнув Буйний День, — ви бачили, яку купу золота загарбав сьогодні Кернс? До прикупу він був нам не страшний. Його три королі мало чого були варті. Але його серце чуло, що йде четвертий, і він узяв його. Отак і моє серце щось чує. На Юкон іде велике золото. Воно вже ось-ось! Це я не про Лосячий кажу, ані про Березовий струмки. Про них і говорити не варто. Я кажу про справжнє золото, що від нього вам волосся дубом стане. Воно вже лізе з землі, і ніщо його не спинить. Воно вилізе там, вище по Юкону. Як вам треба буде знайти мене, то мої сліди приведуть вас кудись до Стюарту, Індіани чи Клондайку: тільки привезу пошту й зараз лечу на ті річки, аж закурить за мною. Воно йде, хлопці, багате золото під самим дерном, по сто доларів на миску, і п'ятдесятитисячний табун рине сюди на пашу. Як золото прийде, тут чисте пекло закипить!

Він підніс до рота чарку віскі.

— За те, щоб усі ви взяли свою пайку з нього!

Він випив віскі, зліз зі стільця й знову потрапив у Бетлсові ведмежі обійми.

— Слухай, Буйний Дню, я б, тобою будши, сьогодні не поїхав, — сказав підійшовши Джо Гайнс. — Я допіру дивився на градусника надворі. Мороз кусається: шістдесят два під нулем, і до того йдеться, що спуститься ще. Ліпше перечекати.

Буйний День осміхнувся, й старожитці довкола зареготали.

— Отакі ви, безрогі! — гукнув Бетлс. — Боїтеся маленького морозцю! Погано ж ви знаєте Буйного Дня, коли думаєте, що мороз його спинить.

— Приморозить собі легені, та й годі, — відмовив Гайне.

— Авжеж, приморозить собі смочка в роті. Ти, Гайнсе, у цій стороні щойно третій рік, ще не призвичаївся, а я сам свідок, як Буйний День пройшов по Койокуку п'ятдесят миль за день, коли градусник показував сімдесят два градуси.

Гайне насуплено похитав головою.

— Отак же й приморожують легені, — жалісним голосом промовив він. — Як Буйний День виїде перше, ніж пересядеться мороз, то нізащо не витримає! Адже ж він їде без намета й без опони.

— До Даї добра тисяча миль, — сказав Бетлс, вилізши на стілець і обхопивши Буйного Дня за шию, щоб не впасти. — Тисяча миль, я сказав. До того ж сама невтерта дорога, а проте я йду в заклад із першим-ліпшим чечаком на що завгодно, що Буйний День за тридцять днів буде там.

— Пересічно по тридцять три милі на день, — нагадав Док Вотсон. — Я знаю, що це таке, бо сам попоїздив. Як захопить його хуртовина на Чілкуті, то цілий тиждень може продержати.

— Тринди-ринди! — відрубав Бетлс. — І назад тисячу миль він так само проїде за тридцять днів! Ставлю п'ятсот доларів, і кат бери хуртовину!

Щоб підперти свої слова, він витяг торбинку із золотом, завбільшки з болонську ковбасу, і шпурнув її на стіл. Док Вотсон кинув і свою поряд.

— Згода! — гукнув Буйний День. — Бетлс правду каже. Я теж закладаюся на п'ятсот доларів, що за шістдесят днів, лічивши від сьогодні, я спинюся з дайською поштою перед дверима «Тіволі»!

Довкола недовіжливо загомніли. З десятеро чоловік повитягали свої торбинки. Джек Кернс протиснувся крізь юрбу й став перед Гарнішем.

— Іду з тобою в заклад, Буйний Дню! Два проти одного! Ти не повернешся ані за сімдесят п'ять днів!

— Не треба мені твоєї ласки, Джеку! — відказав Гарніш. — Ставлю порівну, і за шістдесят днів.

— Сімдесят п'ять днів! Два проти одного, що не повернешся! — уперто правив своєї Кернс— П'ятдесят Миля вже звільниться з-під криги, і при березі лід підтане.

— Що ти в мене виграв, Джеку, те твоє, — не поступався Гарніш. — І в такий спосіб ти мені нічого не повернеш. Я з тобою не закладаюся. Ти просто хочеш дати мені грошей, але я тобі ось що скажу, Джеку: моє серце теж чує, що я своє надолужу! Незабаром я все відіграю. Пожди тільки, поїш знайдуть велике золото вище по Юкону. Тоді ми з тобою сядемо «без стелі» й так заграємо, що аж дим піде! Згода?

Вони стисли один одному руки.

— Звісно, він повернеться, — прошепотів Кернс до Бетлса. — Ставлю п'ятсот, що Буйний День повернеться за шістдесят днів! — додав він уголос.

Біллі Ролінз забився з ним, а Бетлс стиснув Кернса в обіймах.

— Йй-богу, і я хочу забитися! — сказав Олаф Гендерсон, відводячи Гарніша вбік від Бетлса й Кернса.

— Хто виграв — ставить могорич! — закричав Буйний День, заклавшись з ним. — А я певен, що выиграю! Тільки шістдесят днів довго чекати, кажіть, хто що питиме, запиваки! Хто що питиме?

Бетлс із чаркою віскі в руці виліз на стілець і, похитуючись, завів пісню, єдину, яку знав:

Се Генрі Ворд Бічер, здається мені,
І школи недільної учителі
П'ють сік сасафрас, мов воду.
Та свій я заставляю вік:
Якщо вони п'ють сік,
То сік із забороненого плоду.

Юрба підхопила хором:

Та свій я заставляю вік:
Якщо вони п'ють сік,
То сік із забороненого плоду.

Хтось відчинив надвірні двері, і кволе сіре світло зазирнуло до шинку.

— Буйний день! Буйний день уже! — гукнув хтось.

Гарніш одразу рушив до дверей, відгортаючи вниз навушники своєї хутряної шапки. Кама стояв надворі біля санок, довгих і вузьких, сім із половиною футів завдовжки й шістнадцять дюймів завширшки. Їх дно, зашите дощечками впоперек, підносилося на шість дюймів над полозками на підрізах. На них, поперецьязувані міцним ремінням із лосячої шкіри, лежали брезентові мішки з поштою, одежа та харчі на людей і собак. Перед санками, позгортавшись калачиком, в один ряд лежало п'ятеро собак, укритих інеем. То були ескімоські пси, дібрані зростом і мастю, усі надзвичайно великі й сірі. Від своїх хижих іклів аж до кудлатих хвостів — усі вони, як один, достоту нагадували вовків. Та вони, власне, й були вовки, приручені, звісно, а все ж вовки і з вигляду, і натурою. Зверху, застромлені під реміння, лежали наготові дві пари широких плетених лижв.

Бетлс показав на позшивані в укривало шкурки полярних зайців, що виглядали з одного мішка.

— Оце й уся його постіль! — сказав він. — Шість фунтів хутра. Це найтепліше, що він має. Але нехай мене лиха година візьме, коли я під ними нагрівся б! А я теж чогось вартий! Буйний День сам пашисть, як пекельна піч, ось що.

— Не хотів би я бути отим індіанином! — зауважив Док Вотсон.

— Він його зажене, ухоркає до смерті! — аж простогнав у захваті Бетлс. — Я добре знаю, адже ж я бував із ним у дорозі! Цей ніколи у світі не стомлюється. Він не тямить навіть, що то воно є втома! Яюсь при сорока п'яти градусах під нулем він цілий день ішов у мокрих панчохах! Ну, хто ще на світі може таке утнути?

А тим часом Буйний День прощався з усіма, хто юрмився навколо нього. Діві конче заманулося його поцілувати. Гарніш, хоч і стуманілий ще від віскі, збагнув, проте, як не зачепитися за фартухові поворозки. Він поцілував Діву, але так само щиро поцілував і інших трьох жінок. Натягли довгі рукавиці, він підняв собак і став на своє місце біля кермової жердини в передку санок.

— Ну, голуб'ята, гайда! — гукнув він.

Собаки налягли всією своєю вагою на шлеї, припали до снігу, аж риючи його лапами, і, нетерпляче повискуючи, подались уперед. Буйний День і Кама мусили бігти, щоб не відстати від них. Отак бігом люди й собаки перехопились через високий берег, спустились на кригу замерзлого Юкону і незабаром зникли в сивій імлі.

Розділ IV

На льоду шлях був утертий, лижв не треба було, і собаки пробігали пересічно по шість миль за годину. Буйний День і Кама по черзі заступали один одного біля жердини. Кермувати санками та бігти поперед них була робота важкенька. Той, хто змінився, біг позаду, а часом, скочивши на санки, спочивав.

Праця була тяжка, зате підгониста. Вони мчали, що було духу, користаючи, поки можна, з утертої дороги. Згодом, коли доведеться їхати без дороги, то й три милі на годину буде добре. Тоді вже не підбіжиш за собаками і не під'їдеш, не спочинеш. Тоді бігти біля жердини не мудра буде справа. Тоді віддихаєш біля неї після тяжкої праці — пробивати дорогу собакам на своїх лижвах. Це вже робота не вельми підгониста. А далі ще будуть такі місця, де, щоб продертись уперед, доведеться до кривавого поту працювати серед крижин, що громадаються одна на одну. Тоді радий будеш і милі на годину! Такі крижані зашерети неминучі. Правда, вони недовгі, але й миля на годину потребує нелюдських зусиль.

Кама й Буйний День не балакали: і робота не сприяла, та й удачею вони обидва були мовчазні за ділом. Коли-не-коли, як уже конче треба, вони кидали один одному слово-друге. Кама здебільшого тільки буркав. І запряг біг тихо, хіба вряди-годи висне чи загарчить котрий собака. Чути було тільки, як сталеві полозки скреготять по нерівному льоду та як порипують санки.

Неначе стіна стала між гомоном «Тіволі» та новим світом, що в нього поринув Буйний День, світом тиші й супокою. Ніщо ніде й не ворушилось. Юкон спав під трифутувим крижаним покривом. Ані найлегший вітерець не подихав. Сік застиг у стовбурах ялиць, що лавою здіймалися обабіч річки. Дерев з до краю обважнілим від снігу гіллям неначе закам'яніли. Найменше здригання — і сніг би осипався з них, але він не осипався. Санки були єдина цяточка життя й руху серед цього урочистого спокою. Прикре скрипіння полозків тільки підкреслювало навколишню тишу.

Це був мертвий світ, мертвий і сірий. Година стояла ясна й суха. Ані сліду вологи в повітрі, ані туману, ані мли; проте небо скидалося на сиве шатро. Жодна хмаринка не потьмарювала блиск дня, але не

було й сонця, щоб йому цього блиску надати. Далеко на півдні сонце неухильно підбивалося зісподу до обрії, але між ним та замерзлим Юконом стояла горбовина землі. Юкон лежав у північній тіні, і самий день був, властиво, тільки довгим смерканням. За чверть години до полудня, коли річка, загнувши розлогу луку, відкрила окові широкий простір на півдні, краєчок сонця виткнувся понад обрій. Але воно не підіймалося круто вгору, а посувалося положистою кривою лінією і опівдні своїм спіднім краєм тільки ледь-ледь піднялось над обрієм. То було притьмарене, бліде сонце. Його проміння не гріло, і на сонячне кружало можна було дивитися просто, не примружуючи очей. Ледве дійшовши полудневої лінії, воно вже почало спускатись положистою дугою за обрій, і земля знову загорнулася в тінь.

Люди й собаки все бігли та бігли. Щодо харчування Буйний День був справжній дикун, такий самий, як і його Кама. Обидва вони могли їсти, як і де доведеться. Коли наїдалися й напивалися донесхочу, а коли не мали рiски в роті хтозна як довго. Собаки їли тільки раз на день, і лише зрідка їм перепало більш, як по фунту сушеної риби на кожного. Вони були весь час голоднючі й заразом у якнайліпшому стані. У них, так само як і в їхніх предків-вовків, травні процеси були вкрай економні й досконалі. Ніщо не марнувалось, усе з'їдене до крихти перероблялося на енергію.

Кама й Буйний День подібні були до них. Нащадки поколінь, що чимало на собі витерпіли, вони також могли багато витерпіти. Вони споживали саме в міру потреби, і не більше. Невеличка кількість їжі давала їм величезну енергію, бо в них у організмі ніщо не пропадало. Виніжений городянин, що працює за письмовим столом, звівся б нінащо й страждав би хтозна-як від того харчу, що їли Буйний День та Кама і що давав їм снагу до найтяжчої фізичної праці. Вони добре знали те, чого не знає кабінетний працівник, — що то є бути весь час голодному, — і через те могли їсти коли завгодно. Їхній апетит завжди був при них і завжди був вовчий. Вони пожадливо ковтали все, що їм подавалось, і ніщо їм ніколи не вадило.

Десь близько третьої години пополудні довге смеркання зійшло на ніч. На небі висипали зорі. Великі, яскраві, вони миготіли, здавалось, над самою головою. У їхньому світлі люди й собаки бігли й бігли далі. Вони не знали втоми. А це ж був не якийсь особливий день, тільки перший з шістдесятьох таких самісіньких днів. Хоча напередодні

Буйний День прогуляв, протанцював, прокубрючив цілу ніч, на ньому це не відбилось анітрохи: по-перше, через його надзвичайну життєву наснагу, а по-друге, через те, що таких ночей у нього в житті було не густо. Склянка кави перед сном дужче б уплинула на людину кабінетну, ніж на Гарніша пиятика та гульбощі упродовж цілої ночі.

Буйний День не мав годинника, але він відчував час і досить точно визначив його якимось підсвідомо. Коли, на його думку, минула шоста година, він почав назирати місця для ночівлі. Юкон саме робив коліно, і дорога перетинала річку. Не побачивши по цім боці підшого місця, вони подались на той бік. До другого берега було з милю, та на половині дороги вони натрапили на крижаний зашерет і втратили цілу годину, пробиваючись поміж крижинами. Нарешті Буйний День нагледів те, чого вони шукали: суху деревину недалеко від берега. Кама щось буркнув задоволено. Санки виїхали на берег, подорожні почали лаштуватись на ночівлю.

Розподіл праці в них був досконалий. Кожен знав, що йому робити. Буйний День узяв сокиру й розрубав суху ялицю, а Кама лижвою розгріб на два фути сніг на річці й другою сокирою наколов льоду варити страву. Клаптем сухої березової кори розпалили вогнище. Буйний День заходився куховарити, а індієнин розвантажив санки, роздав собакам пайку сушеної риби і повісив торбу з харчами високо на гілляку, щоб вони не могли доскочити. Тоді зрубав невеличку ялинку, обчухрав її, утоптав сніг при вогнищі, застелив його щільно свіжим пагіллям і кинув на нього свого й Гарнішевого мішки. Там були сухі панчохи, спідня білизна та укривала із заячих шкурок. У Ками було їх два, а в Буйного Дня тільки одне.

Вони працювали безупинно, мовчки, не марнуючи часу. Кожен справляв, що треба, не зважаючи й не чекаючи на другого. Як не стало льоду до варива, Кама мовчки пішов наколоти його, а як собака випадком звалив поставлену лижву, Буйний День поставив її знову на місце. Поки кипіла кава й смажилосся сало, він заколотив млинці й приставив до вогню великого казанка з бобами. Кама повернувся з річки і, сівши скраєчку на ялинове гілля, заходився лагодити зброю.

— Боюся, що Скукум і Буга знов буде погризся, — сказав він, беручись до їжі.

— Наглядай за ними, — коротко відповів Буйний День. Ото була й уся їхня розмова при вечері. Раз за їжею Кама лайнувся, скочив

і, захопивши головошку з вогню, кинувся розбороняти собак, що зчепилися гризтись. Буйний День, напихаючи собі рота, не переставав кидати шматочки льоду в бляшаний казанок, де вони танули. Вечерю впорали хутко. Кама підкинув дров у вогонь, нарубав їх на ранок і взявся знову до збруї. Буйний День, не жалкуючи, накраяв сала й укинув у казанок, де варилися боби. Попри сильний мороз, мокасини в обох були мокрі. Коли все впорали й можна було вже не злазити з острівця намощеного гілля, вони постягали їх і повісили сушитися на застромлених біля вогню патичках, повертаючи то одним, то другим боком.

Коли боби вкипіли, половину їх Буйний День висипав у торбину на півтора фути завдовжки й три дюйми завширшки й залишив на снігу, щоб добре замерзло, а решту покинув у казанку на завтра, на сніданок.

Було вже пізніше за дев'яту годину. Собаки давно втихли. Потомлені тварини поскручувались калачиком у снігу, поховавши писки й понакривавшись зверху кудлатими вовчими хвостами. Люди й собі стали лагодитися спати. Кама розстелив своє хутряне укривало і закурив люльку. Буйний День скрутив цигарку з рудого паперу.

— Я гадаю, ми сьогодні пройшли миль із шістдесят, — сказав він.

— Так і я гадай, — відповів Кама. То була їхня друга розмова за вечір.

Поскидавши свої парки, вони понадягали вовняні светри, позагортались у хутрянні укривала й позасинали ту ж мить, як заплющили очі.

У морозяному повітрі тремтіли й виблискували зорі. Над головами вигравало всіма барвами північне сяйво. Пасма його променями велетенських світлометів палахкотіли на небі.

Буйний День прокинувся зовсім поночі й розбудив Каму. На небі ще палало сяйво, але день уже почався. Розігріли млинці, боби, смажене сало, поснідали й запили кавою. Собакам не дали нічого. Вони сиділи на снігу, пообгортавши лапи хвостами, і здалеку жадібно стежили за людьми. Раз у раз котрийсь собака підводив то одну, то другу передню лапу: мороз, видно, добряче хапав їх спідсподу. Було страшенно холодно, не менш як шістдесят п'ять градусів під нулем. Кама, запрягаючи собак голими руками, не раз мусив підходити до вогню й гріти заляклі пальці. Вони удвох навантажили санки, стягли ремінням, погріли востаннє коло вогню руки, понатягали рукавиці

й погнали собак на лід і далі дорогою. Буйний День гадав, що було близько сьомої години, але зорі ще ясно блимали на небі, і бліді смуги зеленового саява спалахували високо над головами.

Минуло годин зо дві. Раптом відразу стемніло, і так стемніло, що вони тільки інстинктом держалися шляху. Буйний День бачив, що він добре вгадав час. То була досвітня темрява. Ніде її так не знати, як на Алясці довгої зимової ночі. Крізь морок поволі, непомітно підкрадався сірий світанок. Вони ніби аж здивувались, коли перед ними ледь позначилась дорога, тоді виступив із темряви задній собака, а за ним незабаром показався й увесь запряг, що біг, витягшись вервечкою. З боків забілів сніг. На мить замрів ближчий берег і зник, знову виринув і залишився. Ще кілька хвилин, і проступив другий берег, не менш як за милю; спереду і ззаду стало видно всю замерзлу річку, а ліворуч віддалеки бовваніли гострі, укриті снігом верхогір'я. Це було й усе. Сонце не сходило. Сіре світло так і лишилося сірим.

Уже вдень перед самим носом у собак перебігла дорогу рись і заховалась у білому від снігу лісі. У собаках прокинувся первісний мисливський інстинкт. Голосно завивши, як згряя, що біжить за звіром, вони шарпонули посторонки й кинулися з дороги вбік, навздогін за риссю. Буйний День загорлав на них і, сіпнувши за кермову жердину, перекинув санки в пухкий сніг. Тоді собаки стали. За п'ять хвилин санки поставили на полозки, і запряг знову спокійно біг уперед утертою дорогою. Та рись була єдина ознака життя за ці два дні, але й вона, нечутно проскочивши на своїх оксамитових лапах і раптом зникнувши, здалась радше привидом.

Опівдні сонце визирнуло з-за обрію. Вони спинилися і розпалили на льоду невеличке багаттячко. Буйний День нарубав сокирою кілька кавалків заморожених варених бобів. Розігрівши їх на сковороді, вони попоїли. Кави не було. Такої розкоші серед буйного дня Гарніш собі не дозволяв. Голодні собаки перестали гризтись і пожадливо дивились на їжу. По фунтові сушеної риби їм давали ввечері, а доти вони мушили працювати натщесерце.

Мороз не пересідався. Тільки залізні люди важились їхати далі по такому холоді. Буйний День і Кама були найкращі з кращих у своїх расах. Але Кама відчував, що його напарник за нього дужчий, і від першого дня був певен, що не зійде з ним. Не те щоб він умисне шкодував зусиль чи працював нерадо, але його приголомшувала

Гарнішева перевага; він ставився до нього мало не побожно. Сам стоїчно терплячий, мовчазний, гордий своєю фізичною силою й відвагою, він бачив усі ці прикмети, втілені досконало у своєму білому товаришеві, що переважав його в усьому вартому шани. То була людина богорівна, і не міг Кама не ставитися до неї побожно, дарма що нічим цього не показував.

«Не диво, що біла раса перемагає, — такі були його думки, — коли вона народжує таких людей. Чи ж до снаги індіаниніві змагатися з цим завзятим витривалим поріддям? Навіть індіани не пустилися б у дорогу по такій холоднечі, а їхня ж мудрість — це мудрість тисяч поколінь. І ось цей Буйний День, цей вихідець із теплого півдня, виявляється дужчий, витриваліший за них. Він тільки глузує з їхніх страхів і йде по десять, а то й по дванадцять годин на день. Він думає, що всі шістдесят днів пройдётиме по тридцять три милі. Але пождім, якої-то він заспіває, коли впаде сніг і завалить дорогу або коли доведеться йти попід берегом підталою кригою!»

А поки що Кама йшов уперед, не ремствуєючи й не огиначаєсь. Шістдесят п'ять градусів під нулем — дуже великий холод! Коли вода замерзає при тридцяти двох градусах над нулем, то шістдесят п'ять під нулем — виходить дев'яносто сім під точкою замерзання. Хоч трохи збагнути, що це означає, можна, уявивши собі таку саму температуру, тільки в другий бік. Дев'яносто сім градусів над точкою замерзання — це ж цілих сто двадцять дев'ять градусів над нулем, тобто страшенна спека. Тільки взявши до уваги, що від тепла тридцять два градуси віднімається, а до холоду додається, ви більш-менш зможете собі уявити той мороз, що по ньому Буйний День і Кама йшли від рання до ночі, та ще й у темряві.

Кама пообморожував собі вилиці, хоч скільки їх тер, і шкіра почорніла, взялася струпом. А до того він ще застудив собі вершки легенів — дуже небезпечна штука; головно через те не слід при шістдесятьох п'ятьох градусах морозу дуже напружуватись на вільному повітрі. Але Кама не скаржився. Щодо Буйного Дня, то він сам був як гаряча піч. Йому так само тепло було спати під своїми шістьма фунтами заячих шкурок, як Камі під дванадцятьма. На другу ніч, пройшовши миль із п'ятдесят, вони розташувалися ночувати недалеко від кордону між Аляскою і Північно-Західною територією Канади. Далі скрізь, за винятком невеличкої ділянки біля Даї, їм треба

було йти Канадою. Четверту ніч, якщо не заб'є дороги снігом, Буйний День сподівався переночувати на Сороковій Милі. Він сказав про це Камі. Але третього дня мороз почав пересідатися. Це провіщало близький сніг. На Юконі він падає лише тоді, як потепліє. Цього самого дня вони пройшли тільки десять миль, пробиваючись крізь крижані зашерети. Тисячі разів вони мусили підіймати й переносити на руках через крижини свої тяжко навантажені санки. З собак не було майже ніякої користі. Вони так само, як і люди, змучились від жахливої дороги. І хоч ночувати спинилися на годину пізніше, надолужили тим тільки частину змарнованого часу.

Уранці, прокинувшись, вони побачили, що сніг укрив їхні хутра дюймів на десять. Собак зовсім поприсипало, і вони не хотіли вилазити зі своїх затишних кубел. Свіжий сніг — це важка дорога. Полозки вже не сковзались так легко, як перше. Котрийсь із подорожніх мусив іти поперед запрягу і лижвами втоптувати стежку, щоб собаки не завалювались. Сніг був зовсім не такий, як звичайно на півдні: він був твердий, дрібний і сухий, подібний до цукру-піску; коли його копнути ногою, він розсипався, шелестячи, неначе пісок. Сніжинки не ліпились, і з них не давалося викачати сніжка. Вони були не лапаті, а просто наче дрібненькі крижані кришталіки; властиво, то був швидше іней.

Погода стояла тепла, якихось двадцять градусів під нулем. Буйний День і Кама попідіймали свої хутрянні навушники й поскидали рукавиці, а проте, весь час працюючи, умивалися потом. Тієї ночі вони не дістались до Сорокової Милі. Проїздивши там уже другого ранку, Буйний День спинився тільки забрати пошту та поновити запас харчів. Опівдні наступного дня вони перепочили біля гирла Клондайку. Після Сорокової Милі вони не здибали жодної душі й мусили самі пробивати дорогу. Тієї зими ніхто ще не їздив річкою далі за Сорокову Милю, та й після них, може, за цілу зиму ніхто більше там не проїхав. У ті часи Юконський край був зовсім безлюдний. Між Клондайком та Солонною Водою в Даї лежало шістсот миль похованої під снігом пустелі. На всій цій відстані тільки в двох місцях можна було сподіватися побачити людей; то були самотні факторії Шістдесята Миля та Селкірк. Літньої пори ще траплялися індіани у гирлах річок Стюарт і Білої, коло Великого й Малого Лососів або на озері Ле-Барж, але

взимку — Буйний День добре знав — вони відходили услід за лосями в гори.

Ту ніч, коли вони з Камою отаборились у гирлі Клондайку, Буйний День, упоравшись зі своєю вечірньою роботою, не ліг, як звичайно, спати; коли б із ним був білий товариш, то він, може, й розказав би йому про те, що «чує його серце». Та білого товариша не було; отож він підв'язав собі лижви і, залишивши собак, що лежали скрутившись калачиком у снігу, та Каму, що важко дихав під хутряним уквивалом, піднявся на високу пласку терасу понад берегом. За густими ялицями звідти годі було щось побачити, тому він перейшов терасу по глибокому снігу й виліз на перший урвистий приступок гори за нею. Звідти видно було, де зливаються під прямим кутом Клондайк, що тік зі сходу, і Юкон, що завертав широкою лукою з півдня. Ліворуч, у напрямку Лосячої гори, нижче по Юкону в світлі зір ясно проступала широка біла смуга. Лейтенант Шватка так і назвав ту річку Білою; але Буйний День побачив її задовго до того, як відважний дослідник перейшов Чілкут і спустився на плоті Юконом.

На гору Буйний День глянув лиш мигцем; його цікавила широка рівнина, обабіч охоплена глибокою водою, де були дуже зручні місця причалювати пароплавам.

— Саме придатна для міста площа, — промурмотів він. — Сорок тисяч люду можуть тут оселитися. Треба тільки наскочити на золото. — Він на хвилинку замислився. — Десять доларів на миску — цілком доволі. Така буде метушня, якої на Алясці ніколи й не бачили. А коли не тут, то в усякому разі десь недалеко. Варто би по всій дорозі назирати місць для оселиська.

Він постояв ще, дивлячись на пустельну площину. Його жива уява малювала йому образи тих часів, коли сюди звідусіль посунуть люди. Він уже розставляв по ній тартаки, великі крамниці, шинки, зали для танців і довгі вулиці золотошукацьких хатин. Тими вулицями йшли тисячі люду, а перед крамницями стояли важкі вантажні санки з довгими собачими запрягами. А інші вже спускалися головною вулицею до Клондайку, прямуючи до того уявлюваного «десь», де малося добувати золото.

Буйний День засміявся, прокинувшись від своїх марень, спустився з гори, перейшов терасу і повернувся до стоянки. За п'ять хвилин він уже загорнувся у своє хутро. Але зараз-таки знову розплющив очі

й сів, сам собі дивуючись, що не спить. Індіанин спав поруч; жар жеврів із-під попелу, п'ятеро собак лежали, поховавши носи й позакривавшись своїми кудлатими хвостами; збоку стирчали застромлені у сніг дві пари лижв.

— Голову до пня дам, що серце мене не дурить, — пробурмотів він. Його думки мимохідь вернулися до покеру, і він усміхнувся на той спогад. — Чотири королі! Ну й Кернса ж серце не одурило!

Він знову ліг, натягши хутро аж на вуха, заплющив очі й цього разу вже міцно заснув.

Розділ V

На Шістдесятій Милі вони поновили припаси, забрали декілька фунтів листів і подалися далі. Ще від Сорокової Милі шлях був невтертий, і так, либонь, мало бути до самої Даї. Буйному Дневі це не дуже дошкуляло, але Кама тяжко мучився. З гордості він мовчав, хоч застуджені в лютий мороз легені давалися взнаки, і затаїти цього він не міг. Приморожено тільки тонюсінький шар легеневої тканини на вершках, проте вона почала злущуватися струпом, спричинюючи сухий уривчастий кашель. Усяка надмірна натуга викликала напади кашлю, очі Камі наливалися кров'ю, аж здавалося, що вони от-от вискочать, по щоках котилися сльози. А вдихнувши чаду від смаженого сала, Кама закашлювався на пів години, мов у корчах, і коли Буйний День варив їсти, індієнин намагався бути з навітряного боку.

День по дні плентали вони без кіпця м'яким невтоптаним снігом. То була важка втомна праця без просвітку; не було й знаку радісної тої бадьорості, з якою мчиш твердою гладенькою дорогою. То один, то другий ішов спереду і втоптував лижвами сніг, і так без спочинку. Дрібний сипкий сніг лежав верствою на ярд завтовшки, і під вагою людини широка плетена лижва вгрузала в пухку поверхню на добрий фут; передок її тоді впирався в прямовисну снігову стінку, таку саму заввишки. Щоб рушити далі, треба було ногу піднести не навкіс, а просто вгору. Якщо хоч трохи посунути лижву вперед, передок пробивав снігову стінку, загрузав глибше, і другий кінець лижви бив ззаду по ногах. Тому, коли йдеш на лижвах глибоким снігом, м'язи працюють зовсім не так, як за звичайного собі ходіння. За кожним кроком ногу доводилося піднімати на цілий фут угору, а тоді вже переставляти вперед. Протоптанною таким чином стежкою йшли собаки, за ними чоловік біля жердини, а вже за ним сунули санки. Напружуючись так, як могли тільки вони, Буйний День із Камою проходили щонайбільше три милі за годину. Отож Буйний День вирішив, що треба менше часу витратити на спочинки, бо ж мало чого ще могло трапитись у дорозі. Треба мати й про запас зайві години. А тому, скоротивши час зупинок, вони тепер ішли по дванадцять годин на добу. Поклавши три години, щоб розташуватись на ночівлю,

зварити їсти, поснідати, зібратися, пообідати підігрітими бобами, — вони мали на спочинок дев'ять годин, і з них ні собаки, ні люди не марнували ані одної хвилини.

На факторії Селкірк, біля річки Пеллі, Буйний День запропонував Камі лишитися й спочинуть, доки він повертатиметься назад із Даї, а тоді до нього прилучитись. Бродяжий індієць з озера Ле-Барж залюбки погодився його заступити, але Кама був упертий і тільки щось пробубонів ображено на таку пропозицію. Собак вони перемінили: своїх заморених Буйний День покинув, поки вертатиметься, і взяв шістьох нових.

До Селкірка вони добились о десятій годині ввечері, а другого ранку о шостій були вже знов у дорозі. Тепер їм малося пройти миль із п'ятсот сніговою пустелею, що розлягалась між Селкірком та Даєю. Погода раптово змінилася, знов узяв лютий мороз. Але й у тепло, й у холод дорога однаково була забивна. Коли термометр показує п'ятдесят градусів під нулем, посуватися ще важче. У великий мороз полозки грузли в сухому снігу, як у піску, і собакам було тяжче їх тягти, ніж за двадцять чи тридцять градусів. Буйний День вирішив їхати по тринадцять годин щодня. Він ревниво зберігав виграний час, бо знав, що далі будуть іще гірші місця.

Зима не дійшла ще й половини, і швидка та бурхлива річка П'ятдесята Миля справдила його найгірші побоювання. Декуди вона зовсім не замерзла, і тільки попід берегами тяглась ненадійна смуга льоду, але там, де бистрина билася в урвисті кам'яні стіни, і такі забережні не могли утворитись. Подорожні крутились туди-сюди, то переходили річку, то вертались назад — часом по кілька разів пробували, поки нарешті перебиралися через якусь дуже небезпечну місцину. То була повільна й важка праця. Коли траплялись льодові мости, треба було їх спочатку випробувувати. Буйний День або Кама ішов уперед на лижвах, тримаючи напереваги довгу жердину. Якщо часом лід уламувався під ногами, кінці жердини падали на краї пробитої ополонки, і за неї можна було втриматись. Обом не раз довелось так скупатися. При п'ятдесятьох градусах під нулем мокрому по пояс іти не можна, бо замерзнеш, отож кожна така купіль спричинювала зупинку. Вискочивши з води, треба було бігти, щоб пожвавити кровообіг, а сухий товариш у цей час розпалював багаття,

інакше бо ніяк було передягтись і висушити мокру одержу до іншого разу.

До всього того, поночі не можна було йти небезпечною річкою. Робочий день, хоч-не-хоч, обмежувався шістьма годинами денного присмерку. Кожна хвилина тепер важила багато, і вони все робили, щоб не згяти жодної.

Ще задовго перед світанком табір здиьмали, запрягали собак, навантажували санки й сідали біля багаття чекати першого сірого проблску. І опівдні перестали спинятися. Тепер вони весь час відставали від свого розкладу, і виграний спершу час щодень меншав. Деколи вони проходили тільки п'ятнадцять, а то й дванадцять миль протягом цілого дня. А то якось на дуже вже кепському місці їм довелося тричі виходити на берег і перетягати санки й вантаж через кручі. Тоді за два дні вони пройшли тільки дев'ять миль.

Нарешті вони минули ту жахливу річку П'ятдесяту Милю і вийшли до озера Ле-Барж. Там відкритої води не було, як не було й крижаних зашеретів. На добрих тридцять миль сніг лежав рівний, як стіл, але на три фути завглибшки й сипкий, мов борошно. Пройти можна було щонайбільше три милі на годину. Буйний День відсвяткував кінець переходу П'ятдесятою Милею тим, що йшов до пізньої ночі. Об одинадцятій уранці вони вибилися до озера. О третій пополудні, як уже насувалась полярна ніч, побачили долішній кінець озера, а поки на небо висипали зорі, вони пройшли його геть увесь; о восьмій годині залишили його позаду і вступили в гирло річки Люїс; там вони спинилися на пів години, розігріли кілька кавалків заморожених бобів і дали собакам по зайвій пайці риби. Потім рушили й ішли проти течії до першої години по півночі, і тільки тоді спинились на ночівлю.

Того дня вони йшли шістнадцять годин. Собаки так потомились, що не мали сили навіть гризтись або гарчати. Останні милі Кама помітно кульгав, проте Буйний День о шостій годині другого ранку знов уже був на ногах. На одинадцятую годину вони досягли Білого Коня, а ночувати спинилися біля Квадратового яру. Важкий перехід річками лишався позаду, перед ними була низка озер.

Буйний День не стишував ходи. Вони йшли по дванадцять годин на добу: шість у присмерку дня та шість поночі. Варити їсти, лагодити зброю, розташовуватись і згортати табір — забирало три години. Решту дев'ять годин і собаки, і люди спали як убиті. Залізна сила

Камина надвередилася. День у день нелюдська натуга виснажувала його. Рухи його ставали повільніші, пружність м'язів зникла, і кульгав він уже увесь час. Проте він стоїчно працював і далі, не ухиляючись ні від чого, без жодного натяку на ремство. Буйний День також схуд і зморився. Однак його тіло, цей дивовижний механізм, діяло так само справно, як і перше, і він усе йшов та йшов невпинно й затято. Ніколи він не був до такої міри богом в очах у Ками, як ці останні дні переходу на південь. Індіянин, що чимраз більше підупадав на силі, не спускаючи очей дивився, як він іде поперед санок. Такого завзяття й витривалості Кама ще не бачив, та ніколи й не сподівався бачити в людині.

Отож настав час, коли Камі забракло снаги йти вперед і втоптувати стежку. Видно, індіянин у край знемігся, коли погодився, щоб Буйний День увесь час робив ту тяжку роботу сам. Вони пройшли всю низку озер від Маршу до Ліндермену, де починався узвіз на Чілкут. Буйному Дневі, властиво, слід було б отаборитись саме тут, під перевалом, бо ж насувалася ніч, але ні, він перехопився через перевал і спустився аж до Овечого табору, а хуртовина, що затримала б його на цілу добу, завихрила вже тільки ззаду за ним.

Це останнє напруження геть зломило Каму. Уранці він уже не спромігся звестись на ноги. О п'ятій годині, коли Буйний День розбудив його, він насилу сів, застогнав і знов упав. Гарніш упорався з усією роботою сам і позапрягав собак. Як усе вже було готове, він загорнув індіянина в троє укривал, поклав його на санки й міцно прив'язав. Дорога була непогана. То був їхній останній перегін. Буйний День погнав собак униз Дайським каньйоном, а тоді твердою втертою стежкою, що вела до самої Даї. Санки летіли, Кама стогнав, а Гарніш біг щодуху біля жердини, аби не попасти під полозки. Так вони в'їхали в Даю, що над морем. Додержуючи свого слова, Буйний День і тут не затримався. Йому досить було однієї години, щоб здати пошту, узяти нову, навантажити харчі, запрягти свіжих собак і найняти іншого індіянина. Кама лежав увесь час мовчки, аж доки Гарніш, готовий від'їжджати, підійшов попрощатись. Вони стиснули один одному руки.

— Ти заженеш і цього дурного індіянина, чуєш, Буйний Дню? — сказав Кама. — До смерті заженеш.

— Нічого, до Пеллі як-небудь дотягне, — усміхнувся Гарніш.

Кама із сумнівом похитав головою й повернувся на другий бік, спиною до Буйного Дня, на знак прощання.

Того самого дня Гарніш перейшов Чілкут. Ані темрява, ані хуртовина його не спинила. Він спустився ще на п'ятсот футів до Крейтер-озера і там отаборився на ніч. Цього разу ночівля була «холодна». Вони ще не спустились до смуги лісів, а з собою палива не взяли, щоб не перевантажувати санок. За ніч сніг засипав їх на три фути. Прокинулись вони, як звичайно, ще затемна і насамперед мусили відкопатись. Індіанин, уже ситий по саму зав'язку подорожжю з цим, мовляв, божевільним, спробував був утекти. Але Буйний День його приструнчив, і він мусив залишитися. Вони пройшли Глибоке й Довге озера і спустились до Ліндермену. Назад Гарніш ішов таким самим убійчим темпом. Індіанинові доводилося скрутно, він був не такий витривалий, як Кама, але так само ніколи не нарікав. Тікати він більше не пробував і працював, що було сили, але в душі поклав собі відкараскатись від Буйного Дня.

День минав за днем, ночі чергувалися із присмерками. Морози поступалися перед завірюхами, завірюхи знову змінювали морози, а вони все йшли, лишаючи за собою безкінечні милі.

На П'ятдесятій Милі їх спіткала біда. Переходячи через крижаний міст, собаки завалились, і зразу їх затягло під лід. Посторонки луснули, й увесь запряг пропав, залишився один тільки задній пес. Буйний День з індіанином запряглися в санки самі, але людина не годна заступити собаку в такій роботі, а тим більше двоє людей п'ятьох собак. Через годину Буйний День зупинився, розвантажив санки, викинув собачий харч, зайву одіж і запасну сокиру. Проте й це не допомогло. Другого дня останній собака розтяг собі сухожилки від надмірної натуги, і Буйному Дневі довелось його пристрелити й покинути санки. Він завдав собі на спину сто шістдесят фунтів пошти й припасів, а індіанинові сто двадцять п'ять. Решту без жалю покинув. Індіанин жажнувся, побачивши, що викинуто боби, кухлі, миски, відра, одіж, а всю нічого не варту пошту взято. Зоставили собі тільки по одному укривалові, сокиру, відро та мізерний запас сала й борошна. Сало можна було й сирим гризти, а борошно розколочувати в гарячій воді. Навіть рушницю з набоями покинули.

Так пройшли вони двісті миль до Селкірка. Ішли з раннього ранку до пізньої ночі. Час, потрібний на те, щоб отаборитись та нагодувати

собак, тепер витрачали на дорогу. Спинялись, розпалювали невеличке багаттячко, загорнувшись в укривала, пили ріденьку борошняну бовтанку та розігрівали над вогнем сало, настромлене на паличку. Вранці вставали ще поночі, мовчки завдавали собі на плечі мішки, поправляли шлейки й рушали далі.

Останні десять миль до Селкірка Буйний День пустив індіанина вперед і мусив його підганяти, бо інакше цей привид із глибоко запалими очима й ямкуватими щоками ліг би й заснув на дорозі або покинув би свого мішка з поштою.

У Селкірку чекав на них старий запряг. Того самого дня здорових собак, що добре відпочили, запряжено в санки, і Буйний День рушив далі. Знов він то протоптував лижвами стежку, то йшов біля стернової жердини, чергуючись з індіанином із Ле-Баржу, що згодився з ним піти.

Буйний День на два дні відставав від свого розкладу, і снігопади та забивна дорога не давали йому надолужити їх аж до Сорокової Милі. Там ураз виявилось, і можна було знову сподіватися сильного морозу. Він вирішив ризикнути й покинув частину припасів та собачого харчу. На Сороковій Милі тільки головами хитали: якої-то він заспіває, коли знову сніг піде?

— Буде мороз, лютий мороз! — весело засміявся Буйний День і погнав собак.

За ту зиму між Серкл-Сіті та Сороковою Милею проїхало чимало санок, і дорога була добре втерта. Мороз узяв справді й щодалі дужчав. До Серкл-Сіті лишалось усього якихось двісті миль. Індіанин із Ле-Баржу був молодий, гордий і самовпевнений, але не дуже досвідчений. Напочатку він радий був іти такою швидкою ходою, як і Буйний День, і вже навіть тішився думкою, що заморить білого.

Перші сто миль він стежив за Буйним Днем, сподіваючись запримітити хоч які-небудь ознаки втоми, і дивувався, що їх нема. На другій сотні миль він відчув їх у собі, але скрипнув зубами й не здався. А Буйний День усе гнав далі й далі, або біг спереду й кермував санками, або, коли приходив його ряд, спочивав, лежачи на санках, що летіли гладенькою дорогою. Останній день видався морозний і ясний, сприятливий для подорожі, і вони покрили сімдесят миль. О десятій увечері виїхали на високий берег і помчали головною вулицею Серкл-Сіті. Хоч була індіанинова черга спочивати, проте він скочив із санок

і побіг за ними. Та то він тільки хизувався з гордощів, бо добре відчував, що зовсім знемагається.

Розділ VI

У «Тіволі» було людно. Зібралась та сама юрба, що й того дня, коли виряджали Гарніша. Був саме вечір шістдесятого дня, і минав термін закладів.

Як звичайно, кожне мало свою думку про те, чи пощастить Буйному Дневі додержати слова. О десятій годині ще бились навзаклад про те, чи повернеться він, чи ні. Більшість закладалася, що ні. Діва глибоко в душі певна була, що йому не пощастило, проте поставила двадцять унцій проти сорока Чарлі Бейтсових за те, що Буйний День повернеться до півночі.

Вона перша почула, як забрехали собаки.

— Слухайте! — скрикнула вона. — Це Буйний День!

Усі посунули до виходу. Але враз широкі подвійні двері розчинились і юрба подалась назад. Почулося нетерпляче скавчання, ляскіт батога і дзвінкий Гарнішів голос, що підбадьорював собак. Потомлені тварини завершили свою подорож, утягнувши санки по дерев'яній підлозі в самий шинок. Вони влетіли туди, а з ними й мороз. З густих клубків білої пари виринали їм тільки спини й голови; здавалося, ніби вони, рвучись із збруї, пливуть річкою. За ними вирізвився Буйний День, укритий увесь інеєм, по коліна в хмарі морозяного туману, теж ніби у воді бредучи.

Це був той самісінький Буйний День, що й раніше, тільки трохи змарнілий і втомлений, а чорні його очі блищали й іскрились дужче, ніж коли. Полотняна його парка з піднятою відлогою спадала довгими рівними бганками до колін, і він нагадував у ній ченця. Закурена димом багать, брудна, попропалювана, вона оповідала всю історію його важкої подорожі. Два місяці не голений заріст укривав йому обличчя, і сам той заріст за сімдесят миль бігу взявся намороззю від його віддиху.

Його в'їзд у «Тіволі» був ефектний і театральний, і Гарніш був свідомий цього. Це було його життя, і в ту хвилину він захлинався ним. Він був велика людина серед своїх товаришів, герой полярного краю, і цим величався. Та мить, коли він, покривши дві тисячі миль, уперся в «Тіволі» із санками, собаками, поштою, індіанином і всім подорожнім причандаллям, була видатною миттю у його житті. Він

учинив ще один подвиг, і ввесь Юкон загуде тепер його ім'ям! Він — Буйний День — король над погоничами собачих запрягів!

У радісному трепеті слухав він бурю вітальних вигуків, дивився на знайому обставу «Тіволі»: довгий прилавок із рядами пляшок, гральні столи, розпечена грубка, вагар зі своїми терезами, музики, чоловіки й жінки, Діва, Селія, Неллі, Ден Макдональд, Бетлс, Біллі Ролінз, Олаф Гендерсон, Док Вотсон, геть усі. Усе було точнісінько так, як того вечора, коли він виїхав. Та годі, чи їздив же він? Шістдесят днів безупинної дороги білою сніговою пустелею нараз стислися в одну коротку хвилю, ніби втратили тривалість. Ніби він оце тільки пірнув у них, пробивши стіну мертвої тиші, а за мить, знов пробивши ту саму стіну, виринув серед гомону й гамору «Тіволі».

Треба було йому озирнутись на санки, навантажені брезентовими мішками з поштою, щоб пересвідчитись у реальності тих шістдесятьох днів та перейдених кригою і снігом двох тисяч миль. Немов уві сні, стискав він простягнені до нього руки. Його обхопила несамоविта радість. Життя таке чудесне! Він усе в ньому любив. Його поійняло почуття любові й приязні до всіх людей. Усі вони близькі йому й рідні. Він не годен був умістити в собі того почуття. Серце мов тануло в грудях, і хотілось геть усім зразу стиснути руки, одними широкими обіймами притулити їх усіх до грудей.

Він глибоко зітхнув і голосно крикнув:

— Платить, хто виграв! А виграв я! Ану, сюди, мелмюти й сиваші, кажіть, хто чим труїтиметься! Ось вам пошта з Даї, просто від Солоні Води! Усе як слід! Розперізуйте ремінці й пірняйте!

З десяток рук простяглося розвантажувати санки. Молодий індієнин з озера Ле-Барж нахилився й собі над санками, але враз якось кволо випростався. В очах йому промайнув подив. Розгублено озирнувся він навколо, бо такого, як тепер, не почував ще зроду. Він затрусився, мов у пропасниці, коліна йому підігнулись, і, поволі хиллячись, він упав навпоперек санок. В очах його потемніло, і він зімлів.

— Ухоркався! — сказав Буйний День. — Візьміть його хто-небудь та покладіть на ліжко. Він добрячий хлопчина.

— Буйний День правду каже, — ствердив Вотсон. — У хлопця вже пороху не стало.

З поштою впоралися, собак вивели й нагодували, а Бетлс проспівав гімн про сік сасафрас, тим часом як решта, вишикувавшись уздовж прилавка, пили, розмовляли й збирали свої виграні заклади.

За кілька хвилин Буйний День у танцювальній кімнаті крутив вальса з Дівою. Замість парки на ньому вже була куртка з укривала й на голові хутряна шапка. Свої промерзлі мокасини він скинув і танцював у самих панчохах. Дорогою, ще надвечір, він промочив ноги аж по коліна, але не перевзувався, і його довгі панчохи взялися крижаною корою. Від тепла в кімнаті лід почав танути та ламатись і брязкотів під час танцю. Крижинки сипалися на підлогу, і всі танцюристи ковзались по них. Буйному Дневі те на карб не ставилось. У тому далекому краю він належав до небагатьох людей, що настановляють закон і своєю поведінкою дають зразок моральних норм, але самі стоять над законом. Він був один із тих небагатьох щасливців, що не можуть учинити негоже. Усе, що він робив, було добре, — байдуже, чи іншим воно дозволене. Звісно, такі люди завдячували це тому фактові, що вони майже завжди несхибно чинили тільки по справедливості, і то краще, шляхетніше, ніж інші. Буйний День, найстарший герой у цьому молодому краї і водночас молодший за більшість інших, стояв осібно, як людина вища, як узірець людини, ба більше, як надлюдина. Тож зрозуміло, що Діві, коли вона віддавалась його обіймам у танці, болісно стискалося серце, що от у ній він бачить саму лише добру приятельку й знамениту танцюристку. Мала втіха була їй знати, що він ніколи не кохав. Вона знемагала від кохання до нього, а він кружляв із нею так, як і з будь-якою іншою жінкою або навіть із добрим танцюристом-чоловіком, що, обв'язавши хусточкою рукав, танцював би за даму.

Тієї ночі Буйному Дневі довелось потанцювати й з такою дамою. Серед юконців, як і скрізь на Заході, водилась така спроба на витривалість: так закрутити другого, танцюючи, щоб йому памороки забило. Отож, коли Бен Девіс, фараонний банківник, із барвистою хусткою на рукаві закрутився із Буйним Днем у танці, інші пари спинились подивитися, що з того буде. Крутячись увесь час в один бік, обидва вихором літали по кімнаті. У першій залі почули, що Буйний День танцює з Беном Девісом, і гральні столи та прилавок ураз спустіли. Усі скупчились у танцювальній кімнаті. Музики грали шалено, а пара крутилась чимраз швидше. Девіс уславився своєю

тривкістю в таких змаганнях, і на Юконі він не одного здоровила перетанцював, але цей раз уже за кілька хвилин стало видно, що впаде він, а не його партнер.

Вони покружляли ще трохи, коли враз Буйний День спинився, випустив Девіса й ступив назад, хитаючись і помахуючи руками, немов хапаючись за повітря. Але Девіс із застиглою на обличчі безтямною усмішкою сильно поточився, швидко перекрутився, щоб утримати рівновагу, і як колода гепнувся додолу. А Буйний День, ще заточуючись і хапаючись руками за повітря, підчепив найближчу дівчину й закружляв із нею у вальсі. Знову трапилося щось надзвичайне. Після двох тисяч миль страшної дороги, покривши за той день сімдесят миль, він перетанцював свіжого чоловіка, і то ж кого — самого Бена Девіса!

Буйний День любив посідати високі місця, і хоч у його житті й небагато траплялось таких нагод, проте він завжди добивався якнайвищого. Великий світ про нього не чув, але тут, на цій безмірній мовчазній Півночі, його знали повсюди, знали й білі, й індіани, й ескімоси, знали від Берінгового моря аж до східних перевалів, від найдальших верхоріч аж до холодних тундр мису Барроу. Бажання панувати й скоряти собі було в ньому однаково сильне, чи то він боровся зі стихіями, чи з людьми, чи зі щастям у азартній грі. Само життя з усім тим, що в ньому діється, здавалось йому великою грою, а він був грач — увесь із голови до п'ят. Ризик і виграш були йому потрібні, як хліб. Правда, він не грав навмання: у нього на руках були великі козирі — його розум, спритність і сила, однак за всім цим стояв Талан, безсмертний Талан, що часом відвертається від тих, хто перед ним запобігає, нищить і руйнує мудрого, а обдаровує дурня. Усі люди за ним уганяють і мріють його скорити. Буйний День так само марив про це. У самій глибині його ества життя наспівувало спокусливу пісню величі, надило його й безнастанно нашіптувало, що він досягне більше, ніж інші, виграє там, де вони програють, буде переможцем там, де вони гинуть. Це був голос Життя здорового й потужного, що не знає ні кволості, ні занепаду, голос Життя сп'янілого від себе самого, до нестями захопленого собою й зачарованого своїм могутнім оптимізмом.

І в тому голосі, чи то в тихому шепоті, чи то в гучному, як сурма, поклику, учувалося йому все одне — що колись, десь, якось він

загнуздає Талан, стане його паном, зв'яже й затаврує, як свого раба. Граючи в покер, він чув шепіт про чотирьох тузів і про велику масть; коли він вирушав на розшуки, той самий голос співав йому про золото під дерном, про золото в кам'яних надрах скель, про золото скрізь навколо. У найтяжчих знегодах мандрів, у скрутї й голоді він чув його й вірив: коли навіть усі загинуть, він витримає і вийде переможцем. Це була давня віковична брехня Життя, що само себе обдурює, вірить у своє безсмертя й незнищенність, у своє призначення вчинити щось більше, ніж інші, й осягти все, до чого прагнеш.

Буйний День вальсував, крутячись то в один, то в другий бік, доки не перестала паморочитись голова, і тоді знов запросив усіх випити. Але тепер усі одностайно запротестували. Ніхто вже не хотів приставати на його правило: платить той, хто виграв. Воно-бо суперечило всім звичаям і доброму глуздові. Звісно, це робилось по-товариському, від щирого серця, але ж треба й міру знати! Цей раз, за всіма законами, платити має Бен Девіс, то нехай він і платить. І взагалі все частування, що ставив Буйний День, повинен оплатити господар шинку, бо весь цей тиск народу, що дає добрячий виторг, приходиться сюди через Буйного Дня. За це зняв мову Бетлс. Слова його, вельми яскраві й круті, були зустрінуті гучними оплесками.

Буйний День усміхнувся, підійшов до столу з рулеткою й купив собі пачку жовтих марок. За десять хвилин йому вже відважили золотого піску на дві тисячі доларів, і він зсипав його в свою торбинку, а що не помістилося — в другу. Дрібничка, талан ледь моргнув йому, а все ж то був талан, і дух йому піднявся ще вище. Він живе, і цей вечір належить йому!

— Гадаю, що тепер платить, хто виграв? — спитав він своїх доброзичливців.

Вони мусили погодитись. Коли Буйний День загнуздував життя й стискав його острогами, годі було йому суперечити.

О першій годині він побачив, що Ілайджа Девіс, Генрі Фін та Джо Гайне пропихаються до дверей. Буйний День перейняв їх.

— Це куди? — спитав він, тягнучи їх назад до прилавка.

— Спати! — відповів Девіс, худорлявий чоловік, що вічно жував тютюн. Родом він був із Нової Англії і єдиний із цілої сім'ї мав рішучу й сміливу вдачу та відгукнувся на поклик Заходу, що долинув до нього через ліси й прерії.

— Треба виспатись, — додав Гайне, ніби виправдовуючись. — Узавтра рано ми виряджаємось.

Та Буйний День не пускав їх.

— Виряджаєтесь? Куди? Що вас сполошило?

— Ніщо не сполошило, — пояснив Девіс, — а тільки ми надумали звідати, чи правду тобі каже твоє серце. Підемо в Горішню Країну. Може, й ти до нас пристанеш?

— А далєбі, пристану, — потвердив Буйний День.

Запитавши жартома, Ілайджа пустив ту відповідь повз вуха.

— Ми хочемо спробувати щастя на Стюарті, — казав він далі. — Ель-Майо казав мені, що як спускався вперше річкою, то бачив непогані мілизни. Ми й хочемо, поки річка замерзла, поколупатись там. Згадаєш моє слово, Буйний Дню, настане час, і то навіть незабаром, коли золото добуватимуть цілу зиму, та ще й сміятимуться з нас, що ми тільки влітку греблися зверху.

Тоді на Юконі нікому й не снилося, що можна й серед зими копати землю та шукати золота. Земля промерзала аж до материкових верств, нарінок ставав твердий, як камінь, і його не можна було вгризти ні заступом, ані кайлом, тим-то золото добували тільки влітку, щойно земля поволі підтавала під сонцем і можна було її зверху згрібати. А взимку підвозили припас, полювали на лосів, лагодили все потрібне до літньої роботи. Найхолоднішими темними місяцями били байдики по великих таборах, таких як Серкл-Сіті та Сорокова Миля.

— Авжеж, до того йдеться, — згодився Буйний День, — пождіть лишень, поки золото виявиться на горішньому Юконі. Тоді побачите не таку роботу. Що нам завадить палити багаття, розморозувати ґрунт, копати шурфи, а тоді йти поземно за верствою? І ніяких підпорок не треба буде, нарінок і болото вистоять, доки й саме пекло замерзле, а зі смоли морозиво вийде. Коли добрий прошарок, то й на сто футів завглибшки будуть працювати. Я вам без жартів кажу, що йду з вами, Ілайджо.

Той засміявся, узяв попідруч своїх товаришів і рушив був до дверей.

— Та стривайте, я ж на правду, — знову гукнув Буйний День.

Усі троє разом обернулись. На обличчях їм видно було й подив, і радість, і недовіру.

— Годі тобі! Не мороч голови, — промовив Фін, спокійний, поважний вісконсінець.

— Санки й собаки мої тут, — відповів на це Буйний День, — отже, у нас два запряги, вантаж поділимо порівну, й буде легше. Доведеться лише спочатку йти помалу, бо мої собаки потомились.

Усі троє очевидячки зраділи, проте ще трохи не йняли віри.

— Чуєш, Буйний Дню, тільки не клей дурня, — шпарко заговорив Джон Гайне. — Кажу до діла. Ти що, справді з нами хочеш?

Буйний День простяг йому руку.

— Тоді краще б тобі йти зараз спати, — порадив Ілайджа. — Ми вирушаємо о шостій. Чотири години лишається тобі на сон, не так-то й багато.

— Може б, відкласти на день, дати йому спочити? — запропонував Фін.

Гарнішева гордість збурилась.

— Не вигадуй! — гримнув він. — Вирушаємо, як сказано, о шостій. Коли вас розбудити? О п'ятій? Гаразд, о п'ятій я вас розбуркаю.

— Краще піди поспи хоч трохи, — поважно порадив Ілайджа. — Хіба ж можна так їхати!

Буйний День натомився, безмежно натомився. Навіть його залізне тіло почувало тяжке знесилля. Кожен його м'яз вимагав сну, спочинку, кожний нерв здригався на думку про нову подорож, нове напруження. І розум, чувши той протест тіла, теж повставав. Але глибоко всередині у ньому палав вогонь Життя. Воно гнівно й гордо шепотіло йому, що на нього зведено погляди всіх товаришів, що наспів час подвигу, що це нагода ще раз показати сильним свою силу. Життя знов нашіптувало йому свою давню брехню, а в спілці з ним було ще й віскі з його зухвальством та марнолюбством.

— Ви, може, думаєте, що в мене ще мамине молоко на губах? — зареготав Буйний День. — Та ж я цілих два місяці не пив, не танцював, не бачив живої душі. Ідьте, висипляйтесь. О п'ятій я побуджу вас.

Так він і протанцював цілу ніч у своїх мокрих панчохах, а о п'ятій годині уранці вже грюкав у двері до напарників, вигукуючи голосно давню свою примовку, що дала йому прізвисько:

— Буйний день надворі! Вставайте, ви, ловці щастя зі Стюарт-річки! Буйний день, буйний день!

Розділ VII

Цей раз їхалося легше. Дорогу вже ліпше було втерто, а, не візши пошти, вони й не спішилися. Денні переходи робились коротші, й на спочинок лишалося більше часу.

За минулу подорож із поштою Буйний День загнав трьох індіан, але тепер його товариші знали, що їм треба дістатись до Стюарту не вимореними, а зі свіжою силою, отже, й не дуже поспішали, хоч однаково вони втомлювалися. Зате Буйному Дневі ця легша робота була, як добрий спочинок.

На Сороковій Милі вони зупинилися на два дні дати перепочити собакам, і все ж на Шістдесятій Милі довелося залишити на факторії весь Гарнішів запряг. Його собаки ніяк не могли видихати жахливого переходу від Селкірка до Серкл-Сіті, не те що їхній господар. Отож узяли замість них свіжих і подалися далі.

Другої ночі отаборилися серед острівців у гирлі Стюарту. Увечері Буйний День заговорив про майбутнє місто, де воно буде розташоване. Його товариші тільки сміялися, але він, не зважаючи на них, запаколив цілий лабіринт високих, лісистих острівців.

— А що, якщо саме на Стюарті знайдуть багате золото? Тоді ви або урвете щось, або ні. А я напевне урву. Тож, далєбі, краще поміркуйте гарненько та приставайте до мене.

Але вони все опинались.

— Ти такий самий мудрагель, як Гарпер і Джо Ледю, — сказав Гайне — Вони весь час у це бавляться. Знаєш ту велику площину, зараз за Клондайком, біля самої Лосячої гори? То ось реєстратор на Сороковій Милі казав мені, що несповна місяць тому вони запаколили її; мовляв, буде селище Гарпера і Ледю. Ха-ха-ха!

Ілайджа й Фін теж зареготали, але Буйний День лишився глибоко серйозний.

— Оце ж бо воно й є те, що моє серце чуло! — закричав він. — Іде велика карта. Уже люди нюхом чують. Нащо б вони там ставили паколи, коли б і їм серце не підказувало! Далєбі, шкода, що це не я запаколив!

Жаль, що бринів у нього в голосі, викликав новий вибух реготу.

— Смійтеся, смійтеся. Оце ж бо й біда ваша! Ви гадаєте, що забагатіти можна, тільки знайшовши жилу. Я так і знаю, що коли тут виявиться багате золото, — а воно таки виявиться, — ви всі почнете копирсатися зверху та розгрібати болото; тільки небагато ви там візьмете, нічим буде й похвалитися! З живого срібла, з амальгами ви смієтесь, а дрібний золотий пісок, по-вашому, Господь Бог створив навмисне, аби морочити шмаркачів чечаків. Вам подавай тільки ядраний пісок, та й того половину ви покинете в землі, а з того, що здобули, ще половину втратите, промиваючи. А багатство загребуть ті люди, що займуть землю під міста, позакладають торговельні спілки, повідкривають банки...

Вибух реготу покрив його слова.

— Банки, на Алясці!.. Ой, від самої думки вмерти зо сміху можна!

— Авжеж, банки, біржі...

Знов їх аж корчило від реготу. Джо Гайне, ухопившись за боки, качався на своїм укривалі.

— А за ними прийдуть здорові акули, — провадив далі Буйний День, — і поскуповують усі річки, де ви греблись, як ті кури. Улітку вони розмиватимуть ґрунт водою, а взимку розморожуватимуть парою.

Розморожуватимуть парою? Оце-то загнув! Це вже Буйний День сам себе перевершив, смішки строячи. Розморожувати парою! Навіть вогнища палити, і то ще не пробувано, за химеру вважається.

— Ну й смійтеся, кат із вами, смійтеся! Чом ви не хочете розплющити очей? Ви ж, далебі, як ті сліпі кошенята! Кажу вам, коли на Клондайку відкриють золото, Гарпер і Ледю стануть мільйонерами. Коли ж його знайдуть тут, на Стюарті, ви побачите, як місто Елама Гарніша виросте, мов на дріжджах! А ви тинятиметесь навколо з кислими пиками... — Він безнадійно зітхнув. — Ну, дарма вже, візьму й вас до себе на роботу, хоч за харчі абощо.

Буйний День був передбачливий. Кругозір він мав зовсім неширокий, але що вже бачив, те бачив не здрібна. Мавши тверезий розум і практичну вдачу, він ніколи не марив про неможливе. Уявляючи на вкритій снігом площині лісу гамірливе золотошукацьке селище, він, насамперед, думав про відкриття багатих розсипищ, без яких не могло бути й самого селища. А вже потім йому малювалися перед очима підхожі місця для пароплавних пристаней, тартаків, складів і всього того, що конче мусить бути в копальняному селищі на

Далекій Півночі. Проте це було тільки рямцями для чогось іншого, більшого, для сказаної азартної гри. У цьому селищі, витвореному його уявою, і на вулицях, і в будівлях, і в людських стосунках — скрізь аж кишали щасливі пагоди. То був ніби велетенський стіл для гри, в якій стеля — тільки небо: теплий південь з одного і північне сяйво з другого боку. Гра мала бути велика, на Юконі така ще й не снилась нікому, і він, Буйний День, сподівався урвати свою пайку.

А поки що не було нічого, крім прочуття, що карта прийде. Так чуло його серце. Як у покері він ставив останню свою унцію, маючи на руках добру гру, так тепер він ставив на карту й своє життя, й усю свою силу, передчуваючи, що майбутнє держить про запас для нього великі розсипища на Горішній річці.

Отож він із трьома товаришами, із собаками та санками на лижвах потроху пробивався вперед по скутому кригою Стюарту через снігову пустелю, де ніщо не порушувало нескінченної тиші: ані людський голос, ані стукіт сокири, ані далекий постріл із рушниці. Самі лише вони ледве помітними цятками-порошинками тяглися серед безмежного застиглого безгоміння, просуваючись по двадцятку миль на день: воду на страву й питво добували, розтоплюючи лід, на ніч отаборювались у снігу, і їхні собаки-вовки, згорнувшись кудлатими, укритими намороззю клубками, спали недалеко від них, а поруч стриміли, чаткнуті в сніг, чотири пари лижв.

Ані признаки інших людей вони не бачили, тільки раз натрапили дощаного човника, якого хтось витяг із води й підняв на невеликий поміст. Поминаючи того човна, вони мимоволі подумали, що той, хто заховав його, назад уже не приходив. Другого разу вони набрали на індіанське таборище. Та самих індіан не було, вони, напевне, пішли за лосячими табунами до верхоріччя Стюарту. Аж на двісті миль відбившись від Юкону, Буйний День із товаришами нарешті добулися до тих мілизн, що про них, мовляв, згадував Ель-Майо. Там вони отаборилися надовго, зробили високий поміст, щоб заховати харчі від собак, і заходилися працювати. Щоб дістатися до нарінку, їм треба було, насамперед, дробити крижану кору.

Почалося просте й суворе життя. Поснідавши, з першим променем світанку вони йшли на роботу. Як насувалась ніч, верталися в табір, готували вечерю, сиділи, позіхаючи, із цигарками в роті біля вогню, тоді закутувались у хутрянні укривала й засинали. А над ними

виблискували й тремтіли у морозяному повітрі зорі й палало північне сьайво. І їжа була так само проста й одноманітна: хліб із квасного тіста, сало, боби та коли-не-коли риж, зварений зі жменею сушених слив. Свіжини добути їм жодного разу не пощастило. Хіба вряди-годи нападали на слід кроля або горностая, а загалом здавалося, наче все живе втекло зі цих місць. Їх те не дуже дивувало: у довгих їхніх мандрах їм не раз траплялося проходити місцями, що аж кишать дичиною, а попавши туди за два – три роки — не знаходити її й знаку.

Золото на мілизнах було, але вбоге. Пішовши на полювання, чи не натрапить де лося, Ілайджа за п'ятдесят миль від табору спробував промити верховий нарінок на одному потічку. Спроба вийшла непогана. Вони запрягли собак і впорожні подалися на те місце. Там, на Гарнішеву пропозицію, — можливо, уперше в історії Юкону, — заклали шурф за допомогою вогню. Здійнявши зверху траву й мох, розклали вогнище з сухої ялиці й палили його цілі години. За шість годин земля розмерзлася на вісім дюймів; її вигребли мотиками й розпалили ново вогнище.

Заохочені вдалою спробою, вони працювали з рання до ночі. Пройшовши так шість футів углиб, натрапили на нарінок, теж мерзлий. Робота вповільнилась. Проте вони вже навчилися краще класти вогнища і незабаром за один раз розморожували нарінок на п'ять – шість дюймів. У нарінку був дрібний золотий пісок, та через два фути знову почалася земля. На глибині сімнадцять футів вони натрапили на ще одну тонку верству нарінку. Виявилось, що в ньому є ядряний золотий пісок. Спробне промивання давало шість – вісім доларів на миску. На жаль, верства нарінку була не товща за дюйм. За ним, глибше, знову пішла м'яка земля всуміш із пнями прадавніх дерев і скам'янілими кістками забутих страховищ. Але дарма! Золото знайдено, та ще й ядряне. Найшвидше можна було сподіватися, що воно залягає на материковій породі. Ну, що ж, вони дійдуть до неї, хоч би довелося заглибитись і на сорок футів. Поділившись на дві зміни, вони працювали тепер день і ніч, і багаття їхні не переставали диміти.

Тим часом запас бобів став сходити, і вирішили відрядити Ілайджу до табору по харчі. Ілайджа був один із найзагартованіших юконських бувальців. Йому треба було проїхати аж сто миль, але він обіцяв повернутись третього дня: один день туди впорожні, а два дні назад із

вагою. Натомість він повернувся другого дня, пізно ввечері. Вони якраз лягали спати, коли почули, що він під'їздить.

— Що за притичина? — спитав Генрі Фін, коли порожні санки в'їхали в освіт багаття, і він побачив, що довгобразе поважне лице Ілайджине ще дужче видовжилось і споважніло.

Гайне підкинув дров у вогонь, і всі троє, угорнені в укривала, присунулись до багаття. Укритий інеєм, Ілайджа з побілілими бровами й бурцями, закутаний у хутро, мав вигляд різдвяного діда, як його збирають у Новій Англії.

— Пам'ятаєте ту велику ялину над річкою, що на неї ми сперли край помосту? — спитав він і коротко розповів про лиху пригоду. Велике дерево — здавалося б, іще таке міцне, що простоїть не одну сотню років, — усередині, як виявилось, було трухле й ледве трималось корінням. Коли до тяги снігу, що лежав на ньому, долучилася ще тяга помосту з припасами, це порушило його довго підтримувану рівновагу, і воно тріснуло й повалилось на землю, потягнувши за собою й помоста, а разом порушивши рівновагу чотирьох чоловіків і одинадцятьох собак із силами навколишньої природи. Бо припаси всі загинули — до них допалися росомахи, а чого не з'їли, те порозтягали.

— Вони стріскали й сало, і сливи, й цукор, і собачий харч, і нехай мені очі повилазять, коли не попрогризли мішків із мукою, рижем, бобами та не порозсипали цього всього по цілому Стюарті. Порожні мішки траплялися мені за чверть милі від стоянки.

Довго ніхто не озивався. То була справжня катастрофа — залишитися без харчів серед полярної зими і в місцевості, де нема ніякої дичини. Одначе їх не посіла паніка, вони дивилися небезпеці просто в вічі й обмірковували, що ж діяти.

Джо Гайне заговорив перший:

— Насамперед, треба визбирати зі снігу боби і риж... правда, навряд чи наберемо більш як фунтів вісім – десять.

— Потім хто-небудь собаками поїде до Шістдесятої Милі, — сказав Буйний День.

— Я поїду, — зголосився Фін. Усі знов задумались.

— Чим же будуть живі решта собак і троє людей, поки він повернеться? — спитав Гайне.

— Залишається тільки одне, — відповів Ілайджа. — Ти, Джо, бери другий запряг і їдь до Стюарта до верхоріччя, доки натрапиш на індіан. Візьмеш у них м'яса і повернешся. Я так гадаю, що ти встигнеш обернутись далеко швидше, ніж Генрі до Шістдесятої Милі. Коли ви обоє поїдете, ми з Буйним Днем якось уже прохарчуємось.

— Тим часом узавтра вертаймо в табір і повизбируймо все, що можна, — сказав Буйний День, загортаючись в укривало й збираючись заснути. — Ліпше лягайте, — додав він, — бо треба завтра раніше встати. Ви обидва візьмете собак, а ми з Ілайджею розійдемося на два боки, може, натрапимо де на лося.

Розділ VIII

Вони не гаяли часу. Гайне і Фін із собаками, що дістали лише по пів пайки, рушили наниз до табору. За два дні вони прибули туди, а третього дня опівдні прийшов Ілайджа й сказав, що не бачив жодного лосячого сліду. Увечері прийшов Буйний День із такою самою звісткою. Відразу заходилися старанно збирати в снігу все, що залишилось. Праця була немала. Боби місцями порозсипувано за добрих сто ярдів від помосту. Працювали ще цілий день. Наслідки були нікчемні.

Розподіляючи між собою тих кілька нещасних фунтів харчів, що їм пощастило зібрати, товариші виявили свою мужню натуру. Більшу частину того мізерного запасу залишили Буйному Дневі й Ілайджі. Ті двоє, що пішли із собаками, один угору, другий наниз по Стюарту, мали надію незабаром дістатися до припасів, а ті, що залишались, мусили прожити якимось до їхнього повороту. Крім того, хоч собаки, дістаючи лише по кілька унцій бобів на день, підуть дуже помалу, — проте люди, що їдуть ними, у крайньому разі можуть з'їсти їх самих. А ті, що залишилися, хоч би й помирали з голоду, собак не мали. Отож і виходило, що Буйному Дневі та Ілайджі припало тяжче. Та інакше вони не могли й не хотіли зробити.

Потяглися дні по днях, зима стала непомітно наближатися до кінця, до весни, на півночі завжди раптової, мов грім серед ясного дня. Підходила весна 1896 року. Щодень сонце вставало далі на сході, довше залишалось на небі й далі сідало на заході. Минув березень, настав квітень. Голодні, схудлі, Ілайджа й Буйний День тяжко задумувалися: що могло скоїтися з їхніми товаришами? Хоч би скільки накидати часу на будь-які затримки, будь-які несподіванки, уже б їм слід давно повернутись. Безперечно, їх спіткало нещастя. Таку можливість з одним припускалося зразу, тим-то й вирядили двох у різні напрямки, але біда, видно, спобігла обох, і це був справді нищівний удар.

Тим часом Буйний День з Ілайджею сяк-так животіли, самі не знаючи, на що сподіваються. Танути ще не починало, отож вони могли збирати сніг довкруг їхнього зруйнованого помосту і розтоплювати його в казанках, у відрах та в мисках. Як вода встоювалась, її

потихеньку зливали. На дні залишався тоненький осад слизу. То було борошно, мізерна частка того, що було розсипано й перемішалось з тисячами кубічних ярдів снігу. Де-не-де в тому слизі попадалися розмоклі чайні листочки або зернятка кави всуміш із піском і сміттям. Та що далі від помосту, то менше відстоювалось борошна.

Ілайджа, старіший, підупав на силі перший. Він зовсім охляв, і здебільша лежав, загорнувшись у своє хутро. Життя їм підтримували вряди-годи підстрелені білки. Полювання залежало від Гарніша й було тепер нелегкою справою. Маючи лише тридцять набоїв, він мусив улучати без промаху. Рушниця в нього була великого калібру, отож дрібну дичину доводилось бити в голову. Але траплялася вона дуже рідко. Бувало, цілими днями він і не бачив жодної білки. Коли ж нагледить — вистежував її з безмежною осторогою. Разів із двадцять підіймав рушницю тремтячими від кволості руками й цілився, але курка не спускав. Його витримка була справді залізна. Він цілковито володів собою і стріляв не інакше, як напевне. Хоч би як гриз його голод, хоч би як кортіло чимшвидше схопити маленьку тремтливую грудочку життя, ніколи він не ризикував змарнувати набій. Грач удачею, він провадив тепер велику гру. Ставкою в тій грі було життя, а картами — набой. Він грав, як справді великий грач — украй уважно, украй обережно, пильно обмірковуючи кожний хід. А тому й не схибив ні разу.

Кожен постріл давав забиту білку, і хоч деколи цілі дні проходили між тими пострілами, він не міняв своєї системи.

Із забитих білок нічого не пропадало. Шкірку виварювали на бульйон, а кістки товкли, щоб можна було їх жувати й ковтати. Буйний День пробував розривати сніг і часом знаходив пагіння журавлини. Ця ягода й свіжа нічого не має в собі, крім зерняток, води та твердої шкуринки, а торішня, суха й зморщена, вона й зовсім була непоживна. Мало чим ліпша була кора з молодих пагінців, бо її треба було добру годину варити, щоб потім насилу розжувати й проковтнути.

Минав квітень. Весна хутко наступала. Дні довшали, сонце пригрівало, і сніг почав підтавати: підсподом уже дзюрчали струмочки. Коли повіяв чинукський вітер, за добу сніг осів аж на фут. Вечорами ще підморожувало, і сніг брався льодовою корою, що могла витримувати вагу людини. Незабаром із півдня потяглися перші птахи, маленькі снігові подорожники, перепочили тут добу й полетіли далі на

північ. Тоді якось високо-високо, назираючи вільної води, пролетіла ключем на північ рання згряя диких гусей. Кущ карлуватої верби, що ріс на березі, вкрився бруньками. Зваривши їх, Буйний День з Ілайджею переконалися, що вони досить поживні. Ілайджі трохи світ був піднявся, але другого такого куща не знайшлося, і він знову занепав.

У деревах рушив угору сік, щодень голосніше дзюркотіли невидимі струмочки, замерзла земля відживала. Але річка ще лежала в своїх крижаних кайданах. За довгі зимові місяці мороз так міцно її закував, що навіть навальна весна неспроможна була розбити їх за один день. Настав травень. Великі, але не кусючі комарі, що вижили з минулого року, вилітали з трухлих повалених дерев та розпадин у скелях, засюрчали коники, а високо над головами, згряя по зграї, щораз частіш пролітали на північ дикі качки й гуси. Річка ще не скресала.

Нарешті десятого травня лід зі страшеним гуком розколовся, відламався від берега й піднісся на три фути, але не пішов за водою. Треба було, щоб спершу скрес і рушив долішній Юкон, геть аж до того місця, де в нього впливає Стюарт. А доти крига на Стюарті тільки підійматиметься й підійматиметься під тиском води. Коли ж піде крига на Юконі, ніхто не міг сказати. Далі за дві тисячі миль річка впливає в Берингове море, і тільки від того, як буде там, залежало, коли Юкон скине мільйони тонн льоду зі своїх грудей.

Дванадцятого травня двоє чоловіків, узявши з собою хутрянні укривала, відро, сокиру й дорогоцінну рушницю, пішли по кризі за водою. Вони мали на меті дістатися до човна, що його бачили дорогою сюди, а щойно скресне річка, попливти за течією до самої Шістдесятої Милі. Голодні, охлялі, вони посувались уперед поволі, насилу-насилу. Ілайджа падав трохи не за кожним кроком і підвестись сам уже не міг. Буйний День, напружуючи рештки сили, зводив його на ноги; а він, хитаючись, ступав кілька кроків і падав знову.

Останнього дня, коли вони вже мали добутися до човна, він знесилився геть, і коли Гарніш його підводив, одразу падав знову. Буйний День спробував іти поруч, підтримуючи його, але й сам був такий кволий, що падав разом із ним. Якось витягти Ілайджу на берег і влаштувавши сякий-такий табір, він подався шукати білок. Тепер і він уже раз у раз падав. Увечері він нагледів білку, але було вже

темно, і він не наважився стріляти. Терпляче, як дикун, він прочатував цілісіньку ніч і вранці таки підстрелив її.

Більшу частину білки віддав він Ілайджі, а собі лишив тільки кісточки й твердіші кавалки. Але така дивовижна хімія життя, що мале створіннячко, грудочка рухливого м'яса, коли її з'їли, передала людському м'ясові свою рушійну силу. Білка не бігала більше по ялицях, не перескакувала з гілки на гілку, не гойдалась на страшній височині, фуркаючи сердито. Натомість енергія, що все це чинила, перейшла у виснажені м'язи й запаморочену волю двох людей, примусила їх рухатись чи радше зрушила з місця, і вони, заточуючись, пройшли ті кілька миль, що лишалося їм до човна. А там обидва повалились і довго пролежали нерухомо.

Абиякий для здорової людини клопіт — спустити додолу невеликого човника — забрав Буйному Дневі чимало годин. А що більше часу — не один день — згаяв він, щоб плазма й лежачи на боці позашпаклювати мохом щілини. Хоч із неймовірними труднощами, та човна було полагоджено. Малося ще зробити останнє й найважче — спустити його на воду. Річка досі не скресла. Крига піднялась на кілька футів, але не рушала. Буйний День знову пішов шукати білки. Що крок спотикаючись і падаючи, він плентався чи й рачкував мокрим снігом, що надвечір примерзав і брався твердою корою. Та цього разу він не знайшов пухнатої стрибучої грудочки, що мала перелляти свою енергію в його тіло й дати йому силу перетягти човна через береговий лід і спустити на воду. Річка скресла двадцятого травня. Крига пішла годині о п'ятій уранці. Уже розвиднилося, бо дні набагато подовшали, і Буйний День, сидячи, дивився, як вона йде. Ілайджа був занадто знесилений, щоб цікавитися цим видовищем. Майже зовсім без тям, він лежав нерухомо, а річкою сунула крига, величезні крижини стикалися, тріщали, натискали на берег, вивертали з корінням дерева й відколупували здоровенні брили землі. Навколо все аж здригалося від страшних ударів. За годину крига стала — видно, нижче річку зашеретувало. Води прибуло, крига підійшла вище за берег, а вода все прибувала, несучи нові й нові крижини. На річці діялося щось страхітливе. Велетенські крижані брили злітали в повітря, неначе зернятка з кавуна, стиснуті між дитячими пальцями. Уповдовж берега виросла ціла стіна з криги. А коли зашерет прорвало, гуркіт крижин, що терлися та бились одна об одну, ще погучнішав. Крига йшла так із

годину. Вода в річці швидко спала. Але крижаний вал уздовж берега так і залишився.

Пропливли останні крижини. Уперше за шість місяців Буйний День побачив відкриту воду. Він знав, що це ще не кінець кригоплаву, що в верхоріччі Стюарту ще сила криги, що вона може прорватись і тоді почнеться другий кригоплав, але він не міг перечікувати його, становище було занадто розпачливе.

Ілайджа був такий охлялий, що міг умерти щохвилини. Та й сам Гарніш не був певен, чи вистачить ще йому сили спустити човна на воду. Ризик був у всьому. Якщо він пережидатиме, Ілайджа запевне помре, та, мабуть, і він теж. Якщо йому пощастить спустити човна, якщо він випередить другий кригоплав, якщо його не дожене крига з горішнього Юкону, якщо йому поталанить у всьому цьому і ще багато в чому дрібнішому, то вони дістануться до Шістдесятої Милі й будуть урятовані, — знов-таки, якщо в нього ще знайдеться сила пристати там до берега.

Він узявся до роботи. Крижаний вал здіймався футів на п'ять вище за човен, а другим боком спадав до води футів на п'ятнадцять. Назираючи, де б зручніше спустити човна, Буйний День побачив трохи далі величезну крижину, що положисто виперлась із води до самого верху валу. Щоб перетягти човна туди, він витратив добру годину, хоч уся відстань була з двадцять футів. Від знесилля його занудило. Серце калатало, він задихався, а в очах мигтіли гострі й блискучі, як діамантовий пісок, іскри, аж йому здавалося часами, що він сліпне. Ілайджа був до всього байдужий, не ворухився й не розплющував очей. Буйний День боровся за життя їх обох. Він якось витеребив човна на вал і навколішки, бо на ногах уже не міг устояти, прикріпив його більш-менш певно на краю крижини. Потім рачкуючи перетяг у нього своє укривало, рушницю й відро. Сокиру покинув, за нею треба було рачкувати зайві двадцять футів туди й стільки ж назад, а він знав, що однаково не зможе скористатися з неї, хоч би й потреба.

Перетягати в човен Ілайджу виявилось навіть іще тяжче, ніж він гадав. Щоразу, протягши його кілька дюймів, Буйний День мусив довго спочивати. Так він доволік його по землі та по нагромаджених уламках криги аж до човна, але підняти на борт уже ніяк не міг. Ілайджа, мов неповний лантух зерна, складався вдвоє й падав, щойно він випускав його з рук. Буйний День заліз у човен і спробував утягти

товариша зсередини. Але й це марно. Йому пощастило підняти на облавок Ілайджині плечі й голову, та коли, випустивши плечі, він хотів перехопити Ілайджу нижче, той ураз посунувся назад на кригу.

З розпачу Буйний День змінив тактику. Він ударив Ілайджу по обличчі.

— Господи-боже, чи ти чоловік, чи ні? Ось тобі, чорти б тебе вхопили! Ось тобі!

Кленучи, він бив його по щоках, по носі, по губах, намагаючись болем повернути його душу, що блукала десь у безвісті, й розбудити його примерхлу волю. Аж ось Ілайджині повіки затремтіли й очі розплющились.

— Слухай! — хрипко закричав Буйний День. — Як я тобі підйму голову на облавок — тримайся, чуєш? Тримайся! Хоч зубами вчепись — тільки тримайся!

Очі заплющились, але Буйний День знав, що його слова дійшли до Ілайджиної свідомості. Він знову підняв на облавок голову й плечі безпорадного товариша.

— Тримайся ж, бісова душе, учепись зубами! — кричав він, підхоплюючи тіло.

Одна безсила рука сковзнула вниз, пальці другої розтулились, проте Ілайджа пам'ятав наказ і вчепився в дошку зубами. Коли Буйний День підняв його за попереки, він, як був лицем униз, так і з'їхав на дно човна, пообдиравши собі носа, щоки й підборіддя об шерхкі стругані дошки. Тепер за облавок звисали тільки ноги. З ними легко було впоратись. Насилу зводячи дух, Буйний День стяг Ілайджу далі на дно, перекинув горілиць і закутав у хутро.

Лишалось останнє — спустити човна на воду. Зате ж це діло було найважче, бо Гарніш мусив підняти корму, де лежав його товариш. Напруживши всю свою волю, він схопився за човна. Ураз щось ніби увірвалося. Він не тямив, що саме трапилося, тільки раптом усвідомив, що лежить, зігнувшись, ницьма на гострому краї корми. Очевидячки, уперше на віку він зомлів. У нього було таке відчуття, наче йому вже кінець: він не може поворухнути ні рукою, ні ногою і, що найдивніше, це його й не обходило. Перед ним уставали видива, живі й виразні. І думка його стала ясна й гостра, як лезо бритви. Він завжди споглядав життя без усяких прикрас, таке, як воно є, і все ж досі ніколи не бачив його таким голим і неприкрашеним. Уперше зроду похитнулась його

віра в себе, у свій чудовний талан. У ту хвилину Життя неначе розгубилось і не зуміло збрехати. Тож він, власне, лише жалюгідний земляний гробак, такий самісінький, як й інші гробаки, як білка, що її він з'їв, як люди, що зазнавали поразки й гинули в нього перед очима; такий самий, як Джо Гайне і Генрі Фін, що теж, напевне, уже загинули, і як Ілайджа, що лежить ось на дні з обдертим обличчям, безвладний і байдужий до всього.

Зі свого місця Буйний День міг бачити річку проти води до самого завороту, звідки скоро чи ні, а мусив надійти новий кригоплав. Перед ним повстало минуле, те далеке минуле, коли тут ще не було ні білих, ні червоношкірих, а річка, та сама річка Стюарт рік у рік на зиму вдягалась у кригу в своїх пустельних берегах, а щовесни рвала ту кригу й по волі текла далі. Бачив він також і незміренню далеке майбутнє, коли останні покоління людей щезнуть з Аляски, про нього самого й згадки не буде, а річка, як і перше, нестиме свої води до Юкону, замерзатиме восени, скресатиме навесні і все тектиме й тектиме.

Життя — омана й брехня. Воно дурить усе, що живе. Воно дурило і його, Буйного Дня, одне зі своїх найкращих, найживіших творінь. Він — ніщо, просто собі клубок із плоті, нервів та почуттів, що порпався в глині, шукаючи золота, мріяв, прагнув, силкувався виграти, а тоді пропав, зник без сліду. Лишилось тільки те, що не було ні плоттю, ні нервами, ні почуттями, лишився і пісок, і глина, і нарінок, і гори, і розлогі долини; лишилася річка, що рік-річно то замерзатиме, то скресатиме. Коли все сказано, все зроблено, виявляється, що гралося нечесно, фальшивими костями! Але хто ж виграв? Уже ж не ті, хто вмер, а вмерли всі. І не Життя, цей шулер над шулерами, шахрай над шахраями. Ні, звісно, не Життя, воно тільки вічно квітучий цвинтар і вічна похоронна процесія...

На мить він повернувся в дійсність, побачив широчезну річку, птаха, що сидів на прові човна й не спускав із людини зухвалих очей. Але все це тільки блимнуло перед ним, і він знову поринув у дрімотні роздуми.

Життєва гра має кінець, і шкода його уникнути. От і він дограв до кінця... так, до кінця. Ну, й що з того? Знов і знов вертався він до цього запитання.

Буйний День був байдужий до всіх сучасних релігій. Він виробив собі власну релігію чесних учинків і чесної гри з іншими людьми, і в марні розважання про майбутнє життя не вдавався. Усе закінчується разом зі смертю.

Він завжди в це вірив і не боявся. Ось і тепер човен лежав на льоду, на п'ятнадцять футів над водою, а він не мав сили поворухнутись, умлівав від знесилля, але, як і перше, знав, що разом зі смертю всьому край, — і, як і перше, не боявся. Його переконання були прості, але тверді, і їх не міг захитати перший — чи ліпше сказати, останній — спалах тваринного страху перед смертю.

Перед його очима вмирили й люди, й тварини. Цілі десятки таких смертей пригадалися йому. Він бачив живі істоти знов такими, як тоді, і вони його не лякали. Та й чому б? Вони повмирили, вони давно вже мертві. І їм тепер байдужісінько. Вони не лежать животом поперек човна, чекаючи смерті. Умерти не тяжче — навіть легше, ніж він уявляв, і він тепер уже й радів, що його смерть так близько.

Перед ним постала інша картина. Він побачив місто своїх мрій, золоту столицю Півночі, що жила гарячковим життям. Вона примостилася над Юконом, на високому березі, розляглася широко по площині. Він бачив річкові пароплави у три ряди при березі, тартаки в роботі й довгі собачі запряги з важкими вантажними саньми, що везли припаси для копалень, а далі — гральні, банки, біржі, марки, бляшки — усе, що потрібне для великої гри, незмірно більшої, ніж він коли бачив. Який жах — покинути це все, покинути тоді, коли серце віщує близьке щастя, коли вже підходить велике золото! На цю думку життя затріпотіло йому всередині й знов почало нашіптувати свою давню брехню.

Буйний День ізсунувся з човна і, зіпершись на нього спиною, сів на лід. Він хотів не прогавити тієї гри. А чом би й ні? У його виснажених м'язах ще знайдеться хоч трохи сили, аби тільки її зібрати! Тоді він підійме корму й спустить човна на воду. Зовсім не до речі в голові звідкись постала думка, що треба купити в Гариера й Ледю частку їхньої займанщини на Клондайку. Вони, звісно, продадуть третину дешево. Якщо золото виявиться на Стюарті, у нього буде селище Елама Гарніша, і він своє візьме, а якщо на Клондайку, то й тоді дешицю матиме.

А тим часом треба зібрати всю силу. Він простягся на льоду на весь зріст, долілиць, і з пів години пролежав спочиваючи, без руху. Коли він звівся на ноги, йому на мить потемніло в очах, але він перемиг себе і взявся до човна. Він добре розумів своє становище: коли зразу не пощастить, то вдруге він уже не спроможеться нічого зробити. Для цієї першої спроби треба докласти геть усієї снаги, що він зуміє знайти в собі, і після того в ньому вже не залишиться нічогісінько.

Він цупив і цупив угору корму човна, укладаючи в то зусилля всю свою істоту, витрачаючи себе всього, і душу, й тіло на цю останню спробу. Корма трохи піднялась. Гарнішеві здавалося, що він умліває, але він усе цупив і цупив. Човен піддався і неначе почав сунутися вниз. Зібравши рештки сили, Буйний День перехилився й лантухом упав у човен на ноги Ілайджі. Він лежав, навіть не пробуючи підвестись, і, стежачи за верховіттям дерев, відчував, що човен сунеться чимраз швидше. Ось він шубовснув у воду, закрутився, ударився об берег так, що долетіли льодові скалки, знов закрутився, ще раз ударився, ще раз — так разів із десять — і поплив за водою.

Буйний День прийшов до пам'яті і, глянувши на сонце, побачив, що минуло кілька годин. Він здогадався, що спав. Сонце вже звернуло з полудня. Він доволікся до корми й сів. Човен плив посеред річки. Назустріч бігли лісисті береги, облямовані блискучою кригою. Спереду пливла велика, вивернута з корінням сосна. Вода прибила човна до неї. Буйний День переліз уперед і прив'ядав чал до кореня. Дерево, глибше затоплене у воді, пливло швидше. Чал ураз натягся, і човен поплив мов на буксирі. Кинувши останній затьмарений погляд на береги, що хилялись у всі боки, та на сонце, що гойдалось на небі, як те вагадло, Буйний День загорнувся в своє хутро, ліг на дно й заснув.

Була вже ніч, коли він прокинувся знову. Він лежав горілиць, дивився на зорі й слухав тихий гомін води. Човна раптом сіпнуло: дерево попереду враз прискорило свій плав. Невелика крижина стукнула його збоку і шкребнула до облавку.

«Отже, кригоплав таки не здогнав нас», — подумав він і, заплющивши очі, знову заснув.

Коли він прокинувся втретє, був уже білий день. Сонце стояло на полудні. Доволі було Гарнішеві одного погляду на далекі береги, щоб побачити, що це вже могутній Юкон. До Шістдесятої Милі тепер,

мабуть, недалеко. Він почувався знесиленим до краю, у голові морочилось, рухи були незграбні й непевні. Насилу-насилу, зовсім захекавшись, він звівся й сів, поклавши поруч рушницю. Зі свого місця він не міг бачити, чи Ілайджа ще дихає, чи ні, а дістатись до нього шкода було й гадки, занадто далеко.

Буйний День знову поринув у свої роздуми-марення. Часами на нього находила якась порожнеча, коли він ані спав, ані був непритомний, а проте нічого не бачив. Йому тоді здавалось, неначе в нього в мозкові розчепились якісь трибки. І отак, з перервами, він думав про своє становище. Він ще живий і, очевидно, буде врятований, але як це сталося, що він не вмер і не лежить упоперек човна там на крижині? Йому згадалось те останнє зусилля, що він тоді зробив. Але нащо він зробив його? — питав він сам себе. — Адже ж не зі страху перед смертю. Він не боявся її, він це знав. Ні, його повернула до життя віра в своє прочуття, у те багате золото, що мало знайтися, його підбадьорило бажання взяти участь у великій грі. І знов же навіщо? Що з того, що в нього буде мільйон? Однаково він колись помре, так самісінько як і ті, хто не вигравав більше, ніж на шмат хліба. Проміжки порожнечі в голові стали частіші, і Буйний День віддався на волю прийнятій млості.

Раптом він скинувся, неначе щось шепнуло йому: «Збудись!» Він озирнувся й побачив збоку, яких сто футів від себе, Шістдесятю Милю. Течія принесла човна просто під берег. Але та ж сама течія несла його й далі, у водяну пустелю долішнього Юкону. На березі ані душі. Можна було подумати, що з факторії всі повтікали, коли б не дим з одного комина. Буйний День спробував закричати, але голосу не було, і з горла вилітало тільки якесь нелюдське харчання. Він схопився за рушницю, підняв її до плеча й натиснув курка. Вона відбила так, що його всього струсонувало й пронизало страшним болем. Рушниця впала йому на коліна, і підняти її вдруге він не міг. Однак треба було поспішати, і, відчуваючи, що умліває, він ще раз натиснув курка. Рушниця стрельнула, підскочила й упала у воду. Гарнішеві потьмарилось в очах, але він ще встиг побачити, як кухонні двері відчинились і якась жінка визирнула з великої рубленої хати, що танцювала серед дерев несамовиту джигу.

Розділ ІХ

За десять днів по тому на Шістдесяту Милью приїхали Гарпер і Джо Ледю. Буйний День ще був досить кволий, але вже мав стільки сили, щоб здійснити те, що підказувало йому прочуття. Він виміняв за третину своєї займанщини на Стюарті третину їхньої на Клондайку. Вони мали великі надії на Горішню Країну, і Гарпер, навантаживши цілого плота припасами й харчами, відплив за водою, щоб поставити невеличку факторію в гирлі Клондайку.

— А чом ти не спробуєш на Індіані, Буйний Дню? — сказав він, прощаючись. — На тій річці стільки струмків, ручаїв та обмілин, і подекуди золото наче аж кричить, щоб його знайшли. Звірся на моє чуття. Велике золото ось-ось відкриється, а Індіана не за мільйон миль.

— До того ж там сила силенна лосів, — додав Джо Ледю. — Боб Гендерсон десь никає тими місцями ось уже третій рік. Присягається, що мусить знайтися щось дуже велике, а тим часом живиться самою лосятиною і нишпорить скрізь як навіжений.

Буйний День і вирішив «махнути туди», як він висловився. Однак Ілайджу не пощастило вмовити йти разом. Той ніяк не міг видихати пережитого голодування і все боявся, щоб такого знов не трапилось.

— Не маю сили відірватись від їжі, — пояснював він. — Знаю, що це дурне, але нічого з собою не можу вдіяти. Я встаю з-за столу, тільки як почую, що ось-ось лусну й нічого більше не влізе. Я повернуся в Серкл-Сіті і, доки не підправлюсь, примощуся десь біля комори з харчем.

Гарніш не рушав із місця ще кілька днів. Треба було набратися сили й спорядитись як слід. Він мав на думці не набирати багато припасу — на собі нести сімдесят п'ять фунтів і на кожного собаку нав'ючити по тридцять, як то роблять індіани. Звіряючись на слова Ледю, він вирішив житись, як Гендерсон, самим м'ясом. Коли прибув пароплав Джека Кернса, що віз тартака з озера Ліндермен, він сів на нього разом із собаками і з усім вантажем, передавши Ілайджі заявки на свої займанщини, щоб той їх оформив, і того ж самого дня висів у гирлі Індіани.

Пройшовши сорок миль проти води до Кварцового струмка, що його впізнав із розповідей, він натрапив на сліди Боба Гендерсона; далі

за тридцять миль біля Австралійського струмка також знати було, що той і тут порпався, але минали тижні по тижнях, а його самого все не здибувалося. Лосів справді було багато. І Гарніш, і його собаки аж вилискували від м'ясного харчу. Подекуди він знаходив золото у верховому нарінку, хоч і не дуже багате. Зате дрібного золотого піску в м'яких верствах і нарінку було досить по всіх кільканадцятьох струмках, які вже дослідив Буйний День, і це ще дужче упевнило його віру, що багате золото мусить знайтися. Раз у раз звертав він очі на північ, де тяглося пасмо пагорбів, і думав: чи не там його слід шукати? Пройшовши аж до верху річку Доміньйон, Буйний День перетяв межигір'я й спустився до притоки Клондайку, названої згодом річкою Ганкер; якби він узяв правіше, то трапив би на місце, що його Гендерсон прозвав Золотим Дном, і зустрів би його самого, що копав там перше справжнє клондайкське золото. Але Гарніш пройшов понад Танкером до самого Клондайку, а потім до літнього рибальського табору індіан на Юконі.

Там він спинився на день у Кармака, що мав жінку індіанку й жив із своїм швагром, індіанином Скукумом Джімом. Опісля купив човна і, посадивши в нього собак, спустився Юконом до Сорокової Милі. Серпень був наприкінці, дні помітно покоротшали, наближалася зима. Гарнішева віра в своє прочуття, у те, що у Горішній Країні мають відкрити велике золото, була, як і перше, непохитна. Він надумав зібрати гурт із чотирьох — п'яти чоловіків чи бодай знайти хоч одного товариша і ще до морозів піднятись проти води й шукати родовищ узимку. Але люди на Сороковій Милі були надто недовірливі. Їм досить було золота і по їхніх займанках на заході.

Аж нараз на Сорокову Милю припливли в каное Кармак, його швагер Скукум Джім та Калтус Чарлі, також індіанин. Щойно висівши на берег, вони подались до інспектора копалень і подали кожен по заявці та ще одну, правом відкривача, на річці Бонанзі. Увечері в шинку «Закваска» вони показували привезене звідти ядряне золото. Люди не йняли їм віри, глузливо осміхались і знизували плечима. Не вперше-бо пускалася по Юкону чутка про велике золото. Знайома штука. Звісно, Гарперові та Джо Ледю хочеться привабити шукачів золота до свого селища. І хто такий цей Кармак? Індіанський зять! А чи чував коли хто, щоб такий знайшов щось путнє? І ця сама Бонанза — звичайне лосяче пасовисько біля гирла Клондайку.

Старожитці звали її Кролячим ручаєм. От коли б Буйний День чи Боб Гендерсон подали заявки та показали ядряне золото, тоді справа інша, тоді можна було б повірити. А то Кармак, Скукум Джім і Калтус Чарлі. Ні, це вже вибачайте!

Буйний День також не діймав віри Кармакові, попри свою певність, що на горішньому Юконі мусить бути золото. Він сам лише кілька день як був у Кармака й бачив, що той бив байдики й гадки не мав шукати золота. Але ввечері, коли він годині об одинадцятій сидів у себе на ослоні й розв'язував мокасини, у голові йому промайнула несподівана думка. Він накинув на плечі куртку, узяв шапку й повернувся до «Закваски». Кармак був іще там і тицяв своє золото у вічі недовірливим. Буйний День сів поруч нього, узяв його золото, насипав у миску й довго розглядав. Потім зі своєї торбинки насипав у другу миску кілька унцій золота з Серкл-Сіті та Сорокової Милі й знову довго розглядав та порівнював. Нарешті він віддав Кармакові його золото, усипав своє назад у торбинку й підняв руку. Усі замовкли.

— Хлопці, я хочу вам дещо сказати, — почав він. — Золото прийшло. Велике золото на горішнім Юконі. Кажу вам певно — воно прийшло. Тут, у цих краях, ніколи не буває такого золота, як оце в Кармака. У ньому більше срібла. Ви самі бачите, що колір у нього зовсім не такий. Далєбі, Кармак справді натрапив на велике золото. Хто вірить мені й піде зі мною?

Охочих не знайшлося. Навпаки, почувся сміх і жарти.

— Може, й у тебе там є займанщина під селище? — запитав хтось.

— Аякже. І третина у Гарпера й Лєдю. І я вже, далєбі, чую, що як я продам на ділянки те, що маю, то зароблю більше, аніж усі ви здобули, порпаючись, як кури, тут на Березовому ручаї.

— Воно-то так, Буйний Дню, — заговорив примирливо золотошукач на прізвисько Кучерявий Піп. — Тебе ми знаємо, ти нікого не ошукаєш. Але хіба ти, як і будь-хто, не можеш потрастися на гачок цим дурисвітам? Я тебе питаю, коли Кармак міг шукати золото? Ти ж сам казав, що він стояв табором на Юконі й разом зі своєю сиваською ріднею ловив лососів, і тому допіру кілька днів.

— Буйний День правду каже, — схвильовано втрутився Кармак. — І я кажу правду, богом свідчуся! Я й не шукав цього золота. Мені те й на думку не спадало. Але як ото Буйний День рушив від нас човном, того самого ранку приплив на плоті з припасом не хто як Боб

Гендерсон. Він простував до Шістдесятої Милі, хотів підняти Індіяною проти води й перетягти припаси через межиріччя між Кварцовим струмком і Золотим Дном.

— А що це за Золоте Дно? — спитав Кучерявий Піп. — Де воно?

— Там вище за Бонанзою, або Кролячим струмком, як ви його називаєте, — пояснив Кармак. — Така сага на величенькій річці, що впадає в Клондайк. Понад тою річкою я туди й дійшов, а на зворотній дорозі піднявсь на межиріччя, пройшов кілька миль верхами й спустився просто на Бонанзу. Отже, Боб Гендерсон каже мені: «Ходи зі мною, Кармаку, запаколиш і собі займанку. Я таки знайшов золото на Золотому Дні. І намив уже більш як сорок п'ять унцій».

Ну, ми й пішли — я, Скукум Джім та Калтус Чарлі. Та всі й запаколили по займанці на тому Золотому Дні. Назад ми йшли Бонанзою, я думав, чи не траплю на лося. Дорогою спинилися зварити їсти й спочити. Я ліг спати, а Скукум Джім надумався й пішов брати проби. Він там у Гендерсона надивився, як воно робиться. Копнув під одною березою та й промив у мисці ядряного золота зразу більш як на долар. Розбудив мене, я пішов копати й копнув на два з половиною долари за раз. Отоді я назвав той струмок Бонанзою, ми позабивали паколи та й гайда сюди робити заявки.

Кармак обвів очима всіх довкола, ніби питав, чи повірили вони йому. Але всі, як і перше, кліпали на нього глузливо — опріч самого Буйного Дня, що пильно дивився на Кармака весь час, поки він оповідав.

— А скільки тобі заплатили Гарпер і Ледю, щоб ти збив бучу? — спитав хтось.

— Та вони й не знають нічого про це, — відповів Кармак. — Кажу вам щирю правду, за годину я намив три унції.

— Ось воно, це золото! — сказав Буйний День. — Ще раз кажу вам, хлопці, ніхто досі на Юконі такого не знаходив. Гляньте-но, яка в нього барва.

— Правда, трохи темніше, — погодився Кучерявий Піп, — але що з того? Може, він поносив із ним у гамані кілька срібних доларів? Знов же, коли там справді що є, то чому Боб Гендерсон не квапиться сюди із заявкою?

— Таж він лишився на Золотому Дні, — пояснив Кармак. — Ми знайшли золото, уже як поверталися.

На відповідь пролунав регіт.

— Хто йде в компанії зі мною? Я завтра виряджаюся човном на цю Бонанзу, — сказав Буйний День.

Ніхто не відгукнувся.

— Тоді, може, хто з вас візьметься приставити мені тисячу фунтів припасу? Плачу наперед готівкою.

Зголосилися Кучерявий Піп і Пат Монеген. Буйний День, за своєю звичкою, не гаючись заплатив їм наперед за приставку, розрахувався за куплені харчі й залишився з порожньою торбинкою. Він уже рушив був до дверей, коли раптом вернувся.

— Знову щось серце вчуло? — спитали його.

— Авжеж, учуло. Цієї зими на Клондайку добре платитимуть за борошно. Хто мені позичить грошей?

У ту ж мить кільканадцятьоро чоловік, що не схотіли пристати до його непевної виправи, простягли йому свої торбинки з золотом.

— А скільки вам треба борошна? — спитав комірник Аляскинської торговельної компанії.

— Зо дві тонни.

Торбинки з золотом не потяглися назад, хоч їхні власники пирснули образливим реготом.

— Що ж ви робитимете з двома тоннами борошна? — спитав комірник.

— Синку, ви в цім краї ще недавно і не знаєте його так уздовж і впоперек, як я знаю. Поставлю завод квасити капусту й виробляти ліки проти лупи в голові.

Напозичавши грошей у всіх, хто йому давав, Гарніш найняв ще шестеро чоловік, щоб приставили борошно, заплатив їм наперед і знов залишився з порожньою торбинкою і в боргах по шию.

Кучерявий Піп у комічній скрусі схилив голову.

— Ні, ти мені таки скажи, що ти робитимеш із тим борошном?

— Скажу, а чого ж! Це простісіньке діло. Моє серце вчуло три речі. — Буйний День почав рахувати, загинаючи пальці: — Перше — на горішньому Юконі має відкритися велике золото; друге — Кармак уже його відкрив; третє — це вже не прочуття, а щось певне: коли перше й друге правда, то борошно піде в гроші, ціна на нього підскочить аж до неба. Як я вже думаю поставити на ті двоє прочуттів, то чом же не поставити й на третє? Коли я вгадав, то цієї зими

борошно продаватиметься на вагу золота. Кажу вам, товариші, коли карта йде, грайте на всі заставки. Що вам із талану, як ви не вмієте його загнудати? Але якщо загнудали — то вже поганяйте! Я цілі роки чекав у цій країні, коли моє серце зачує справжню карту. Ось воно й зачуло, і я не я, коли не заграю! Оце вам і все! На добраніч!

Розділ X

Ще ніхто не вірив, що виявилось багате золото. Коли Буйний День із своїм припасом і з усім борошном дістався до гирла Клондайку, велика площина була така сама пустельна й безлюдна, як і раніше. Нижче над річкою отаборився індіанський ватаг Айзек зі своїм плем'ям. На риштунках із жердин вони сушили лососів. Там-таки стояли табором кілька старожитців. Кінчивши літні роботи на річці Десята Миля, вони спустились Юконом до Серкл-Сіті. Прочувши на Шістдесятій Милі про золото, вони подалися туди, щоб самим обдивитись місце. Коли Буйний День приплив із борошном, вони якраз збиралися відпливати, і розмовою з ними він не дуже втішився.

— Нікчемне лосяче пасовисько, — сказав один, Довгий Джім Гарні, переставши дмухати на чай у бляшаному кухлику. — Кинь ти все це к бісу, Буйний Дню. Саме шахрайство й дурисвітство. Вони зумисне роздимають усю цю вигадку із золотом, Кармака пустили як припаду, а за ним ховаються Гарпер і Ледю. Чи хто чув коли, щоб копали золото на лосячому пасовиську, десь аж за півмилі від придолинних горбів і хтозна-як далеко від материкової породи?

Буйний День кивнув згідливо головою.

— Ви брали там пробу? — спитав він перегодом.

— А на біса? — обурено відповів Довгий Джім. — Що я, вчора на світ народився? Це треба бути дурним чечачком, щоб копирсатись там у багні. Мене на таку дурницю не зловиш. Мені раз глянути. Завтра ми рушаємо до Серкл-Сіті. Я ніколи не вірив у цю Горішню Країну. З мене доволі й верхоріччя Танани, і згадаєш моє слово, що коли й виявиться де велике золото, то тільки на долішній течії Юкону. Джонні там на Бонанзі теж понатикав паколів миль на дві нижче від Кармакової займанки, і сам не знає нащо.

Джонні засоромився.

— Та я тільки задля жарту, — пояснив він, — за пачку «Зорі» залюбки віддам своє право кому завгодно.

— Гаразд, — відразу сказав Буйний День, — гляди тільки, щоб потім не скиглив, як я візьму там двадцять або тридцять тисяч.

Джонні весело виширив зуби.

— Давай тютюн, — сказав він.

— Шкода, що й я не позабивав паколів, — зітхнув Довгий Джім.

— Ще не пізно, — відмовив Буйний День.

— Еге, не пізно, двадцять миль піхтурою туди й двадцять назад.

— Узавтра я там буду й позабиваю за тебе, — запропонував Буйний День. — А ти зроби так, як Джонні. Грошей на реєстрацію візьміть у Тіма Догана, буфетника із «Закваски». Він мені позичить. Зробіть заявки на своє ім'я, переписіть на мене й віддайте Тімові.

— То й у мене купи, — озвався третій старожитець. У такий спосіб за три фунти жувального тютюну «Зоря» Буйний День зразу купив на Бонанзі три п'ятсотфутові займанки, а через те, що вони були на нього переписані, він мав право подати заявку ще на одну від свого імені.

— А чого це ти так дуже тютюном розкидаєшся? — усміхнувся Довгий Джім. — Либонь, десь тютюнову фабрику купив?

— Фабрику не фабрику, а моє серце чує, що йде до мене щастя, і, далєбі, дешево воно мені дістанеться, коли за три пачки тютюну я маю три займанки, — відказав Буйний День.

А за годину до нього прийшов Ледю — просто з Бонанзи. Спершу він не хотів і балакати про Кармакову знахідку, тоді висловив сумнів, і врешті запропонував Буйному Дневі сто доларів за його пай у клондайкській займанщині.

— Готівкою?

— Звісно. Ось маєш.

І Ледю зразу витяг свою торбинку із золотом. Буйний День узяв її знехотя, ніби замислено, зважив на руці, так само знехотя розв'язав зашморга й висипав трохи золота собі на долоню. Воно було темніше, ніж звичайно, — таке саме, як і в Кармака. Гарніш усипав його назад, зав'язав торбинку й віддав Ледю.

— Мабуть, тобі воно потрібніше, ніж мені.

— Та ні, у мене його багато, — поспішив той відповісти.

— Звідки воно в тебе? — спитав Буйний День із безневинною міною.

Ледю сприйняв те запитання незворушно, мов справжній індіанин. Та коли вони глянули у вічі один одному, у Ледю неначе блиснуло в очах щось невловне, якась ніби іскринка. І Буйний День, помітивши ту іскринку, здогадався, що Ледю хитрує.

— Ти знаєш цю річку ліпше за мене, — сказав він, — і якщо ти цінуєш мій пай у сто доларів, то, напевне, він вартий стільки й для

мене, хоч би я й не знав нічого.

— Ну, триста доларів хочеш? — ще чіплявся Ледю.

— Скажу те саме. Чи там я щось знаю, чи ні, а скільки він вартий для тебе, стільки ж і для мене.

І тоді Ледю ганебно здався. Відвівши Буйного Дня набік, далі від людей, він заговорив відверто й не криючись.

— Таки є воно там, — сказав він наприкінці. — Я ж іще й жолоба не поставив, усе оце, що маю в гамані, я намив учора в мисці. Воно лежить під самим дерном, а скільки його там на дні річки, у щирці, — й не сказати! Ти тільки мовчи та займай ділянок скільки зумієш. Золота сила-силенна, кажу тобі. Воно залягає гніздами, і я не здивуюсь, коли деякі займанки дадуть по п'ятдесят тисяч. Ото тільки й шкода, що воно гніздами, а не суспіль.

Минув місяць, а на Бонанзі ще було тихо. Душ кільканадцять запаколили собі ділянки, а потім здебільшого подалися до Серкл-Сіті або на Сорокову Милю. Залишилися тільки ті, хто твердо вірив у золото. Вони заходились рубати ліс та ставити собі халупи на зиму. Кармак зі своєю індіанською ріднею робив промивальні жолоби та підводив воду. Робота посувалася повільно, бо вони мусили самі рубати дерево й розпилювати ручною пилкою. Трохи далі за водою працювало четверо чоловік: Ден Макгілвері, Дейв Маккей, Дейв Едвардс і Гаррі Во. Вони припливли з юконського верхоріччя. Тихі, мовчазні люди, вони нікого не розпитували ні про що, не балакали ні з ким і тримались осібно. Але Буйному Дневі, що вже взяв безліч проб скраю Кармакової займанки, де золото лежало під самим дерном, і вище та нижче понад річкою, де не знаходилось нічого, страшенно цікаво було, що ж є в материковому нарінку. Вів бачив, як четверо мовчазних чоловіків мовчки копали шурфа біля самої води, і чув скрегіт їхньої пилки, коли вони пиляли дошки на промивальні жолоби. А першого ж дня, як вони почали промивати, він підійшов до них, не чекаючи на запрошення. З нарінку, що накопав один чоловік за п'ять годин, узято тринадцять із половиною унцій ядряного золота — від піску завбільшки із пшонину до десятидоларових самородочків. А головне — добуто його з материкової верстви. Того дня випала перша пороша. Насувалася полярна зима, але Буйний День навіть і не помічав сумних картин умирання короткого літа. Він бачив, як справджуються його мрії, як на широкій площині серед снігів

зводиться його золота столиця. Знайдено золото в щирці. Це велике діло. Кармакова знахідка не одурила. Буйний День запаколив займанку від свого ім'я поруч із тими трьома, що купив за тютюн; тепер він мав суцільну ділянку дві тисячі футів завдовжки, а завширшки через усю долину Бонанзи.

Повернувшись увечері на свою стоянку в гирлі Клондайку, він застав там Каму, того індіянину, що його був узимку залишив у Даї. Кама плів човном за водою, віз останню пошту того року. Він мав двісті доларів піском. Буйний День позичив їх у нього, а на подяку пообіцяв запаколити йому ділянку, щоб Кама подав на неї заявку, проїздячи через Сорокову Милю. Кама відплив другого ранку і повіз Гарнішеві листи до всіх старожитців уподовж Юкону. Буйний День кликав їх, щоб не гаялись та їхали сюди займати ділянки. Такі листи передали Камою й інші, що працювали на Бонанзі.

— Тепер така завариться каша, якої досі й не куштували! — сміявся собі Буйний День, уявляючи, як збуриться людність у Серкл-Сіті та на Сороковій Милі, як усі прожогом кинуться в човни й наввипередки погребуться Юконом проти води. Він знав, що на його слова кожен звіриться.

Щойно прибули перші човни, Бонанза прокинулася, і почалися перегони між правдою та брехнею; проте, хоч би яка була велика брехня, правда увесь час її далеко випереджала. Люди не повірили Кармакові, що він намив у місці за раз на два з половиною долари, а намивши стільки ж самі, уже казали, що в них вийшла ціла унція. Але не встигла ще ця брехня оббігти всіх, як миска давала за раз уже п'ять унцій, і люди хвалилися, що взяли десять. А набравши миску нарінку, щоб те довести, вимивали вже дванадцять унцій. І так без кінця. Люди відважно брехали, проте дійсність увесь час їх випереджала.

Якось у грудні Буйний День набрав миску породи в себе на ділянці й приніс до хатини. У нього завжди горіла грубка, і вода в брезентовому цебрі не замерзала.

Присівши біля нього, він заходився промивати. На перший погляд у місці не було нічого, крім землі й нарінку. Він кружляв мискою, збурюючи воду; легші часточки підпливали вгору й вихлюпувались через вінця. Час від часу він виловлював сколочений нарінок жменею. Коли в місці лишилося зовсім небагато, він різким рухом схлюпнув

каламутну воду. Показалося дно. Воно було вкрите ніби маслом. То заблищало жовте золото — дрібний пісок, великі зерна, малі й більші самородки. Буйний День був у хатині сам. Він поставив миску долі й довго думав. Потім кінчив промивати і зважив усе золото. Рахуючи по шістнадцять доларів за унцію, у місці було золота на добрих сімсот доларів. Про таке він ніколи й мріяти не важився. Найсміливіші його сподіванки не йшли далі за двадцять або тридцять тисяч на займанку, а тепер виходить, що декотрі коштують щонайменше пів мільйона, якщо навіть золото залягло в них тільки гніздами.

Того дня Гарніш не поліз більше в шурф, ні другого, ані третього. Натомість він наклав шапку, натяг рукавиці, завдав на спину легку торбу з хутряним укривалом та найпотрібнішим припасом і подався в багатоденні мандри. Він обійшов усі ближні річки, усі межиріччя й дослідив усю суміжну місцевість. Маючи право запаколювати одну займанку на кожній річці, він користався з нього скупко і поставив паколи тільки на річці Ганкер. Бонанза вся була запаколена від гирла аж до верхоріччя, паколів було натикано й по всіх струмках, потічках та виярках, що до неї вливалися. Ці притоки не подавали великих надій, проте їх займали сотні людей, що спізнались і не знайшли вже вільного місця на Бонанзі. Найбільше сподівань покладено на Адамову річку, а найменше — на річку Ельдорадо, що впадала в Бонанзу зразу над Кармаковою займанкою. Буйному Дневі ця річка теж не подобалась, проте, віривши в своє щастя, він купив на ній пів ділянки за пів мішка борошна. За місяць йому вже довелося заплатити вісімсот доларів за суміжну займанку, а ще за три місяці, побільшуючи свою ділянку на Ельдорадо, він уже віддав сорок тисяч за третю займанку, й гадки не маючи, що мине небагато часу, і він платитиме півторасти тисяч доларів за четверту займанку на тій річці, від якої найменше сподівалися.

З того самого дня, коли Гарніш промив у одній місці на сімсот доларів золота й сів та сильно задумався, він ані в руки не брав кайла чи заступа. Увечері після того чудовного промивання він сказав до Ледю:

— Джо, я кидаю важку працю назавше. Час уже пустити в роботу голову. Почну вирощувати золото. Хто має клей у голові й зуміє добути насіння, у того золото буде родити золото. Коли я побачив сімсот доларів на дні миски, я вимітив, що насіння в мене нарешті є.

— Де ж ти його думаєш сіяти? — спитав Ледю.

Буйний День широким рухом показав на весь край довкола й на струмки за межиріччями.

— А отут! — сказав він. — Постривайте, дайте мені розійтись! Тут лежать мільйони, тільки не всякий уміє їх бачити. І я, далєбі, побачив ці мільйони того дня, коли сімсот доларів глянули на мене з дна миски й прощєбетали: «О, таки прийшов Буйний День!»

Розділ XI

Герой Юкону ще за тих часів, коли Кармакове золото спокійно лежало собі в землі, Буйний День став тепер героєм цього золота. По всьому краю з уст в уста оповідали, як він серцем зачув своє щастя та зумів його загнuzдати. Воно його винесло далеко перед усіх, бо на Юконі навряд чи знайшлося б п'ятеро таких щасливців, щоб усі разом мали стільки в займанках, скільки Буйний День мав сам. А він усе заривався далі так само зухвало, як і спершу. Досвідчені люди похитували головами й прорікали, що він утратить геть усе до останньої унції. «Він, либонь, думає, що тут увесь край із щирого золота, — казали. — Отак навмання скуповувати займанки — це ж певний програш».

Проте, з другого боку, Гарнішеві ділянки цінувалися вже мільйонами, і багато хто дав би голову до пня, що він своє візьме. За його дивовижною щедрістю та зневагою до грошей таїлися тверезий розрахунок, уява, передбачливість і сміливість неабиякого грача. Він умів передбачати те, чого ще й не бувало, і важив у грі всім, аби виграти все.

— На Бонанзі занадто багато золота, — казав він, — годі й думати, що це може бути окреме гніздо. Десь тут повинне лежати головне родовище, і воно виявиться й по інших річках. Придивляйтесь до Індіяни. Коли по цей бік клондайкського межиріччя є золото, то чом не може його бути по той бік?

І сам він настільки покладався на свою гадку, що найняв та спорядив кілька партій розвідачів і послав їх на Індіану. А ще багатьох людей, що їм не пощастило запаколити добрі займанки, найняв до роботи на своїх ділянках по Бонанзі. У нього працювало три зміни, і він платив добре, по шістнадцять доларів денно за вісім годин праці. На перший час він мав і харчі для них, а коли з останнім рейсом прибула навантажена припасами «Белла», він продав Джекові Кернсу місце під комори за такий запас харчів, що їх вистачило його людям на всю зиму дев'яносто шостого року. Ту зиму, коли прикрутив голод і борошно продавалось по два долари за фунт, у нього працювало три зміни на всіх чотирьох ділянках по Бонанзі. Інші платили своїм робітникам по п'ятнадцять доларів, але він, хоча перший з усіх наймав

людей на роботу, з самого початку платив їм по цілій унції. Отож у нього були найкращі робітники, й вони з лишком відробляли свою вищу платню.

Наприпочатку зими, щойно замерз Юкон, Буйний День заграв так ризиковано, як іще не грав. Кількасот чоловік, не заставши вільних ділянок на Бонанзі, позабивали наколи на інших річках і незадоволені спустились Юконом до Сорокової Милі й Серкл-Сіті. Буйний День заставив у Аляскинській торговельній компанії одну зі своїх бонанзьких ділянок, що вже розроблялись, і поклав у кишеню акредитива. Тоді запряг собак і помчав замерзлою річкою, як умів тільки він. За цю подорож він змінив двох індіан — одного на дорогу туди, другого назад — і чотири запряги собак. На Сороковій Милі та в Серкл-Сіті він поскуповував десятки займанок. Багато з них, як виявилось потім, були нічого не варті, зате декотрі перевершили навіть будь-яку з бонанзьких. Він купував усе вряд і платив від п'ятдесяти доларів до п'яти тисяч. Найдорожчу він купив у «Тіволі». То була ділянка у верхоріччі Ельдорадо. Коли він погодивсь на таку ціну, старожитець Джек Вілкінс, що тільки-но повернувся з розвідин на тому лосячому пасовиську, устав і пішов до дверей, кажучи:

— Буйний Дню, я тебе знаю вже сім років і досі вважав за розумного хлопця. А тепер ти даєш себе обдирати кому не ліньки. Бо це здирство, чистісіньке здирство! Дерти п'ять тисяч за займанку на тому дурному пасовиську — це шахрайство! Не хочу я бачити, як тебе в дурні шиють. Краще вийду.

— Щоб ти знав, Вілкінсе, — відповів Буйний День, — Кармакова знахідка така велика, що нам годі всю її розвідати. Це лотерея. Кожна займанка — квиток. І я певен, що на декотрі впадуть великі виграші.

Вілкінс, зупинившись на порозі, зневажливо шморгнув носом.

— От скажімо, ви всі знаєте, що з неба почне литись юшка, — провадив далі Буйний День. — Що ви зробите? Накупите ложок, певна річ. Ось я й накуповую ложок. На Клондайку незабаром полетиться з неба юшка, і в кого будуть самі виделки, той, далєбі, небагато вхопить.

Та Вілкінс грюкнув дверима й таки пішов, а Буйний День заходився докінчувати свою купівлю.

Повернувшись у Доусон, він узявся до роботи так, як ще ніколи в житті, хоч слова свого додержував і навіть не торкався кайла чи

заступа. У нього було відразу сто справ, що не давали йому дихнути. Розробляння займанок коштувало недешево, отож він мусив обійти всі струмки, щоб вирішити, котру ділянку залишити собі, а котру полишити. Замолоду, ще до прибуття на Аляску, він працював на кварцовій жилі і тепер мріяв теж знайти жилу. Розсипище, він знав, річ ненадійна, кварцова жила певніша. Цілими місяцями кільканадцятіро найманих розвідачів шукали йому ту жилу. Але її так і не було знайдено. Згодом, за кілька років по тому, він вирахував, що ті розвідники стали йому в п'ятдесят тисяч доларів.

Однак він провадив велику гру. Витрати його були немалі, але виграш був ще більший. Він скуповував цілі займанки й половинки, приставав до спілки, давав наборг припаси за частку з майбутнього видобутку, сам запаколював ділянки. У нього день і ніч стояв напоготові собачий запряг, а його собаки вважалися за найкращих на всьому Юконі. Щойно десь відкривали нове розсипище й туди кидались шукачі, Буйний День мчав поперед усіх довгими морозними ночами і перший забивав паколи поруч із займанкою відкривача. Так чи сяк, хоча чимало його займанок виявились нічого не варті, він заволодів ділянками на всіх багатих золотом річках і струмках — Сірчаному, Доміньйоні, Ексцельсисі, Сиваші, Крісто, Альгамбрі, Дулітлі. Тисячі, що він їх розкидав, стікалися до нього назад десятками тисяч. Люди із Сорокової Милі оповідали, як він купив дві тонни борошна, й вираховували, що він заробив на них коли не мільйон, то принаймні пів мільйона. Бо сама та половина займанки на Ельдорадо, що він дав за неї пів мішка борошна, тепер варта була добрих п'ятсот тисяч.

А з другого боку, оповідали, що коли Фреда-танцівниця, перейшовши через Чілкут і перед самим льодоставом спустившись у човні до Доусона, ніде не могла купити борошна, хоч давала десять тисяч за десять мішків, Буйний День, зроду її у вічі не бачивши, послав їй десять мішків борошна як подарунок. І стільки саме послав католицькому священникові, що приїхав засновувати шпиталь.

Така щедрість межувала з марнотратністю. А дехто казав — з божевіллям. Подарувати двадцять мішків борошна якійсь танцюристці та попові, коли за пів мішка можна заробити пів мільйона, — це ж таки чисте божевілля. Але таку він мав натуру. Гроші були для нього тільки марки в грі. А захоплювала його сама гра.

Мільйони мало його змінили, хіба що грати він став ще завзятіше. Завжди поміркований і раніш — крім хіба рідких випадків — тепер, маючи й за що, й де пити досхочу, він пив навіть менше, ніж коли. Найбільша зміна в його способі життя була та, що він уже не варив собі сам їсти, хіба в дорозі. Тепер для нього куховарив скалічілий золотошукач, що його Гарніш узяв до себе в хатину. Проте страва лишалась та сама: сало, боби, сухі сливи та інші овочі, риж і хліб. Одягався Буйний День теж так само, як і раніш: широкі штани, довгі вовняні панчохи, мокасини, фланелева сорочка, куртка з укривала й хутряна шапка становили всю його одіж. Не понадився він і на сигари, бо найдешевші коштували пів долара чи й долар штука, а курих, як і перше, самокрутки з дешевого тютюну й рудого паперу. То правда, що він мав більше собак і платив за них величезні гроші. Проте це була не розкіш, а ділова потреба. Йому доводилось їздити швидко, зокрема щоб першому поспівати на нові родовища. Тому ж таки найняв він собі й кухаря: не мав часу, щоб самому варити, оце й усе. Дурне б то було діло, граючи на мільйони, гаяти час на розпалювання грубки та кип'ятіння окропу.

За зиму 1896 року Доусон дуже розрісся. Буйний День загрибав силу грошей, продаючи ділянки під забудову, й негайно ті гроші вкладав кудись-інде, щоб заробити ще більше. Він, власне, провадив дуже ризиковану гру, бо де ж більший ризик, ніж на золотих копальнях! Але й грав він зовсім не наосліп.

— Пождіть трохи, нехай-но світ прочує про наше золото, — казав він до своїх давніх товаришів, сидючи в шинку «Люсячий Ріг», — Звісно, до весни цього не буде, але потім треба сподіватися навали чечаків трьома нападами. Перші прийдуть улітку впорожні, тоді восени з усім справиллям, а вже на другу весну насуне з пів ста тисяч, і світу за ними не буде видно, далєбі. А тим часом ждіть літньої та осінньої навали. Що ви до неї думаєте наготувати?

— А ти що до неї думаєш наготувати? — спитав один із приятелів.

— Нічого. Я все вже наготував. У мене десять партій рубають ліс вище по Юкону. Щойно скресне річка, побачите на ній мої плоти. Хатини восени стануть такі дорогі, що й не доступитись. Дерево піде в гроші, аж держись. Мені вже везуть два тартаки, і тільки-но спаде крига на озерах, їх доправлять сюди. Як хто з вас потребуватиме

дошок, я можу взяти замовлення хоч зараз — триста доларів за тисячу неструганих.

Зручні земельні ділянки під забудову коштували тієї зими від десяти до тридцяти тисяч доларів. Буйний День дав знати на всі шляхи й перевали, де люди йшли по золото, щоб вони гонили плоти з дерева, і ось ціле літо дев'яносто сьомого року його тартаки працювали день і ніч у три зміни, та ще й лишалося досить кругляку на будівництво хатин. Ті хатини разом із землею йшли від тисячі до кількох тисяч доларів. А двоповерхові рублені будинки в торговельній частині міста давали від сорока до п'ятдесяти тисяч кожен. Ті свіжі гроші йшли в нього в новий обіг. Він з усього робив свіжі гроші, аж здавалося, наче все, до чого він торкнеться, обертається на золото.

Та перша скажена зима на Кармаковому розсипищі багато дечого навчила Буйного Дня. Бувши вдачаю не скупий, він, однак, знав і міру. Дивлячись, як розкидаються грішми скороспілі мільйонери, він не міг зрозуміти їх. Правда, чом би й не погуляти яку ніч, і не проциндрити децицю на спробу. Тоді в Серкл-Сіті він викинув сорок тисяч, програвся до цурки. Але ті сорок тисяч були для нього саме «дециця». Зовсім інша річ — мільйони. Це вже справжнє багатство, і не годиться його сіяти по підлозі в шинках, як ото сіяли й розкидали на всі боки золото зі своїх шкіряних торбинок п'яні мільйонери, що погубили всякий упин. Макман, як до прикладу, просадив аж тридцять вісім тисяч за одним ресторанним рахунком. А Джіммі Грубіян чотири місяці вряв прогулював по сто тисяч доларів на місяць, а тоді одної березневої ночі повалився п'яний у сніг і замерз. Біл Одчайдух прогайнував три найбагатших займанки, позичив три тисячі доларів на дорогу до Штатів, а натомість скупив за ті гроші всі яйця, які знайшлись у Доусоні — сто десять дванадцятків по двадцять п'ять доларів за дванадцятку — та й згодував усі собакам, тільки аби помститися зрадливій коханці, що дуже любила яйця.

Шампанське коштувало сорок — п'ятдесят доларів за пляшку, а бляшанка устриць — п'ятнадцять доларів. Буйний День не дозволяв собі такої розкоші. Він ніколи не шкодував грошей поставити по п'ятдесятцентовій чарці віскі всім, хто був із ним у шинку, але в його широкій натурі десь таїлося почуття міри й пристойності, яке повставало проти того, щоб платити п'ятнадцять доларів за бляшаночку устриць.

З другого боку, він, може, витрачав більше грошей на добротність, ніж найбезглуздіший із нових мільйонерів на свої найшаленіші гульбощі. Панотець зі шпиталю міг би розказати про більші пожертви, аніж ті перші десять мішків борошна, а старі юконці, прийшовши до Гарніша в якійсь потребі, ніколи не верталися від нього з порожніми руками. Але п'ятдесят доларів за пляшку шипучки! Це ж чортзна-що!

Щоправда, вряди-годи він, як і давніше, заводив шалену гульню на цілу ніч. Однак уже з іншої причини. Насамперед цього від нього сподівались, бо колись він любив гульнути. А потім — він тепер мав за що гуляти. Але самого його такі розваги вже менше цікавили. Колись він тішився зі своєї фізичної сили, а тепер відчув смак іншої сили — влади. Вона вабила його нездоланно. Найбагатший із найбагатших золотопромисловець на Алясці, він хотів стати ще багатшим. Він провадив велику гру, що подобалась йому дужче, ніж будь-яка інша. До певної міри це була творча гра. Він увесь час щось творив. І ще одна риса виявилась у його вдачі: навіть мільйонна займанка на Ельдорадо не тішила Гарніша так, як два його тартаки та важкі плоти, що їх бистра вода прибивала до берега за Лосячою горою. Адже золото, навіть на терезах, не мало врешті реальної вартості. Воно тільки знаменувало змогу володіти речами та їх творити. А його тартаки були самі собою речі реальні, відчутні й ще творили інші речі. Вони були його справджені сні, мрії, утілені в живу дійсність.

Улітку, разом із новою лавою шукачів золота, наїхало багато кореспондентів великих газет та журналів; усі вони слали в Штати довженні кореспонденції про Буйного Дня. Отож він постав перед світом як найзначніша постать на Алясці. Звісно, минуло кілька місяців, іспанська війна перебрала на себе всю увагу, про нього забули, але на Клондайку він, як і раніш, залишався видатною постаттю. Коли він проходив доусонською вулицею, всі голови обертались у його бік, у шинках чечачи трохи не побожно стежили за ним і не відривали від нього очей. Він був не тільки найбагатший чоловік у всім краї, він був Буйний День, піонер, людина, що на самому світанку цієї молодій країні перейшла Чілкут, спустилась Юконом і зустріла старих велетнів, Ель Майо й Джека Макквещена. Він був той самий Буйний День, про чий пригоди та подвиги ходили десятки легенд: це він приніс жадану звістку затертим кригою китоловним суднам, перебравшись

через пустельну тундру до Льодовитого океану; це він за шістдесят днів завіз пошту із Серкл-Сіті до Соленої Води й повернувся назад; це він урятував від загибелі взимку 91-го року все плем'я танана, — одно слово, він вражав уяву чечаків більше, ніж будь-які десятеро інших людей укупі.

Буйний День мав якусь особливу здатність до самореклами. Усе, що він робив, чи то навмисно, чи мимовільно, — будило в людях подив і захват. І завжди тільки й мови було про останній його подвиг — чи про те, як він випередив усіх у шаленій гонитві на Данську річку, чи про те, як він убив голомозого ведмедя-велетня на Сірчаному струмку, чи про те, як у день народження королеви виграв приз на перегонах каное, хоча взяв у них участь зовсім випадково, через те тільки, що в останню хвилину не з'явився представник від старожитців. А одного вечора він зустрівся в «Лосячому Розі» із Джеком Кернсом і взяв давно обіцяний реванш у покер. Ставки без обмежень, грати до восьмої ранку — така була умова гри. Буйний День виграв двісті тридцять тисяч доларів. Для Кернса, що на той час уже мав кілька мільйонів, цей програш був не такий і страшний, але весь Доусон аж захлинавсь у захваті, такі великі були ставки, і кожен із десятка присутніх кореспондентів послав до своєї газети сенсаційний репортаж.

Розділ XII

Хоча прибутки текли Буйному Дневі звідусіль, проте він розгонився так широко, що першої зими йому було скрутно з готівкою. Золотодайний нарінок, розморожений у глибині шурфів, на поверхні відразу замерзав знову. Отож мільйони, що лежали в буртах добутої породи, поки що були йому неприступні. Аж як сонце повернуло на літо, нарінок той розтанув, потекли весняні води й почалося промивання, він дістав те золото до рук. Тепер у нього виявились навіть лишки, і він поклав їх до двох недавно заснованих банків.

Гарніша просто обсідали окремі особи й цілі компанії, кличучи його з капіталами до участі в якихсь підприємствах. Але він волів грати свою гру сам і згоджувався вступати тільки в ті об'єднання, що обстоювали спільні інтереси всіх підприємців. Отак, хоча його робітники й діставали найвищу платню, він став членом Спілки власників копалень, очолив боротьбу з невдоволеними робітниками і приборкав їх. Часи змінилися. Те, що було колись, минуло без вороття. Настала нова доба, і Буйний День — тепер багатий промисловець — вірно стояв за інтереси свого класу. Правда, щоб оборонити юконських старожитців від власницьких лабет, він понастановляв їх у себе за десятників над бригадами з чечаків, але те йому підказало серце, а не розум. Серцем він не міг забути давніх днів, дарма що головою зовсім поринув у фінансову гру й провадив її за найновішими і найзисковнішими правилами.

А опріч таких підприємницьких об'єднань, він ні з чим і ні з ким не зв'язувався. Він провадив велику гру сам-один, і всі його гроші потрібні були йому самому. Щойно заснована фондова біржа дуже його зацікавила. Перше йому ніколи не доводилось мати діло з такими установами, але він одразу збагнув усю її механіку й навчився з неї користати. Властиво, то теж була передусім азартна гра, і Гарніш не раз починав, як він сам казав, «баламутити» біржу не задля зиску, не задля якихось планів, а просто на сміх, щоб побавитись.

— Куди твоєму фараонові, — сказав він одного разу, коли, граючи то на зниження, то на підвищення, продержав цілий тиждень у гарячці доусонських біржовиків і зрештою, відкривши свої карти, загарбав такий гріш, що міг би становити ціле багатство для кого іншого.

Деякі шукачі золота, здобувши собі капітал, подавалися додому до Штатів відпочити від суворої боротьби з північною природою. Та як хто питав Буйного Дня, чи скоро він покине цей край, він, сміючись, завжди відповідав, що не дограв ще своєї гри. І додавав, що дурень той, хто кидає гру, маючи на руках усі козири.

На думку тисяч чечаків, що божествили свого героя, Буйний День і зовсім не знав, що таке страх. Проте Бетлс, Макдональд та інші старожитці тільки хитали головами й усміхалися, згадавши за жінок. Справді, Буйний День боявся жінок, наче вогню, ще відтоді як до нього, сімнадцятирічного тоді юнака, відверто, без сорому в'язла зі своїм коханням Королева Анна із Джуно. Властиво, він узагалі не знав жінок. Народився він у золотошукацькому таборі, де жінки були за велику дивину. Сестер Елам не мав, а мати померла, як він був ще зовсім малий. Отож йому й не траплялося з ними стикатись. Правда, тікаючи із Джуно від Королеви Анни, він на Юконі здибав жінок-піонерок, що йшли слідами чоловіків, які відкрили перше золото, і з ними зазнайомився. Та, либонь, і ягня не тремтіло б так перед вовком, як він перед ними. Його чоловіче самолюбство вимагало, щоб їх не уникати, і він це робив удавано спокійно. Але жінка все була для нього закрита книга, і він волів грати в будь-яку іншу гру.

А тепер, уже прозваний Королем Клондайку, маючи й інші пишні титули, як-от Король Ельдорадо, Король Бонанзи, Барон тартаків, Князь золотих походів, не кажучи про найпочесніший титул — Батька старожитців, — він боявся жінок дужче, ніж коли. З кожною дниною їх прибувало все більше й більше, і вони, як ніколи, липли до нього. Однаково, чи то він був на обіді в інспектора копалень, чи то в шинку, чи то мав інтерв'ю з кореспонденткою нью-йоркської «Сан» — вони всі, як одна, до нього липли.

З усіх їх сама тільки Фреда-танцівниця, що він їй послав колись борошно, за ним не вганяла. З нею однією почувався він легко, бо вона не зазіхала на нього. І все ж саме вона перелякала його найдужче. Це сталося восени дев'яносто сьомого року. Він вибрався дослідити Гендерсонів потічок, що впадає в Юкон нижче від Стюарта, і вже повертався. Зима впала несподівано. Йому довелося пробиватися сімдесят миль Юконом на каное, коли по воді вже йшло сало. Пливучи попід досить міцними забережнями, він стрілою перетяв гирло Клондайку, звідки сунула дрібна крига, коли враз постеріг на льоду

чоловіка, що схвильовано метушився, показуючи рукою у воду. Там, посеред крижаної каші, потопала якась укутана в хутра жінка. Плесом, що прогорнула в салі бистра течія, Гарніш хутко догрібся до потопельниці, ухопив її за плече і обережно втяг у човен. То виявилася Фреда. І він мав би тішитися, що її врятував, але ж вона, опам'ятавшись, блиснула на нього гнівно своїми синіми очима і сказала: «Навіщо? Ну навіщо?»

І це не давало йому спокою. Не одну ніч, замість відразу заснути, як це звичайно з ним бувало, він довго не заплющував очей. Перед ним невідступно стояло її обличчя і гнівні блакитні очі, а у вухах дзвеніли її слова. Вони були щирі, докір не роблений, вона думала те, що сказала. І він заходив у голову — що ж це таке?

Зустрівшись із ним уперше по тому, вона сердито й зневажливо відвернулася. А опісля сама прийшла до нього, перепросила його і натякнула, що один чоловік колись, десь — вона не сказала як — відібрав їй охоту жити. З її щирих, хоч і плутаних слів він зрозумів, що то сталося давно. І здогадався, що вона того чоловіка кохала.

Отож-бо й уся біда — кохання. Від нього всяка морока. Воно страшніше за мороз і за голод. Самі собою жінки гарні, милі, любо на них дивитись, але вони несуть із собою оте саме кохання. Воно проймає їх наскрізь, відбирає їм усякий розум, і ніколи не вгадаєш, що вони можуть утнути. Оця-о Фреда прегарне створіння, ставна, вродлива, і голову на в'язах має. Аж ось прийшло кохання, затруїло їй світ божий, погнало її на Клондайк, примусило шукати смерті, і то так владно, що вона зненавиділа людину, яка врятувала їй життя.

Досі йому щастило уникати кохання, як пощастило уникнути віспи, проте воно існує, не менш заразливе ніж віспа, тільки далеко тяжче. Воно примушує чоловіків і жінок чинити страшні й безглузді речі. Це якась запійна маячня, навіть ще гірше. І коли Буйний День підчепить його, то буде йому так само кепсько, як і будь-кому. Це шаленство, божевілля, та ще й заразливіше над усі хвороби. Скільки молодиків побиваються за Фредою, хочуть із нею оженитись, а вона гине за кимсь на другому кінці світу й не хоче їх і знати.

Але найгіршого страху завдала йому Діва. Одного ранку знайшли її мертвою в її хатині. Вона прострелила собі голову й не залишила навіть цидулочки, через віщо. Пішли балачки. Якийсь дотепник висловив загальну думку: не діждалась, мовляв, небіжчиця Буйного

Дня. Усі знали й усі так і казали, що вона наклала на себе руки через нього. Так писали й кореспонденти. І Буйний День, король Клондайку, ще раз зчинив сенсацію на сторінках недільних додатків до американських газет. Діва останнім часом шанувалася, сповіщали кореспонденції; і це була правда. Ніхто в Доусоні ані разу не бачив її на танцях. Перебравшись в Доусон із Серкл-Сіті, вона жила спершу з прання, тоді купила собі швейну машинку й шила полотняні парки, хутрянні шапки, шкіряні рукавиці. Коли відкрився перший юконський банк, вона стала туди на службу. Усі це знали й про це говорили, і всі погоджувались на тому, що Буйний День спричинився до її смерті, нехай навіть мимоволі.

Найгірше те, що Буйний День і сам знав: це правда. Навік затямив він той останній вечір, коли її бачив. Тоді він не звернув ні на що уваги, а тепер згадував усе до рисочки, і воно не давало йому спокою. Тепер, у світлі трагічної події, він зрозумів усе: її спокій, її лагідну певність — неначе всі тривоги вляглися, минулися для неї, — і ту тиху матерню ніжність, яка просвічувала в усьому, що вона говорила й робила того вечора. Він пригадував, як вона дивилась на нього, як сміялася, коли він їй оповідав, як Мікі Долан наплутав, забиваючи свої наколи в Скукумській ущелині. Сміх її був безжурний і радісний, та все ж не такий бадьорий, як раніш. Не те, щоб вона була похмура чи пригнічена, навпаки — вона здавалась така задоволена й примирена. Вона обдурила його, телепня. Того вечора йому спало навіть на думку, що її кохання минулось, і він уже тішився, що тепер, може, коли не вадитиме ця бентежна пристрасть, між ними настане щира й спокійна приязнь.

І коли він уже стояв на порозі з шапкою в руках і прощався, вона раптово нахилилась і поцілувала його в руку. Тоді це здалось йому і смішне, й недоречне, і він себе, почув ні в сих ні в тих. А тепер він здригався, про це згадуючи і знов відчуваючи дотик її уст на своїй руці. Вона прощалася з ним, прощалася навіки, а йому те й на думку не спало. У ту хвилину, та й цілий вечір вона холодно й спокійно думала про свою смерть. Коли б то Йому знаття! Хоч сам він уник тієї любовної зарази, та він одружився б із Дівою, якби бодай крихту здогадувався, що вона надумала. А втім, він знав, що непохитна гордість не дозволила б їй прийняти одруження з ласки. Ні, їй рятунку

не було. Недуга кохання занадто її захопила, і з самого початку вона рокована була загинути.

У неї лишався один шанс — щоб і він заразився тією самою хворобою. Але з ним цього не сталось. Та навіть якби й сталось, то швидше б уже від Фреди або ще якоїсь іншої жінки. От хоч би Дартворсі, чоловік з освітою; він мав одну з найбагатших ділянок на Бонанзі, вище від Кармакової. Весь Доусон знав, що донька старого Дулітла, Берта, гине за ним. Ну, а коли любовна хвороба причепилась до нього, то з усіх жінок він вибрав дружину полковника Волстона, гірничого інженера з товариства Гугенгамера. А наслідок — три випадки божевілля. Дартворсі продає свою займанку за десяту частку її вартості, сердешна жінка, занедбавши свою добру славу й становище в суспільстві, тікає з ним на каное в пониззя Юкону, а її чоловік у нестямній жадобі помсти женеться за ними теж на каное. Усі вони промчали каламутним Юконом повз Сорокову Милю і Серкл-Сіті й зникли у водяній пустелі долишньої річки. Ото таке воно, кохання, що руйнує життя чоловіків і жінок, штовхає їх на згубу, на смерть, перевертає догори ногами все розумне й доладне, обертає порядних жінок на пропащих або самогубиць, а чесних чоловіків на мерзотників і вбивців.

Уперше зроду Буйний День утратив самовладання. Він перелякався й не приховував того. Жінки — це страховища, вони розносять любовну заразу, а самі такі безтурботні, нічого не бояться. Їх ні на крихту не злякало те, що сталося з Дівою. Навпаки, вони ще дужче заздрили на нього. Навіть без багатства, просто як чоловік, молодий, дужий, вродливий і добросердий, він являв би жадану здобич для більшості жінок. А коли до всіх цих природних дарів додати ще романтичний німб його імені та його незліченні капітали, то не диво, що кожна вільна жінка, та не одна й заміжня дивились на нього захопленими й заздрісними очима. Кого іншого це, звісно, зіпсувало б, повернуло б йому голову, але в Гарнішеві це тільки посилювало страх. І через те він здебільшого відмовлявся від запросин туди, де міг би здібати жінок, воліючи ходити в гості до нежонатих, та ще вчашав до «Лосячого Рога», де не було навіть кімнати для танців.

Розділ XIII

Року 1897 в Доусоні зимувало шість тисяч люду. У копальнях працювалося на повний хід. А чутки приходили, що за перевалами чекає весни цілих сто тисяч душ.

Смерком одного зимового дня Буйний День ішов по високій терасі між Французьким та Скукумським пагорбами. Перед ним розгортався широкий краєвид. Просто внизу лежало найбагатше на золото місце по річці Ельдорадо, а долина Бонанзи видніла на багато миль в обидва боки. І всюди руйновище. Від густого лісу, що колись укривав гори до самого верху, не лишилося жодного дерева, і навіть під сніговим покривом було видко, що їхні голі схили геть подовбано й розрито. Нижче повсюди чорніли хатини, але людей там не було й знаку. Завіса з диму нависла над долиною і обернула сірий день на сумні сутінки. Дим курів із тисячі дір у снігу, там глибоко в замерзлому нарінку й глині плазували, рилися люди й розкладали щораз нові вогнища, щоб розбити міцні крижані кайдани. Там, де ще тільки закладувано нові шурфи, ті вогнища червоніли полум'ям. Люди то вилазили, то зникали в дірах або ж коловоротами підіймали з шурфів на абияк збитих помостах відігрітий нарінок, що зараз-таки знову замерзав. А навкруги всюди видніли сліди весняного промивання: купи промивальних жолобів, лотоки на стовпах, величезні млинові колеса — ніби покинуті обози враженого золотою гарячкою людського війська.

— Усе тільки порпаються, — промовив сам до себе Буйний День.

Він дивився на голі пагорби і мимоволі думав про це страхітливе й марне нищення лісу. Звідси, з височини пташиного льоту, він міг бачити все безладдя й безглуздя такої похапливої роботи. Це була сама грандіозна неспроможність. Кожен працював сам за себе, а наслідком був хаос. На цих багатющих родовищах доводилось витратити долар, щоб добути із землі два, а на кожний долар, добутий оцією гарячковою бездумною долбаниною, ще один долар залишався в землі. Ще який рік, і більшість копалень виснажитья, а золота з розсипищ візьмуть хіба половину.

«Потрібен лад», — подумав він, і його жвава уява відразу намалювала йому ціле Ельдорадо, від межиріччя до межиріччя, від джерел до гирла, в одних путящих руках. Навіть розморожування парою, що до нього ще й не пробували, але неминуче мали вдатись, було, на його думку, річ тимчасова. Найкраще змивати золотодайний

грунт зі схилів і терас водою, а тоді по річищах пустити драги, як ото, чував він, роблять у Каліфорнії.

Тут відкривалася йому ще одна нагода загребти чималий банк. Він уже не раз заходив у голову, чому це Гугенгамери та великі англійські компанії присилають на Клондайк своїх дорогоплатних фахівців. А воно ось які їхні заміри! Тим-то вони й підсипалися до нього, пропонуючи купити вироблені ділянки. Нехай собі дрібні добувачі виколупують із землі скільки зуміють, там ще залишаться цілі мільйони.

Дивлячись у долину, у те димне пекло надсадної важкої праці, Буйний День уже накреслив собі план нової гри. Гугенгамерам і решті доведеться позмагатися з ним. Але до радості від цієї нової великої гри домішувалось відчуття якоїсь ніби втоми. Він утомився від довгих років на Півночі, його тягло в Штати, у широкий світ, що про нього він тільки чув від людей, а сам знав не більше за малу дитину. От де розгін для гри, от де широкий стіл і високі ставки! То чом би й йому зі своїми мільйонами не сісти за той стіл та не поспитати щастя? Отоді, стоячи надвечір під Скукумським пагорбом, він і вирішив дограти свою останню, найкращу партію на Клондайку й виїхати в Штати.

Одначе це забрало чимало часу. Він послав своїх агентів услід за фахівцями компаній, і на тих річках, де купували вони, купував і він. Щоразу, як вони хотіли цілком скупити яку-небудь уже вироблену й покинуту долину, на перешкоді їм ставав Гарніш, що мав там або кілька займанок уряд, або хитро розкидані окремі займанки, і ламав усі їхні плани.

— А я й не криюся, що хочу вас обіграти. Хіба я не маю права? — сказав він одного разу своїм суперникам, коли зайшла сутичка з ними.

Почалася справдешня війна — бої, замирення, взаємні поступки, перемоги й поразки. 1898 року на Клондайку було вже шістдесят тисяч люду. Їхня доля, їхні справи, усі їхні надії хиталися залежно від Гарнішевих баталій. І чимраз дужче й дужче його вабило ширше поле гри. Ось навіть тут, на Клондайку, він уже стявся з самими могутніми Гугенгамерами і побивав їх, як хотів!

Мабуть, найзатятіша боротьба точилася за Офір, звичайнісіньке лосяче пасовище, коли й варте чогось, то хіба за свою величність, бо золотодайні ґрунти там були біднуваті. Гарніш устиг заволодіти там сімома займанками вряд якраз посередині, і супротивники ніяк не

могли дійти згоди. Гугенгамерівські агенти певні були, що це завеликий шмат на Гарнішеві зуби, і сказали йому свої умови, сподівавшись його злякати, але він прийняв ті умови й відкупив у них решту Офіру.

План розробки він склав сам, та щоб його здійснити, виписав досвідчених інженерів зі Штатів. Високо на річці Рінкебілі, за вісімдесят миль від Офіру, насипали греблю. Вода звідти йшла величезними дерев'яними потоками через усі вісімдесят миль, аж до самого Офіру. За кошторисом ті споруди мали забрати три мільйони, але фактично стали йому в чотири. На цьому він не спинився й побудував електричну станцію, що давала світло й енергію його промислові. Інші старожитці, що забагатіли так, як їм і не снилось, хитали похмуро головами, прорікали йому, що він погорить, і відмовлялися вкладати свої капітали в таку божевільну витівку. Та Буйний День тільки осміхався й продавав свої ділянки в місті. Він розпродав їх саме вчасно, поки золота гарячка була ще у її повному розпалі. Коли він, бувало, сидючи в «Люсячому Розі», казав своїм приятелям, що через якихось п'ять років доусонські ділянки важко буде збути з рук, що хатини підуть на дрова, то з нього сміялись у вічі й відповідали, що на той час виявиться жильне золото. Але Буйний День робив своє, і коли йому більше не треба стало дерева, продав навіть і свої тартаки. Так само він поступово позбував одну за одною усі ділянки, розкидані по інших річках, власним коштом, без будь-чиєї допомоги докінчив водогін, поставив драги, виписав машини — і сибірське золото потекло широкою річкою. І ось він, той самий, хто п'ять років тому піднявся від Індіяни на межиріччя, пройшов із собаками мовчазну пустелю, живився, мов індієць, самим лосячим м'ясом, тепер слухав, як хрипкий гудок скликає сотні його робітників, і дивився, як вони працюють у білому світлі дугових ліхтарів.

Отже, він завершив своє останнє діло і міг тепер виїхати. Коли він відкрив такий намір і про це пішла чутка, Гугенгамери, англійські товариства, нова французька компанія наввипередки почали пропонувати йому відкупити в нього Офір з усім устаткуванням. Гугенгамери дали найвищу ціну, і Буйний День одержав мільйон чистого зиску. На загальну думку, він мав тепер двадцять – тридцять мільйонів, але правду знав тільки він сам. Продавши останні ділянки

й загрибши зі столу весь виграш, що колись провістило йому серце, він мав трохи понад одинадцять мільйонів.

Його від'їзд залишився в історії краю, як і всі його подвиги. Цілий Юкон з'їхався в Доусон до нього в гості. Тієї останньої ночі в Доусоні не ходили нічії гроші, крім Гарнішевих. Трунків не продавалось, хоч усі шинки було відчинено. Зморених буфетників за прилавками заступали свіжі, поючи всіх задарма. Хто не хотів приймати частування й домагався сам заплатити, тому враз стромлялося під ніс десяток погрозових кулаків. Навіть найзеленіші чечаки ставали в обороні Гарнішевого ймення від такої образи. А серед бучної гульні крутився сам невгамовний Буйний День, як завжди в мокасінах, у парусинових штанях, пошитій з укривала куртці, хутряній шапці з незав'язаними поворожками від навушників, з рукавицями, що теліпались на ремінці через плече. Після багатьох чарок віскі його засмаглий вид зашарівся, чорні очі блищали. Від нього аж пашіло приязню та щирістю. Він, достоту як колись, вив лісовим вовком, пригинав усім руки до столу, усіляко показував свою силу й кричав, що це Його ніч. Та цей раз він розкидався не останніми унціями й не великим виграшем; те, що він витратив цього разу, було йому тільки однією бляшкою для гри — бляшкою, що він їх мав безліч.

Ця прощальна Гарнішева ніч затьмила все, що доти бачив Доусон. Буйний День хотів, щоб її запам'ятали, і так і сталося. Добра половина доусонців перепилась, а була вже глибока осінь, і хоч Юкон ще не замерз, проте градусник показував уже двадцять п'ять під нулем і падав далі. Отож довелось послати вулицями патрулі охотників — збирати п'яних зі снігу, бо так за одну годину можна було замерзнути на смерть. Буйний День, поклавши собі напоїти тієї ночі сотні й тисячі люду, сам організував цю допомогу п'яним. Він хотів справити Доусонові свято, але, не будши по суті безтурботний чи легковажний, ужив усіх заходів, щоб воно обійшлося без найменших прикроців. Як і за колишніх часів, був наказ, щоб ні сварок, ні бійок, а хто переступить наказу — матиме діло з ним самим. Але таких не було. Сотні його вірних шанувальників стежили самі, щоб забіяк, викачавши спершу в снігу, відпроваджувало додому спати.

У великому світі, коли вмирає промисловий магнат, усі колеса підвладної йому машини спиняються на хвилину. А тут на Клондайку такий глибокий веселий жаль охопив усіх, хто випроводжав свого

магната, що жодне колесо не оберталося цілих двадцять чотири години. Навіть великий Офір із тисячею робітників спинився. Уранці після цієї ночі не було жодного чоловіка, що міг би стати до роботи.

Удосвіта Буйний День розпрощався з Доусоном. Його виряджала тисячна юрба. Люди вишикувались понад берегом у рукавицях, у позав'язуваних під бородою шапках. Було тридцять градусів під нулем. По Юкону пливло крижане сало, а при березі був уже досить міцний лід. Буйний День стояв на палубі «Сієтла» і махав рукою. Коли віддали швартові й пароплав рушив, ті, хто був поруч із ним, побачили, що на очах у нього виступили сльози. Він покидав свою батьківщину. Цей суворий північний край був, по суті, єдиний, що його він знав.

Буйний День зірвав із голови шапку й замахав нею.

— Прощайте всі! Прощайте! — загукав він.

Частина 2

Розділ I

Не в сяйві слави прибув Буйний День до Сан-Франциско. Тут забули вже не тільки його, а й самий Клондайк. Світ цікавився іншим: і події на Алясці, й іспанська війна відійшли вже в минуле. З тієї пори багато дечого відбулося. День у день траплялося щось нове й цікаве, а місце для сенсацій у газетах було обмежене. Але Буйного Дня навіть утішило, що на нього не звернуто уваги. Коли проходить непомітною людиною, що провадила таку гру на Далекій Півночі, що мала таку славу, що нажила одинадцять мільйонів, — яка ж то велика гра мусить вестися тут!

Він спинився в готелі «Св. Франциск». Там його скоро обступили зелені новачки-репортери, і другого дня по газетах з'явилися коротенькі повідомлення про його приїзд. Осміхнувшись на те подумки, він почав розглядатись по новому незнаному оточенні й знайомитися з ним. Поводився він вельми незграбно, одначе нітрохи не розгублено. Завдячував він це не тільки свідомості неабиякої сили одинадцятьох мільйонів, а й своїй непохитній самопевності. Його не бентежило ніщо, не лякали й пишнота, культура та багатство довкола. Це знов була дика пустеля, тільки іншого різновиду. І знову йому довелось вивчати всі її умови, усі признаки, усі стежки й водопої, де можна підстерегти здобич, а також усі непевні місця на землі й на воді, які треба обминати. Своїм звичаєм він і тепер боявся жінок. Він був занадто наляканий, щоб підступати ближче до цих чарівних, сліпучих істот, хоч його мільйони давали йому таку змогу. Жінки жадали його, а він, заховавши свою боязкість, обертався між них, удаючи сміливого. Як і раніше, він вабив жінок не самим своїм багатством. Він був справжній чоловік, та ще й аж надто незвичайного типу. Ще молодий — якихось тридцять шість років, — неабиякої вроди, дивовижної сили, ущерть налитий буйною мужністю; і його широка й певна хода, що не знала бруку, його чорні очі, звиклі до великих просторів, не зіпсовані міською тіснотою — усе це раз у раз приваблювало до нього зацікавлені й вибагливі жіночі погляди. Він добре бачив те і, всміхаючись, незворушно дивився цій небезпеці просто в вічі, як і всякій іншій, хоч і видавалися йому жінки страшніші за голод, мороз і повінь.

Він прибув у Штати, щоб провадити гру з чоловіками, а не з жінками. Але чоловіків він ще не вивчив. Вони його вражали своєю лагідністю — лагідністю зовнішньою, бо він відчував, що у своїх вчинках вони тверді, жорстокі, тільки жорстокість їхня криється під оболонкою піддатливості й лагідності. Йому вбачалося в них щось котяче. Зустрічавши їх по клубах, він питав себе: наскільки щира їхня приязнь і як швидко вміють вони випускати пазури, стрибати межі очі, кусатись і дряпатись?

«Ось що мені цікаво, — не раз казав він сам собі. — Які вони бувають, коли дійдеться по-справжньому до діла?» І дивився на них з якоюсь нез'ясовною підозрою.

«Ну, тай хитрі ж!»— думав він, і те, що йому випадком траплялося чути в балачках, підпирало цю думку.

Знов же їх оповивала якась атмосфера шляхетності: вони не могли неначебто чинити інакше, як тільки чесно. Нехай у боротьбі вони кусаються й дряпаються, це річ цілком природна; але йому здавалося, що як вони це роблять, то роблять, дотримуючи правил. Таке було його загальне враження, — хоча, звісно, він розумів, що серед них повинен бути певний відсоток шахраїв.

Він прожив уже кілька місяців у Сан-Франциско, спостерігаючи й вивчаючи гру та її закони і готуючись сам сісти за зелений стіл. Він брав приватні лекції англійської граматики й доброї вимови й успішно позбувся своїх найприкріших помилок, хоч іноді, особливо під час збудження, у нього ще вихоплювались його провінціалізми, надто ж постійне «далебі» Він навчився їсти, одягатись і загалом поводитись, як культурна людина, але всередині залишався сам собою, зайвої запобігливості не виявляв і, як і перше, не дуже зважав на умовності. Коли вони ставали йому на перешкоді або спокуса була завелика, він не вагаючись ступав на них своїми чобітьми. Загалом він підносився над рівнем пересічних людей, що повертаються з далеких країв і з диких місць, і не хилив голови перед олив'яними божками, яким молились на всі лади різні цивілізовані племена. Він бачив тотеми раніше і знав їхню справжню ціну.

Знудившись бути тільки глядачем, він подався до Невада, де саме вибухла нова золота гарячка. «Щоб побавитися трошки», як він сам собі казав. Ця забава на біржі в Тонопі тривала десять днів. Його відчайдушно зухвала гра заморочила й позбивала з плигу обережніших

біржовиків, і кінець кінцем він закріпив пів мільйона чистого зиску. Він повернувся до Сан-Франціско до свого готелю, цмокаючи губами після такого ласого шматка й відчуваючи, що апетит до гри в ньому дедалі розгоряється.

І ще раз він зчинив сенсацію. Ще раз зарясніли газети жирними заголовками: «БУЙНИЙ ДЕНЬ». Репортери обсіли його. Повитягувано на світ старі журнали й газети, і легендарний Елам Гарніш, Підкорювач Півночі, Король Клондайку, Батько старожитців знову став неодмінною духовною стравою за сніданком у мільйонах домів. Його змушено сісти до гри навіть раніше, ніж він сам збирався. Фінансисти, діловики, усе сміття й шумовиння каламутного моря бізнесу билось об береги його одинадцятьох мільйонів. Задля самооборони йому довелося відкрити контору. Він їх розбуркав, привернув до себе їхню увагу, і тепер хоч-не-хоч вони здали йому карти й примусили грати. Гаразд, він гратиме, він їм покаже, навкір усім, хто захлинаючись прорікав, як швидко його обскубуть, та змальовував майбутню його наївну простацьку гру й дику кострубату зовнішність.

Спочатку він грав на невеликі гроші — «прицінювався», як він сам пояснив Голдсуорсі, своєму приятелю, що з ним познайомився в клубі «Альта-Пасіфік». Буйний День теж був уже членом цього клубу, Голдсуорсі його туди й рекомендував. І добре, що спочатку він грав обережно, бо його аж уразила та безліч хижаків — «суходільних акул», як він їх називав, — що снувалися круг нього. Він бачив їх наскрізь і дивувався, де вони знаходять досить здобичі, щоб усім їм житись. Їхнє шахрайство й нечесність були такі прозорі, що він просто не розумів, як хтось може попадатись їм у зуби.

А потім він відкрив, що акули ті бувають дуже різного штибу. Голдсуорсі поведився з ним швидше як із рідним братом, ніж як із клубним товаришем: остерігав його, давав йому поради, знайомив його з місцевими дуками-фінансистами. Його родина жила на прегарній віллі близько Менлов-парку, і Буйний День перебував там чимало субот і неділь у тісному родинному колі, де його так мило вітали, як він ніколи й не сподівався. Голдсуорсі поглинали дві пристрасті: квіти та расові кури. Вони забирали мало не все його дозвілля, і те несамовите захоплення весь час тишило гостя, що добродушно кепкував із господаря. Буйному Дневі здавалося, що ці мирні пристрасті свідчать про здорову натуру людини, і вони вабили його до приятеля. Битий

діловик, уміє справи вершити, але без великих претензій, задовольняється дрібними ставками і не хоче важити своїм багатством, поринаючи у велику гру, — так оцінив собі його Буйний День.

Якось, під час однієї такої гостини, Голдсуорсі втягнув Гарніша пайовиком в одне невеличке підприємство — цегельню в Глен-Елені. Буйний День уважно вислухав його пояснення. Так, справді, діло здавалося певне; єдине можна було йому закинути, що воно занадто дрібне для Гарніша, проте він по-приятельському згодився. Голдсуорсі пояснив, що сам він уже децицію вклав у те діло, і хоч воно зовсім певне, але на його розвиток вільних грошей він не має, а забирати з інших підприємств не хочеться. Буйний День уклав у ту цегельню п'ятдесят тисяч. Потім він, сміючись, казав: «Правда, я трохи обпікся, але винен тому не так Голдсуорсі, як його клятї кури та садок».

Отже, це було йому непоганою наукою. Буйний День зрозумів, що в діловому світі нікому не можна йняти віри, навіть коли їси з ним разом хліб-сіль. Хліб-сіль дуже мало важить проти нічого не вартої цегельні й п'ятдесятьох тисяч готівкою. Але, на його думку, акули всілякого гатунку й масштабу плавали тільки на поверхні, а в глибині повинні бути й чесні, надійні люди. Мати діло варто тільки з ними, із цими магнатами промисловості, із владиками фінансів. З самого характеру їхніх великих операцій та підприємств виникає потреба провадити чесну гру. Там нема місця для дріб'язкового шахрайства. Від дрібних людей можна сподіватися, що вони навмисне підсиплють на займанці золотого піску, щоб її продати, або накинуть приятелеві нічого не варту цегельню, але у великих фінансових справах такі методи не оплачуються. Там у людей дуже поважні завдання: розвиток краю, будування залізниць, експлуатація копалень і величезних природних багатств. Гра їхня повинна бути чесна й певна. Ні, вони не можуть дозволити собі ніякої махляції — такий висновок зробив Буйний День. І він вирішив дати спокій дрібненьким людям, усім цим Голдсуорсі. Він із ними зустрічався, підтримував товариські взаємини, проте ні з ким більш не зійшовся близько, не подружив по-справжньому. Не те що він не злюбив дрібних людей — членів «Альта-Пасіфіку», наприклад. Ні, він просто вирішив не брати нікого з них за партнерів у великій грі, до якої мав устряти. Що це буде за гра, він ще не знав. Він поки що тільки придивлявся й вичікував нагоди, а тим

часом грав дрібненько, укладаючи гроші в кілька меліоративних підприємств.

Саме під цей час він випадково здибав Джона Даусета, самого великого Джона Даусета. Що це трапилось випадково, сумніву не було. Буйний День, будучи в Лос-Анджелесі, прочув, що на Санта-Каталіні добре ловляться тунці, й подався на острів, замість повернутися просто до Сан-Франциско, як намірявся раніше. Там він і спіткав Джона Даусета, що, приїхавши в справах на Захід, завітав на острів спочити кілька днів. Даусет, звісно, чував про романтичного «Короля Клондайку» та про його розславлені тридцять мільйонів і, звісно, зацікавився новим знайомцем. Можливо, що й тоді вже в нього заройлась якась думка в голові, але він не поспішав і волів краще дати їй час досягнути. Отож він говорив на загальні теми й намагався справити приємне враження, здобути Гарнішеву прихильність.

Буйний День уперше в житті зустрівся лице в лице з великим фінансовим магнатом і був зачарований. У цьому чоловікові стільки було простоти, людяності й справжнього демократизму, що Гарнішеві аж не йнялося віри, ніби перед ним сам Джон Даусет, президент цілої низки банків та страхових товариств, гаданий таємний спільник синдикату «Стандарт-Ойл» і відвертий спільник Гугенгамерів.

І вигляд Даусетів якраз відповідав його славі. Він був саме такий, яким його Буйний День собі уявляв. Дарма, що він мав шістдесят років за плечима і зовсім сиву голову, старим його навряд чи можна було назвати. Руку стискав він міцно, щиро, хода в нього була тверда й швидка, рухи — рішучі й певні. На здоровому рум'яному обличчі з-під кошлатих сивих брів блищали ясно-блакитні очі, відверті й уважні, а тонкі виразні уста вміли щиро всміхатися на влучний дотеп. Але найдужче вражав Буйного Дня його розум, гострий і послідовний, що працював із непомильністю сталевого механізму. Даусет, що знав, те знав, і ніколи не прикрашував його дешевими сентиментами. Видно було, що він звик наказувати, і в кожному його слові, у кожному русі відчувалося силу. І до того всього це був чоловік приязний і тактовний. Буйний День дуже добре бачив усі прикмети, що відрізняли його від дрібних діловиків масштабу Голдсуорсі. Знав Буйний День і всю його історію, той давній американський рід, що він із нього походив, і його власні військові заслуги; чув і про Джона Даусета, його батька, одного з банкірів, що підпирали грішми Північ у громадянській війні, і про

комодора Даусета у війні 1812 року, і про генерала Даусета з часів Війни за незалежність, і про першого в роді Даусета, що володів землею й рабами в Новій Англії.

— Оце справжня людина, — сказав згодом Буйний День одному зі своїх колег по клубу, сидючи в клубній курильні. — Далєбі, Гелоне, він мене просто вразив. Я завжди думав, що великі люди якраз отакі, але тільки спізнавши його, пересвідчився в цьому. Він саме з тих, що діло роблять. По ньому це зразу видно. Таких людей один на тисячу, я вам кажу, і з ними варт позмагатися. Цей хоч би в що грав, ніякого ризику не злякається, і будьте певні, що гратиме чесно до кінця. Далєбі, він, програвши чи вигравши пів мільйона, й оком не моргне.

Гелон слухав, пахкаючи сигарою, і коли Гарніш кінчив свого панегірика, глянув на нього здивовано, але Буйний День саме замовляв коктейлі й не помітив того погляду.

— Ви, мабуть, уже з ним якесь діло надумали? — спитав Гелон.

— Та ні, де там! Ну, будьмо!.. Я тільки пояснюю вам, що тепер я розумію, як великі люди вершать великі справи. Бачте, мені так здалося, ніби він знає геть усе на світі, аж мені стало соромно за себе самого... Хоч, правда, і я його можу дечим заломити, — додав Буйний День, замислившись на хвильку, — і собак, мабуть, поганяю краще, і в покері його притис би, й веслувати, далєбі, зумів би краще, і більше розуміюся на золотих родовищах... І, хто знає, може, мені легше навчитися тої гри, що він усе своє життя провадив, аніж би йому тої, що я провадив на Півночі.

Розділ II

Незабаром Буйний День приїхав до Нью-Йорка. Спричинив це лист від Джона Даусета — коротенький надрукований на машинці лист на кілька рядків. Прочитавши його, Буйний День аж затремтів із радості. Йому пригадалось, як він колись у Темпас-Бюте, п'ятнадцятирічним зеленим юнаком, так само затремтів від щастя, коли завзятий картяр Том Голдсуорсі, за браком четвертого партнера, сказав йому: «Чуєш, хлопче, ходи сюди, візьми карту!» Звичайні, надруковані на машинці фрази здавались йому повні таємничого змісту. «Наш містер Говісон знайде до вас у готель. Можете на нього звіритись. Нас не повинні бачити вкупі. Ви все зрозумієте після нашої розмови». Буйний День вивчив ці слова напам'ять. То ось воно що! Велика гра прийшла, і скидається на те, що його запрошено сісти за стіл та взяти карту. Нащо ж бо ще одна людина може так рішуче запросити другу зробити подорож через увесь суходіл?

Вони зустрілись за допомогою «нашого», мовляв, містера Говісона в розкішній віллі на березі Гудзону. Як йому й порадили, Буйний День приїхав у присланому по нього приватному автомобілі. Він не знав, чий то автомобіль, так само як не знав, кому належить і вілла, що стояла серед пишної зеленої луки з рідкими деревами. Даусет уже чекав на нього, а разом із ним ще й другий хтось, що його Буйний День признав раніше, ніж їх познайомили. Це був не хто більше, як Натанієл Леттон. Буйний День бачив його обличчя десятки разів у газетах та журналах, читав про його становище в фінансовому світі й про великі суми, що він жертвував на університет у Даратоні. І Леттон так само видався Гарнішеві людиною сильною, тільки спантеличив тим, що не мав нічого схожого з Даусетом. Крім хіба дивовижної охайності, що проймала, здавалось, усю його істоту. Худий як скіпка, цей загадковий чоловік весь неначе палав якимсь холодним полум'ям; під його крижаною зовнішністю відчувався палючий жар тисячі сонць. Таке враження справляли найбільш його великі сірі очі, що гарячково горіли на висхлому, ніби череп, обличчі, обтягнутому мертвотно-білою, мов у привида, шкірою. Голову його вкривало ріденьке сталевосиве волосся. Йому було не більш як п'ятдесят років, але він здавався в кілька разів старший за Даусета. Однак Буйний День бачив, що

й Натанієл Леттон мав неабияку силу. Ця людина з аскетичним обличчям ніколи не виходила зі стану найвищого, незворушного спокою — ніби розжарена планета, скута зверху крижаним панцером. Але найдужче вражала Буйного Дня його незвичайна, навіть якась жахлива охайність. На ньому не було й порошинки, неначе він пройшов крізь очисний вогонь. У Буйного Дня виникло таке відчуття, що якась клятва чи лайка в його присутності була б не тільки смертельною образою йому, а навіть блюзнірством, святокрадством.

Вони випили — Натанієл Леттон мінеральної води, що подав йому німотний, мов машина, слуга, єдиний мешканець у домі; Даусет узяв собі віскі з содовою, а Буйний День — коктейлю. Ніхто не завважив, що Гарніш замовив мартіні опівночі, хоча й знав, що цей коктейль п'ють лише у певних місцях і в певні години — мартіні-бо йому подобалось і, незалежний у своїх звичках, він пив його, коли хотів і де хотів. Звичайно, ця його примха впадала всім у вічі, але цей раз ні Даусет, ні Леттон мовби й не помітили нічого, і Гарнішеві промайнула навіть думка: «Вони, либонь, і оком би не моргнули, коли б навіть я замовив собі склянку сулеми!»

Останній прибув Леон Гугенгамер і попросив собі теж віскі. Гарніш зацікавлено розглядав його. То був один із великих Гугенгамерів — він належав до молодших у родині, але, безперечно, був один із тих, що з ними Гарніш зіткнувся на Півночі. Та й сам Леон Гугенгамер згадав про ту давню справу і похвалив Буйного Дня за спритність та сміливість.

— А знаєте, відгомін Офіру аж сюди докотився, і мушу вам сказати, містере Буйний Дню... гм... містере Гарнішу, ви добре-таки нас там обкрутили.

Відгомін! Буйного Дня аж приголомшило те слово. До них, бач, долинув тільки відгомін! Від тієї лютої боротьби, куди він кинув усю свою силу і всі свої клондайкські мільйони! Високо ж, мабуть, літають ці Гугенгамери, коли така битва для них проста сутичка. Буйному Дневі навіть серце похолело на думку, що це ж і його, певно, запросять до їхньої великої гри. На хвильку він прикро пошкодував, що чутки про нього не правдиві й що в нього лише одинадцять мільйонів, а не тридцять. Та хай там як, а він їх не дуритиме, скаже відверто, скільки марок спроможний купити.

Леон Гугенгамер був чоловік ще молодий, якихось тридцять років, але вже огрядненький. Його лице, гладеньке, без жодної зморшки, здавалося б зовсім хлоп'ячим, якби не ледь помітні капшуки під очима. Він так само вражав надзвичайною охайністю. Чисто виголене рожеве обличчя ніби гучно промовляло про чудове здоров'я, і навіть його огрядність та передчасно скругліле черевце здавались нормальними. Така вже в нього була комплекція, та й годі.

Розмова скоро зійшла на ділові теми, хоча Гугенгамер мусив спершу розповісти про майбутні міжнародні перегони яхт та про свою розкішну парову яхту «Електру», що на ній він уже мав міняти нещодавно поставлену машину. Даусет розгорнув свій план. Говорив найбільше він, інші двоє лише кидали окремі зауваження, а Гарніш часом ставив запитання. Хоч би яка була та справа, він не піде на неї із зав'язаними очима. І вони змалювали перед ним те, що мали на меті.

— Нікому й на думку не спаде, що ви з нами, — захоплено блиснув своїми гарними єврейськими очима, докинув Гугенгамер, коли Даусет закінчив. — Усі гадатимуть, що це ви сам-один орудуєте, чисто по-піратському.

— Ви, звісно, розумієте, містере Гарнішу, що доконечне потрібно держати нашу спілку в таємниці, — поважно застеріг Леттон.

Буйний День кивнув головою.

— І ви розумієте також, — казав далі Леттон, — що нічого, крім добра, із цього вийти не може. Справа наша чиста, законна. Коли хто й постраждає, то тільки біржові спекулянти. Це зовсім не є спроба підірвати біржу, ви ж самі бачите, що вам доручається наганяти ціни на акції. Чесні вкладники тільки виграють на цьому.

— Так, так, — утрутився Даусет. — Попит на мідь увесь час зростає. Я вам уже пояснив, що компанія «Ворд-Велі» володіє чвертю світових запасів мідної руди — це таке величезне багатство, що справжні його розміри годі й визначити. Від себе ми вже все, що треба, зробили. Ми самі маємо доволі капіталів, але нам треба ще більше. Нашим нинішнім планам не сприяє ще й те, що занадто багато акцій є на руках у публіки. Нам треба забити двох зайців одним пострілом.

— І цим пострілом буду я? — спитав Буйний День, усміхаючись.

— Так. Ви не тільки наганятимете ціну на акції, ви разом скуповуватимете їх. Для нас це матиме неоціненну користь, а ви здобудете великий зиск, та й ми теж. Як вам уже пояснив містер

Леттон, ця справа законна й чиста. Вісімнадцятого будуть збори правління, і замість звичайного дивіденду оголосять подвійний.

— А чий коштом? — збуджено гукнув Гугенгамер.

— Коштом спекулянтів, — пояснив Натанієл Леттон, — усього отого шумовиння Уолл-стріту, розумієте? Справжні вкладники нічого не втратять. Навіть більше, вони в тисячний раз пересвідчаться, що на «Ворд-Велі» можна звірятись. А маючи їхню довіру, ми зможемо здійснити ті широкі плани, які накреслили перед вами.

— Безперечно, підуть усякі чутки, — попередив Буйного Дня Даусет, — але ви нічого не лякайтеся. Можливо, що ці чутки пускатиме не хто, як ми. Ви самі добре розумієте, навіщо. Вас вони зовсім не повинні обходити. Ви ж знаєте, як стоїть усе насправді. Ваша справа купувати й купувати до кінця, аж доки правління оголосить подвійний дивіденд. Акції «Ворд-Велі» так тоді підскачуть, що вже годі буде купити їх.

— Що нам треба... — підхопив Леттон і значуще помовчав, сьорбнувши мінеральної води, — так це викупити якнайбільше акцій «Ворд-Велі». Звісно, це ми могли б легко зробити, збивши біржовий курс і налякавши власників акцій, і це стало б нам далеко дешевше. Але становище й так у наших руках, і ми можемо зробити чесніше, купуючи акції за високим курсом. Це зовсім не філантропія, нам потрібні вкладники для наших великих планів, а до того ж ми нічого тут не втрачаємо. Тільки-но розійдеться звістка про подвійний дивіденд, акції «Ворд-Велі» одразу підскачуть хтозна-як високо. Крім легального нашого прибутку, ми ще урвемо чимало за рахунок продавців акцій. Це, звісно, річ тільки принагідна, але неминуча. Та й вернути носа від цього зиску теж не годиться. Тим більше, що продавці будуть справжні спекулянти, і їм дістанеться тільки по заслугі.

— Ще одне, — докинув Гугенгамер, — якщо ви, містере Гарнішу, витратите всю вашу готівку чи ту суму, що ви маєте намір укласти в справу, негайно звертайтеся до нас. Не забувайте, ми стоїмо за вами.

— Так, пам'ятайте, ми стоїмо за вами, — потвердив Даусет. Натанієл Леттон і собі кивнув головою.

— А тепер щодо цього подвійного дивіденду на вісімнадцяте число. — Даусет видер аркушик зі свого записника й поправив окуляри. — Дозвольте мені познайомити вас із цифрами. Ось, бачите...

І він пустився тлумачити Гарнішеві, які прибутки мала та які дивіденди сплачувала «Ворд-Велі», починаючи від дня свого заснування.

Уся нарада тривала не більш як годину, і Буйний День цілу ту годину почував себе на найвищому шпилі життя. Так високо він ще ніколи не залітав. Оце насправду великі грачі! Оце сила! Звісно, він знав, що це ще не найвище коло. Вони не стояли врівні з Морганам та Гарріманам, але вони стикалися з цими велетнями й самі були теж велетні, хоч і менші. Йому подобалось, як вони до нього ставляться. Вони зустріли його з повагою, без найменшого відтінку якогось ошуканства, неначе визнаючи його за рівню, і Гарніш не міг не піддатися цим тонким лестошам. Він же цілком усвідомлював, що досвідом і багатством вони стоять далеко вище за нього.

— Отже, домовились: поколошкаємо трохи оту зграю спекулянтів, — радісно сказав Леон Гугенгамер, коли всі підвелися. — І ви якраз підхожий чоловік для цієї справи, містере Гарнішу. Вони будуть певні, що ви це робите сам від себе, а їхні ножиці завжди нагострені, щоб стригти таких новачків, як ви.

— Цей раз вони самі вклепаються, — сказав Леттон, похмуро блискаючи сірими очима з широких бганок безкінечного шарфа, що ним він обмотав собі шию аж під самі вуха. — Їхній розум звик до протоптаних стежок. Усяка несподіванка перекидає їхні шаблонні обрахунки, усяка нова комбінація, сторонній чинник, свіжий варіант. То ви будете всім цим для них, містере Гарнішу. Кажу ще раз: вони всі спекулянти й цілком заслуговують на те, що їх спіткає. Вони плутають і гальмують усяке справжнє діло. Ви собі й не уявляєте, скільки прикросців завдають вони таким людям, як от ми. Через їхню картярську тактику не здійснюються найнадійніші плани й навіть гинуть найпевніші підприємства.

Даусет та молодий Гугенгамер поїхали вдвох в одному автомобілі, Леттон сам у другому. Буйний День, ще під глибоким враженням подій останньої години, спостерігав той від'їзд, мов зачарований. Перед широкими сходами ганку на майданчику, усипаному рінню, стояли три автомобілі, немов які казкові нічні страховища. Ганок не було освітлено. Яскраві автомобільні фари, як ножами, прорізали густу темряву. Запобігливий служник, автоматичний дух вілли, що не належала нікому з цих трьох людей, посадовивши їх, застиг нерухомо,

як вирізьблена з каменю статуя. Укутані в хутро постаті шоферів невиразно темніли на своїх місцях. Неначе підстрожені огирі, автомобілі один по одному рвонули з місця, поринули в темряву, завернулися й зникли.

Його автомобіль від'їхав останній. Буйний День обернувся і глянув назад. Неосвітлений будинок невиразною горою бовванів серед мороку ночі. Чий він? Чому це вони вибрали саме його для своєї таємничої наради? Хіба служник або шофери не можуть виказати? Чи й вони теж вірники, як «наш містер Говісон»? Скрізь таємниця, і вся справа — таємниця! Але поруч із Таємницею йде Сила. Буйний День відхилився на спинку й затягся цигаркою. Наближаються великі справи. Карти вже стасовано для великої гри, і він візьме в ній участь! Йому пригадалось, як вони з Джеком Кернсом грали у покер, і він уголос засміявся. Тоді він грав на тисячі, а тепер на мільйони! Що то станеться вісімнадцятого, коли оголосять дивіденди! І він знову засміявся, уявляючи собі, як сторопіють люди з гострими ножицями, що хочуть його обчиржити, його, Буйного Дня!

Розділ III

Він повернувся до свого готелю близько другої години вночі й застав там репортерів, що чекали на нього. Уранці їх збіглося ще більше. Отже, Нью-Йорк зустрів його громом своїх паперових сурм. Знов мальовнича постать Буйного Дня красувалася на друкованих сторінках під дике завивання й оглушливий гуркіт тамтамів. Король Клондайку, герой Півночі, тридцятиразовий мільйонер з Аляски приїхав до Нью-Йорка. Чого? Щоб обчухрати ньюйоркців, як уже обчухрав Топопську біржу в Неваді? Уолл-стрітові слід би остерегтися: дикун із Клондайку прибув до міста. А може, Уолл-стріт обчухрає його самого? Там-бо не раз стригли дикунів. Чи не така сама доля чекає й на Буйного Дня?

Гарніш усміхався подумки й давав двозначні відповіді репортерам: це буде корисно в його грі. І знов усміхався, думаючи, що Уолл-стрітові не так легко буде його обчухрати.

Так він трохи підготував біржу до своєї гри, і коли хтось почав ретельно скуповувати акції «Ворд-Велі», усі одразу зрозуміли, що це він. По фінансових колах пішли поговори. Знову він напосівся на Гугенгамерів. Відкопали офірську історію, але в газетах так її роздули й перебрехали, що сам Буйний День насилу її пізнав. Усе це була вода на його млин. Біржових спекулянтів просто обморочено. Щодень він закупував усе більше акцій, але люди так квапилися збувати їх із рук, що курс підіймався дуже поволі.

«Куди твоєму покерові», — весело казав сам до себе Буйний День, спостерігаючи той розрух, що він посіяв. Газети рясніли всілякими здогадами та домислами, а Гарніша день у день обступав цілий батальйон репортерів. Його інтерв'ю були справжні перли. Завваживши, як газети підхоплювали його простацькі слівця, як «далебі», «втямили?» тощо, він почав умисне приправляти ними свою мову, підпускаючи характерні слівця юконських золотошукачів, а то й придумуючи свої власні.

Цілий тиждень перед вісімнадцятим, яке припадало на четвер, Буйний День прожив наче в якійсь шаленій гонитві. Він грав не тільки так, як ще ніколи не грав, але й за найбільшим у світі столом і на такі великі гроші, що навіть найдосвідченіші грачі за тим столом не могли

не розворушитись. Пропозиція не меншала, але він уперто купував далі, і курс акцій «Ворд-Велі» підіймався. Що ближчав четвер, то напруга гострішала. Щось десь мусило лусонути. Чи довго ще цей клондайкський авантюрист купуватиме? На скільки його стане? І що собі думають проводирі «Ворд-Велі»?

У друку з'явилися інтерв'ю і з ними, і Буйний День лишився задоволений: вони були спокійні й стримані. А Леон Гугенгамер навіть дозволив собі висловити думку, що цей північний крез, можливо, помиляється. Але їх це зовсім не обходить, пояснив Даусет. Вони нітрохи не заперечують. Хтозна, які там у нього темні плани, але одно можна сказати з певністю: він наганяє ціну акціям «Ворд-Велі». І знов же вони нічого не мають проти. Хоч би що з ним скоїлось і хоч би як закінчилася ця гра, «Ворд-Велі» стояла, стоїть і стоятиме твердо, як Гібралтар. Ні, ні, вони не мають на думці продавати акції «Ворд-Велі». Це штучне піднесення на біржі не може тривати довго, і «Ворд-Велі» не змінить свого постійного курсу через якусь божевільну біржову авантюру. «Це чистісінька спекуляція від початку до кінця, — такі були слова Натаніела Леттона, — і ми не хочемо мати з нею щось спільне чи бодай звертати на неї будь-яку увагу».

За цей час Буйний День мав декілька таємних побачень зі своїми партнерами: одне з Леоном Гугенгамером, одне з Даусетом і два з Говісоном. Нічого нового він від них не почув: його тільки вітали й запевняли, що все йде якнайкраще. Але у вівторок уранці до Буйного Дня дійшла тривожна чутка. Вона з'явилась і в пресі. В «Уолл-стріт джорнелі», не вказуючи джерела, надрукували повідомлення, ніби в четвер на зборах правління «Ворд-Велі», замість сповіщення про звичайний дивіденд, акціонерам буде запропоновано зробити додаткові внески. Це була перша пересторога Буйному Дневі. Йому нараз блиснула грізна думка: якби так насправді, то він би пропав. І ще йому подумалося, що всю цю колосальну операцію він провадив своїм коштом, що Даусет, Гугенгамер і Леттон не важили нічим. Його поймав жах — на одну мить, правда, але він у ту мить згадав про Голдсуорсі та цегельню і, скасувавши всі свої розпорядження маклерам щодо купівлі акцій, кинувся до телефону.

«Та не бійтеся, то пуста поголошка», — почув він у слухавці горловий голос Леона Гугенгамера. «Як вам відомо, — пояснив Натаніел Леттон, — я належу до правління компанії і, звичайно, раніш

за всіх знав би, якби можна було чогось такого сподіватися». Даусет теж відповів: «Я ж вас попереджував, що будуть усякі балачки. Тут нема й тіні правди, кажу вам напевне. Ручуся честю джентльмена».

Буйному Дневі соромно стало за свій хвилиний переляк, і він знов узявся до справи. Коротка перерва в скуповуванні акцій обернула біржу на божевільню. Ураз почали натискати «ведмеді» — біржовики, що грали на зниження. Акції «Ворд-Велі», курс яких стояв найвище, перші захитались. А Буйний День спокійно наказав збільшити закупівлю. У вівторок, у середу й у четвер уранці він усе купував. Акції «Ворд-Велі» підносились вище й вище, і вже знаходились охочі їх продавати. А Буйний День купував; коли продавалося в кредит, він не вагаючись набирав далеко більше, ніж мав грошей. Ну то й що? Сьогодні буде оголошено подвійний дивіденд. Як підійде термін кредиту, збиток ляже на тих, хто продавав. Вони ще прийдуть до нього й проситимуть, щоб він чимсь поступився.

І враз ударив грім. Виявилось, що чутка справедлива. «Ворд-Велі» оголосила, що акціонери мусять дати додаткові внески. Буйний День зняв руки вгору. Він перевірів повідомлення й припинив купівлю. Униз покотилися не тільки акції «Ворд-Велі», але й інші папери. «Ведмеді» все тисли й тисли. Буйний День навіть не поцікавився, чи «Ворд-Велі» докотилась до самого дна, чи ще падав далі. Він не був приголомшений, ба навіть не розгубився. Поки біржа шаленіла, він покинув бойовище, щоб спокійно все обміркувати. Після недовгої наради зі своїми маклерами він повернувся до себе в готель, купуючи по дорозі свіжі вечірні газети. У всіх чорніли заголовки великими літерами:

«БУЙНОГО ДНЯ ОБСТРИЖЕНО»,
«БУЙНИЙ ДЕНЬ ДІСТАВ ПО ЗАСЛУЗІ»,
«ЩЕ ОДИН ЗАХІДНИК СПІЙМАВ ОБЛИЗНЯ».

Уже перед готелем він прочитав у вечірньому додатку, що один молодик наклав на себе руки, гравши на біржі за його прикладом і втративши геть усе, що мав.

— І на якого біса було йому вкорочувати собі віку? — пробурчав під ніс Буйний День.

Він зайшов до свого номера, замовив мартіні, роззувся і почав думати. Минуло з пів години. Він підвівся, випив коктейль, і приємна

теплота розійшлась йому всередині. Риси його обличчя злагідніли, і він повільно, умисно, однак зовсім не роблено всміхнувся.

— Оце-то підвезли воза, далєбі, — пробурмотів він.

Тоді усміх згас, і обличчя його стало знов поважне, аж похмуре.

Коли не рахувати його частки в кількох меліораційних підприємствах на заході, що вимагали ще великих додаткових вкладень, у нього нічого не залишилось, він був знищений дощенту. Але найтяжче вражено було його гордість. Як легко він попався! Його обшакрали, і він нічого не зможе довести. У найпослідушого селяка були б документи, а в нього — нічогісінько, крім «джентльменської угоди», словесної умови. «Джентльменська угода»! Він пирхнув. «Ручуся честю джентльмена», — знову забринів йому у вухах Даусетів голос, як він чув його в слухавці востаннє. Кишенькові злодюжки, шахраї, — і вони його обмахорили. Газети писали правду: він приїхав до Нью-Йорка, щоб його обстрижено, і Даусет, Леттон та Гугенгамер зробили це. Він — дрібненька рибка, і вони погралися з ним тільки десять днів — їм вистачило цього часу, щоб проковтнути його разом із його одинадцятьма мільйонами. Звісно, це вони ввесь час збували йому свої акції, а тепер, поки біржа ще не очухалась, скуповують «Ворд-Велі» мало не задарма. Що ж вони зроблять із баришем? Натанієл Леттон зі своєї частки, мабуть, вибудує ще два – три корпуси для того університету. Леон Гугенгамер придбає нову машину для яхти або навіть заведе цілу флотилію яхт. А що ж у біса зробить Даусет зі своїми грішми? Кат його знає. Скоріше за все відкриє ще низку банків.

Буйний День сидів, попивав коктейль і заносився думками в минуле, на Аляску. Знову переживав він важкі роки боротьби за свої одинадцять мільйонів. Часом у серці йому спалахувала жадоба крові, бажання помсти, і в мозку складались дикі плани вбивства своїх ошуканців. Ось що мав би зробити той молодик! Замість порішити себе, він мусив піти й перестріляти їх.

Буйний День відщібнув свою валізку і вийняв автоматичного кольта сорок четвертого калібру. Великим пальцем підняв запобіжника й вісім разів уряд відтяг назад замок. Вісім набоїв один по одному випали з магазина. Він повкладав їх туди знову, дослав один у цівку, звів курка й спустив запобіжника. Тоді вкинув зброю в бічну кишеню піджака, замовив ще один мартіні й сів назад на стілець.

Ще з годину він сидів і думав, але вже більше не всміхався. Дві зморшки лягли йому обіч уст. Вони промовляли про тяжку працю на Півночі, про люті морози, про все, чого він досяг і що витерпів. Про нескінченні тижні на сніговій стежці, про похмуру тундру на берегах мису Барроу, про грізні крижані зашерети на Юконі, про бої зі звірами й з людьми, про страшні дні голоду й довгі місяці в кусючому пеклі мошви на Койокуку. Про мозольну працю кайлом і заступом, про шрами й про рани, про харчування самим м'ясом, нарівні із собаками, про всі довгі двадцять років кривавого поту й надлюдських змагань.

О десятій годині він підвівся й заходивсь пильно вивчати адресний довідник міста. Узувши черевики, він вийшов на вулицю, узяв візника й від'їхав у ніч. Двічі він міняв візника і нарешті спинився біля відкритої нічної контори одного детективного агентства. Він сам узявся організувати, що йому треба, щедро заплатив уперед, сам добрав шістьох агентів і розказав їм, що робити. Їм ще зроду не доводилось отримувати стільки грошей за таку нескладну роботу. Бо, крім плати в касу контори, він дав кожному по чеку на п'ятсот доларів і обіцяв ще по одному такому, коли діло вигорить. Буйний День певен був, що не пізніш як завтра три його потаємні партнери повинні десь зійтися докупити. До кожного він приставив по два шпиги; йому треба було знати тільки час і місце.

— Ні перед чим не спиняйтеся, хлопці, — ще наказав він їм, відходячи. — Мені конче потрібні ці відомості. Хоч би що ви зробили, хоч би що сталось, я вас визволю.

Повертаючись до готелю, він знову кілька разів міняв візника. А там піднявся у свій номер, випив останнього на ніч коктейля, ліг на ліжко й заснув. Уранці він одягнувся, поголився, замовив сніданок, послав по газети й став чекати, але нічого не пив. Близько дев'ятої години задзвонив телефон, і почалися звідомлення. Натаніел Леттон сів у поїзд у Таррітауні. Джон Даусет виїхав із дому в метро. Леон Гугенгамер ще не показувався, хоч він, безперечно, удома. Отак розгорнувши перед собою план міста, Буйний День стежив, як з'їжджаються три його компаньйони. Натаніел Леттон приїхав до своєї контори в будинку Мютюел-Солендер. Невдовзі прибув туди й Гугенгамер. Даусет був ще у себе в конторі. Але об одинадцятій надійшла звістка, що й він приїхав до Мютюел-Солендера. За кілька хвилин Буйний День уже мчав туди в найнятому автомобілі.

Розділ IV

Двері розчинились навстіж. Леттон одразу замовк, і всі трое компаньйонів, приховуючи збентеження, звели очі на Буйного Дня. Він увійшов розгонистою ходою, неначе за санками по сніговій стежці, — може, навіть несвідомо трохи тим хизуючись. Йому справді здавалось, наче він чує під ногами ту стежку.

— Доброго здоров'я, панове, як ся маєте? — заговорив він, ніби не помічаючи вимушеної мовчанки, якою його зустрінuto. Тоді стиснув кожному руку, і так міцно, що Натаніел Леттон аж скривився. А Буйний День кинувся на масивного стільця й ліниво, з утомленим виглядом простяг ноги. Шкіряну валізку, що її ніс у руці, він недбало опустив на підлогу поруч із собою.

— Ах, бодай йому, та й попокрутився ж я, — зітхнув він. — Але й обчикрижили ми їх! Хитро, хитро зроблено. Я сам, далєбі, тільки під кінець добрав, як усе знаменито задумано. Вивернули, витрусили — і квит. Аж диво бере, як вони легко піддались.

Веселі нотки в його повільній західній говірці заспокоїли їх. Власне, він не такий і страшний. Правда, він якимось пробрався сюди, хоч Леттон і дав у конторі відповідні вказівки на такий випадок. Але не видно було, щоб він намірявся вчиняти скандал.

— Ну що ж? У вас так і не знайдеться втішного слівця для вашого партнера? — добродушно провадив далі Буйний День. — Чи, може, ви й досі засліплені його подвигами?

Леттон тільки хрипко прокашлявся. Даусет сидів спокійно, неначе вичікував чогось, а Гугенгамер, видимо, силкувався щось сказати.

— Авжеж, ви справжню веремію учинили, — пробурмотів він нарешті.

Чорні очі Гарнішеві вдоволено блиснули.

— Ще б пак! — весело зареготав він. — Ну й підсіли ж ми їх! Я й досі не можу опам'ятатися. Ніколи б і не подумав, що так легко їх пошити в дурні!.. Ну, а тепер, — заговорив він далі, не затягуючи ніякової паузи, — я так гадаю, нам не завадило б розрахуватися. По обіді я від'їжджаю на Захід отим бісовим «Двадцятим Сторіччям», — він підняв валізку, розкрив її й застромив у неї обидві руки. — Не

забувайте, хлопці, коли вам знову треба буде поколошкати Уолл-стріт — тільки свисніть мені. Я враз примчу з усіма манатками.

Він витяг і поклав на великий стіл купу розписок, корінців від квитанцій і чекових книжок, тоді знов застромив руки у валізку і, вигрібши решту, поклав теж до купи. А з кишені вийняв невеличкого папірця й прочитав із нього вголос:

— Десять мільйонів двадцять сім тисяч сорок два долари й шістдесят вісім центів. Це така сума моїх видатків. Звісно, їх треба покрити із загальної суми прибутку, перше ніж ми поділимо наш бариш. А які ваші цифри? Гадаю, теж чималенькі.

Троє партнерів здивовано зирнулися. Або цей чоловік іще дурніший, ніж вони думали, або він провадить із ними якусь свою гру, їм не до тями. Натаніел Леттон облизав сухі губи.

— Бачте, містере Гарнішу, — заговорив він, — підсумків ще не підбито. На це треба не одну годину. Містер Говісон саме коло цього працює. Звичайно, ми... як ви кажете... добре підсіли їх. Я гадаю, що не гріх би було нам поснідати, а за сніданком і перебалакати про все. Я скажу, щоб у конторі обідньої перерви не робили, і ви ще встигнете на поїзд.

Даусет і Гугенгамер зітхнули полегшено. Справа наче владновувалася. Не дуже-бо приємно було залишатися в одній кімнаті із цим м'язистим, подібним до індіянина чоловіком, що його вони пограбували. І не дуже приємно було згадувати оповідання про його страшну силу та непогамовність. От було б добре, якби Леттонові пощастило його спекатись хоч на короткий час! А поза стінами контори, там, де є поліція, — боятись уже не буде чого. І скидалось на те, що їм і тут пощастить.

— Ну, що ж! Я, далєбі, дуже радий, — сказав Буйний День, — що мені не доведеться прогавити поїзда. Я пишаюся тим, що ви мені дали змогу взяти участь у цім ділі. Я не вмю висловити того, що почуваю, проте повірте мені, панове, я щиро пишаюся. Але ж я з біса цікавий, мені страшенно хочеться знати, містере Леттоне, який наш виграш. Мо, скажете хоч приблизно?

Натаніел Леттон не дивився благально на своїх товаришів, але в ту коротку хвилю мовчанки вони відчули, що він благає їх про допомогу. Даусет, чоловік твердішого гарту, уже здогадувався, що клондайкський

герой тільки прикидається. А двоє ще й досі вірили в його дитинну простосердність.

— Це надзвичайно... м-м... важко, — почав Леон Гугенгамер, — бачте... акції «Ворд-Велі»... весь час так хитались... то вгору, то вниз... отже...

— Отже, поки що не можна нічого визначити, — докінчив Леттон.

— А ви приблизно, круглим числом, — бадьоро правив своєї Буйний День, — не біда, коли помилитесь на який там мільйон туди-сюди. Потім направите. Мені, далебі, аж свербить скоріше дізнатись. Ну, то скільки?

— Нащо нам далі гратися в піжмурки? — холодно й гостро промовив Даусет. — З'ясуємо краще все зараз. Містер Гарніш має хибне враження, треба йому сказати правду. У цій грі...

Та Буйний День не дав йому договорити. Він занадто багато грав у покера, щоб не зважати на психологічний чинник. Йому треба було повести гру так, як хотів він, ото ж він і спинив Даусета.

— До речі, уже як пішлося про гру, мені пригадалась одна цікава партія в покер. Я бачив її в Ріно, у Неваді. Ви б таку гру навряд чи назвали чесною. Грали там самі шахраї, усі до одного. Один тільки з-поміж них був наївник — безрогий, як там їх дражнять. Ото ж він стояв позад того, що роздавав карти, та й бачить, що той здав собі чотири тузи, себто простісінько підкинув їх з-під колоди. Безрогий, звісно, обурився. Підходить до грача, що сидів навпроти, й тихенько йому шепоче:

«Слухайте, адже він підкинув собі чотири тузи».

«Ну, то й що з того?» — відказує грач.

«Я й подумав, що треба вам сказати, — це безрогий знов. — Кажу вам, я сам бачив, як він підкинув собі чотири тузи».

«Чуєш, голубе, іди ти краще звідси геть, — каже йому грач. — Нічого ти не тямиш у грі. Це його роздача, чи не його?»

Закінчення оповідання було зустрінuto нещирим робленим сміхом, але Буйний День наче й не помітив його.

— У вашому оповіданні є, мабуть, якийсь натяк? — гостро зауважив Даусет.

Буйний День тільки невинно глипнув на нього й не відповів.

— Ну, висипайте! — весело обернувся він знову до Натанієла Леттона. — Скажіть хоч приблизно, скільки ми загребли. Я ж вам

сказав, мільйон сюди чи мільйон туди — це пусте, адже бариш, напевне, величезний.

Цей раз Леттон, почувавши підтримку з боку Даусета, відповів рішуче й твердо:

— Боюся, що ви дуже помиляєтесь, містере Гарнішу! Ніяких баришів ми з вами не ділитимемо. Тільки не гарячіться, прошу вас! Бо мені досить натиснути цю кнопку...

Та Буйний День зовсім і не гарячився, він здавався радше приголомшений. Неуважно пошпотавшись у кишені, він витяг сірники, витер одного й аж тоді помітив, що в нього і руці нема цигарки. Решта трое пильно за ним стежили, мов ті коти, що чатують на мишу. Тепер вони вже бачили, що їм доведеться пережити декілька неприємних хвилин.

— Перепрошую, може, ви ще раз скажете? — промовив Буйний День. — Бо я чогось наче не дуже вас зрозумів. Ви сказали...

І напружено-тривожно втупився в Натанієла Леттона, чекаючи відповіді.

— Я сказав, що ви помиляєтесь, містере Гарнішу, от і все. Ви грали на біржі й програли. Ні «Верд-Велі», ні я, ані мої компаньйони не вважаємо, що ми вам щось винні.

Буйний День показав на купу розписок та корінців, що лежали на столі.

— Ось у це все вкладено десять мільйонів двадцять сім тисяч сорок два долари і шістдесят вісім центів чистими грішми. Що ж, тепер воно нічого не варте?

Леттон усміхнувся й знизав плечима. Буйний День глянув на Даусета й промовив ніби сам до себе:

— Справді, я бачу, що в моїй байці таки був натяк. — Він гірко засміявся. — Ну що ж, роздача була ваша, і ви спритно собі здали. Я не брикаю. Я як той грач у Ріно. Роздача була ваша, і ви мали право здати собі чотири тузи. Звісно, ви так і зробили... І обскубли мене геть-чисто.

І він знову спантеличено глянув на купу розписок на столі.

— І все це тепер не варте навіть того паперу, що на ньому воно написано. Ні, це все ж таки золото, і ви при нагоді його поділите між собою. Я не брикаю. Була ваша роздача, і ви мене обіграли. То не

чоловік, що скиглить, коли інший роздає. Цей кін уже дограно, карти на столі, банк у вас, але...

Сягнувши швидко рукою в кишеню, він вихопив звідти великого кольта.

— Кажу, той кін дограно. Тепер моя роздача, і я беру собі чотири тузи... Прийми руку, здохлятино! — нараз гримнув він.

Рука Натанієла Леттона, що скрадалась була до кнопки на столі, зразу спинилась.

— Пересядьте! — наказав Буйний День. — Он туди, на той стілець, ти, тхір засмоктаний! Хутко! А то я, далєбі, з тебе стільки юшки виточу, аж подумують люди, ніби твій батько водогін, а мати — помпа. Ви, Гугенгамере, посувайтесь із своїм стільцем осюди. А ви, Даусете, сидіть, де сидите, поки я вам розказуватиму, яка це гарна цяцька. Набита вона на велику дичину і стріляє вісім разів уряд. Як горохом сипле.

Попередні уваги скінчено, переходжу до діла. Не забудьте, я нічого не казав про вашу роздачу. Ви зробили, як уміли, і так воно й слід. Але тепер роздача моя, і вже я робитиму, як зумію. Насамперед, усі ви мене знаєте. Я Буйний День — утямили? Я не боюсь ні бога, ні чорта, ані смерті, ані пекла. Ось мої чотири тузи, і вони вас підсадять. Ви тільки гляньте на цього живого кістяка. Леттоне, ви боїтесь умерти. Ви так злякались, що у вас аж кості торохтять. А оцей гладкий юдей! Ото нагнала на нього страху божого моя цяцька! Аж пожовк, мов цитрина. Ви, Даусете, спокійний. Ви й оком не моргнули. Це тим, що ви вмієте рахувати. І вас моя роздача не злякала нітрохи. Ви сидите собі та підраховуєте і знаєте добре, що я здеру з вас шкуру. Ви знаєте, що я нічого не злякаюсь. Отож ви лічите, скільки у вас грошей, і розумієте, що не варт умирати, коли можна зостатися живому.

— Я ще побачу вас на шибениці, — огризнувся Даусет.

— І не сподівайтесь. Коли почнеться забава, перша куля ваша. Звісно, мене повісять, але вас уже не буде, й ви того не побачите. Ви помрете зараз, отут-о, а зі мною ще по судах воловодитимуться. Утямили?.. Ви будете вже мертві, й трава поросте з ваших трупів, і ви не дізнаєтеся, чи мене таки повішено, а я ще довго тішитимуся з того, що ви раніш за мене дуба врзали.

Буйний День замовк на хвильку.

— Не повбиваєте ж ви нас і справді? — спитав Леттон тоненьким чудним голосом.

Буйний День захитав головою.

— Та ні, це б вийшло задорого. Усі ви не варті того. Я волів би повернути собі свої марки. Гадаю, що й ви будете радніші їх віддати, ніж попасти в трупарню.

Настала довга мовчанка.

— Ну, я роздав карти. Вам грати. Міркуйте, але спершу я хочу вас застерегти. Коли двері відчиняться і хтось із вас дасть наздогад, що тут діється щось непевне, я відразу стріляю. І жодна душа не вийде з кімнати інакше, як ногами вперед.

Нарада тривала годин зо три. Вирішальним чинником у ній був не так здоровенний кольт, як цілковита певність, що Буйний День не завагається з нього скористатись. І не тільки трійка була певна цього, але й сам Буйний День. Він поклав собі твердо їх забити, коли йому не повернуть грошей. То була справа нелегка. Не так просто зібрати відразу десять мільйонів готівкою, і не обійшлося без прикрих затримок. Разів із десять викликано до кімнати містера Говісона й головного бухгалтера. У такі хвилини пістолет лежав у Буйного Дня на колінах, недбало прикритий газетою, а він або скручував, або закурював цигарку. Кінець кінцем справу було залагоджено. Один із клерків приніс валізу з автомобіля, що чекав перед дверима, і Буйний День, запхавши туди останню пачку банкнот, клацнув замком. На порозі він спинився і кинув їм на прощання:

— Я маю вам сказати ще три речі: коли я зачиню за собою двері, ви будете, звісно, вільні й можете робити, що вам захочеться, але я мушу вас остерегти. Насамперед, жодних заяв до поліції, утямили? Гроші мої. Я не пограбував вас. Коли стане відомо, як ви мене обшахрали і як я примусив вас повернути мені все, сміятимуться з вас, а не з мене. Та ще як сміятимуться! Далєбі, не солодко вам буде з того сміху! А потім, як ви на мене заявите й спробуєте мене вдруге обібрати, коли я вже повернув усю свою ставку назад, тоді вже я напевне вас перестріляю, й ніде ви від мене не сховаєтеся. Не таким нікчемним гнидам, як ви, здирати шкуру з Буйного Дня. Вийде щось у вас — на вас же й окошиться, і в місті буде кілька несподіваних похоронів. Гляньте мені в вічі, і самі побачите, жартую я чи ні. Оті квитанції й розписки на столі — усі ваші, прощайте!

Щойно двері за ним зачинились, Натанієл Леттон кинувся до телефону, але Даусет спинив його.

— Що ви хочете робити? — спитав він.

— Поліцію викликати! Це ж грабунок! Чистий грабунок. Я не збираюся терпіти цього. Не збираюсь, кажу вам!

Даусет похмуро усміхнувся і посадив недолугого фінансиста назад на його стілець.

— Ми ще побалакаємо про це, — сказав він, і переляканий Гугенгамер завзято підтримав його.

На цьому справа й завмерла. Троє компаньйонів не розголошували нічого. Гарніш теж мовчав. Того самого дня по обіді він уже сидів у окремому купе «Двадцятого Сторіччя» і мчав додому, на Захід. Умостившись вигідно на м'якій лаві й поклавши ноги в шкарпетках на стільчика, він довго й весело сміявся. Нью-Йорк так нічого й не второпав і не довідався. За всіма законами біржі, Буйний День мусив бути упень знищений, проте він з'явився в Сан-Франциско очевидячки із цілим своїм капіталом. Про це свідчив розмах його операцій, як от справа з Панамською пароплавною лінією. Натиснувши грішми й хитрістю, він видер контрольного пакета із рук Шефтлі, щоб через два місяці з величезним зиском перепродати його Гарріманові.

Розділ V

У Сан-Франциско Буйний День швидко зажив нової слави, але в певному розумінні не зовсім доброї. Його боялись і вважали за небезпечного ворога, кровожерного тигра. Він бив без жалю, калічив, нищив, і ніхто не міг знати, куди й як улучить його подальший удар. І та несподіваність багато важила. Свіжий чоловік, нещодавно прибувши з Далекої Півночі, з розумом, незвиклим до второваних шляхів, він мав надзвичайний хист вигадувати все нові й нові ходи й способи. А здобувши перевагу, користався з неї безоглядно. «Невблаганний, як червоношкірий», — казали про нього, і це була правда.

Знов же він уславився й своєю чесністю. Його слово було певне, як розписка. Але сам він нікому не вірив на слово й відмовлявся від усяких «джентльменських угод»; коли хто важився послатись у ділових стосунках із ним на свою «честь джентльмена», того чекала неприємна розмова. Та й сам він давав обіцянку не раніше ніж справа була цілком у нього в руках, і людям залишалося хоч покластися на його слово, хоч від усього відмовитись.

Буйний День не визнавав укладання грошей у певні, забезпечені законом підприємства. Це тільки зв'язало б йому руки і зменшило б елемент ризику, азарту, що найбільше його захоплював у ділових операціях. Щоб грати так, як він, раптовими наскоками, він мусив завжди мати всі гроші напихваті. І вони в нього були завжди в обігу. Як справжній пірат, літав він по фінансовому морю. Забезпечені п'ять відсотків прибутку не вабили його. Йому треба було важити мільйонами в жорстокій, запеклій боротьбі, йти на те, щоб або втратити геть усе, або виграти п'ятдесят, сто відсотків. У цьому був для нього весь смак життя. Він чесно дотримував правил гри, але не знав жалю. Підбивши під себе якого-небудь ділка чи цілу кампанію, він душив їх, не зважаючи ні на які благання й сльози. Він нікого не милував. І діяв здебільшого сам, бо не любив себе зв'язувати, а коли й заходив із ким на час у спілку, то тільки з тактичних міркувань і на своїх спільників дивився як на людей, що за першої ж нагоди спробують обдурити й пограбувати його. І сам теж був лише доти їм

вірний, доки й вони йому, ніяк не довше. Зрада мусила прийти від них, і тоді — стережіться Буйного Дня!

На Тихоокеанському узбережжі промисловці й фінансисти довго не забули науки, що він їй завдав Чарлзові Клінкнеру та Каліфорнійсько-Альтамонтському трестові. Клінкнер був його президентом. У парі з Буйним Днем вони взялися натискати на Міжміську компанію Сан-Хозе. До помочі компанії стала могутня Озерна корпорація електроенергії. Клінкнер надумався, що йому вигідніше перейти на бік супротивників, і зрадив Буйного Дня в самому розпалі боротьби. Буйний День утратив три мільйони, але довів Каліфорнійсько-Альтамонтський трест до банкрутства, аж сам Клінкнер укоротив собі віку в тюрмі. Буйному Дневі це стало недешево. Він не тільки випустив із рук Міжміську, але й по цілому своєму фронту зазнав величезних збитків. На думку компетентних людей, якби він пішов на компроміс, то міг би багато що врятувати. Натомість він умисне відмовився від боротьби з Міжміською та Озерною. І коли всі вже мали його за розбитого, він із чисто наполеонівською навальністю наскочив на Клінкнера. Буйний День знав, що той цього й уві сні не сподівається. Ба більше: він добре знав, що Каліфорнійсько-Альтамонтський трест дуже міцне підприємство, і опинилось воно на слизькому тільки тому, що Клінкнер спекулював його капіталом. Так само він добре знав, що за яких кілька місяців трест стоятиме на ногах міцніше, ніж досі, і то саме завдяки тій спекуляції. А через те, якщо бити, то бити його зараз, не гаючись. Про свої великі збитки Буйний День, казали, висловився так: «Нічого я на цьому не втратив, навпаки — виграв, і виграв дуже багато. Це добра запорука на майбутнє. Відтепер хто зі мною матиме Діло, навряд чи зважиться мене ошукувати».

Він зневажав тих людей, що з ними вів справи, а тому й був такий немилосердний. Він був переконаний, що серед них не знайдеться бодай одної по-справжньому чесної людини на сотню, а тих небагатьох чесних, що існують і беруть участь у цій грі, чекає програш і врешті руїна. Нью-Йоркський досвід зняв йому полуду з очей. Буйний День здер покривало ілюзії з фінансової гри й побачив усю її голизу. На суспільство й на промисловість у нього склався ось який погляд.

Суспільне життя таке, як він його бачить, — це не що інше, як величезна шахрайська гра. Є чимало людей зроду неспроможних —

чоловіків і жінок — хоча й не таких недолугих розумом, щоб їх замикати в шпиталі для недоумків, але й недосить тямущих, щоб вони були здатні до чогось більшого, ніж носити воду або рубати дрова. Є ще дурні, які сприймають навсправжки це організоване шулерство, шанують його і поважають. Ці — легка пожива для третіх, що мають гостріший зір і бачать усю шахрайську гру такою, як вона є насправді.

Праця, законна праця — джерело всякого багатства. Себто все: чи то мішок картоплі, чи фортеп'яно, чи семимісне легкове авто — постає тільки з людської праці. А шахрайство з'являється тоді, коли дійдеться до розподілу тих речей, що їх витворила праця.

Йому ніколи не траплялось бачити, щоб трударі грали мозолястими руками на фортеп'яно або катались на автомобілях. Чому це так, пояснює тільки шахрайство. Десятки й сотні тисяч люду просиджують ночі, міркуючи, як їм упхатись між робітниками й тими речами, що вони виробляють. Це — діловики. Коли їм щастить упхатися між робітником та його виробами, вони уривають пайку собі. Розмір тієї пайки визначають не закони справедливості, а сила цих людей й їхня підлість. «Видушуй, скільки можеш», — таке їхнє гасло. І Буйний День бачив, що в цій діловій грі так роблять усі.

Якось, будши в поблажливому настрої після поживного сніданку та кількох коктейлів, він розбалакався з ліфтером Джонсом. Джонс був худорлявий молодик із розкуйовдженою чуприною, ходячий вогонь, що тільки й думав, здавалось, як би виказати пасажирам ліфта свою ненависть і зневагу. Саме цим він зацікавив Гарніша, і тому не треба було багато часу, щоб дізнатись, чому він такий злий. Джонс був пролетар, як він сам зухвало заявив, і збирався стати письменником. Проте журнали не хотіли його друкувати, а їсти-пити треба було. Він виїхав у маленьку долину Петача, за якихось сто миль від Лос-Анджелеса. Там він думав, удень заробляючи на прожиток, ночами вчитись і писати. Але залізниця так само мала гасло: «Видушуй, скільки можеш». Петача була досить відлюдна місцина, що постачала світові тільки худобу, дрова й деревне вугілля. За перевіз вагона худоби до Лос-Анджелеса залізниця брала вісім доларів, виходячи з того, як пояснив Джоне, що худоба має ноги й її можна таким самим коштом перегонити до Лос-Анджелеса. А дрова ніг не мали, і залізниця дерла за вагон під дрова цілих двадцять чотири долари.

Дуже тонкий розрахунок! Працюючи без передиху дванадцять годин на добу, після сплати вартості перевозу дроворуб мав тільки один долар і шістдесят центів денно. Джонс надумався це обійти, перепаливши свої дрова на деревне вугілля. З його обрахунків виходило непогано, але в залізниці також були свої обрахунки. Вона призначала за перевіз вагона вугілля сорок два долари. За три місяці Джонс перевіряв свої рахунки. Виявилось, що він, як і перше, заробляє тільки один долар і шістдесят центів денно.

— Я й покинув те діло, — докінчив Джонс. — З рік проволочився, а тоді таки вернувся до залізниці. Не буду розводитись, а скажу тільки, що влітку я піднявся на Сьерру і витер сірника під стосом щитів від снігу. Пожежа була невеличка, тисяч на тридцять доларів. Але гадаю, що ми поквитались за Петачу.

— Хлопче, а ти не боїшся так відверто про це розказувати? — поважно спитав Буйний День.

— Анітрохи, — відповів Джонс. — Як же вони щось доведуть? Коли ви скажете, що я вам признався, я скажу, що це брехня, і дідька лисого вони вдіють із таким свідченням.

Прийшовши до себе в контору, Буйний День замислився. «Видушуй, скільки можеш!» Виходить, оце єдине правило гри, а тривати вона може тільки тому, що дурні народжуються щохвилини. Якби щохвилини народжувались Джонси, вона б довго не затяглася. Щастя грачам, що робітники не такі, як Джонс.

Правило гри просте, але механіка її складніша. Дрібні ділки, крамарі тощо уривають, скільки можуть, з того, що виробили робітники, але кінець кінцем оббирають робітників доценту ділки великі — за допомогою тих-таки дрібних. Отже, цим останнім, так само як і Джонсові в Петачі, з їхньої пайки лишається не більше від заробітної платні. Власне, вони тільки найманці у великих капіталістів. А ще вище стоять ще більші пани. Вони розробляють хитрі й складні махінації широченного розмаху, щоб загарбати вироблене в сотень тисяч робітників.

Вони не так грабіжники, як грачі, спекулянти. Їм мало звичайної своєї здобичі; запеклі грачі, вони ще оббирають один одного й називають це «вищою фінансовою політикою». Отож вони грабують передусім робітників, але раз у раз злигуються в банди, щоб відібрати награване одні в одних. Ось чому Голдсуорсі обшахрав його на

п'ятдесят тисяч доларів, а Даусет, Леттої і Гугенгамер на десять мільйонів, та й сам він, пограбувавши Панамську лінію, зробив так самісінько.

«Ну що ж, — вирішив він, — далеко приємніше грабувати грабіжників, аніж затурканих робітників».

Отак зовсім не знайомий із філософією, Буйний День сам додумався до того, що визначив собі в житті місце сучасної надлюдини. Він бачив, що за рідкісними, майже неймовірними винятками, у діловому світі не існувало більше правила «Noblesse oblige». Один дуже дотепний мандрівник, виголошуючи промову на обіді в «Альта-Пасіфіку», між іншим, сказав: «У злодіїв є честь — цим вони й різняться від порядних людей». Воно й правда. Той промовець як в око вліпив. Сучасні надлюди — це ватага гидких бандитів. Їм стає нахабства проповідувати своїм жертвам кодекс моральності, якого самі вони не визнають. Вони дотримують слова лише доти, доки не можуть його зламати. «Не крадь» — це стосується тільки чесних робітників. А вони, надлюди, стоять вище за такі заповіді. Вони крадуть, і котрий більше запорве, тому й більша шана серед спільників.

Що далі Буйний День провадив гру, то яснішала йому загальна картина. Хоча кожен грабіжник так і чигав, щоб пограбувати свого товариша, ватага загалом була добре зорганізована. Власне, вона контролювала весь політичний апарат суспільства, починаючи з найдрібніших місцевих політиканів і до сенату Сполучених Штатів. Вона ухвалювала закони, що давали їй право грабувати. І щоб здійснювати ті закони, вона тримала поліцію, шерифів, національну гвардію, регулярну армію й суди. Проте то все була марниця. Справжню небезпеку для надлюдини являв свій братчик — надлюдина. Величезна затуркана маса народу ніяким грачем не була. Той народ-бо витворений із такої низьковартної глини, що його заіграшки можна дурити. Надлюди тільки смикають ляльок за ниточки; а знудившись повільним та одноманітним оббиранням робітників, розперізуються й починають грабувати один одного.

Буйний День часом філософував, однак не був філософом. Книжок він ніколи не читав. Він був чоловік практичний, зі здоровою головою, читати книжки йому ніколи й на думку не спадало. Те просте, первісне життя, що він провадив колись, легко було розуміти й без книжок. Але й теперішнє його життя видавалось йому таке саме

просто й первісне, як на Юконі, і він наскрізь бачив усю його брехню й оману. Люди тут зліплені з тієї самої глини, й пристрасті та бажання в них ті ж самі. Бізнес — той самий покер, тільки ширшого розмаху. Грають ті, хто має що ставити. А робітник гарує за шматок хліба. Буйний День бачив, що гра йде вічними, незламними правилами, і сам він теж грав. Страшенна недотепність людства, що його зорганізували й оббирають бандити, не жахала Гарніша. Це природно, так і повинно бути. Власне, усі зусилля марні. Двоє його товаришів загинули з голоду на Стюарті. Сотні юконських старожитців залишилось без ділянок на Бонанзі й Ельдорадо, а якісь шведи та чечаки прийшли на лосячі пасовиська й захопили собі мільйонні займанки. Таке життя. У кращому разі воно — шалене змагання. Цивілізовані люди грабують, бо така їхня натура. Вони грабують так само, як коти дряпаються, як голод мучить, як мороз тисне.

Отак Буйний День став щасливим ділком. Але він не взявся оббирати робітників. До такого діла в нього не тільки не лежало серце — воно було йому просто нецікаве. Вони ж бо такі тупоголові, і так легко з ними впоратись, однаково, що стріляти вгодованих ручних фазанів у англійських заповідниках, про які йому траплялося чути. Далеко цікавіший спорт — підстерігати розбагатілих грабіжників і відбирати в них їхню здобич. Це його й тішить, і хвилює, а часом бійка буває з біса гаряча. Як легендарний Робін Гуд, Буйний День грабував багатих і потроху наділяв бідаків. Але доброчинець із нього був своєрідний. Велика сила людського горя нітрохи не зворушувала його. Такий уже вічний, незламний лад. Так водиться споконвіку. Доброчинних установ і професійних спекулянтів філантропією він не терпів. І не для того він давав, щоб відкупитись від свого сумління. Він нікому нічого не винен, отож повертати чи відшкодовувати не має чого. Коли він щось комусь давав, то давав із доброї волі, від щирого серця, від своєї щедрості. І допомагав він тільки тим, кого знав сам. Він нічого не жертвував на потерпілих від землетрусу в Японії чи на літні табори для дітей нью-йоркської бідноти, але на цілий рік забезпечив ліфтера Джонса, давши йому змогу написати книжку. Він послав у Аризону хвору на сухоти дружину офіціанта з готелю «Св. Франциск», а коли лікарі сказали, що їй уже нема рятунку, — послав туди й чоловіка, щоб пробув із нею останні хвилини. А то якось він купив у одного в'язня кілька гнuzдечок, сплетених із волосіні. Той

розказав про це своїм товаришам, і врешті Буйному Дневі почало здаватися, що добра половина мешканців в'язниці взялася плести такі гнuzдечки для нього. Він купував їх усі, платив від двадцяти до п'ятдесяти доларів за кожну і завішав ними всі стіни своєї спальні; вони були справді гарні й сумлінно зроблені.

Суворе життя на Юконі не озлобило Буйного Дня. Для цього потрібна була цивілізація. У хижій, безжальній грі, що він її тепер провадив, його добродушність непомітно зникла так само, як зникла і його тягуча західна говірка. Мова його зробилась різка, поривчаста, і такий самий став його розум. За невпинною шаленою грою йому чимдалі менше залишалось спокійних, безтурботних годин. Зміна ця відбилась і на обличчі. Риси його стали твердіші. Рідше з'являлась весела рисочка біля уст і усмішка в зморщечках коло очей. У тих очах, чорних і блискучих, як в індіанина, тепер часто загорялись хижі іскри свідомості своєї сили. Як і раніше, він був повний життя, від усієї його істоти воно аж пашіло, але то була життєва снага переможця, що топче під ноги переможеного. Змагаючись зі стихією, він не відчував у ній ворога; однак тепер він змагався з людьми, такими, як сам. Усі злигодні, усі труднощі суворого життя на Півночі не залишили на ньому таких слідів, як оця гостра й запекла боротьба зі своїми ближніми.

Іноді до нього все ж поверталась давня його безтурботність, хоч не вельми часто, і була вона трохи штучна, бо викликали її здебільшого передобідні коктейлі. На Півночі він пив побагато, але вряди-годи. А тепер почав пити регулярно, день у день. До цього він призвичаївся несвідомо — сам спосіб життя штовхав його на те. Коктейлі його заспокоювали. Він не доміркувався до того, просто відчував потребу на час скидати з себе напругу, в якій тримали його ризиковані, зухвалі біржові операції, і помалу виявив, що такий перепочинок дають йому коктейлі. Вони ніби муром відгороджували його від усього. Він не пив ні вранці, ні за роботою, але щойно кидав контору, відразу зводив довкола своєї свідомості той мур з алкоголю. Контора враз ніби переставала існувати. Після перерви на обід вона на годину — дві відживала, та тільки-но зачинялись її двері, він знов ховався за своїм муром. Звісно, маючи велике самовладання, він утримувався від ниття, коли треба було йти на діловий обід або нараду, де він мав зустрітись з ворогами чи спільниками, розробляти чи здійснювати план якоїсь

кампанії. Але щойно справу скінчено, він замовляв завсідне своє мартіні подвійною порцією і у високій склянці, щоб ніхто не здогадався.

Розділ VI

Діді Мейсон увійшла в життя Буйного Дня майже непомітно. Спочатку він ставився до неї так само байдуже, як до меблів у конторі, й до хлопця-посланця, й до Моррісона — свого вірника і єдиного клерка, й до всіх неодмінних прикмет місця, де орудує своїми ділами надлюдина. Якби перші місяці служби Діді Мейсон хто спитав Буйного Дня, які в неї очі, він не знав би, що відповісти. Через те, що вона була не білява, а шатенка, у його підсвідомості склалось невиразне уявлення, ніби вона чорнява. Так само несвідомо гадалось йому, що вона не худорлява, хоча він не міг би сказати, чи вона гладка. А як вона вбирається, — про це він узагалі ніякої думки не мав. Він-бо не знався на жіночих убраннях та й не цікавився ними. Певно, якось-таки вбирається. Для нього вона була тільки міс Мейсон і все. Правда, він знав, що вона вправна як секретарка й дуже ретельна, але й це враження було зовсім невиразне. Йому не доводилось мати діла з іншими секретарками, і він гадав, що вони всі мусять бути і вправні, й ретельні.

Раз, підписуючи листа, він натрапив на слово «щоб» — замість звичного йому «аби». Він переглянув ще кілька сторінок подібного змісту й повсюди знайшов «аби». Оце «щоб» було єдине. Воно йому різало очі. Він двічі натиснув гудзика на столі, й до кабінету ввійшла Діді Мейсон.

— Хіба я так диктував, міс Мейсон? — спитав він, протягуючи їй листа й показуючи на те нещасливе слово.

Тінь досади пробігла по обличчі дівчини, вона винувато знітилась.

— Так, це я помилилася, — сказала вона, — вибачте... Проте, знаєте, це зовсім не помилка, так навіть краще, — додала вона похапцем.

— Звідки ви це взяли? — насупився Буйний День. — А мені воно зовсім чудно.

Дівчина вже дійшла була до дверей, але раптом обернулась.

— І все ж так краще казати, — промовила вона, дивлячись на листа, що тримала в руці.

— Виходить, що я ввесь час помиляюсь, коли кажу «аби»?

— Авжеж, — відповіла вона сміливо. — Це у вас говіркове. То, може, повиправляти?

— «У понеділок я сам до вас прийду, щоб уже домовитися про це діло», — уголос прочитав Буйний День із листа, прочитав повільно, з серйозним виглядом, уважно прислухаючись до власного голосу. — Ні, не краще так, міс Мейсон! — він похитав головою. — Далєбі, зовсім чудно слухати. Чому до мене ніхто так не пише? Чому всі кажуть «аби» — і освічені люди теж? Хіба не правда?

— Авжеж, — погодилась вона, вийшла з кімнати і сіла за машинку виправляти помилку.

Трапилось так, що обідав він того дня в клубі за одним столом із молодим англійцем, гірничим інженером, і почув, що той уживає в розмові тільки «щоб», а не «аби». Раніше Буйний День, звісно, цього б і не помітив, але тепер, під враженням суперечки з секретаркою, звернув на це увагу й поклав собі з'ясувати справу. Після обіду він спинив Макінтоша, про якого звав, що той учився в коледжі, бо вславився як футболіст.

— Слухай-но, Банні, — спитав Буйний День, — як краще сказати: «Я до вас приїду, щоб уже домовитись про це діло» чи «аби вже домовитись про це діло»?

Колишній славний футболіст думав добру хвилину.

— А кат його знає, — признався він урешті. — А як я кажу?

— Та вже ж «аби домовитись».

— Ну, тоді краще буде «щоб домовитись». Це вже можна сказати напевне. У граматиці я завжди плавав.

Повертаючись до контори, Буйний День зайшов дорогою в книгарню й купив граматику. У себе в кабінеті, поклавши ноги на стіл, він цілу годину скнів над підручником.

— Хай мене курка вбрикне, коли дівчина не має рації, — уголос промовив він, закриваючи книжку. Уперше він відчув, що його секретарка неабихто. Доти вона була для нього тільки людською істотою жіночої статі, частиною устаткування контори. Та коли виявилось, що вона знає граматику краще за ділових людей і тих, які покінчали коледжі, вона стала для нього справді людиною. Здавалось, ніби вона почала так само вирізнятися у його свідомості, як оте «щоб» на сторінці, яку вона надрукувала, і привертати його увагу.

Того дня він навіть примітив, як вона виходила з контори, і вперше постеріг, що в неї зграбна постать і що вона гарно вбрана. Він зовсім не розумівся на тонкощах жіночого туалету, і, звісно, не добачив, що на ній чепурненька блузка та добре пошитий англійський костюм. У нього склалось тільки загальне враження: вона вбрана так, як треба. Нічого зайвого, нічого недоречного.

— Гарненька чепурушка, — такий був його вирок, коли двері за нею зачинились.

Другого ранку, як звичайно, диктуючи їй ділові листи, він зробив несподіване відкриття, що вона гарно зачісується, хоч нізащо в світі не зміг би змалювати її зачіски. Вона йому просто подобалась, та й годі. Міс Мейсон сиділа між ним і вікном, і він завважив, що волосся в неї ясно-каштанове з легеньким золотаво-бронзовим відтінком. Під блідим сонячним промінням, що падало у вікно, та бронза неначе вогнем горіла, аж любо було дивитись. Цікаво, що досі він ніколи того не помічав, подумав Буйний День.

В одному листі трапилось йому сформулювати фразу, подібну до вчорашньої, що через неї вони засперечались. Згадавши своє змагання з граматиною, він продиктував:

— «Щоб нам із вами дійти згоди в цій справі...»

Міс Мейсон мимоволі скинула на нього очима, очевидячки здивована, та зразу ж опустила їх і вже чекала, що він продиктує далі. Але Буйний День устиг розгледіти, що вони в неї сірі. Згодом йому довелося дізнатися, що в тих сірих очах виблискують ще й золоті іскринки. Одначе й тепер він дуже здивувався: йому враз спало на думку, що він досі мав її за брюнетку з карими очима.

— Таки ваша правда була, — признався він, осміхнувшись сором'язливо, що зовсім не пасувало до його суворих індіанських рис.

За те його винагороджено ще одним поглядом і вдячною усмішкою. Цього разу він переконався, що очі в неї справді сірі.

— Та однаково, якось чудно, далєбі, — ніби з жалем договорив він.

Міс Мейсон уже відверто засміялася.

— Ой, перепрошую, — квапливо вибачилась вона, та враз і зіпсувала все, додавши — Ви мене так насмішили!

Буйний День трохи збентежився — може, швидше від того сонця, що горіло їй на кучерях.

— Я зовсім не жартую, — сказав він.

— Тим-то я й засміялась. Та однаково, за граматиною так краще.

— Гаразд, — зітхнув він. — «...Щоб нам із вами дійти згоди в цій справі...» — написали? — І почав диктувати далі.

Незабаром він зробив відкриття, що на дозвіллі, коли нема роботи, вона читає книжки або журнали, а то береться за якесь жіноче рукодільство. Одного разу, проходивши повз її стіл, він узяв томик віршів Кіплінга і здивовано перегорнув кілька сторінок.

— Ви любите читати, міс Мейсон? — спитав він, кладучи книжку на місце.

— О, дуже люблю! — відповіла вона.

Іншого разу то виявилась книжка Уеллса «Колеса фортуни».

— Про що тут пишеться? — спитав Буйний День.

— Та це просто роман. Любовна історія.

Вона замовкла, але він усе стояв, ніби чекаючи дальшого пояснення.

— Про одного простого лондонського юнака, крамарчука з мануфактурної крамниці. У відпустку він поїхав подорожувати велосипедом і дорогою закохався в дівчину з далеко вищого кола. Мачуха її відома письменниця, і таке інше. Дуже цікава історія, сумна, навіть трагічна. Може, хочете самі прочитати?

— Ну, а вони побралися? — спитав Буйний День.

— Ні, у тому ж бо й уся річ. Він не...

— Отже, вони так і не побралися, і ви прочитали всю книжку, цілу сотню сторінок, аби дізнатись про це? — промовив зчудовано Буйний День.

Дівчині, видимо, стало і смішно, й досадно.

— Адже ж ви читаєте ваші гірничі та біржові бюлетені цілими годинами? — заперечила вона.

— Так, але я дещо використовую з них. Це зовсім інша справа. Мені це дає гроші. А ви що маєте зі своїх книжок?

— Нові погляди, нові думки, життя.

— Усе це не варте й цента.

— А по-моєму, життя дорожче за гроші, — не погодилась вона.

— Та звісно, коли це вас тішить... — сказав він по-чоловічому поблажливо. — Коли так, то чого ж бо ще треба! А смак у кожного свій.

Незважаючи на певність своєї переваги, йому майнула в голові думка, що ця дівчина знає силу всякої всячини, і він на мить почувся трохи як варвар, що зіткнувся лице в лице з проявом незмірно вищої культури. Для Буйного Дня культура не мала ніякої ціни, а проте його збентежило невиразне почуття, що в ній, у тій культурі, заховано більше, ніж він уявляв.

А ще згодом він побачив у секретарки на столі книжку, йому знайому, він пізнав її з обгортки. Цього разу він не спинився. То була книжка одного журналіста про Клондайк. Він знав, що там згадується й про нього, є там і його фотографії; іще він знав, що там є сенсаційний розділ про самогубство однієї жінки, тієї самої, що «не діждалася Буйного Дня».

Після цього він більше не розмовляв із міс Мейсон про книжки. Він уявляв собі, яку хибну гадку вона могла про нього собі скласти з того розділу, і йому було боляче, тим більш боляче, що він на те не заслужив. І треба ж було такого неймовірного безглуздя, щоб він, Буйний День, набув собі слави джигуна і щоб справді через нього жінка наклала на себе руки! І що це в нього за щастя таке, що з тисяч книжок саме ця потрапила до рук його секретарці! Ще кілька днів по тому в присутності міс Мейсон його понімало прикре почуття, немов він справді чимсь завинив. А раз він напевне зловив на собі її цікавий, пильний погляд, ніби вона силкувалася збагнути, що він за людина.

Він спробував був вивідати щось про неї в Моррісона, свого клерка. Той перше виповів свою образу на міс Мейсон і аж тоді розказав те, що знав про неї. Вона родом із Сіскію. Звісно, працювати з нею то приємно, але вона зависоко носила дере, наче хтозна-яке цабе.

— Чого це ви так гадаєте? — спитав Буйний День.

— Вона така велика пані, що й не підступись. Не хоче ні з ким і знатись із своїх колег. Я її вже запрошував і в театр, і на ковзанку, й ще кудись — так де тобі! Вона, бачте, любить добре висиплятись і не може засиджуватись, та й додому їй, мовляв, далеко — вона в Берклі живе.

Поки клеркова оповідь задовольняла Буйного Дня. Авжеж, вона дівчина незвичайна, це безперечно. Одначе дальші Моррісонові слова трохи вразили його.

— Але то все, аби відбрехатись. Вона бігає зі студентами, ось воно що. Зі мною піти в театр не хоче, бо любить, мовляв, висиплятись, а

з ними то може танцювати цілі вечори. Мені казали, що вона ходить на всі їхні вечірки. По-моєму, вона занадто панська, занадто високого льоту, як на секретарку. У неї, бачте, є навіть свій кінь. Вона катається верхи скрізь отут по горах. Якось у неділю я сам бачив. О, вона високо несеться, тільки не знаю, як це вона примудряється. На шістдесят п'ять доларів на місяць дуже високо не злетиш, а в неї ще до того брат каліка.

— Вона живе в батька-матері?

— Ні, у неї нікого нема. Мені казали, що вони були дуже заможні люди. І я думаю, що цьому правда, бо як же її брат міг би вчитись у Каліфорнійському університеті? Батько її мав величезне ранчо, але потім уклав гроші в якісь копальні, чи що, та й уклепався: перед смертю зовсім збанкрутував. Мати померла ще раніше. Брат той, либонь, став їм у грубий гріш. Він був таки добрий зух! І в футбол грав, і полював, і по горах шалався. Він покалічився, виїжджаючи коня, а потім чи то ревматизм, чи ще яка хвороба причепилась. Одна нога стала коротша й почала всихати. Тепер ходить на милицях. Раз я бачив його з нею на катері. Лікарі вже не один рік із ним морочаться. Тепер він, здається, лежить у Французькому шпиталі.

Усі ці відомості про міс Мейсон ще дужче розпалили Гарнішеву цікавість до неї. Проте, хоч як йому того хотілося, він не міг спізнатися з нею ближче. Часом йому набігала думка запросити її поснідати, та проти цього повставало його природжене лицарство. Він відчував, що чесний чоловік, коли він себе поважає, не повинен запрошувати свою секретарку снідати. Дехто, звісно, так робив, — Буйний День знав те з балачок у клубі; але він не поважав чоловіків, що так поводитися, і жалів жінок. Йому чогось здавалося, що на своїх підлеглих у людини менше права, ніж на просто знайомих чи й на чужих. Він був певен, що враз би умовив міс Мейсон поснідати з ним, і до театру піти, якби тільки вона не служила в нього. Однак він відчував, що не годиться хазяїнові, купуючи службовий час своїх підлеглих, у будь-який спосіб претендувати ще й на їхнє дозвілля. Так можуть робити тільки нахаби. Це нечесно — користатися із залежного становища дівчини, що заробляє в тебе шматок хліба. Може, ти їй зовсім не подобаєшся, а піддається вона, тільки щоб не розгнівати тебе, свого хлібодавця.

А йому, Буйному Дневі, й поготів не годилося в'язнути до своєї секретарки. Хіба ж вона не прочитала тієї клятої книжки про

Клондайк? Добру, мабуть, думку має про нього ця дівчина, що гордує навіть вродливим і елегантним Моррісоном! Та ще й те, що Буйний День був, як і завжди, соромливий. Єдине, чого він коли боявся, це жінки, і він боявся її ціле життя. Не легко було йому позбутися цього страху й тепер, саме коли в ньому вперше прокинувся потяг до жінки. Поворотки від фартуха й досі лякали його, тим-то він ще й вишукував усілякі перешкоди до ближчого знайомства з Діді Мейсон.

Розділ VII

Отже, доля не сприяла зближенню Буйного Дня з Діді Мейсон, і його зацікавлення в ній поволі завмерло. І це було цілком природно. Він-бо весь поринув у свої ризиковані фінансові операції, і запал гри та широченний її розмах поглинали всю енергію, яку виробляв його чудовний організм. Тим-то в його свідомості образ вродливої секретарки помалу відступив назад, і та іскринка потягу до жінки, що зблиснула була в ньому, захолола. Йому було тільки приємно, що в нього така мила секретарка.

А коли десь на дні його душі ще й жевріла якась надія щодо неї, то вона однаково згасла в запалі тієї гучної й запеклої війни, що він тоді саме оголосив Компанії берегового судноплавства та Гавайсько-Нікарагуансько-Тихо-океансько-Мексиканській пароплавній компанії. Буча знялась далеко більша, ніж він сам сподівався, і його вразило, як широко та війна розпалилась і які несподівані й несумісні інтереси зіткнулися в ній. Усі сан-франциські газети накинулись на нього. Правда, на початку одна чи дві з них натякнули, що вони за відповідну винагороду ладні підтримувати його, але Буйний День вирішив, що витрататися на те немає потреби. Доти преса ставилась до нього досить зичливо, славлячи іронічно-добродушно його подвиги. Аж тепер спізнав Буйний День, на яку брутальність і гидоту здатна вона, коли її роздратувати. Кожний епізод його життя було відкопано, щоб злостиво його перебрехати. Буйний День дивом дивувався, як то можна поперекручувати все, що він будь-коли зробив і чого досяг. З героя Аляски він обернувся на шибайголову, хвалька, розбишаку, одно слово, — на пострах тієї-таки Аляски. Та не тільки перебріхувалося справжні його пригоди: фабрикувалося й чистісінькі вигадки. Але він не відповідав і раз тільки дозволив собі розважити душу перед кількома репортерами.

— Пишіть, що хочте! — сказав він їм. — Буйному Дневі, далєбі, траплялось бачити страшніші речі, ніж ваша паскудна брехлива писанина. Я вас не ганю, хлопці, чи то пак не дуже ганю. Ви не винні. Адже й вам треба з чогось жити. На світі хтозна-скільки жінок живе з того, що й ви, бо нездатні ні до чого кращого. Треба ж комусь

справляти й брудну роботу, то чом би й не вам? Платять за неї добре, а для чистішої роботи ви однаково не придатні.

Соціалістична преса радо підхопила ці його слова й розповсюдила їх по цілому місту в десятках тисяч друкованих метеликів. Газетярі, зачеплені за живе, віддячили, чим могли, — себто новими наклепами та лайкою. Напади стали ще лютіші, вони дійшли до останнього ступеню шаленства й злості. Підняли з могили бідолашну жінку, що позбавила себе життя, й почали тягати її по тисячах газетних сторінок, як мученицю й жертву дикої жорстокості Буйного Дня. З'явилися поважні статті, щедро приправлені цифрами на доказ того, що він почав свою кар'єру, пограбувавши нещасних золотошукачів, відібравши в них усі їхні займанки, а вивершив будівлю свого багатства, зрадницьки зламавши угоду з Гугенгамерами в офірській справі. У передових газетах взивали його ворогом суспільства, горлохватором зі звичками й культурою печерної людини, злочинним баламутом, загрозою комерційному й промислового процвітання міста, страшним анархістом. А в одній передовій навіть цілком серйозно розважалося, що шибениця була б непоганою наукою для нього і таких, як він.

І насамкінець висловлювалась палка надія, що його велике червоне авто колись розіб'ється разом із ним.

А Буйний День, як ведмідь на пасіці, не звертаючи уваги на бджолині жала, вигрібав собі лапою мед. Він скреготав зубами й відбивався. Сутичка з двома пароплавними компаніями перейшла в запеклий бій із містом, зі штатом і з усім Тихоокеанським узбережжям. Дуже добре! Вони хотіли війни — вони її матимуть. Йому й самому цього тільки треба. Він добре зробив, що приїхав сюди з Клондайку, тут справжня гра. Такої ніколи не було й не буде на Юконі.

Помагав йому за немалу платню, ще й побільшувану щедрими покнязівському подарунками, адвокат Ларрі Гіган, молодий ірландець, що не мав ще гучного ім'я в юридичних колах; Буйний День перший розпізнав його своєрідний хист. Гіган мав чисто кельтську уяву й сміливість, і до такої міри, що потрібно було холодної Гарнішевої голови, щоб їх стримувати. Цей правничий Наполеон не знав ніякого впину, отож Буйний День і стримував його, коли треба. Діючи сам, ірландець був би неминуче скрутив собі в'язи, але під проводом

Буйного Дня він швидко простував до багатства й слави, тим паче, що особистого й громадянського сумління мав чи не стільки, як і Наполеон.

Гіган водив Буйного Дня по лабіринтах сучасної політики, робітничих організацій, торговельного та промислового законодавства. Гіган-таки з його невичерпними планами й проектами відкривав йому очі на такі можливості в діловій війні двадцятого сторіччя, що навіть і не снились Буйному Дневі. А той, зважуючи Гіганові ідеї, відкидав їх або приймав і розвивав далі, складав план кампанії й успішно її здійснював. Усе Тихоокеанське узбережжя від П'юджет-Сауцду і до Панами гуло, мов сколошканий вулик, а Сан-Франциско накидалося на Буйного Дня, мов ошаленіле, і пароплавні компанії могли сподіватися на перемогу. Усе на те показувало. Але натомість він сам ударив по пароплавних компаніях, потім по Сан-Франциско, а тоді й по всьому Тихоокеанському узбережжю.

Він почав свій наступ із дрібниці. У Сан-Франциско мав відбутися з'їзд Товариства споборників християнства. На переправі трапилось непорозуміння з багажем делегатів з'їзду, і візники з профспілки № 927 міського транспорту збили бучу. Було розвалено кілька голів, кільканадцять чоловік заарештовано. Багаж приставлено куди слід. Нікому, звісно, й на думку не спало, що вся ця колотнеча була ділом спритних Гіганових рук, покріплених Гарнішевим клондайкським золотом. Інцидент той був нікчемний — принаймні на перший погляд. Але зовсім несподівано втрутилася Спілка биндюжників, її підтримала Федерація портових робітників, і почався страйк. Кухарі та офіціанти, відмовившись обслуговувати биндюжників-страйколамів та їхніх господарів, застрайкували й собі. До них пристали різники, що відмовились постачати м'ясо не згідним із ними рестораторам. Спілки об'єднаних господарів виступили одним міцним фронтом і опинились віч-на-віч із сорока тисячами організованих робітників Сан-Франциско. Застрайкували ресторанні пекарі, постачальники хліба, за ними молочарі, молоковози, пташники. Будівничий цех поставив теж неабиякі вимоги. Збурився весь Сан-Франциско.

Поки що тільки Сан-Франциско, але Гіганів план був складений мистецьки, і наступ Буйного Дня чимдалі ширшав. Члени могутньої бойової організації, що звалася Спілкою моряків Тихоокеанського узбережжя, відмовились виходити в море на судах, що їх вантажили

страйколами. Спілка висунула ультиматум і проголосила страйк. Це й було те, чого домагався Буйний День. Тепер на кожному судні, що підходило до берега, з'являлись представники спілки і знімали команду. За матросами пішли кочегари, механіки, кухарі й стюарди. Кількість пароплавів, що стояли в гавані, щодень зростала. Навербувати команду зі страйколамів було неможливо. Члени Спілки моряків були люди бойові, загартовані в суворій морській школі, і сутичка з ними означала для страйколамів кров і смерть. Страйк ширився вгору і вниз по цілому узбережжю, аж поки всі гавані було забито пароплавами. Морський транспорт спинився. Минали дні й тижні, а страйк усе тривав. Обидві компанії — берегову й Гавайську — зв'язано на руки й на ноги. Боротьба зі страйком вимагала величезних витрат, а прибутків ніяких не надходило. Становище дедалі скрутнішало. Нарешті Гарнішеві супротивники заволали: «Миру за будь-яку ціну!».

Але миру не було, доки Буйний День та його спільники не переграли всіх своїх карт. Тільки загарбавши виграш, вони дозволили добрячій частині континенту відновити свої справи.

А ближчими роками, як завважено, декотрі з профспілкових лідерів поставили собі вілли або ж будинки до винайму, декотрі подалися в гості на батьківщину, до Європи, а декотрі поробились верховодами в політиці й прибрали до рук муніципалітет та міську скарбницю. Сан-франциській людності, що їй на шию сіли політикани, і невтямки було, якою мірою спричинився до того Буйний День та його війна з пароплавними компаніями. Однак деякі чутки про ту роль, що він відіграв, усе ж просочились, пішли плітки та здогади, і він накликав на себе ще лютішу зненависть і прокльони. Правду кажучи, Буйний День і сам не передбачав, що його змагання з тими компаніями матиме такі разючі наслідки.

Але він здобув те, чого хотів. Він провадив відчайдушну гру й виграв її. Стоптав під ноги пароплавні компанії і у цілком законний спосіб безжально пограбував пайовиків. А його спільники, звісно, не вдовольнилися чималими сумами, одержаними від Буйного Дня. Вони при нагоді нахапали посад, що дали їм змогу грабувати місто й далі. Його спілка з ватагою грабіжників неминуче призвела до великого грабежу. Та сумління Гарніша не гризло. Він пам'ятав слова, що їх чув колись від одного старого проповідника: «Хто здіме меча — від меча

й загине!»). Звісно, мати діло з грабіжниками — це ризик, але ж його, Буйного Дня, не пограбовано, він виграв. Ну то й добре. Усе це гра й війна сильних людей, на дурнів нема чого зважати. Вони завжди терплять і терпіли; що-що, а це вже він знав з історії. Сан-Франциско хотів війни, от він і мав її. На те гра. Усі великі ділки роблять те саме й ще навіть гірше.

— Не торочте мені ані про сумління, ані про громадський обов'язок, — спинив він якимось одного настирливого репортера. — Якщо ви взавтра перейдете до другої газети, то однаково писатимете, що вам загадають. І тепер ви говорите про сумління та громадський обов'язок, і в новій газеті, якщо треба буде, обстоюватимете яку-небудь злочинську компанію... напевне, волаючи отак самісінько про сумління та обов'язок. Твоя ціна, хлопче, — тридцять доларів на тиждень. Ось за що ви продаєтесь. І ваша газета теж продається, тільки трохи дорожче. Заплатіть їй сьогодні скільки треба, і вона враз перекинеться на другий бік, замість одного паскудства обстоюватиме інше, але не покине галасувати про сумління та громадський обов'язок.

А все через те, що кожної хвилини народжується новий дурень. Поки люди таке терпітимуть, вони його й матимуть. І хай оті акціонери та діловики не лементують, що їх, мовляв, обібрано. Чув ти хоч раз, щоб вони голосили, коли самі давлять і душать когось? Цим разом придушено їх самих, от і край. Ти ба, які недоторканні! Таж вони, хлопче, у старця торбу вкрадуть, видеруть золоту пломбу з рота в мерця, ще й голоситимуть як на пуп, коли той мрець дасть їм здачі. Усі вони одним миром мазані, і великі й малі. Погляньте на цукровий трест! Маючи он скільки мільйонів, як послідущий злочюжка краде воду з нью-йоркського водогону й обважує уряд на своїх фальшивих терезах. Сумління й громадський обов'язок! Забудь за них, хлопче.

Розділ VIII

Заживши цивілізації, Буйний День не змінився на краще. Правда, він почав чепурніше вдягатись, більш-менш опанував гарні манери, говорив уже культурнішою мовою і звик до розкішного життя. Його хист грати й підбивати під себе інших людей розвинувся надзвичайно. У хитромудрій, запеклій гризні самців його розум вигострився, як лезо бритви. Але він зачерствів, утратив давню щирість і добродушність. Про справжні тонкощі культури він нічого не знав і не здогадувався, що вони існують. Влада над людьми змінила його так, як вона міняє усіх. Він зробився жорстоким, запеклим циніком. Не довіряючи визискувачам, зневажаючи дурнів з визискуваної череди, він вірив тільки в себе самого. Це призвело його до надмірного самозахоплення, до зарозумілості. Він утратив будь-які добрі почуття й навіть повагу до інших, і йому нічого не залишалось, як кадити ладаном на вівтарі своєї пихи.

Фізично він був уже не той залізний чоловік, яким прибув із Півночі. Він мало рухався, їв більше, ніж треба, й забагато пив. Його м'язи прив'яли, і кравець не раз уже натякав йому, що стан його товщає. І справді, у нього почало рости виразне черевце. Той фізичний занепад відбився і на обличчі. Міське життя змінило його сухі індійські риси. Колись запалі під вилицями щоки скруглилися, під очима ледь позначились капшуки, шия погрубшала і з'явилися перші ознаки подвійного підборіддя. Колишній аскетичний вигляд, слід пережитих знегод і важкої праці, зник. Лице обважніло й розпливлось. Тепер воно виказувало натуру непоздержливу, безжальну й жорстоку.

І в товаристві почав він обертатись у нижчому. Він провадив свою гру сам-один і зневажав майже всіх партнерів, не відчував приязні до людей, не намагався їх зрозуміти, був зовсім незалежний від них, отож мав дуже мало спільного навіть із тими, з ким зустрічався в «Альта-Пасіфіку». А ще до того, у самому розпалі боротьби з пароплавними компаніями, коли його операції завдавали незмірної шкоди всьому діловому життю краю, його попросили виступити з клубу. Йому те не дуже дошкулило, він залюбки перебрався до клубу «Ріверсайд», що організували й фактично утримували муніципальні верховоди. Ці люди більше йому подобались. Вони були простіші, примітивніші й не дерли

високо носа. Вони мали якусь бодай розбійницьку чесність і не приховували, що хочуть виграти. Брутальні, неотесані зовні, вони принаймні не вдавали святих, не лицемірили. В «Альта-Пасіфіку» йому сказали, що не розголошуватимуть його виходу з клубу, а самі потайки дали знати газетам. Ті, звісно, потрапили це використати. Та Буйний День, осміхаючись, мовчки йшов своїм шляхом, хоч і відзначив собі чорним хрестиком не одного члена клубу, що йому в майбутньому малося спробувати на своїй шкурі важку лапу клондайкського мільйонера.

Те скажене цькування в газетах тривало кілька місяців і знищило репутацію Буйного Дня до решти. Не лишилося в житті його жодної події, щоб її не перебрехали, не обернули на злочинство чи підлоту. Перед усім світом ославлений такою безчесною потворою, він мусив поховати останню надію заізнатися з Діді Мейсон ближче, яка ще жевріла десь на дні душі. Хіба ж вона схоче й поглянути ласкаво на таку людину? Він збільшив їй платню до сімдесяти п'яти доларів на місяць і помалу почав про неї забувати. Про надбавку до платні він сповістив її через Моррісона, потім вона сама подякувала Буйному Дневі, і на цьому скінчилося.

Якось у суботу Буйний День, почувуючи себе дуже втомленим і пригніченим від міського життя, піддався забаганці, що потім відіграла в його житті вельми поважну роль. Його потягло геть із міста, захотілося спочити від нього, подихати свіжим повітрям. Ніби соромлячись того, він придумав собі вимовку: треба, мовляв, поїхати в Глен-Клен глянути на ту цегельню, що йому колись накинув Голдсуорсі.

Він переночував у маленькому заїзді, а в неділю вранці верхи на коні, винайнятому в глен-еленського різника, виїхав із містечка. Цегельня була недалеко, на рівній площині за річкою Сономою. Уже між деревами замаячили комини, коли, позирнувши ліворуч, він побачив за півмилі від дороги купу невисоких лісистих пагорбів. Вони спинались по нерівному схилі Сономської гори, що височила позад них, також укрита лісом. Дерева на пагорбах немов кивали йому, кличучи до себе, а сухе повітря раннього літа, все пронизане сонячним світлом, п'янило Буйного Дня, наче вино, і він несвідомо дихав глибоко-глибоко. До цегельні йому не кортіло. Він утомився від справ, і його вабили тінисті пагорби. Під ним був добрий кінь — на таких він

їздив колись давно, ще підлітком, як жив у Східному Орегоні. Тоді з нього був неабиякий верхівець, і тепер він залюбки вслухався в брязкіт вудил та рипіння шкіряного сідла.

Буйний День вирішив, насамперед, потішити душу, а тоді вже поїхати на цегельню. Він спинився на узвишші й обдивився, як краще дістатися до пагорбів. Звернувши ліворуч на перший путівець, він пустив коня чвалом. По обидва боки путівця трава буяла по пояс людині, і він, з насолодою роздимаючи ніздрі, удихав на повні груди її теплі пахощі. Довкола злітали вгору жайворонки, і звідусюди лилась їхня дзвінка пісня. Путівцем колись, видно, возили глину на бездіяльну тепер цегельню. Виправдовуючись перед собою тим, що не пошкодить оглянути все, Буйний День під'їхав навіть до глинища, що зяло величезною раною на схилі пагорба. Але там він довго не загаявся і, ще раз звернувши ліворуч, поїхав навпростець без дороги. Місце було пустельне, ніде не видніло жодної ферми. Після гомінкого міста це було на диво приємно. Тепер він їхав рідким лісом, маленькими завітчаними галявинками. Натрапивши на джерело, він спинився, скочив із коня, простягся на землі і припав до чистої води. Потім роззирнувся — і аж дух забило від навколишньої краси. Йому враз ніби очі відкрилися, і він збагнув, що ніколи не вмів бачити її посправжньому, а потім і зовсім про неї забув. Де ж пак, орудуючи мільйонами, пам'ятати про такі речі! Він упивався повітрям, цією красою, далеким співом жайворонків і почував себе, як той грач, що, просидівши цілу ніч за покером у душній кімнаті, ураз вийшов на свіже вранішнє повітря.

Біля підосви пагорбів він натрапив на напівполаману огорожу з вориння. Видно було, що тому вже років із сорок, коли її поставлено, — мабуть, робота якогось піонера, що був зайняв тут землю, коли минула золота гарячка. Тут ліс був дуже густий, але майже без підліска, і Буйний День вільно посувався під високим склепінням, що закривало блакитне небо. На кількох краях розрослися там дуби, мансаніти, мадрони, а поміж ними купки могутніх секвой. У долині під урвистим горбом він побачив один такий гурт червонокорих велетнів, що неначе обступили маленьке дзюркотливе джерельце. Над самою водою росла дика каліфорнійська лілея.

Буйний День спинив коня. Чудова квітка стояла серед високих дерев, ніби в якомусь храмі. Її рівне тонке стебло футів із вісім

заввишки було зелене і на дві третини голе, а вище розцвіталось цілою шапкою сніжно-білих воскових дзвіночків. Сотні їх, легких, тендітних, звійних, виростили з одного стебла. Буйний День ще зроду не бачив нічого такого. Він поволі відвів очі від квітки й поглянув навколо. Тоді майже побожно скинув капелюха. Тут усе було відмінне — чисте, свіже, прекрасне, гідне пошани. Тут не було місця ні злості, ні презирству. Ця священна, ніби в церкві, тиша поривала людину до чогось шляхетного, чистого. Такі почуття прокинулись тої хвилини в Гарнішевому серці — не думки, бо він не думав, а саме почуття.

Вище джерела на крутому схилі росла дрібна папороть — «дівочий волос», а ще вище — велика. Декуди лежали грубезні заімшілі колоди повалених дерев, майже врослі в лісову землю. Далі, де гущавина трохи рідшала, з карячкуватих стовбурів старих дубів звисала буйна рость дикого винограду й жимолості. Блискавкою майнула сіренька білочка і, причаївшись на гілляці, уп'яла очки в людину. Десь віддалеки стукав дятел, але той стукіт не порушував урочистості лісу. Мирні лісові звуки були тут невіддільні, вони тільки поглиблювали спокій і самоту. Тоненький дзюркіт джерела, сіра блискавка-білка були немов мірки, щоб ними виміряти тишу й безрух лісу.

— Неначе за мільйон миль від усього на світі! — прошепотів Буйний День сам до себе. Тоді знов задивився на чудову лілею над гомінким джерелом.

Спутавши коня, він пішов у глиб лісу. Верхи пагорбів були увінчані столітніми ялинами, схили поросли дубами, мадронами й глодом, а нешироким, але глибоким ярмом, що вився між пагорбами, володіли могутні секвої. Буйний День побачив, що кінь там не пройде, і повернувся до лілеї. Сковзаючись і спотикаючись, подерся він на гору пішки, а коня повів за повід. Під ногами все стелилась килимом папороть, і ліс дерся на гору разом із ним, зеленим склепінням здіймаючись над головою, і чиста радість та супокій обіймали йому душу.

На самім версі, продершись крізь хащі молодих мадрон з оксамитовою корою, він опинився на полонинці, що спускалася в невеликий видолинок. Яскраве сонце сліпило його, і він спинився, щоб відсапатись. Давніш ніколи не знав він такої задишки, і м'язи його ніколи не втомлювалися так легко на крутому схилі. Видолинком, що поріс високою по коліна травою та блакитними й білими квітками, біг

струмочок. А схил увесь ряснів лілеями-маріпозами й дикими гіацинтами. Обережно, мовби нехотя ступаючи по них, кінь поволі спускався вниз.

Буйний День перетяв струмок, ледь помітною коров'ячою стежкою виїхав на невисокий кам'янистий пагорок, поминув заплетений диким виноградом мансанітовий гайок і зійшов у другий видолинок із таким самим зеленим лужком та струмочком. Перед носом у коня з-під куща вискочив дикий кріль, перестрибнув струмочок і зник у густому дубняку на другому схилі. Буйний День захоплено стежив за ним очима. Уже минаючи лужок, він ураз сполохав старого розсохатого оленя. Олень, мов та стріла, полетів лугом, перемахнув через стару огорожу й заховався в густих хащах.

Невтримна радість пойняла Буйного Дня. Йому здавалося, що ніколи зроду він ще не був такий щасливий. У ньому ожила давня звичка до лісу. Його цікавило все: і мох на стовбурах та на гіллі, і жмути омели на старих дубах, і кубло лісового щура, і жеруха в тихих заводях біля струмка, і метелики, що мелькали на сонці й пропадали в затінку, і сойки, що блакитними блискавками пурхали на деревах, і малесенькі пташки, подібні до волоочків, що стрибали по кущах і цінькали тоненько, мов у пищик, і дятли з червоними чубками, що кидали довбати дерево і, схиливши голівку набік, стежили за ним. По другий бік струмка він натрапив на ледве помітні ознаки дороги, що нею колись — мабуть, років тому вже кількадесят — вивозили зрубані дуби, як розчищали луку. На розколотому блискавкою вершечку великої, футів шість завтовшки, секвої Буйний День угледів шулічине гніздо. А до всього з-під ніг у коня кілька разів злітали, гучно хурчачи крильми, цілі виводи перепелят. Буйний День спиняв коня й дивився, як вони, попискуючи, щезають у траві, та слухав, як із гущавини тривожно кличе їх стара перепілка.

— Далєбі, куди твоїм дачам та віллам у Менлов-парку, — уголос вимовив він. — Як мене коли потягне на сільське життя — тільки тут осяду.

Давня лісова дорога вивела його на розчищену прогалину, де з десятків акрів займав виноградник на винно-червоній землі. За ним знову коров'яча стежка, знову ліс, гущавина — і врешті він опинився на південно-східному схилі пагорба. Там, повиснувши над великим залісненим яром, чолом до Сономської долини, стояла невелика ферма.

Будиночок із подвір'ям та повітками приліпився в западині, що захищала його з півночі та заходу. Був там і маленький городець. «Певне, дощові потоки з пагорба вирили ту западину й намили площинку», — подумав Буйний День. Земля була чорна, масна, води теж, видно, досхочу. Вона дзюрчала собі вільно з кількох незакручених кранів.

Буйний День давно забув про свою цегельню. Хоч на фермі не видно було ні душі, він зсів із коня, обійшов город, зриваючи й кидаючи в рот полуниці та зелений горох, оглянув вальковану стайню, іржавий плуг та борону, скрутив цигарку і, закуривши, дивився на курчат, що грабались разом із квочками. Угледівши стежечку на узбіччі великого яру, він пішов нею. Понад стежкою тяглася водогінна труба, подекуди пригорнена землею. Очевидячки, стежка вела до джерела, де починався струмок. Круті узбіччя яру здіймалися з dna до верху на кількасот футів. Прегарний незайманий ліс пишно розрісся, і в ньому панував вічний присмерк. Ялиці були на око від п'ятьох до шістьох футів завгрубшки, а секвої ще грубші. Один корчуватий велетень, що він його поминув, мав у поперецьнику добрих десять, а то й одинадцять футів. Стежка привела його до невеличкої загати. Зі ставочка вода текла трубою на город. Понад потічком росли вільхи, лаври й така висока папороть, що він ховався в ній із головою. Скрізь стелився зелений оксамитовий мох, а по ньому ріс «дівочий волос» і дрібна золотава папороть.

Якби не та загата, навколо була б справжня незаймана глушина. Сокира сюди ніколи не приходила, й дерева вмирили від старості або падали під натиском зимових бур. Величезні колоди звалених дерев, укриті мохом, поволі перетлівали на той самий ґрунт, що з нього вони постали. Декотрі лежали давно і вже зовсім спорохніли, хоч обриси їхні ще невиразно проступали серед зелені. Декотрі впали через струмок. З-під стовбура одного такого поваленого велетня тяглося з півдесятка молодих деревин. Зім'яті й надломлені, пригнуті до землі, вони все одно жили й росли далі, миючи коріння в струмку і ловлячи молодими галузками сонячне світло, що лилося згори прорваною в зеленому склепінні вікниною.

Повернувшись до ферми, Буйний День сів на коня й подався на ще дикіші звори, ще крутішими урвищами. Святковий захват гнав його далі й далі, він конче мусив зійти на Сономську гору. Минуло якихось

три години, і він був уже на верху, утомлений, спітнілий, пошарпаний, з подряпанними руками й лицем, але з блискучими очима і навдивовижу пожвавленим видом. Він радів, як той школяр, що втік зі школи. Сан-Франциско з його шаленим азартом залишився десь ген-ген далеко. Та Буйний День не лише радів, мов школяр, він почував себе так, неначе скупався в чистій воді й відмився від чогось. Тут не було місця тій ницості, підлості, паскудству, що виповнювали гидке багнище міського життя. Він не думав, не міркував про те, він тільки відчував якусь особливу чистоту й піднесення. Якби його спитали, що він відчуває, він би, певне, відповів просто, що йому тут гарно й легко; але він не усвідомлював, не помічав могутніх чарів природи, тих чарів, що наскрізь проймали і тіло й душу його, виснажені містом. Ці чари ще й тим діяли на нього могутніше, що цілі покоління його предків жили в дикій пущі, та й сам він устиг обрости лише тонесенькою шкуринкою міської культури.

На верху Сономської гори людського житла не було. Він спинив коня над кручею з південного боку, сам-самісінький під блакитним каліфорнійським небом. Перед ним простилались полонини, покарбовані лісистими ярами. З-під самих його ніг вони спускалися на південь і на захід, лава за лавою, хвиля за хвилею, дедалі нижче, до самої Петалумської долини, плескуватої, мов більярдний стіл, і там, де земля ситіша, геометрично розкресленої на чотирикутники та смуги оброблених ланів. Далі на захід здіймалися гори, кряж за кряжем. У межигір'ях лежала сиза імла. Ще далі, за останнім кряжем, виблискував сріблом Тихий океан. Повернувши коня, Буйний День подивився на північ і на захід, від Санта-Рози до гори св. Гелени, на схід через Сономську долину, на поросле чагарем гірське пасмо, що заступало від очей Напську долину. Там, трохи вбік на східному схилі Сономської долини, навпростець за містечком Глен-Елен, він побачив ніби якусь білину. Зразу він подумав, що то звалище колишньої копальні, але, згадавши, що він не в золотодайному краї, байдуже відвернув погляд далі на південний схід. За дзеркалом затоки, Сан-Пабло виразно виднів подвійний шпиль гори Діабело. Далі на південь була гора Томалпайс, а ще далі — авжеж, миль за п'ятдесят, там, де тихоокеанські вітри вдиралися в Золоту Брану — понад самим обрієм низько, ніби туман, стелився дим Сан-Франциско.

— Давно вже не бачив я такої просторині, — подумав він уголос.

Йому не хотілося їхати звідси, і тільки за годину він нарешті відірвав очі від краєвиду й почав спускатися. Назад він поїхав іншою дорогою, просто з цікавості, і сонце стояло вже низенько, коли він дістався своїх лісистих пагорбів. На вершку одного з них його зіркі очі вгледіли такий відтінок зелені, якого він за весь той день ніде не бачив. Він придивився пильніше. Там росли три кипариси, напевне, посаджені людською рукою. З чисто хлоп'ячої цікавості Буйний День вирішив роздивитися на них ближче. Пагорб так густо заріс лісом і такий був крутий, що йому довелося зсісти з коня й іти пішки, а найкрутішими місцями — продиратись плазом поміж густим чагарником. Вибрався він просто до кипарисів. Вони стояли за невеликою загородкою, поставленою, очевидно, дуже давно. Кілля було пообтісуване й позагострюване сокирою. У загороді були дві дитячі могилки. На дерев'яних табличках, також витесаних сокирою й увіткнутих у головах, він прочитав: «Маленький Девід, народився 1855, помер 1859»; «Маленька Лілі, народилась 1853, померла 1860».

— Сердешні дітки! — промовив тихо Буйний День.

За могилками, видно, хтось наглядав. На них лежали напівзів'ялі лісові квіти, і написи на дощечках було зовсім недавно підновлено. Отже, сюди приходили, і десь мала бути стежка. Буйний День і справді знайшов її з другого боку загороди. Спустившись нею, він відшукав свого коня і поїхав на ферму. Тепер із комина здіймався дим, і Буйного Дня зустрів худорлявий, жилавий молодик. Виявилось, що він тільки орендує ферму. Вони розбалакались. Буйний День спитав, скільки тут землі. Десь так сто вісімдесят акрів, відповів молодик, хоча здається, що багато більше, бо ділянка має дуже неправильну форму. Так, і пагорби, й глинище теж належать до неї. Межа тягнеться яром більш як на милю.

— Бачте, — сказав молодий орендар, — тут нерівно дуже, горби та яри, отож як почали заселювати цей край, то, звісно, відразу захоплювали всі кращі клаптики, де лишень знаходили, тим-то й межі такі покручені.

Авжеж, вони з дружиною сяк-так перебувають, не дуже надсаджуючись на роботі. За оренду платити не багато. Гілард, господар, найбільше має з глинища. Він заможний чоловік, у нього великі ферми й виноградники там, у долині. Цегельня платить йому по десять центів за кубічний ярд глини. Щодо землі, то подекуди, де

порозміщувано, вона дуже добра, як от на городі та під виноградником. А взагалі занадто тут пагористо.

— Ви не хлібороб, еге? — спитав Буйний День.

Молодик засміявся й похитав головою.

— Ні, я з фаху телеграфіст. Ми з жінкою надумали дати собі на два роки відпустку... ну, ось і опинились тут. Але термін уже доходить краю. Зберемо виноград і вертаємось у місто, працюватиму знов на телеграфі.

Так, під виноградником одинадцять акрів, потвердив орендар, і виноград непоганий. І ціна звичайно добра. Вони переважно з нього й живуть. Коли б це його власність, він би розчистив ділянку на схилі, вище за виноградник, і насадив би фруктовий сад. Грунт добрий. Пасовиська довкола скільки завгодно. Є й порозчищені ділянки, разом акрів на п'ятнадцять. На них таке запашне гірське сіно, що кращого й не знайти. За тонну дають на три – п'ять доларів більше, ніж за жорстке сіно з долини.

Слухаючи все це, Буйний День відчув ураз велику заздрість до цього чоловіка, що жив увесь час серед краси, яка тішила йому очі того дня.

— А на якого біса вам повертатись до свого телеграфу? — спитав він.

Орендар трохи смутно всміхнувся.

— Бачте, ми не можемо тут усьому дати раду... — він на хвилику зам'явся, — Тут дещо справити треба, а в нас грошей нема. Та й за оренду, хоч і не дорого, а все ж треба платити. Коли б я був хазяїн тут або такий здоровий чоловік, як оце ви, я, видима річ, нічого кращого й не хотів би. І жінка моя так само... — Замислена, сумна усмішка знову перебігла йому по лиці. — Ми родом із села і, потовкшись у місті кілька років, бачимо, що село нам дужче до вподоби. Ми гадали, що, може, зіб'ємося на який гріш, купимо власний клопоть землі й оселимось там.

Дитячі могилки? Авжеж, то він підновив написи й виполов траву. Тут уже так повелося, хто живе на фермі, той і доглядає їх. Кажуть, давніше батько й мати приїздили щоліта на могилки, а тепер їх давно вже не чути... Старий Гілард і запровадив такий звичай. Та білизна в долині? То давня копальня. Не справдила надії, хоч ознаки були добрі й там не один рік працювали, то кидали, то знов вертались. Але це

було дуже давно. Справжнього, чогось вартого покладу тут у долині так і не знайдено, хоч шурфів напробивали без ліку. Якось, років тому з тридцять, було тут навіть щось ніби золота гарячка.

На поріг вийшла тендітна молода жінка й гукнула чоловіка вечеряти. Глянувши на неї, Буйний День подумав, що місто не додало їй здоров'я. Тоді, завваживши легеньку засмагу та здорові рум'янці на щоках, він вирішив, що їй справді слід би жити в селі. Буйного Дня теж запросили вечеряти, але він відмовився й поїхав у Глен-Елен. Ліниво похитуючись у сідлі й наспівуючи уривки давно забутих пісень, він спустився вибоїстою, покрученою дорогою, що вела через порослі рідкими дубами пасовища, мансанітові хащі, широкі чисті галявини. Він дослухався до перепелячого крику, а раз аж засміявся вголос, коли сполоханий лісовий шур, сердито зафурчавши, скочив на узбіччя, скотився з нього, метнувся через дорогу мало не під ногами в коня і, ще сердитіше фуркаючи, сховався на густому дубі.

Того дня Гарніш не мав охоти їздити битими шляхами. Він знову звернув до Глен-Елена навпростець, але забрів на яр, що перегородив йому дорогу. Тому він щиро зрадів, натрапивши на коров'ячу стежку, що привела його до невеличкої хатини. Двері й вікна стояли навстіж. На порозі кішка годувала кошенят, але людей не чути було. Спускаючись далі стежкою, що вела, видно, через яр, він зустрів діда, що ніс дійницю щойно надоєного молока. Старий був без шапки, його обличчя, облямоване білою бородою і білим волоссям, осявав червоний відблиск погожого літнього вечора. Буйному Дневі спало на думку, що він зроду ще не бачив такого лагідного виразу на людському обличчі.

— Скільки вам років, дідусю? — спитав він.

— Вісімдесят чотири. Еге ж, добродію, вісімдесят чотири, а я ще моторніший буду за багатьох молодих.

— Либонь, берегли себе?

— Та хто знає. Правда, не ледарював зроду. Я прийшов сюди через прерії п'ятдесят першого року. З індіанцями бився. У мене був запряг волів та семеро дітлахів. Мені тоді було десь стільки, як вам тепер.

— Ну, і не нудьгуєте ви тут? Не самотньо вам?

Старий узяв відро в другу руку й задумався.

— Та як сказати... — врешті відповів він. — Ні, не нудьгую. Хіба тоді самотньо здалось, коли померла моя стара. Є такі люди, що їм

якраз серед юрби самотньо, ото й я такий. Я тільки тоді нуджуся, коли в Сан-Франциско буваю. Але більше я туди не поїду, либонь, до самої смерті. Мені й тут дуже добре, адже я в цій долині живу вже п'ятдесят чотири роки. Після іспанців я один із перших тут оселився.

Буйний День торкнув коня.

— Прощайте, діду, — сказав він, — держіться й далі. Ви заломили всіх молодих, та, либонь, і поховали їх чимало за вашої пам'яті, еге?

Старий засміявся. Буйний День поїхав далі, напрочуд лагідний і задоволений із себе й з усього світу. Здавалось, до нього повернувся його звичайний настрій тих далеких часів, коли він мандрував по Юкону. Перед очима йому невідступно стояв старий піонер, що підіймався стежкою вгору, весь заллятий червоним промінням. Ще дечого вартий у свої вісімдесят чотири роки! У голові промайнула спокуслива думка піти і собі його слідом, але велика гра в Сан-Франциско не пускала.

«Ну, дарма, — подумав він, — як зістаріюсь та покину грати, то оселюся десь серед такої природи, а місто нехай хоч западеться!»

Розділ ІХ

І в понеділок Буйний День не повернувся до Сан-Франциско. Натомість він знов узяв у різника коня й поїхав на східні схили, по той бік долини. Йому кортіло глянути на копальню. Місця там були сухіші й кам'яністіші, ніж учорашні. Круті узгір'я позаростали чагарем, таким густим, що кінь ледве міг продертися крізь нього; правда, в ярах вологи було досить, і дерева росли буйно та пишно. Копальня була зовсім занедбана, але він просто з цікавості пів години лазив і обдивлявся її. Кварцові копальні він добре знав ще до Аляски, і тепер його дуже тішило, що він бачив тут усе, як на долоні, усю історію: спроби дали добрі наслідки, заходились прокладати штольню в глиб гори, три місяці працювали; не стало грошей, покинули копати, пішли на заробітки; повернулися, знову взялись до роботи, але золото ніби дражнилось і відходило все далі в гору. На третій рік даремних сподівань і праці люди зреклися копальні й пішли геть. «Більшість, мабуть, тепер уже повмирали», — подумав Буйний День, обернувся на сідли й ще раз глянув через яр на чорну діру штольні й давне звалище біля неї.

Як і напередодні, він безтурботно їхав навмання коров'ячими стежками чимраз вище й вище. Тоді вибрався на в'їжджену дорогу. Проїхавши нею кілька миль, він опинився в невеличкій долині, оточеній з усіх боків узгір'ями. Там по крутих схилах тулилося кілька вбогих виноградників. Далі дорога йшла стрімко вгору. Густий чагарник укривав кам'яністі узгір'я, а в розпадинах зеленіли високі ялини, ріс дикий овес та лісові квіти. Проїхавши ще з пів години, він опинився знову на полонинці аж під самим верхогір'ям. Там скрізь, де тільки трохи рівніше та ґрунт кращий, зеленіли клаптики виноградників. Але в упертій боротьбі людини з дикою природою перемагала, видимо, природа: чагарник знов захоплював розчищену землю, декотрі виноградники були занехаяні, не пообрізувані, не виполоті, а вориння похилилося, ледь не попадало. Дорога уривалась біля ферми. Маленьку хатку обступали великі стайні та повітки. Вище ферми чагарі посіли всю гору, проїхати не було як. На подвір'ї стара жінка вилами складала гній.

— Доброго здоров'я, тітонько! — гукнув Буйний День, під'їхавши до тину. — Хіба у вас чоловіків нема до такої роботи?

Стара сперлася на вила, підтикала спідницю й весело глянула на нього. Її руки, згрубілі від тяжкої праці, були зовсім як у чоловіка: шкарубкі, мозолясті, маслакуваті. Узута вона була у важкі чоловічі шкарбани на босоніж.

— Нема чоловіків, — відповіла вона. — А ви звідкіля й куди простуєте? Може, зайдете спочинете та вип'єте склянку вина?

Важко, але твердо ступаючи, як людина, звикла до тяжкої праці, вона повела його в найбільшу повітку. Там Буйний День побачив ручне давило й усе начиння для домашнього виробництва вина. Занадто далеко, та й дорога погана, щоб возити виноград у долину на давильню, пояснила жінка. Доводиться їм самим давити. «Вони самі» — це були, як довідався Буйний День, стара та її донька, удова сорока із чимось років. Раніше, поки жив онук, було легше. Та його взято до війська й завезено на Філіппіни битися з дикунами. Там його й убито.

Буйний День випив повну склянку предоброго рислінгу, розбалакався й попросив ще. Авжеж, провадила стара, вони насилу перебуваються, тільки-тільки не голодують. І вони з небіжчиком чоловіком узяли цю землю від уряду ще п'ятдесят сьомого року, розчистили її та й господарювали. Як чоловік помер, вона стала порати її сама. Властиво, робота й не оплачується. Але що ж діяти? Винарський трест геть збив ціну на вино. Почім цей рислінг? Вона здає його на залізницю в долині по двадцять два центи за галон. А як його важко туди доправляти! Цілий день треба на дорогу туди й назад. Оце якраз дочка повезла.

Буйний День знав, що в ресторанах рислінг, навіть не такий добрий, коштує півтора – два долари за кварту; а вона діставала двадцять два центи за галон. Оце ж бо й гра! Ця стара й увесь її рід — із тих дурних рабів, що справляють усю роботу, що переїхали на волах через прерії, розчистили і засадили незаймані ґрунти, перериваються ціле життя, працюючи, і платять податки та посилають своїх синів і онуків битися під прапором, який за те забезпечує їм змогу продавати вино по двадцять два центи за галон, те саме вино, що йому подають у готелі «Св. Франциск» по два долари за кварту або ж вісім доларів за галон. Ось вона — гра.

Між цією старою з її давилом отут на горі та Буйним Днем, що замовляє собі вино в готелі, наростає різниця на сім доларів сімдесят вісім центів; та різниця йде до рук цілої зграї спритних городян, що впхалися між ним і нею. А крім того, є ще ціла орда інших хижаків, що уривають і собі пайку. Називається це залізничний транспорт, фінансові операції, банковий кредит, гуртова торгівля, землеволодіння тощо. Назви різні, а суть одна: ті люди забирають майже все, а цій старій лишаються крихти — двадцять два центи за галон.

«Ну що ж, щохвилини народжується дурень, — зітхнув Буйний День, — і нікого тут винуватити. На те гра, не можуть же всі вигравати. Але ж і важко доводиться дурням...»

— А скільки вам, тітонько, років? — спитав він.

— Сімдесят дев'ять буде в січні.

— Либонь, тяжко працювали весь вік?

— З сімох років. Удома, у Мічігані, у наймах була, поки не виросла. Тоді вийшла заміж, і робота ще тяжча стала.

— Коли ж ви збираєтесь спочинути?

Стара глянула на нього так, немов сприйняла те за жарт, і не відповіла нічого.

— Ви вірите в бога?

Вона кивнула головою.

— Ну, тоді вам за все віддячиться, — запевнив він її, у глибині душі, одначе, подивляючи того бога: нащо він дозволяє, щоб дурні народжувалися щохвилини, терпить оцю шахрайську гру й попускає, щоб їх грабували зі сповитку до могили?

— Скільки у вас цього рислінгу?

Скинувши оком на барильця, вона підрахувала: десь до восьмисот галонів.

Він на хвилину задумався, розважаючи, що він робитиме з цим усім вином і куди його збуде.

— А що б ви зробили, якби я забрав його в вас по долару за галон?

— Мабуть, упала б і вмерла.

— Ні, я не жартую.

— Повставляла б собі зуби, укрила б хату гонтом, купила б нового воза. На цю дорогу возів не настачишся.

— Ще що?

— Труну б собі купила.

— Ну, що ж, тітонько, усе ваше буде — і труна, і решта.

Вона не ймучи віри втупила в нього очі.

— Ні, ні, справді. Ось маєте завдатку п'ятдесят доларів. Розписки не треба. То на багатіїв звірятися не можна. Самі знаєте, яка в них, бісової віри, коротка пам'ять. Ось ким моя адреса. Вино приставите на залізницю. А тепер покажіть мені, як вибратися звідси. Я хочу піднятися на верховину.

Ледве помітною стежкою, що звивалася серед густого чагарнику, він насилу дістався до верховини. Перед ним унизу розлягалася Нанська долина, а позаду здіймалася Сономська гора.

— Та й гарний же край! — промовив він. — Диво який гарний!

Він звернув праворуч і став спускатись іншою стежкою. Йому хотілося продертись у Сономську долину новою дорогою, але стежка раптом зникла, а чагарник ніби навмисне, на злість, ставав чимраз густіший. А як і щастило де продертись, то він натрапляв на занадто крутий для коня схил. Доводилось вертатися назад. Та Буйного Дня те не дратувало, навпаки, йому було весело боротися з природою, як колись.

Давно вже із полудня звернуло, коли він вибрався и хащів і доброю стежкою спустився в сухий яр. Там він зазнав ще одної несподіваної втіхи. Кілька хвилин до нього долинали собаче гавкання, потім нараз по голому прискалку над його головою майнув великий олень, а за ним прегарний гончак. Буйний День припинив коня й стежив за ними, доки вони зовсім зeszли. Він аж задихався трохи, ніби то він сам полював; ніздрі йому роздулись, і всім еством він відчув давній мисливський запал, згадав ті часи, коли ще не жив у місті.

Сухий яр улився в другий, що по ньому тоненькою ниточкою біг струмок. Стежка вивела на лісову дорогу, лісова дорога перебігла через рівну галявину й на мало їжджений путівець. Ні обробленої землі, ні осель не видно було в цій неродючій місцині, де кам'яну породу вкривав лише тоненький шар ґрунту, а подекуди вона й наверх виступала. Проте мансаніти й карлуватий дубняк росли розкішно й здіймалися щільною стіною обабіч дороги. В одному місці та стіна неначе розступалась, і звідти на дорогу вибіг чоловік. Він так несподівано виринув із гущавини, що Буйному Дневі враз пригадався вчорашній кріль, як той вискочив з-під конячих копит.

Чоловік був низенький, у полатаних штанях, без шапки, у розхристаній перкалевій сорочці. Сонце засмарило йому лице до червоно-бурого кольору і вибілило мов перекисом кінчики й так білявого волосся. Махнувши Буйному Дневі зупинитись, він простяг йому листа й сказав:

— Якщо ви їдете до міста, будьте ласкаві, завезіть на пошту.

— А чого ж, — відказав Буйний День і поклав листа в кишеню. — Ви десь тут недалеко живете?

Але чоловічок не відповів. Очевидячки дуже здивований, він пильно вдивлявся Буйному Дневі в обличчя.

— Адже ж я вас знаю, — нарешті заявив він. — Ви Елам Гарніш — «Буйний День», як вас називають газети. Я не помиляюсь?

Буйний День кивнув головою.

— Але скажіть, яким це побитом ви опинились тут, серед цих чагарів?

Буйний День усміхнувся.

— Протоптую стежку торгівлі й промисловості у ваш край.

— От добре, що написав сьогодні листа, а то я прогавив би вас. Я не раз бачив ваші портрети в газетах. У мене добра пам'ять на обличчя. Я вас відразу впізнав. Моє прізвище Фергюсон.

— Ви тут поблизу живете? — знову спитав Буйний День.

— Еге, у мене там хатка, ярдів за сто звідсіля, у гущині. Там у мене і джерельце, і садочок — овочі, ягоди. Зайдіть, побачите, як я живу. Такої води, як у моєму джерелі, ви ще зроду не пили — ходімо покуштуєте.

Ведучи за повід коня, Гарніш подався услід за моторним чоловічком, що швидко ступав поперед нього. Вузький зелений тунель вивів їх раптом на оброблену ділянку, якщо можна так назвати місцину, де дика природа й діло рук людських зливалися в одне ціле. То був затишний куточок, захищений з усіх боків схилами яру. Там росло кілька великих дубів: очевидно, ґрунт був кращий, бо з гори за цілі сторіччя назмивало грубший шар ситої землі. Під тими дубами, майже зовсім сховавшись у листі, стояла рублена, нетинькована хатина. Широка веранда з стільцями й гамаками, видно, правила господареві за спальню. Гарнішеве гостре око відзначало зразу все. Ділянка мала неправильну форму: вибирали, певне, місця, де кращий ґрунт. Воду проведено до кожного фруктового дерева, до кожного

ягідного куща, навіть до кожного кущика городини. Маленькі рівчачки тяглися скрізь, і по деяких текла вода. Фергюсон цікаво, аж нетерпляче зазирає гостеві у вічі.

— Ну, що ви скажете?

Буйний День засміявся.

— Далекі, кожен деревину викохано, як мале дитя, — тільки й сказав він, але захват, що світився йому в очах, цілком задовольнив Фергюсона.

— Так, ці дерева мені справді як діти, я їх саджав, доглядав, ростив, викохував. Ну, ходімо, тепер гляньмо на джерело.

— Справді, розкіш! — підтвердив Буйний День, обдивившись і напившись, і вони повернулись до хати.

Усередині на нього чекала несподіванка. Куховарилось, як виявилось, в невеличкій прибудованій кухні, а вся хатина являла собою одну простору господу. Великий стіл посередині завалений був книжками й журналами. Усі стіни від підлоги до стелі заставлено полицями з книжками. Буйному Дневі здалося, що він зроду ще не бачив стільки книжок разом. На сосновій підлозі порозстеляно оленячі, рисячі та єнотові шкури.

— Сам уполював і сам повичиняв, — гордо заявив Фергюсон.

Обставу кімнати довершував великий коминок, складений із нетесаного каміння.

— Також сам зробив, — пояснив Фергюсон. — І тягне, щоб я пропав, тягне! Не курить у хату анітрохи, навіть як південно-східні вітри засвистять.

Буйного Дня зачарував і зацікавив цей чоловічок. Чого він зі своїми книжками втік до цих чагарів? Адже він не з дурнячої породи, це зразу видно. Тоді в чім же річ? Буйного Дня це вельми заінтригувало, і він залюбки згодився повечеряти, майже певний, що господар почастиє його сировими фруктами, що він вегетаріанець або ще який фанатик здорового, мовляв, життя. Та за вечерею, поглинаючи плов з дикого кроля (якого вполював сам Фергюсон) і розмовляючи з господарем, Буйний День пересвідчився, що той не дотримується ніяких особливих теорій харчування, а споживає все, що до смаку, уникаючи тільки того, що йому вадить.

Тоді Буйний День подумав: а може, цей Фергюсон схибнув на релігії? Та хоч як він намагався, хоч з яких боків заходив у розмові, але

не зміг відкрити в ньому жодної химери, нічого ненормального. А тому, коли вони прибрали: зі столу, повсідались вигідно й закурили, Гарніш спитав навпростець:

— Слухайте, Фергюсоне. Відколи ми оце познайомились, я весь час заходжу в голову, що з вами таке, якої вам клепки бракує, але, далєбі, нічого не можу второпати. Що ви тут робите? Що вас загнало в цю глушину? Який ваш фах, що ви робили, поки не забилися сюди? Розкажіть-но.

Фергюсон навіть не пробував приховати, що запитання це дуже його втішило.

— Почну з того, — сказав він, — що всі лікарі були вже поклали хреста на мені. Сказали — більш, як пів року я не проживу, і це після того, як я по всіх санаторіях побував, і в Європу їздив, і на Гаваї. Лікували мене й електрикою, й посиленням харчуванням, і голодом. Не було того засобу, щоб на мені не спробували. Я витратився геть на тих лікарів, а почував себе щодалі гірше. Бачте, не одне було й лихо: раз — що я зроду вдався хирлявий, а друге — що жив не так, як треба: багато роботи, відповідальності й нервової напруги. Я працював головним редактором «Таймс-Трібюн»...

Буйний День аж сторопів. «Таймс-Трібюн»-бо здавна вважалося за найбільшу й найвпливовішу газету в Сан-Франциско.

— ...І та напруга була не до снаги мені. Звісно, організм і подавався, а найперше нерви. Доводилось підбадьорювати себе алкоголем, а це знов же не йшло мені на користь, як і їжа у клубах та ресторанах. Я жив не так, як треба, ото була й уся моя недуга.

Він знизав плечима й затягся з люльки.

— Коли лікарі мене зреклись, я покинув роботу й сам зрікся лікарів. Відтоді вже п'ятнадцять років минуло. У цих краях я полював ще замолоду на вакаціях, коли вчився в коледжі. Як я вже зовсім занепав на силі, мене враз страшенно потягло сюди. Я все покинув, геть усе й переїхав жити в Місячну долину — ви, звісно, знаєте, що так звуть Сономську долину індіяни. Перший рік я прожив у хлівчику, а тоді поставив хату й виписав із міста свої книжки. Раніше я ніколи не знав, що то є щастя та здоров'я, а тепер погляньте на мене: можете ви сказати, що мені сорок сім років?

— Зроду не дав би вам більш як сорок.

— А як я прийшов сюди, то показував на шістдесят, і це ж п'ятнадцять років тому.

Вони довго розмовляли, і світ відкрився Буйному Дневі з нового боку. Ось перед ним сидить чоловік, незлостивий і незневірений, і сміється з городян, називає їх божевільними. Гроші для нього не мають вартості, й жадоба панування давно в ньому вмерла. Про городянську приязнь він висловився вельми недвозначно:

— Що вони для мене зробили, ці всі приятелі, з якими я водився по клубах, з якими був нерозливвода хтозна-скільки років? Я нікому з них не маю за що дякувати, і коли я щез, поміж них жодного не знайшлося, хто черкнув би мені хоч рядок та спитав: «Як ся маєш, друзяко? Чи не треба там тобі чого?» З місяць, може, згадували: «Де це подівся Фергюсон?» — а тоді й спогад стерся. А всі ж добре знали, що я не маю нічого, жив із самої платні й проживав її до centa, ще й заборговував.

— З чого ж ви тепер живете? — спитав Буйний День. — Адже ж вам треба грошей і на одягу, і на журнали?

— Коли треба — попрацюю який тиждень, а то й місяць. Узимку орю, восени збираю виноград та й улітку в фермерів завжди знайдеться якась робота. Потреби мої невеликі, і працювати багато не доводиться. Здебільшого пораюсь тут. Звичайно, я міг би приробляти в газетах та журналах, але я волію орати та збирати виноград. Подивіться на мене, і ви зрозумієте чому. Я став міцний, як кремій, і я люблю цю роботу. Але, мушу сказати, до неї треба наламатись. Велика це штука, коли привчишся збирати виноград цілий день і, скінчивши роботу, повертаєшся додому втомлений і щасливий, а не розбитий і знесилений. А ось оцей коминок, це каміняччя! Я тоді ще був зовсім кволий, недокрівний, засмоктаний алкоголік, тілом і духом не дужчий за кроля, життєвої снаги мав у собі один який відсоток, не більше. Я мало не надвередився із цим камінням. Але я упертий. Я примусив своє тіло працювати, як йому приділила природа, а не гнутися над письмовим столом та дудлити віскі. І от маєте: і сам я поздоровшав, і коминок удався напрочуд.

Ну, а тепер розкажіть мені про Клондак та як ви перекинули догори ногами весь Сан-Франциско цим своїм останнім наскоком. З вас знаменитий боєць, і ви, далебі, мені подобаетесь, хоча, як

подумати, ви не менш божевільний за інших. Жадоба панування! Це страшна хвороба!

І чом ви не залишилися там у себе на Клондайку? Або чом ви не хочете покинути все й жити природним життям, як оце я? Бачте, і я вмію закидати питаннями. Тепер говоріть ви, а я послухаю.

Аж годині о десятій Буйний День попрощався з Фергюсоном. Ніч була зоряна. Він їхав дорогою, і враз йому спало на думку купити ту ферму по другий бік долини. Жити на ній він не збирався. Гра тримала його в Сан-Франциско. Але ферма припала йому до вподоби. І він вирішив, що зразу, як повернеться до міста, почне трактувати з Гілардом. До речі, й глинище тоді перейде до його рук, і він матиме засіб прищекнути хвоста Голдсуорсі, коли б той надумав ще якого коника викинути.

Розділ Х

Час минав, а Буйний День провадив далі свою гру. Тепер, одначе, вона увійшла в нову фазу. Перше він жадав влади, тільки щоб грати й вигравати, та чимдалі дужче він хотів мати її, щоб помщатися. У Сан-Франциско чимало було людей, що їх Гарніш позначив чорним хрестиком, і раз у раз він громом із ясного неба наскакував на котрогось, а тоді стирив із нього хрестик. Він ніколи ні в кого не просив милосердя і сам нікому його не давав. Усі його боялись і ненавиділи, і ніхто не любив, крім його адвоката Ларрі Гігана, єдиної людини, ладної за нього накласти головою. І тільки з ним самим Буйний День бував щирий і на нього самого звірявся, хоч начебто був запанібрата і з хижою безпринципною зграсю політиканів у клубі «Ріверсайд».

Знов же й Сан-Франциско почало ставитись до Буйного Дня інакше. Звісно, його піратська манера троцити знаскоку, як і перше, становила грізну небезпеку для поміркованіших ділків, але тим-то вони й воліли давати йому спокій. Він уже навчив їх, що краще не чіпати лиха, коли воно спить. А декотрі, відчуваючи близько страшну ведмежу лапу, простягнену до меду, навіть намагались улестити його, запобігти в нього ласки. Клуб «Альта-Пасіфік» конфіденційно запропонував йому поновитися в членах, але Буйний День рішуче відмовився. Він ще не поквитався з деякими членами цього клубу,

і скоро траплялась нагода, наскакував на них і нищив. Навіть газети, — опріч одної чи двох, що пробували ще його шантажувати, — кинули паплюжити Гарніша й додержувались шанобливішого тону. Одне слово, його мали за грізного північного ведмедища, голомозого грізлі, що йому краще вступитися з дороги.

Тоді, як він стявся з пароплавними компаніями, на нього насіла ціла зграя, гавкаючи й хапаючи зубами, та він тільки крутнувся довкола себе й завдав їм такого прочухана, якого Сан-Франциско ще зроду не бачило. Надовго далися втямки всьому містові і страйк моряків, і перехід міської влади до профспілкових верховодів та хабарників. Звісно, й знищення Клінкнера та Каліфорнійсько-Альтамонтського тресту було доброю пересторогою, але то був тільки окремий випадок, і Гарнішеві вороги вірили, що гуртом вони дужчі за нього, аж поки він їх навчив.

Його операції, як і раніш, були зухвалі й ризиковані. Наприклад, перед самим початком російсько-японської війни він з-під самісінького носа в досвідчених і могутніх пароплавних спекулянтів примудрився зафрахтувати мало не всі місцеві комерційні судна. На сімох морях світу навряд чи знайшлося б хоч одно поганеньке вільне суденце, що так чи інак не було б у нього в руках. Фрахтувальникам він звичайно казав: «Приходьте, побалакаємо»; вони приходили, балакали і, знов же, як він висловлювався, «витрушували капшуки» за таку приємність. Але тепер усі його авантюри, усі змагання мали одну таємну мету. Звірив її Гарніш тільки Гіганові: він хотів колись, як у нього назбирається досить грошей, повернутися до Нью-Йорка й виточити всю кров із панів Даусета, Леттона й Гугенгамера. Він їм покаже, що він за один і яку вони велику помилку зробили, колись із ним заївшись. Але він не втрачав розважності, бо знав, що не такий ще сильний, аби стятися на смерть зі своїми давніми ворогами. Чорні хрестики ще стоятимуть на них до того дня, коли він зможе їх стерти.

Діді Мейсон увесь час служила в нього в конторі. Але він більше не пробував підступитися до неї, не забалакував про книжки, не сперечався про граматику. Його не тягло вже до неї, вона була тільки приємним спогадом про те, що не здійснилося, утіхою, якої йому не судилося спізнати, бо його не створено для неї. Та хоч цікавість його начебто пригасла, хоч уся його енергія йшла на безнастанну боротьбу, — він помічав, проте, кожний полиск сонця на її волоссі,

знав кожний властивий їй рух, кожну лінію її постаті, яку підкреслював простий англійський костюм. Він уже кілька разів, десь так щопівроку, набавляв їй платню. Тепер вона одержувала дев'яносто доларів. Далі набавляти він не насмів, а тільки придумав, як полегшити їй роботу: коли вона повернулася з відпустки, залишив ту дівчину, що її заступала, за помічницю їй. Крім того, він найняв нове приміщення для контори й там виділив окрему кімнату для обох секретарок.

У нього виробилась якась особлива спостережливість до всього, що стосувалося міс Мейсон. Він, наприклад, давно завважив, яка в неї горда постава. Гордість та була стримана, не лізла в вічі, однак відчувалася. З того, як вона несе своє тіло, Буйний День бачив, що вона пишається ним, має його за прекрасний і коштовний дар і дбає про нього. І цим, і вбранням своїм вона не була подібна ні до своєї помічниці, ні до секретарок по інших конторах, ані до всіх інших жінок, яких він знав. Вона ставніша за всіх їх, казав він собі, уміє й убиратись, і триматись, і не хизується тим, усе в неї до міри.

Що більше він бачив її, що більше, на його думку, знав про неї, то неприступніша здавалась вона йому. Але, не маючи й наміру приступатись до неї, він тільки відзначав те, як не дуже втішний факт. Він радий був, що вона служить у нього в конторі, і сподівався, що вона лишатиметься в нього ще довго, ото й усе.

Самого його роки не красили. Міське життя не йшло йому на користь: він щодалі гладшав, робився крихкотілий, і м'язи його втратили давню міць. Дедалі частіше він мусив пити коктейлі, щоб досягти бажаного наслідку — скинути з себе нервові напруження ділових годин. Потім ще вино за обідом у «Ріверсайді» та віскі з содовою по обіді. До того ж його тілові бракувало фізичних вправ, а не спілкуючись із порядними людьми, він занепадав і морально. А що він не звик ні з чим ховатися, то деякі його пригоди й вихватки розслаблювано на все місто. Газети з гумором розписували, як він із хвацькою компанією шалено мчить у Сан-Хозе у своєму великому червоному автомобілі.

І не було в його житті ніякої рятівної сили. Релігія його поминула. То діло вже давно мертве — така була, коротко, його гадка. Доля людства не цікавила його. За його доморослою філософією, усе життя суспільства було сама гра.

Бог — то щось невловиме, примхливе й навіжене, що його люди звать Таланом. Ризик починається з самого народження: одні вдаються дурнями, а інші — грабіжниками. Талан роздає карти, і немовлята мусять брати, що кому припаде. Відмагатися годі. Карти роздано, і хоч-не-хоч, а мусиш грати тими, які тобі припали. Усі мусять, і горбаті, й рівні, й каліки, й здорові, й недоумки, й розумні. Справедливості в цій грі нема. Більшість отримують такі карти, що роблять їх дурнями, і лише небагатьом випадає стати грабіжниками. Життя — то й є гра оцими картами. А суспільство — юрба грачів. Картярський стіл — земна куля, а ставки — усі добра землі, від шматка хліба до великого червоного автомобіля. Кінець же кінцем і щасливі, й нещасливі — усі однаково помирають.

Найтяжча доля, звісно, у дурної дрібноти: від самого початку її засуджено на програш; але що більше він бачив тих, хто нібито виграв, то менше йому здавалося, щоб вони мали чим похвалитися. Вони також давно вже мертві, і все їхнє життя небагато варте. Скрізь сама тільки звіряча гризня. Дужі топчуть кволих, а самі вони, як він це давно знав, оті Даусети, Леттони, Гугенгамери, зовсім не найгідніші з усіх. Йому пригадувались його товариші — шукачі золота на Алясці. Вони теж були дурні: ціле життя надсаджувались у роботі, і ціле їхнє життя в них відбирали її плід, достоту, як у старої, що ростила вино в Сономі. А тим часом вони були і щиріші, й вірніші, й чесніші за своїх грабіжників. Ті, хто виграв, були наче поспіль безчесні, зрадливі, зіпсуті. Та власне, й від них ніщо не залежало: вони грали картами, які їм здано. А Талан, жорстокий навіжений бог, що держав цю всесвітню картярню, дивився і щирив зуби. Це він тасував фальшиву колоду життя.

Роздача ніколи не буває справедлива. Тих людей, що народжуються на світ, тих невинних немовлят ніхто навіть не питає, чи хочуть вони грати. Їм не полишають вибору. Талан шпурляє їх у життя, штовхає межі плечі до столу й каже: «Грайте, чорти б вас узяли, грайте!» — і вони, сердешні, грають, як уміють. Одним та гра дає парові яхти й палати, а іншим — божевільню та жебрацький притулок. Деякі грають увесь час однією картою — ціле життя вичавлюють вино серед чагарів і мріють уставити собі колись штучні зуби та купити труну. А трапляється, що й рано кидають гру, діставши карти, які приводять їх до смерті від ножа чи кулі, або з голоду в пустелі, або від тяжкої

і довгої хвороби. Декого карти привели на трон, до необмеженої й незаслуженої влади, декого до слави й незліченного багатства, а інших до ганьби й безчестя або ж до жінок і вина.

Йому, Буйному Дневі, карти йшли добрі, хоч усіх їх він ще не бачив. Хтось або щось ще може його підрізати. Хтозна, можливо, цей навісний бог, Талан, тільки бавиться з ним і веде його до такого кінця. Несприятливий збіг обставин — і за місяць ватага грабіжників витинатиме войовничого танка на руїні його багатства. Навіть сьогодні може його переїхати на вулиці трамвай або впасти зверху вивіска й розвалити йому голову. Не кажучи вже за хворобу — одну з найзлостивіших примх Талану. Хтозна — може, завтра чи за кілька днів наскочить на нього якась із тисяч усіляких бацил — і йому каюк. От хоч би доктор Баском, Лі Баском. Ще минулого тижня стояв поруч нього, розмовляв, сміявся. Він був справжнє втілення пишної молодості, сили й здоров'я. А за три дні його не стало. Запалення легенів, ревматизм серця, чи хтозна, що там ще, — умираючи, він так кричав, що на другій вулиці чути було. Страхіття! Буйному Дневі воно надовго далось в тямки. А коли до нього ряд дійде? Хто ж те знає! А тим часом йому залишається тільки грати тими картами, що він має на руках. Ті карти — боротьба, помста і коктейлі. А Талан сидить і щирить зуби.

Розділ XI

Одної неділі надвечір Буйний День опинився за Оклендом, на Підмонтських горбах. Як і завжди, він їхав у великому автомобілі, але цього разу не у власному; його катав Одчайдух Біл, що приїхав прогулювати свої мільйони. То був справжній улюбленець Долі, той Біл. Усьоме виколупав із замерзлого нарінку величезне багатство, і тепер воно йшло тим самим шляхом, що й перші шість. Біл уславився своїм марнотратством. Першого доусонського року він випив ціле море шампанського по п'ятдесят доларів за пляшку. А вже доглядившись дна в своєму золотому мішку, закупив усі яйця в Доусоні, цілих сто десять дванадцятків, платив за них по два долари штука, і згодував собакам, тільки щоб дозолити своїй коханці, що зрадила його. Він по-царському платив за те, щоб його швидко перевозити, замовляв собі окремі поїзди і побивав усі рекорди швидкості між Сан-Франциско та Нью-Йорком. Тепер, прибувши сюди, цей «дідьків мазунчик», як його прозвав Буйний День, розкидав своє багатство так само легковажно, як і давніше.

Товариство було дуже веселе. Вони вельми приємно прогулялись, об'їхали всю бухту від самого Сан-Франциско, поза Сан-Хозе й до Окленда. Тричі їх затримувала поліція за надмірно швидку їзду. Утретє, на Гейвордській ділянці, вони втекли, захопивши з собою й поліцейя, що мав їх затримати. Боячись, що наказ про затримання випередить їх телефоном, вони звернули вбік і мчали до Окленда навкружною дорогою, галасливо сперечаючись, що їм робити з тим поліцаєм.

— За десять хвилин будемо коло Блер-парку, — сказав один із Білових приятелів. — Чуєш, Одчайдуху! Зараз буде дорога навпоперек, на ній, правда, до біса воріт, але нею ми потрапимо забіччями в Берклі. А тоді зможемо в'їхати в Окленд із другого боку, самі переїдемо катером, а машину ввечері прижене шофер.

Але Біл не бачив причини, чом би їм не їхати в Окленд просто через парк. На тому й погодились.

Наступної хвилини вони перетяли дорогу, куди не схотіли звертати. За ворітьми, що перекривали в'їзд, увагу їхню привернула дівчина на гнідому коні; перехилившись із сідла, вона саме зачиняла за собою

ворота. З першого погляду Буйний День відчув у ній щось дуже знайоме. Хвилькою пізніше вона випросталась характерним рухом, який годі було не впізнати, і, пустивши коня учвал, помчала дорогою вбік. То була Діді Мейсон. Він згадав, що Моррісон розказував йому про її верхового коня, і вже зрадів, що вона не побачила його в цій гультайській компанії; але ту мить Біл звівся на ноги і, тримаючись однією рукою за передню спинку, другою рукою замахав, щоб привернути її увагу. Він уже випнув губи, щоб свиснути пронизливо, як тільки він умів, та Буйний День, що добре знав той свист, підчепив Біла ногою, а рукою шарпнув за плече й посадив назад.

— Т-ти що, з-знаєш цю даму? — пробелькотів зчудований Біл.

— Авжеж знаю, — відповів Буйний День, — отож заткни пельку.

— Ну, вітаю тебе, Буйний Дню! Маєш непоганий смак! Чиста ягідка! А на коні сидить як улита.

Дівчина зникла за деревами. Біл знову почав розмірковувати вголос, що ж робити з поліцаєм, а Буйний День сидів, відхилившись назад, заплющивши очі, і бачив перед собою Діді Мейсон, як вона мчала на коні. Біл правду сказав. Вона таки вміє їздити верхи. І сидить у сідлі бездоганно. Молодчага. Ще одна добра риса: вона має відвагу їздити верхи по-чоловічому, цебто єдиним природним і доцільним способом. Не дурно носить голову на в'язах, далєбі.

У понеділок, диктуючи їй вранці листа, він дивився на неї з новою цікавістю, хоч і не давав нічого взнаки. Звичайна щоденна робота йшла своїм порядком. Другої неділі він знов поїхав на Підмонтські горби, але вже не в машині, а теж верхи. Він їздив довго, весь день, але ніде навіть на мить не вгледів Діді Мейсон, хоч був і на тій дорозі, де її той раз бачив, і навіть доїхав до Берклі. Підіймаючись угору однією вулицею і спускаючись другою, він дивився на незліченні будинки й думав: у котрому ж вона мешкає? Моррісон давно ще казав, що вона живе в Берклі, та й минулої неділі надвечір вона їхала туди, певне, повертаючись із прогулянки.

Отже, день він змарнував, бо не побачив Діді Мейсон; одначе й не зовсім змарнував, бо так утішився проїздкою верхи на свіжому повітрі, що в понеділок він загадав, щоб йому напители гнідого коня, найкращого, який тільки знайдеться. Упродовж тижня він випробував чимало гнідих коней, але жодним не задовольнився. Аж ось у суботу привели йому Боба. Скинувши оком на нього, Буйний День ураз

побачив, що це саме те, чого треба. Трохи завеликий, як на верхового коня, але під Буйним Днем він не здавався таким. Ситий, викоханий, лиснюча шерсть аж горіла на сонці, а вигнута шия мов самоцвіттям іскрилась.

— Добрячий кінь! — сказав Гарніш. Одначе продавець висловився стриманіше. Він продавав коня з доручення, і власник поставив йому умову — попередити купця про його норів.

— Не те щоб кінь по правді норовистий, а просто небезпечний, — сказав він. — З перцем, з усякими фокусами й вередами, проте без злості. Може вам в'язи скрутити, але не навмисне, а бавлячись, розумієте? Я сам нізащо б на нього не сів. Зате ж витривалий! Гляньте лишень, яке огруддя. А ноги! Жодної вади! Його ніколи не били, і не працював він зроду. До роботи його ніхто не зумів привчити. І виріс у горах, справжній гірський кінь. Усяку стежку візьме, дертиметься, як та коза — доки не вскочить дур у голову. Не полохливий, тільки часом удає, що боїться. Задом не хвицає, але стає цапа. Йому треба мартингала. Ще він має одну погану звичку: з доброго дива враз завертає назад. Просто аби подразнити їздця. Одно слово — норовистенький! Сьогодні вам пройде тихо й мирно хоч і двадцять миль, а взавтра — ще не зрушиш із місця, як йому вже й ради не даси. До машин так призвичаївся, що й спатиме поруч, і сіно з неї їстиме, як із ясел. Дев'ятнадцять пропустить, і оком не зморгне, а від двадцятої, либонь, знудившись, сахнеться, мов дикий степовик. Одно слово, для панської прогулянки занадто моторний і вередливий. Теперішній хазяїн прозвав його Юдою Іскаріотом і не хоче продавати, не попередивши купця. Оце й усе, що я про нього знаю. Але гляньте-но лишень на гриву й на хвоста; чи ви коли бачили таке? Волос м'якенький, як дитячі кучерики.

Продавець казав правду. Буйний День помацав гриву — вона справді була м'яка, як шовк. Такого тонкого волосу він зроду не бачив у коней. І масть незвичайна, аж червоняста. Коли він погладив рукою Бобову гриву, кінь повернув до нього голову й пестливо потерся мордою йому об плече.

— Осідлайте-но, я спробую поїздити, — сказав Буйний День. — Він, я гадаю, звик до острог? Ні, тільки не англійське сідло, дайте добре мексиканське й мундштука, та не дуже тісного, коли він любить цапа ставати.

Буйний День наглянув, як сіддали коня, поправив мундштука, стремена й підтяг попругу. Побачивши мартингала, він похитав головою, але здався на раду продавця. Боб не хотів стояти на місці, трохи пустував, проте загалом не дуже норовився. І всю ту годину, поки його проїжджувано, поводився зовсім спокійно, якщо не вважати на цілком дозволені вибрики. Буйний День був у захваті. Він негайно купив коня і відіслав з усією зброєю за бухту, у стайні Оклендської школи верхової їзди.

Другого дня, у неділю, Буйний День зарання вибрався з дому й подався на переправу, взявши із собою Вовка, передовика свого аляскинського запрягу, єдиного собаку, що він привіз із собою. Знову, хоч скільки він виїздив по Підмонтських горбах і по тій дорозі до Берклі, ніде не вгледів ні Діди Мейсон, ані її гнідого. Але йому навіть не було коли тим журитись, бо його власний гнідий завдав йому чимало клопоту. У Боба неначе біс ускочив, і він вимучив свого вершника там само, як і той його. Буйному Дневі довелося згадати весь свій вершницький досвід і розуміння, щоб дати раду Бобові; а той, здавалось, показав усі фокуси, яких лише вмів. Почувши, що мартингала затягнуто слабше, ніж звичайно, він узявся спинатись дибки та ходити на задніх ногах, аж поки Буйний День, поморочившись з ним хвилин десять, зсів і підтяг мартингала. Тоді Боб зробився плохий як ягнятко і був такий із пів години, поки обморочив Буйного Дня: той заспокоївся, поїхав ступою й заходився крутити цигарку, вільно сидячи в сідлі й кинувши поводи на шию коневі. Боб тоді зненацька, мов блискавка, крутонувся на місці, присівши на задні ноги, а передніми не торкаючись землі. Гарнішева права нога вискочила зі стремена, і він схопився руками за шию коневі, щоб не злетіти додолу. Боб ураз скористався з цього й гайнув шляхом учвал. Буйний День палко бажав одного тільки: не здибати Діди Мейсон.

Він незабаром приборкав коня, та, вернувшись на те саме місце, Боб знову крутонувся назад. Цього разу Буйний День усидів на сідлі, але із конем нічого не міг удіяти, хоч як шарпав за повід. Він уже завважив, що Боб повертається праворуч, і вирішив спиняти його лівою острогою, однак просто не встиг того зробити, так несподівано й рвучко шарпнувся кінь.

— Ну, Боб, — сказав Буйний День, утираючи піт, — далєбі, зроду-віку я не бачив такого баского чортяки! Тебе, либонь, можна втримати

тільки не відіймаючи остроги... ах ти ж проклятущий!

Бо, почувши острогу, Боб хвицнув уперед лівою задньою ногою і добре вдарив копитом під стремено. Буйний День із цікавості кілька разів спробував дати йому острогу, і щоразу копито Бобове влучало в стремено. Тоді Буйний День вирішив теж заскочити коня зненацька й несподівано стиснув його обома острогами та добре шмагонув гарапником під черево.

— Що? Ніколи ще такого не куштував? — сказав він, коли Боб, відразу забувши про свої пустощі, рвонувся вперед.

Він ще разів із шість дав йому спробувати острог та гарапника, зате тоді вже втішився шаленим галопом. Промчавши так із пів милі й не відчуваючи більше ні острог, ні гарапника, Боб трохи вповільнив свій біг. Вовк був відстав, а тепер нагнав їх, і все неначе пішло гаразд.

— Я тебе відучу від цієї вертячки, голубчику, — саме казав Буйний День, коли Боб знову завернувся.

Він зробив те на повному чвалі: ураз спинився, упершись передніми ногами, аж Буйний День мусив обхопити йому шию обіруч, а тоді присів на задні ноги й крутонувся назад. Тільки першорядний їздець зумів би втриматись на ньому. Буйний День ледве-ледве не злетів. Коли він знову звівся в сідлі, Боб уже на весь мах мчав назад. Вовк ледве встиг відскочити йому з-під копит у кущі.

— Ну, гляди ж, клятий! — примовляв Буйний День, не жаліючи ні острог, ані гарапника. — Хочеш гасати туди й сюди — гасай, побачимо, у кого терпцю більше!

Коли Боб трохи перегодя притишив був ходу, остроги й гарапник знову погнали його вперед. Нарешті, вирішивши, що з коня вже доволі, Буйний День раптом завернув його назад і пустив легким галопом. А коли він спинився поглянути, чи кінь не задихався, Боб постояв хвилину, повернув голову і нетерпляче, грайливо тицьнув мордою в стремено: мовляв, рушаймо далі.

— От чортяка! — вирвалось у захопленого Гарніша. — Не сердиться, не держить злості анітрохи, і це після такої прочуханки! Далєбі, ти молодчина, Боб!

І ще раз Боб обморочив Буйного Дня. Цілу годину він був такий спокійний, як лише можна сподіватись від гарячого коня. А тоді, зовсім несподівано, знов як крутонеться та як помчить назад! Пустивши в діло й остроги, і гарапника, Буйний День спинив його і за

кару прогнав кілька миль у тому самому напрямі. Та як він знову повернув і поїхав уперед, Боб раптом зробився страшенно полохливий, почав сахатися від усього — від дерев, кущів, собаки, навіть власної тіні. Поки Буйний День його втихомирював, Вовк лежав у холодку й дивився.. Так минув цілий день. Серед усяких штук, що їх витівав Боб, один вибрик особливо допікав Гарнішеві. Боб удавав, ніби хоче завернутись, але не завертався, а тим часом Буйний День щоразу напружувався ввесь і скільки сили стискав йому боки ногами. А потім, після кількох таких удаваних спроб, він і справді нагло давав крутька. Буйний День із несподіванки насилу втримувався на коні, ухопившись йому за шию. До самого вечора Боб не втихомирювався і все витворяв різні фіглі. Пропустивши з десятка автомобілів по дорозі в Окленд, він раптом сахнувся, мов шалений, від якоїсь старої тарадайки. Нарешті, уже перед самою стайнею кінь завершив свої витівки, воднораз крутонувшись і ставши цапа, та так рвучко, що мартингал луснув і він свічкою звівся на задніх ногах. Пріла шкіра петлиці теж луснула, і верхівець тільки дивом не злетів додолу.

Але кінь йому сподобався, і він не шкодував, що купив його. Боб не був ні злий, ні підступний. Просто в ньому життя буяло, і природа наділила його розумом далеко більшим, ніж звичайно в коней, та ще він без міри любив пустувати, ото й усе. Йому треба було тільки твердої руки, помірної суворості, а часом крутенької науки.

«Або ти, Боб, або я», — не раз казав йому за той день Гарніш.

— Погляньте лишень на нього! — сказав він увечері, доручаючи Боба стайничому. — Бачили ви коли такого красня? Далєбі, зроду мені не доводилось сидіти на кращому коні, а я колись наїздив на них чимало!

— Ну, прощай, конику, — мовив він до Боба, що повернув до нього голову й потерся йому мордою об плече. — Побачимось у ту неділю з самого ранку. У тебе, я знаю, знов буде фокусів цілий міх, урвиголово!

Розділ XII

Цілий тиждень Гарніш думав про Боба майже не менше ніж про Діді Мейсон; а що великих справ, які могли б його захопити, саме не було, то він про обох їх думав більше, ніж про справи. Найдужче сиділа йому в голові ота Бобова звичка раптово завертатись. Як їй давати раду? Що, як він, може, коли зустрінеться в горах із Діді Мейсон і доля пошле йому таке щастя, що вони їхатимуть поруч, а Боб ураз дасть крутька? Що його тоді робити? Йому зовсім не цікаво, щоб вона бачила, як він висить Бобові на шиї. Або ж коли доведеться раптом її покинути й гнати стрімголов, працюючи острогами й гарапником, — теж не велика втіха.

Треба щось вигадати, щоб попереджати цей вибрик. Треба спинити коня, перше ніж він устигне завернутись. Острогами й поводами не багато допоможеш. Хіба гарапник... Але ж як ним орудувати? Сидячи в себе в конторі, він не раз і не двічі задумувався над тим, в уяві бачив себе верхи на своєму знаменитому гнідкові й намагався його приборкати. Якось, уже наприкінці тижня, він знов задумався про це під час наради з Гіганом. Гіган, розгортаючи перед ним нові блискучі плани, нараз помітив, що Буйний День його зовсім не слухає, сидить із пригаслими очима й весь поринув у якісь свої думки.

— Знайшов! — вигукнув він несподівано. — Можете мене поздоровити, Гігане. Далєбі, просто, як на долоні! Треба врізати його по носі, і то як слід!

Він пояснив здивованому Гіганові, у чому справа, і вже почав уважно його слухати, та все ж і далі не міг утриматись; раз у раз тихенько хихотів від задоволення. Ось який був його план. Боб завжди завертає праворуч. Дуже добре. Він складе гарапника вдвоє. Як тільки Боб крутнеться, він лясне ним його по носі. Ніякий кінь після такої науки не стане завертатись, пам'ятаючи про складеного вдвоє гарапника.

Той тиждень Гарніш гостріше, ніж будь-коли, відчував, як він далекий від Діді Мейсон, який мур стоїть між ними. Навіть просто спитати її, чи поїде вона кататись верхи в неділю, і то він не міг. Таки нелегка це роль — бути вродливій дівчині хазяїном. Він часто поглядав на неї за роботою, а на язиці ввесь час крутилося те, про що він не смів

її запитати: чи поїде вона кататись верхи в неділю. А поглядаючи, розважав, скільки їй може бути років та які могли бути в неї романи — а неодмінно ж були — з тими шмаркачами-студентами. Моррісон-бо казав, що вона з ними водиться й на танцюльки ходить. Сам того не помічаючи, він був зайнятий тільки нею всі ці шість днів, від неділі до неділі. Але щодо одного він не мав сумніву: він хотів її. І то так сильно, що пропав навіть його давній страх перед поворозками від фартуха. Він, що ціле своє життя тікав від жінок, тепер набрався відваги гнатися за жінкою. Котроїсь неділі, чи раніше, чи пізніше, він її спіткає десь у горах, і якщо вони тоді не зазізнаються ближче, то хіба тому, що вона не схоче.

Отож він побачив у себе на руках нову карту, що її здав йому навісний Талан. Він і гадки не мав, як багато вона ще заважить у його житті, тільки подумав, що то добра карта. Але часом його огортав сумнів: а може, це тільки хитрий виверт Долі, що призведе його до горя, до згуби?

Що, коли Діді не захоче його, а він її любитиме щодень дужче й палкіше? І враз оживали всі його давні страхи. Йому пригадувалися любовні драми, що зруйнували життя чоловіків і жінок, яких він колись знав. От хоч би Берта, дочка старого Дулітла, що закохалась у Дартворсі, власника багатой займанки на Бонанзі; Дартворсі знов же не любив Берти, а гинув за жінкою полковника Волстона, і вони втекли вдвох Юконом до моря. Полковник Волстон, що сам до нестями кохав свою жінку, кинувся навздогін за втікачами. І на що ж усе вийшло? І Берта мала тільки нещастя зі свого кохання, і ті троє так само. Нижче Мінуку полковник Волстон і Дартворсі зійшлись на двобої. Дартворсі поліг на місці, а полковник із простреленими грудьми тільки дотяг до весни і помер від запалення легенів. Його жінка залишилась сама й не мала вже кого більше кохати.

— А тоді ще Фреда. Через якогось чоловіка десь на другому кінці світу топилася в крижаній каші на Юконі й зненавиділа його, Буйного Дня, за те, що він нагодився на той час, урятував її й повернув до життя... Знову ж таки Діва... Ті спогади з минулого його налякали. Що коли зараза кохання встигла вже глибоко пролізти йому в душу, а Діді не захоче його? Адже ж це буде не багато чим краще, ніж тоді, коли його лупили Даусет, Леттон та Гугенгамер. Звісно, коли б розбурканий у ньому потяг до дівчини не такий був сильний, то із самого страху

йому вилетіла б з голови й думка про неї. А тепер він шукав утіхи в тому, що часом же закохання й на добре виходить. Хтозна, може, й тепер Доля підсовує йому добру карту, щоб він виграв? Народжуються ж і такі люди, що все життя живуть щасливо й умирають щасливо. Чом би і йому не бути таким улюбленцем Долі?

Настала неділя. Боб поведився на Підмонтських горбах, як янгол; часом він, звісно, гарчався, гарцював, але загалом був як та овечка. Буйний День зі складеним удвічі гарапником у правій руці чекав і хотів, щоб він завернувся хоч разочок, та Боб неначе дражнив його, поведився сумирно й не думав навіть норовитись. Діді не було видко, і Буйний День дарма кружляв по згористих дорогах. Пополудні він піднявся крутим схилом через друге пасмо горбів і спустився в Марагську долину. Ще не встиг він далеко проїхати, коли почув кінський тупіт. Хтось галопом мчав проти нього. Невже це Діді? Буйний День повернув коня і ступою поїхав назад. «Якщо це Діді, то я насправду вродився щасливим», — загадав він. Кращих обставин для зустрічі годі й сподіватись. Вони їдуть у одному напрямку, вона наздожене його саме тоді, коли дорога піде вгору. Мимоволі їм доведеться їхати ступою до самого верху, а там знову крутий схил — теж доведеться спускатися ступою.

Тупіт ближчав, але він не озирався, аж доки почув, що кінь позад нього пішов ступою. Тоді він зиркнув через плече. Ззаду справді їхала Діді. Вона зразу його впізнала і, очевидячки, дуже здивувалась. А для нього що ж могло бути природніше, ніж притримати коня, зачекати, поки вона з ним зрівняється, і далі їхати з нею поряд? Він міг полегшено зітхнути. Усе складалося так, як він хотів. Вони привітались і тепер їхали поруч в один бік; і мали так їхати не одну милю.

Буйний День завважив, що вона насамперед поглянула на коня, а тоді вже на нього.

— Що за красень! — вихопилось у неї.

Дивлячись на її осяйні очі й захоплене обличчя, Буйний День насилу міг повірити, що це та сама молода жінка зі стриманим, спокійним лицем, яку він звик бачити в конторі.

— Я й не знала, що ви їздите верхи, — сказала вона спершу. — Мені здавалося, ви ніколи й не розлучаетесь зі своєю машиною.

— Я оце недавно тільки почав, — відповів він. — Став грубшати, треба якось зганяти зайве.

Вона швидким поглядом скоса окинула його всього від голови до п'ят, разом із конем.

— Але ви їздили раніше?

«А вона добре знається й на конях, і на всьому, що їх стосується», — майнуло йому в голові.

— Не дуже багато, — відповів він. — Підлітком, щоправда, як я жив у Східному Орегоні, я був справжній урвиголова: тікав із селища до ковбоїв, виїжджав диких коней і все таке.

Отже, на велику йому полегкість, розмова завелась на теми, цікаві для них обох. Він розказав їй про Бобові витівки, як той завертається і як він намагався його приборкати. Вона погодилася, що з кіньми треба бути досить суворому, хоч як їх любиш. Ось узяти її Меб, вона в неї вже вісім років. Скільки довелося докласти праці, щоб відучити кобилицю хвицати копитом стійло! Сердешній Меб чимало перепадало, зате тепер вонавилікувалась від цієї звички.

— Ви, певне, багато їздили верхи, — сказав Буйний День.

— Та я навіть не можу сказати, коли вперше сіла на коня. Адже ж я народилась на ранчо, і ніяка сила не могла відірвати мене від коней. Мабуть, це в мене просто вроджене. Першого поні мені подарували в шість років. Восьмирічною я вже цілі дні не злазила з сідла, їздивши з батьком. Одинадцятьох років він мене вперше взяв із собою полювати на оленя. Я пропала б без коня. Життя в чотирьох стінах це для мене мука, і без Меб, певне, я давно б тут заслабла й померла.

— То ви любите сільське життя? — спитав він і враз помітив зовсім нові іскринки в її сірих очах.

— Так само, як ненавиджу міське, — відповіла вона. — Але жінка на селі нічого не заробить... Отож доводиться терпіти, за допомогою Меб.

І вона розповіла йому багато дечого про своє життя на ранчо, ще доки не помер батько. Буйний День був у захваті. Ось вони вже й спізнаються ближче, їдуть разом добрих пів години, а розмова не вгава й на хвилю.

— То ми з вами, виходить, мало не земляки; я родом зі Східного Орегону, це зовсім недалеко від Сіскію, — сказав він, та враз і прикусив язика, бо вона хутко спитала, обернувшись до нього:

— А звідки ви знаєте, що я з Сіскію?

— Та я не пригадую, хто саме, але хтось мені про це казав, — промимрив він зніяковіло.

Ту мить Вовк, нечутно, мов тінь, майнувши повз них, налякав Меб і відвернув увагу Діді. Вони заговорили про аляскинських собак, а потім розмова знов зійшла на коней, і вже цілу дорогу говорили про них.

Він слухав, що вона каже, і водночас стежив за своїми думками та враженнями. Усе ж таки це трохи зухвальство, що вона їздить верхи по-чоловічому, і він сам гаразд не знав, чи йому те подобається, чи ні. Його уявлення про жінок були досить старомодні. За часів його ранньої молодості на заході Штатів жінка як і сідала на коня, то тільки боком, у жіноче сідло. Він не звик уявляти жінку на коні, як двоногу істоту. Отож його трохи вразила оця чоловіча постава Діді в сідлі. Але він мусив визнати, що й це їй таки личить.

І ще дві несподіванки знайшов він у ній. Насамперед, золоті іскринки в очах. Дивно, що він раніше не помічав цього. Мабуть, у конторі світло інакше або її очі не завжди такі. Ні, це їх справжній колір — лагідне золоте сяйво. Власне, не зовсім золоте, але найближче саме до барви золота. Тільки не жовте, ні в якому разі. Закоханому завжди все барвистішим видається, і навряд чи хто інший назвав би очі Діді золотими. Але серце в Буйного Дня аж тануло від ніжності, тим-то вони й здались йому золоті.

До того ще вона поводитись так природно. Він певен був, що з нею хтозна-як важко буде зійтись, а виявилось дуже просто. У ній нема ніякої штивності — так Буйний День визначив різницю між Діді в сідлі і тією Діді, яку він знав у конторі. І проте, хоч скільки він радів, що все склалося так, як він хотів, і що в них є багато спільних тем до розмови, десь на дні душі він почував якусь прикрість. Урешті це все пусті балачки, що не вели ні до чого, а він був людина діла. Він бажав Діді Мейсон, бажав її як жінку, він хотів, щоб вона його кохала й дозволила себе кохати. Йому треба було домогтись того щастя зараз, негайно. Звикши все підвертати під свою руку, гнути людей і все на світі за своєю волею, він почував і тепер те саме владне бажання. Йому хотілось їй сказати, що він її любить і що їй нічого більше не лишається, як побратися з ним. Одначе він не важився піддатись тій спонуці. Жінки — примхливі створіння, і самою владністю тут можна

лише все зіпсувати. Йому пригадалося, скільки він докладав хитрощів і терпцю, полюючи під час голоду, коли не влучити в живу грудочку м'яса означало вмерти. Звісно, ця дівчина — трохи не те, але вона багато для нього важила, більше ніж коли — саме тепер, як він їхав попліч неї, поглядаючи на неї так часто, як тільки важився.

У вельветовому вершницькому костюмі, сидячи по-чоловічому в сідлі, вона все ж була жінка, наскрізь і видимо. Вона всміхалася, сміялася, розмовляла, очі їй блищали і щоки рожевіли від сонця й від теплого літнього леготу.

Розділ XIII

Другої неділі чоловік, кінь і собака знов блукали серед Підмонтських горбів. І знов Буйний День і Діді зустрілись і їхали поряд: І цього разу Діді здивувалася, стрівши його, але в її подиві тепер відчувалась підозра, якась непевність. Перша зустріч могла бути цілком випадкова, але те, що Гарніш з'явився вдруге в її улюблених місцях, уже насувало думку, чи то не зумисне. Вона натякнула йому про це. Буйний День згадав, що бачив біля Блер-парку велику каменярню й сказав не довго думавши, що мав намір купити її. На цю думку напутила його цегельня, куди він колись уклав капітал, — дуже щасливу думку, вирішив він, бо це дало йому нагоду запросити її поїхати з ним оглянути каменярню.

Отже, він пробув із нею кілька годин. Вона була така сама, як і перше, невимушена, щира, весела, товариська. Вона сміялась, говорила про коней із непослабним захопленням, пробувала зламати нелагідний Вовків норів і заприятитися з ним, а нарешті сказала, що хоче проїхати на Бобі, бо в нього вона, мовляв, закохалася ще більше, ніж раніш. Буйний День не погоджувався. У Боба стільки небезпечних вибриків, що він дозволив би сісти на нього хіба своєму найлютішому ворогові.

— Ви думаєте, як я дівчина, то не розуміюся зовсім на конях? — спалахнула Діді. — Мене вони стільки разів скидали з себе, що я вже знаю, як стерегтися. Я не божевільна і не сяду на такого коня, що задом хвицає. Я вже навчена добре. Інших вибриків я не боюся. А ви самі казали, що Боб не хвицає задом.

— Але ви ніколи не бачили, які він штуки витіває!

— Зате бачила інших і їздила на них. Я привчила Меб до трамваїв, і до паровозів, і до автомобілів. Вона була зовсім дика лошичка, коли я її дістала, тільки трохи до сідла при звичаєна. Не бійтесь, я не попсою вам коня.

Врешті Буйний День нехотя погодився. Вибравши найбезлюдніше місце, вони помінялися кінями.

— Не забувайте тільки, що Боб чиста блискавка, — нагадав Буйний День, підсаджуючи її.

Вона кивнула головою. Боб, почувши на собі іншого їздця, нашорошив вуха. Забава почалась дуже скоро, навіть занадто скоро. Діді не встигла й оком зморгнути, як опинилась у нього на шиї, а він, обкрутившись на місці, як вихор помчав назад дорогою. Буйний День їхав услід і стежив. Дівчина хутко спинила коня і зразу, шарпнувши повода й сильно вдаривши лівою острогою, повернула його й погнала в другий бік.

— Держіть напоготові гарапника, щоб ударити по носі! — крикнув Буйний День.

На тому самому місці Боб знов завернувся. Цього разу, хоч на превелику силу, Діді втрималась і не вчепилась ганебно йому в шию. Боб помчав чвалом, але вона незабаром примусила його сповільнити біг, а тоді раптом, ударивши острогою, знов повернула назад. В її манері поводитись із конем не було нічого жіночого, тут вона була по чоловічому тверда. Коли б не це, Буйний День сподівався б, що вона ось-ось скаже: «Годі». Але те поводження ще трохи розкрило йому її вдачу; та й щільно стиснені уста й сірі очі, що блищали стримуваною досадою на саму себе, були не менш промовисті. Буйний День нічого їй не підказував, тільки жадібно, невідривно слідкував за кожним її рухом, наперед радіючи з того, що чекає норовистого коня. І Боб свого діждався. Щойно він знов крутонувся чи, радше, спробував крутонутися — не встиг він ще зробити й півоберту, як гарапник дзвінко ляснув його по ніжному носі. Розгубившись із несподіванки й болю, кінь уразу упав на передні ноги, що їх був відірвав від землі.

— Чудово! — крикнув Буйний День. — Ще раз-два, і він порозумнішає. Він кмітливий, затямить, коли його б'ють.

Боб спробував крутнутися ще раз. Але не встиг зробити й чверть оберту, як удар по носі складеним удвоє гарапником змусив його знову припасти на передні ноги. Не вживаючи острог, тільки загрожуючи йому гарапником, Діді примусила його стати рівно.

Вона тріумфально глянула на Буйного Дня й спитала:

— Тепер можна проїхатись?

Буйний День кивнув головою, і вона помчала дорогою. Він за нею стежив, доки вона заховалась за поворотом, а потім чекав, поки вона вигулькнула знову. «Вона таки вміє їздити на коні, — думав він. — Справді молодчага! Боже мій, яка б з неї вийшла дружина! Чи багато жінок зрівнялося б із нею? І подумати лишень, що вона мусить цілими

тижнями торохтіти на машинці! Хіба це для неї місце? Їй треба бути просто чиеюсь жінкою, нічого не робити, ходити в шовках, оксамитах, діамантах (такі в нього були трохи дикунські уявлення про те, що пасує укоханій дружині), бавитися собачками, кіньми тощо. Побачимо, містере Буйний Дню, на що ми з вами тут спроможемося», — промурмотів він сам до себе, а тоді вголос звернувся до неї:

— Молодця, міс Мейсон, молодця! Коли ви так їздите, то я, далєбі, повірю, що нема такого коня, на якому б ви не всиділи! Ні, ні, не зсїдайте, лишайтесь на ньому, і поїдемо помаленьку до каменярни. — Він захихотів. — А ви помітили? Він наче аж застогнав, коли ви його врізали оце востаннє. Чули? А як він упав на передні ноги! Мов на кам'яну стїну наскочив! О, у нього стане глузду затямити, що відтепер кам'яна стїна завше чекає на нього, тільки-но почне норовитись.

Надвечір, коли вони попрощались біля воріт, де починалася дорога на Берклі, Буйний День трохи від'їхав і, спинившись за купкою дерев, дивився услід дівчині, доки вона не зникла з очей.

«Доведеться тепер, мабуть, купити ту кляту каменярню, — подумав він, їдучи до Окленда, і криво всміхнувся. — Бо тільки це й може виправдати моє вештання оцими горами».

Але справа з каменярнею на деякий час відступила. Другої неділі він їздив сам. Ні Діді, ні її гніда не з'являлись на дорозі з Берклі. За тиждень знову те саме, він ніде їх не спіткав. Буйний День нетямився з нетерпіння й тривоги, але в конторі стримувався і взнаки нічого не давав. Діді була така, як і завжди, без ніякої зміни, він намагався й собі бути таким, як і раніше, проте звичайні одноманітні клопоти тепер його страшенно дратували. Буйний День пеклом дихав на цей світ і на його закони, що боронять чоловікові ставитись до своєї секретарки так, як би й до будь-якої іншої жінки.

— На біса ж тоді мені мої мільйони? — спитав він похмуро в свого настільного календаря, коли одного разу дівчина, записавши продиктоване, вийшла з кабінету.

Минав третій тиждень, насувалася ще одна тоскна неділя. Врешті Буйний День поклав собі перебалакати з Діді, хоч би й проти всіх правил, і, за своєю вдачею, почав навпростець, без манівців. Дівчина саме скінчила роботу і складала свої папери та олівці, збираючись виходити, аж він спинив її.

— Ще одне слово, міс Мейсон. Сподіваюся, що ви не розгніваєтеся на мене, коли я вам дещо скажу по щирості, відверто. Я завше мав вас за розумну дівчину, і гадаю, що ви не образитесь на мою мову. Ви служите в мене в конторі давно; не один рік принаймні. Ви знаєте, що з вами я завше був щирий, без ніяких хитрощів. Я ніколи, як то кажуть, не дозволяв собі нічого. Саме тим, що ви в мене служите, я силкувався вважати на себе дужче, ніж... ніж, коли б ви в мене не служили — розумієте? Але ж однаково я жива людина. І в мене нема нікого в цілому світі, міс Мейсон. Ви не подумайте, що я розжалити вас хочу, ні, я тільки хочу, щоб ви зрозуміли, як багато важили для мене ті дві прогулянки з вами. Отож не гнівайтесь на мене й дозвольте вас спитати: чому ви не їздили гуляти останні дві неділі?

Він замовк і чекав, украй збентежений: його аж кинуло в жар і на чолі йому виступив піт. Діді відповіла не одразу, і він підійшов до вікна й ширше його розчинив.

— Я їздила, — сказала вона нарешті, — тільки не там.

— Але чому?.. — Щось ніби не дало йому докінчити. — Скажіть відверто, так, як я вам сказав, — знов наполегливо мовив він. — Чому ви не поїхали на Підмонтські горби? Я скрізь вас шукав.

— Отож через те я там і не була, — вона всміхнулась і глянула йому просто у вічі, але зараз і опустила вії. — Та ви ж самі розумієте, містере Гарнішу.

Він насупився й похитав головою.

— І розумію, і не розумію. Не звик я ще до всіх міських мудрощів. Я знаю, є такі речі, що їх нібито не слід робити. Я їх і не роблю, доки мені не хочеться.

— А коли хочеться? — хутко спитала вона.

— Тоді, звісно, роблю. — Його уста стиснулись по тих больових словах, та враз він і поправився — Цебто здебільшого роблю. Але, далебі, не втямлю я, хоч убийте, чом це не можна робити того, у чому немає нічого поганого, що нікому не вадить, як от ці наші прогулянки?

Вона хвильку наче розважала, що йому відповісти, й нервово крутила в руках олівця. Буйний День терпляче дожидав.

— Якраз наші прогулянки, — повагом заговорила вона, — й належать до того, чого не годиться робити. Чому — зважте самі. Ви містер Блам Гарніш, мільйонер...

— Грач, — додав він похмуро.

Вона ствердно кивнула головою й повела далі:

— А я тільки секретарка у вашій конторі.

— Ви в тисячу разів ліпші за мене! — перебив він її, але й вона не дала йому договорити.

— Не про це зараз ідеться. Важливо тут одне — що я ваша підлегла. Річ не в тому, що думаю я чи ви, а в тому, що подумують інші. Та нащо це вам пояснювати, ви самі добре знаєте людей.

Буйний День не дуже вірив її спокійному діловому тонові — він бачив, що вона хвилюється, і груди їй здіймаються вище, і барва виступила на щоках.

— Мені дуже шкода, що я сполохав вас і ніби прогнав із ваших улюблених місць, — сказав він, аби не мовчати.

— Зовсім ви мене не сполохали, — заперечила вона шпарко. — Я ж не інститутка якась, я давно вже звикла дбати сама за себе й не полохатись. Я їздила з вами дві неділі і, повірте, не злякалась ні вас, ні Боба. Річ зовсім не в тому. Я зумію за себе подбати, але біда, що людям теж конче хочеться дбати за тебе! Уявляєте, що вони скажуть, побачивши, як я щонеділі зустрічаюся зі своїм хазяїном, катаюся з ним верхи по горах. Смішно, але так воно є. Я можу їздити зі своїми колегами скільки захочу, і ніхто слова не скаже, але з вами — ні.

— Але ж ніхто нічого не знає і не знатиме! Яке кому діло? — вигукнув він.

— Оце ж бо й найгірше: не відчувати ніякої провини і ховатись по глухих стежках, немов робиш щось негарне. Уже краще, чесніше було б відверто, у всіх перед очима...

— Піти, наприклад, зі мною поснідати в перерву? — докінчив Буйний День, угадавши зміст її недоказаних слів.

Вона кивнула головою.

— Я не зовсім те мала на увазі, та нехай буде й так. Я воліла б зухвало робити що завгодно, і нехай усі знають, ніж ховатися, доки мене кінець кінцем викриють. Я, звісно, не набиваюся йти з вами снідати, — додала вона, усміхнувшись, — але ви, я гадаю, зрозуміли мій погляд.

— Тоді чому ж ви не хочете зовсім відверто їздити зі мною по тих пагорбах? — не вгавав він.

Вона похитала головою, як йому здалося, з ледь помітним жалем. Його раптом невтримно, шалено потягло до неї.

— Слухайте, міс Мейсон, я знаю, ви не любите говорити про такі речі в конторі, та й я не люблю. Це знов те саме: зі своєю секретаркою годиться говорити тільки про справи, їдьмо гуляти в цю неділю, ми про все як слід переговоримо й дійдемо якоїсь згоди. Адже там, у горах, можна говорити не тільки про справи. Гадаю, що ви доволі мене знаєте як людину чесну. Я... я поважаю... шаную вас... І... І взагалі... І я... — він зовсім запнувся, і рука його, що спиралась на прес-пап'є, видимо тремтіла. Силкуючись опанувати себе, він докінчив: — Я нічого зроду так не хотів. Я... я... не вмію висловитись, але це так. Згода? У цю неділю? Цебто завтра?..

Йому й на думку не спадало, що її неголосне «Гаразд» він завдячував найбільше тим краплям поту, що виступили йому на чолі, тремтінню руки і взагалі своєму занадто виразному хвилюванню.

Розділ XIV

— Бачте, з того, що людина каже, не завше пізнаєш, що в неї на думці. — Буйний День почухав гарапником нашорошене Бобове вухо й незадоволено подумав: це ж зовсім не те, що він хотів сказати. — Це я ось про що: ви мені тільки-но рішуче заявили, що не хочете більше зі мною зустрічатися, і пояснили чому. Але звідки я можу знати, що воно справді так? Може, вам просто не цікаво мене бачити, тільки ви боїтесь мене образити? Розумієте? Я не з тих людей, що накидаються там, де їх не хочуть. Коли б я знав, що вам справді ані крихти не цікаво зі мною стрічатись, я б звіявся так швидко, що аж закуріло б.

Діді на відповідь тільки всміхнулась і їхала мовчки далі. Йому здалось, що такої чарівної усмішки він зроду ще не бачив. Так вона ще ні разу йому не всміхалась, запевнив він себе. Це усмішка людини, що вже трохи його знає, уже не зовсім йому чужа. Звісно, за хвилину він уже казав собі, що то в неї вийшло ненароком, що то звичайнісінька річ, що врешті будь-хто зовсім чужий, познайомившись з тобою та стрівшись кілька разів, зробиться приятніший, отож і в неї так мусило вийти, тільки що вона для нього не будь-хто. Та й усмішка в неї на диво мила й чарівна; йому здавалося, що жодна жінка не вмєє так усміхатись.

Той день був для нього щасливий. Він зустрів її біля дороги з Берклі, і вони їздили разом кілька годин. Та лише надвечір, коли вони під'їздили до воріт, де починалася дорога на Берклі, він зважився заговорити про головне.

Діді зразу почала відповідати на останні його слова, і йому аж від серця відлягло.

— Ну, а що коли я вам правду сказала, і більш ніяких причин у мене немає, і річ зовсім не в тому, що мені буцімто неприємно з вами зустрічатись?

— Ну, тоді я від вас не відчеплюся, — хутко відказав він. — Бачте, я давно завважив, що коли людина чогось сама хоче, її куди легше вмовити. Та як ви ховаєте справжню причину, як вам просто нецікаво зі мною знатись, тільки ви боїтесь образити мене, бо... бо не хочете втратити доброї служби... — Нараз його взяв страх, що, може, так воно й є насправді, і він збився з думки, — Ну, тоді скажіть тільки

слово, і я відступлюся. І нітрохи на вас не ображуся. Просто вважатиму, що мені не поталанило. Будьте щирі, міс Мейсон, прошу вас, скажіть так чи ні. Моє серце ніби чує, що я вгадав.

Діді Мейсон швидко скинула на нього раптом звологлими очима — напівуражено, напівсердито.

— Ну, це вже нечесно! — вигукнула вона. — Виходить, що я мушу або збрехати й завдати вам болю, щоб оборонитись від вас, або сказати вам правду і вже не мати від вас ніякої оборони, бо ж ви самі кажете, що тоді від мене не відчепитесь!

Щоки їй палали, вуста здригались, але вона сміливо дивилась йому у вічі.

Він усміхнувся похмуро й задоволено водночас.

— Я радий, міс Мейсон, дуже радий почути від вас такі слова.

— Нема чого вам радіти, — поквапилась вона, — нічого вони не змінили. Адже я однаково незгодна. Більше я з вами не поїду, і... ось уже й ворота.

Під'їхавши боком, вона нахилилась, відсунула засува і в'їхала у ворота, що розчинились перед нею.

— Ні, ні, будь ласка, не треба, — сказала вона, коли Буйний День рушив за нею.

Він слухняно скорився й зупинив коня. Ворота зачинились. Але ще не все було сказано, і вона не від'їздила.

— Міс Мейсон, — мовив він тихо, і голос його тремтів від хвилювання. — Я хочу запевнити вас, що я не для забавки впадаю за вами, я вас уподобав, ви мені просто потрібні... Я не жартую, цілком поважно кажу. Я не маю нічого лихого на думці, у мене наміри якнайчесніші...

Та вгледівши вираз її обличчя, він умовк. Діді й сердилась, і сміялась водночас.

— Оце вже зовсім нікуди не годиться! — вигукнула вона. — Точнісінько, як у шлюбній конторі: «Наміри якнайчесніші, мета — одруження». Ну, що ж, так мені й треба. То ось, виходить, що ви мали на увазі, коли казали, що не відчепитесь від мене?

За той час, що Буйний День жив у місті, засмага майже зовсім зійшла з нього, отож, коли кров линула йому в лице, воно густо почервоніло разом із шиєю. З великого збентеження він навіть не помітив, що вона глянула на нього так ласкаво, як ще ні разу того дня

не дивилась. Їй зроду не доводилось бачити, щоб дорослий чоловік червонів, як хлопчак, і вона вже шкодувала, що в запалі дозволила собі гостре слово.

— Слухайте, міс Мейсон... — почав він помалу, заникуючись, потім дедалі шпаркіше, трохи не захлинаючись словами. — Я неотеса, я сам це знаю, я ніколи не вчився ніяких тонкощів та гречностей. Я зроду ні до кого не залицявся і навіть закоханий ніколи не був, і як слід поводитись у таких випадках, знаю не більше за найостаннішого йолопа. Ви не зважайте на мої дурні слова, а відчуйте за ними людину, зрозумійте мене. Я не вмію поводитися, але наміри в мене якнайщиріші.

У Діді Мейсон був на правду пташиний хист перелітати з одного настрою до другого. Її вже опосіло каяття.

— Вибачте, що я засміялась, — сказала вона, — хоч я власне, сміялася не з вас. Просто ваші слова мене спантеличили та й образили. Бачте, містере Гарнішу, я не...

Вона затнулась, злякавшись, щоб через те своє співчуття не сказати зайвого.

— Ви хотіли сказати, що не звикли до такого навального сватання, — докінчив за неї Буйний День. — «Як ся маєте? Радий познайомитись! Виходьте за мене...»

Вона кивнула головою і засміялась. Він і собі засміявся й почув себе не так ніяково.

— Ви тільки стверджуєте мою думку, — заговорив він підбадьорений, уже певніше й спокійніше. — Ви в таких справах маєте досвід. Вас, либонь, уже сто разів сватали. А в мене ніякого досвіду нема, і я почуваюсь як риба на піску. Та й зовсім це не сватання. Просто так химерно все склалося, що я наче в глухий кут попав. Я маю доволі глузду, аби зрозуміти, що як намагаєшся зазнайомитись із молодою дівчиною, то не зі сватання ж починати! І ось тут-то я й сів. По-перше — я не можу з вами обізнатись у конторі; по-друге — поза конторою ви зустрічатись зі мною не хочете; по-третє — ви кажете, що, мовляв, підуть поговори, бо ви в мене служите; по-четверте — я щойно все ж обізнався з вами трохи й запевнив вас, що нічого поганого на думці не маю; по-п'яте — ви стоїте за ворітьми й пориваєтесь їхати, а я тут, перед ворітьми, і не знаю, що діяти, бо

мушу вам щось іще сказати таке, щоб ви передумали; по-шосте — я вже це сказав. Ну, і врешті я прошу вас: подумайте ще.

Замилувавшись його поважним, схвильованим обличчям, заслухавшись простих, немудрованих слів, що лише підкреслювали його поважність та щирість, його несхожість на пересічних чоловіків, що їх вона знала досі, Діді врешті поринула в свої думки й ніби не чула, що саме він каже. Любов сильного чоловіка завжди чарує жінку, і ніколи ще не відчувала Діді так сильно тих чарів, як тепер, дивлячись поверх зачинених воріт на Буйного Дня. Вона не думала йти за нього заміж, на те вона мала багато причин, але чом не зустрічатися з ним деколи? Він не був їй неприємний, навпаки, сподобався з першого дня, як вона побачила його худорляве індіанське обличчя, заглянула в його блискучі індіанські очі. Він був взірець мужності, і не самими тільки своїми м'язами. До того ж його ще й оповивало романтичне сяйво — цього відважного й неотесаного шукача пригод із Півночі, що стільки вчинив подвигів і стільки набув мільйонів, а тепер приїхав помірятися силою з мешканцями Півдня і перемагав їх.

Жорстокий, мов індіанець, грач і розпусник, людина без моральних засад, що в невгамовній жадобі помсти топче під ноги всіх, хто стане проти нього... так, вона знала все, що про нього казано, проте не боялась його. З його ім'ям пов'язано було не тільки це. Слова «Буйний День» викликали в пам'яті ще багато дечого. Вони нагадували все, що писалось і в газетах, і в журналах, і в книжках про Клондак. Усе те не могло не вразити жіночої уяви, тож воно захоплювало і її, Діді Мейсон, що оце стояла й через ворота слухала його простих, сумних і палких слів. Урешті вона була жінка, і її жіноче марнолюбство тішило те, що такий чоловік покохав її.

Та й інше зворухнулось у неї в душі — утома, й самотність, і цілі рої, цілі примарні орди невиразних почуттів і ще невиразніших жадань, а ще глибше, ще невловніше забриніли, оживши знову, голоси, відгомони, трепети прадавніх забутих поколінь, несподівані й негадані, звійні й могутні — сам дух, сама суть життя, що через тисячі оман, під тисячами личин споконвічно рветься на світ. Велика то була спокуса для неї — бодай гуляти верхи по пагорбах удвох із цим чоловіком. Тільки гуляти, й не більше, бо вона певна була, що життєві шляхи у них різні. Боятися його вона не боялась, звичайні жіночі страхи були

їй невідомі. Вона не мала сумніву, що завжди зуміє себе оборонити. То чом же й не погодитися? Це ж, власне, дрібниця.

У неї ж таке буденне сіре існування — їсть, спить, працює, та й майже все. Мов на сцені, перед нею постало її відлюдне життя. Шість днів на тиждень просиджує в конторі та їздить на службу й додому; ті години, що може урвати від сну, потроху співає, грає на фортеп'яно, пере, шиє, латає і підводить свої мізерні рахунки; двічі на тиждень дозволяє собі які-небудь розваги, щосуботи кілька годин сидить у брата в лікарні. Сьомого дня, у неділю, у день спочинку верхи на Меб гасає серед любих їй пагорбів. Але й ці подорожі на самоті невеселі. Ніхто з її знайомих не їздить верхи. Вона переконала декотрих студенток, щоб спробували, але, дві чи три неділі потрохикавши на найнятих шкапах, вони розчарувалися. Сама тільки Медлін захопилась була, купила собі коня, попоїздила кілька місяців, але потім одружилась і виїхала до Південної Каліфорнії. І так минали роки. Їй уже докучило їздити самій.

Він така насправді дитина, цей велетенський мільйонер, що примушує тремтіти половину багатіїв у Сан-Франциско. Чистий хлопчак. От уже ніколи вона не здогадувалася про цей бік його вдачі.

— Як люди женяться? — провадив він. — По-перше — вони зустрічаються; по-друге — уподобають одне одного на вигляд; по-третє — спізнаються ближче; по-четверте — поберуться чи не поберуться, як до того, припали вони одне одному до мислі чи ні. Ну, а ми, скажіть мені на бога, як ми зможемо довідатись, чи ми до мислі одно одному, чи ні, коли ми самі не шукатимемо цієї змоги? Я б вас удома провідував чи то в гості до вас заходив, але знаю, що ви наймаєте кімнату чи живете в пансіоні — і знов же незручно.

З Діди раптом злетіла задума, і вся ця розмова здалась їй страшенно безглузда й кумедна. Їй захотілося сміятись, не гнівно, не істерично, а просто весело засміятись. Ну що це, справді, за комедія! Вона, проста стенографістка, і він, могутній біржовик-мільйонер, стоять по два боки воріт, і він розважає, як то люди спізнаються та женяться. Це щось неможливе, неймовірне. Ні, далі так не можна. Більше цих таємних побачень у горах не буде. А якщо він і після її відмови ще почне залицятись до неї в конторі, доведеться покинути добру посаду, і тоді хоч-не-хоч настане край. Звісно, перспектива не дуже втішна, але що вдієш? У житті, а надто в міському, загалом не дуже багато

втішного. Відколи вона сама заробляла собі на шматок хліба, чимало її ілюзій розвіялося.

— Нам нема чого таїтися чи ховатися, — не вгавав Буйний День. — Ми їздитимемо, де схочемо, а побачать — ну й нехай. Що нам до чиїхось поговорів, поки наше сумління чисте? Тільки слово скажіть — і Боб повезе додому найщасливішу людину на світі.

Вона похитала головою, сіпнула за повід кобилицю, що не хотіла стояти на місці, й значуще подивилась на вже довгі вечірні тіні.

— Одначе вже пізно, — похапливо сказав Буйний День, — а ми так ні про що й не умовились. Ще одну неділю, це вже не багато, тільки щоб до чогось договоритись.

— Ми мали на те цілий день.

— Правда, але ми почали говорити запізно. Другий раз не будемо гаятись. Я вас запевняю, це для мене дуже поважно. Отже, у ту неділю? Гарзд?

— Скажіть, чоловіки бувають коли-небудь чесні? Адже ж ви добре знаєте, що під «тою неділею» ви розумієте багато неділь?

— Ну й нехай собі буде багато, — промовив безтурботно Буйний День, і вона подумала, що ніколи ще він не був такий гарний. — Скажіть тільки слово, одне-однісіньке слово! Тої неділі, біля каменярі...

Діді підбрала поводя, збираючись від'їхати.

— На добраніч, — сказала вона, — і...

— Так? — прошепотів він уперто, навіть ледь владно.

— Так, — відповіла вона тихо, але виразно, і, пустивши коня чвалом, не озираючись помчала дорогою до Берклі. Вона сама не годна була збагнути, що з нею сталось.

Вона ж твердо була вирішила сказати «ні» й до останньої хвилини не змінила тієї ухвали, і все ж уста її самі сказали «так». Принаймні здавалося їй, що самі уста. Вона ж не збиралася погоджуватись. То чому ж вона погодилася? Спершу той власний, зовсім мимовільний вчинок тільки здивував її й спантеличив, та за мить вона вжахнулась, уявивши собі всі наслідки цього «так». Вона знала, що Буйний День не така людина, щоб із ним можна було жартувати. Під зовнішньою простотою й хлоп'яцтвом таїлася владна, чисто чоловіча вдача; отже, після цієї згоди її раніше чи пізніше чекала неминуча буря. І вона

знову й знову питала себе, як вона могла сказати «так» саме в ту мить, коли вже твердо вирішила сказати «ні».

Розділ XV

Життя в конторі йшло, як звичайно. Буйний День і Діді ані словом, ані поглядом не показували, що їхні стосунки якимось змінилися. Щонеділі вони умовлялись про наступну зустріч, але в конторі ніколи цього не згадували. У цьому Буйний День був неухильно тактовний. Він не хотів, щоб вона покинула службу в нього. Йому було безмірною насолодою дивитись, як вона працює, проте він ніколи цим не надуживав і зайве не затримував її у себе в кабінеті. Власне, річ була не лише у тому, що він боявся її втратити, а й у тому, що він любив грати чесно, і йому гидко було б користатися з переваг свого становища. Глибоко в душі він відчував, що любов — це щось вище за звичайне володіння жінкою. Він бажав, щоб його любили задля нього самого, без ніякого примусу.

Знов же, хоч би які хитрі плани він вигадував, то не міг би обрати тоншої тактики. Діді, що любила свою волю, мов пташка, і нікому в світі не дозволила б тиснути на себе, вельми цінувала ту його делікатність. І не тільки свідомо; десь глибше, попід свідомістю, легким, мов павутиння, плетивом, хіба зрідка відчутним, обплітали її душу і та його поведінка, і весь чар його особистості. Нитка по нитці ткалися ті таємні, незримі пута. У них, мабуть, і крилася розгадка того, що вона сказала «так», поклавши собі сказати «ні». І чи не могла вона колись у майбутньому, у вирішальну хвилину, усупереч голосові здорового розуму, знову несподівано для себе сказати «так»?

А на Буйному Дневні зближення з Діді, oprіч усього іншого, позначилося тим, що він менше став пити. Він завважив, що останнім часом його не так тягне до пиття. Діді сама давала йому потрібне заспокоєння, думка про неї була наче алкоголь, бодай почасти замінювала ті коктейлі, в яких він шукав спочинку від міського життя, від нервового напруження, неминучого у фінансовій грі. Він як і перше мусив по роботі ніби ставити мур, щоб за ним сховатися від денних справ. Але тепер частиною того муру стала Діді. Її подоба, її сміх, голос, чарівні золоті іскринки в очах, блиск волосся, уся її постать, убрання, щонайменший її рух, укарбовані йому в пам'яті, знов і знов згадувались Буйному Дневні й заступали йому не один коктейль чи віскі з содовою.

Усупереч їхній хоробрій постанові ні від кого не критись, зустрічі їхні були, власне, справжніми таємними побаченнями. Вони не гуляли разом прилюдно й відверто, навпаки, завжди зустрічались потиху — Діді виїздила проти нього дорогою з Берклі, тоді вони здебільшого перебирались за другий кряж пагорбів і їздили по відлюдних місцях, де їм траплялись хіба фермери, що йшли до церкви; ті люди навряд чи могли впізнати Буйного Дня, бачивши тільки його фотографії по газетах.

Виявилося, що Діді не лише добра вершниця, а ще й має неабияку витривалість. Бували дні, коли вони найжджували по шістдесят, сімдесят, а то й вісімдесят миль. І ніколи Діді не скаржилась на втому, і ні разу — теж немала чеснота в Гарнішевих очах — не набила сідлом спину Меб. «Далебі, молодчага!» — завжди тим самим словом, але й так само захоплено хвалив її подумки Буйний День.

У тих довгих прогулянках вони багато дізнались одне про одного. Та й ні про що інше вони майже не розмовляли. Отож вона ґрунтовно обізналася з подорожуванням по Півночі та видобутком золота, а він риску по рисці малював собі чимдалі виразнішу картину її життя. Діді розповідала про своє дитинство на ранчо, про собак, про коней, про людей і про речі, що її там оточували, і він уже мов навіч бачив, як вона зростала й розвивалась від перших дитячих років аж до того часу, коли, позбувшись усього майна, помер її батько, і вона мусила покинути університет та піти на конторську службу. І про брата вона розказувала — як довго боролася, щоб його вилікувати, і що тепер майже втратила на те надію. Буйний День побачив, що зрозуміти її виявилося легше, ніж він гадав, а проте поза тим усім, що він знав і розумів, лишалося ще щось таємниче, загадкове, те, що зветься «жінка». І він смиренно признавався сам собі, що перед ним незнане, безкрає море, яким йому доведеться пливти без жодних карт.

Він увесь час так боявся жінок лише тому, що їх не розумів, а той його страх знов же не давав йому їх зрозуміти. Діді верхи на коні, Діді, що збирає маки на сонячному схилі, Діді, що пише з його голосу — таку Діді він розумів, але він не розумів тієї Діді, що переходила враз від одного настрою до другого, що твердо відмовлялась їздити з ним на прогулянки і раптом погодилася; тієї Діді, що в її сірих очах то виблискували, то гасли золоті іскри і шепотіли, й натякали йому на

щось таке, чого він зроду ще не знав. Усе то були для нього осяйні глибини жіночності, непоборно манливі й воднораз незбагненні.

Був у її житті ще один бік, незнайомий йому, як він сам добре розумів. Вона знається з книжками, загалом володіє тим, що люди шанобливо називають таємничим словом «культура». Та на превелике його диво, ця сама культура ніколи не мішалась до їхніх стосунків. Діди ніколи не говорила ні про книжки, ні про мистецтво, ні про інші такі витребеньки. Сам чоловік немудрований, він бачив і її майже такою. Вона любила все просте — широчінь, свіже повітря, коней, гори, сонце, квіти. Природа в цьому краю була Гарнішеві мало знана, й Діди стала йому за вчителя. Вона показувала різні породи дуба, знайомила його з мадронами й мансанітами, казала, як що називається, які прикмети має і де росте безліч диких квітів, кущів та папоротей. Її гострий, звиклий до лісу зір знову захоплював його. Вона-бо вироста серед природи, і від її очей мало що могло сховатись. Якось вони засперечалися, хто більше вгледить пташиних гнізд, і йому нелегко було її перемогти, хоч він завжди пишався своєю розвиненою спостережливістю. Надвечір виявилось, що він знайшов тільки на трое гнізд більше, та й то одного вона нізащо не хотіла визнати, і він сам теж не певен був щодо нього. Він похвалив її і сказав, що їй так дуже пощастило, бо вона сама як та пташка: метка, прудка й бистроока.

І справді, що більше він її знав, то більше бачив у ній пташиного. Тим-то вона так любить їздити верхи, пояснював він собі. Це майже те саме, що літати. Її тішила й лука, усіяна маками, і видолинок, зарослий папороттю, і тополі рядком понад путівцем, і червоно-бурий схил пагорба, і промінь сонячного світла на верхогір'ї. І йому здавалось, що ті її радощі — достоту пташиний спів. Навіть і в поважніших речах було те саме. Коли Діди, пересівши на Боба, приборкувала невгамовного огиря, тоді вона нагадувала Буйному Дневі орлицю.

Ці маленькі її радощі були джерелом радості й для нього. Він радів разом із нею і так само захоплено дивився на неї, як вона на те, що принадувало її зір. Вона навчила його краще бачити й розуміти природу. Вона показала йому в краєвиді барви, про які він перше й гадки не мав. Він-бо знав тільки основні кольори. Усі відтінки червоного були для нього просто червоні, чорного — чорні, брунатний був брунатний, та й годі, доки він не переходив у жовтий і не переставав бути брунатним. Пурпуровий він завжди мав за червоний

як кров, доки вона не поправила його. Одного разу вони виїхали на високий пагорб. Під ногами в коней палахкотіли, хвилюючи під вітром, яскраві маки. Неозора далина, що відкрилась перед ними, укинула її в захват. «Сім планів» — налічила вона, і Буйний День, що майже ціле життя своє мав перед очима всілякі краєвиди, допіру дізнався, що то є план у краєвиді. Відтак він почав дивитися на природу проникливішими очима, сам спізнав той захват перед видовищем могутніх кряжів, що здіймалися один з-за одного, та бузкової літньої імли, що висіла в розпадинах поміж далеких гір.

Та все те золотою ниткою пронизувала любов. Спочатку він задовольнявся самим тим, що їздив з дівчиною в гори й що вона поводитися з ним по-товариському, та що далі дужчала в ньому пристрасть і жадання мати Діди. Що більше він спізнавався з нею, то вище її цінував. Якби вона була стримана, гоноровита або маніжилась і щирила по-дурному зуби, нічого б цього не вийшло. Але вона вражала його своєю простотою, своєю природністю, своєю невичерпною товариськістю. Це останнє було для нього зовсім несподіване, бо він перше ніколи не дивився на жінок із цього боку. Він розумів жінку-забавку, жінку-хижачку, жінку-дружину й матір прийдешнього покоління, але не знав жінки-друга, товариша в розвагах і radoщах. Цим його Діди здивувала найдужче. І що більше нових чеснот він у ній знаходив, то палкіше розгорялась його любов, надаючи мимохіть ніжнішого відтінку його голосові й запалюючи мимовільний вогонь жадання йому в очах. Діди не була сліпа, вона те все бачила, проте, як і багато жінок перед нею, гадала, що зуміє побавитись із вогнем і не опектись.

— Незабаром уже зима, і нашим прогулянкам настане край, — сказала вона одного разу з жалем, хоча трохи й задирливо.

— Але ж я мушу бачитися з вами й узимку, — захвилювався він.

Діди похитала головою.

— Ми були дуже щасливі, дуже, — сказала вона щиро, дивлячись йому в вічі. — Я пам'ятаю всі ваші кумедні докази, що нам треба спізнатись; та це ні до чого не доведе, не може довести. Я дуже добре себе знаю, і я не помиляюся.

Обличчя її було поважне, і вона видимо силкувалась не уразити його, але в очах їй жаріло золоте світло — безодня жіночності, що тепер він дивився на неї без страху.

— Я ж увесь час добре поводився, — відмовив він. — Скажіть, хіба не правда? Це мені не легко далось, будьте певні. Самі зважте: й разу не заговорив про любов, а я ж вас люблю. Це не абищо для людини, що звикла все чинити своєю волею. Я, знаєте, як до чогось прямую, то не люблю баритись. При собачому запрягу за мною, далєбі, сам Господь Бог не ввігнався б. А з вами я не кваплюсь. Гадаю, це вже знак, як дуже я вас люблю. Звісно, я хочу, щоб ви вийшли за мене заміж. Але хіба я хоч словом про це згадав? Ні разу ані писнув, ані натякнув. Увесь час мовчав, шанувався, дарма що часом та мовчанка до живих печінок мене діймала. Я не просив вас віддатися за мене. І тепер не прошу. Не тому, що маю ще якісь сумніви. Я знаю, що ви саме така дружина, якої мені треба. Ні, річ у мені самому. Чи знаєте ви мене досить, щоб вирішити так чи так? — Він знизав плечима. — Я цього не знаю й не хочу ризикувати. Треба, щоб ви перше впевнилися, зможете ви зі мною жити чи ні. Я граю обережно й не кваплюся. Я не хочу програти через те, що не додивився своїх карт.

У такий спосіб до Діди Мейсон ще ніхто й ніколи не залицявся. Вона й не чула зроду нічого такого. Навіть більше, їй трохи прикро було, що він такий розважний, одначе прикрість та минулась на згадку, як тремтіла колись його рука і яка пристрасть палала йому в очах та дзвеніла в голосі й того дня, і весь час. Так само згадалось їй і одне його оповідання тижнів кілька перед цим. «Може, ви навіть не знаєте, що то є терпець», — сказав він тоді й розповів, як стріляв ведмежими кулями білок, коли вони з Ілайджею Девісом загибали з голоду на Стюарт-річці.

— Ви ж і самі бачите, — уперто провадив він далі, — хоч би для того вже, щоб гра була чесна, нам слід стрічатися й узимку. Мабуть, ви ще нічого не вирішили, але...

— Отож-бо й є, що вирішила, — упала вона йому в річ. — Я не дозволю собі захопитися вами. Моє щастя не на цьому шляху. Ви мені подобається, містєре Гарнішу, дуже подобається, але нічого більшого з того не буде!

— Вам, певне, не до вподоби, як я живу, — сказав він, маючи на увазі всі ті витівки та гуляще життя, що накидали йому газети. Йому дуже цікаво було, чи визнає вона, що все те не таємниця для неї, чи з дівочої соромливості удасть, ніби не знає нічого. На його подив, вона відповіла просто й твердо:

— Авжеж, не до вподоби.

— Я сам знаю, що часом колобродив над міру, як ото газети писали, — почав виправдовуватися він. — Та й компанія в мене була трохи затепла...

— Та я не про те. Я, звісно, й це знаю, і не скажу, щоб воно мені подобалось, але я мала на думці взагалі ваше життя, ваші справи. Багато жінок, які, вийшовши за такого чоловіка, як ви, були б щасливі, але я — ні. І що дужче любила б такого чоловіка, то була б нещасніша. А отже, і його б зробила нещасним. Тож я вчинила б помилку, і так само він. Тільки на ньому та помилка відбилася б не так тяжко, бо в нього ж залишалися б його справи.

— справи? — зчудувався Буйний День. — А що ж у моїх справах лихого? Я граю відверто, чесно. Я не шахрую. Про більшість цього сказати не можна, однаково, чи взяти великі трести, чи дрібних крамарів, що брешуть і обдурюють. Я граю за всіма правилами. Мені нема чого ні обдурювати, ні брехати, ні ламати слово.

Діди відчула велику полегкість від того, що розмова зійшла на іншу тему і вона може висловити свій погляд.

— У стародавній Греції, — почала вона повчально, — мали за доброго громадянина того, хто ставив будинки, саджав дерева... — вона не докінчила того історичного екскурсу, а враз зробила висновок: — Скільки будинків ви поставили, скільки насадили дерев?

Буйний День ухильно крутнув головою. Він ще не розібрав, до чого воно йдеться.

— Ну, ось, скажімо, позаторік узимку, — провадила вона, — ви скупили все вугілля...

— Тільки в нашій окрузі, — усміхнувся він, пригадуючи. — Я скористався з браку вагонів та зі страйку в Британській Колумбії.

— Але ж самі ви не добували цього вугілля. Проте ви підняли ціну на чотири долари за тонну й набули на цьому купу грошей. Отакі ваші справи. Ви примусили вбогих людей дорожче платити за паливо. Ви кажете, що граєте чесно, а тим часом застромили руки в чужі кишені й забрали звідти гроші. Я це знаю. Я також палю вугіллям коминок у своїй кімнаті в Берклі і замість одинадцяти доларів за тонну тієї зими заплатила п'ятнадцять. Ви відібрали в мене чотири долари. Я з того не

збідніла, але тисячам бідноти скрутно довелося. Може, по-вашому, це чесна, законна гра, а як на мене — це справжнє здирство.

Буйний День нітрохи не збентежився. У тому, що сказала Діді, не було для нього нічого нового. Йому пригадалась стара виноградарка на Сономській горі. Таких, як вона, мільйони. Вони й народились для того, щоб їх обдирали.

— Ваша правда, міс Мейсон, тут ви мене трохи зловили. Але ви в мене давно служите, бачите, як я веду, справи, і знаєте самі, що я не маю звички грабувати бідноту. Я ганяюсь тільки за тузами, ото для мене пожива. Вони грабують бідноту, а я грабую їх. Та історія з вугіллям — то ж випадкове діло. Я, звичайно, й тоді мав намір підсісти тузів, а не бідноту, і таки підсів. А бідних людей я коли й зачепив, то ненароком: тільки тим, що трапились на дорозі. Але хіба ви не бачите, — казав далі Буйний День, — що все навколо сама тільки гра? Кожний грає, чи так, чи так. Фермер ставить на погоду та на ціну свого збіжжя. Так самісінько й Сталева корпорація Сполучених Штатів. І скільки людей те лише й роблять, що справді обдирають бідаків. Проте ви самі знаєте, що я ніколи за таке не брався. Я завжди полюю на грабіжників.

— Стривайте, я загубила, що мала вам казати, — спинила його Діді.

Деякий час вони проїхали мовчки.

— Я не можу цього висловити, але почуваю дуже виразно, — нарешті мовила вона. — Ну, ось приблизно так: є справжнє діло, а є діло... як би його сказати?.. Ну, скажімо, несправжнє. Фермер обробляє землю і вирощує збіжжя. Він робить, творить щось потрібне людям, дає хліб, що йде в голодні роти...

— А тоді з'являються залізничні компанії, спекулянти й усе кодро і заграбовують у нього те збіжжя, — укинув Буйний День.

Діді всміхнулась і піднесла руку.

— Пождіть, не збивайте мене. Ну, нехай вони його пограбують, нехай сам він навіть помре з голоду. Але ж те збіжжя, що він виростив, залишиться. Воно існує. Ось що головне. Розумієте? Фермер зростив, скажімо, десять тонн пшениці, і ці десять тонн існують. Залізниця повезе їх на ринок, до голодних ротів, що на той хліб чекають. Це так само справжнє діло. Ну, як от принести вам склянку води або витягти порошок з ока. Щось зроблено, щось витворено, от як та пшениця.

— Проте залізниці однаково грабують, — заперечив Буйний День.

— Виходить, що їхня робота тільки почасти справжня. Тепер вернімось до вас. Ви нічого не творите. Ніщо нове не настає в світі від того, що ви робите свої справи. Візьмімо те саме вугілля. Ви його не добували, не приставляли ні на ринок, ні споживачам. Розумієте, це й є те, що я називаю саджати дерева й ставити будівлі. Ви не посадили жодного дерева, не поставили жодного будинку.

— От уже ніколи не думав не гадав, щоб жінка могла так міркувати про справи! — у захваті промовив Буйний День. — Тут ви мене побили. Але я маю багато дечого сказати в свою оборону. Тепер послухайте. Я говоритиму по пунктах. Перший пункт: ми живемо на світі дуже короткий час, усі, навіть найдовговічніші, а в могилі лежати мусимо дуже довго. Життя — велика азартна гра. Декотрі грачі зроду вдаються щасливі, інші — нещасливі. Усі сидять за картярським столом, і кожен намагається виграти, пограбувати інших. Програє більшість, бо вони вродились дурними. Та ось з'являється такий чоловік, як от я, і відразу мусить розважати, що й до чого. Я маю дві змоги на вибір: або пристати до дурнів, або до грабіжників. Обравши перше, я нічого не виграю, навпаки, у мене видеруть із рота навіть останній шматок хліба. Я цілий вік працюватиму до кривавого поту і так і загину на роботі. Не буде мені просвітлої години, тільки праця, сама праця. От кажуть про почесність праці, а я вам скажу, що в такій праці нічого почесного нема! Друга змога — пристати до грабіжників. Я вибираю це й відверто прагну вигравати. Тепер у мене і автомобілі, і їжа добра, і постіль м'яка.

Пункт другий. Невелика різниця — грабувати наполовину, як ото залізнична компанія, що довозить фермерську пшеницю на ринок, чи грабувати дощенту, як оце я грабую грабіжників. Крім того, залізничний грабіж, як на мене, занадто повільний, я люблю вигравати зразу.

— А навіщо вам треба все вигравати? — спитала Діді. — Ви вже маєте без ліку тих мільйонів. Адже ж не можете ви їхати кількома автомобілями доразу або спати разом на кількох ліжках.

— На це відповідає третій пункт, — відказав він. — Людей і все на світі створено так, що у всіх різні смаки. Кріль любить їсти траву, рись — м'ясо; качки плавають, кури жахаються води. Один чоловік збирає поштові марки, у другого колекція метеликів; котрий аж

труситься за картинами, котрий захоплюється яхтами, а котрий полюванням на оленів. Той над усе любить кінські гони, а той акторок. Інакше вони не можуть. Їм дано такий смак, то й що вони мають діяти? Мені до вподоби гра. Азартна гра. І вже я люблю як грати, то грати, як виграти, то виграти. Так мене зроблено. Ось я й граю.

— Але чому ви не хочете робити добро вашими грішми?

Буйний День засміявся.

— Робити добро грішми? Це однаково, що плювати богіві у вічі, казати йому: ти, мовляв, не вмієш правити своїм світом, то відійди, будь ласка, набік та дай-но я спробую. Мені, власне, за бога голова не болить, і тому я трошки з іншого боку дивлюся на такі речі. Скажіть, хіба це не кумедія — ходив, ходив із кастетом та з довбнею, розвалював людям голови й відбирав їм гроші, а як награвував добру купу, ураз тебе взяло каяття, і ти заходився перев'язувати голови, що порозбивали інші грабіжники. Самі скажіть — кумедія чи ні? А це ж якраз і є «робити добро грішми». Буває, звісно, й так, що котрийсь грабіжник розкисне й заходиться бавитись у Червоного Хреста. От візьмімо Карнегі. Нарозбивав у Пітсбургу хтозна-скільки голів, обшахрав дурнів на кількасот мільйонів, а тепер ходить і по дрібочці вертає їх. Хіба ж не кумедія? Самі скажіть.

Крутячи цигарку, він дивився на Діді зацікавлено й трохи насмішкувато. Ця відверта й брутальна філософія спантеличила її, і вона знов відступила до того, із чого була почала.

— Я не можу з вами сперечатись, і ви це знаєте. Хоч би яку мала жінка слухність, чоловіки завжди потраплять повернути на своє, бо вони вміють говорити якимось так переконливо — і все-таки жінка й далі певна, що вони помиляються. Але є ж іще одна річ — творча радість. Називайте її також, коли хочете, грою. Та однаково мене дужче задовольнило б щось робити, творити щось, ніж цілий день кидати з келишка кості. Інколи, просто для вправи або ж через те, що доводиться платити п'ятнадцять доларів за вугілля, я сама чищу Меб, шкребу її цілих пів години. І тоді, коли я бачу, що вона чиста, аж вилискує, мов шовкова, я відчуваю велике задоволення! Те саме, либонь, буває з людиною, коли вона ставить дім або саджає дерево. Вона може бачити його. Вона це зробила своїми руками. Коли хтось, от як ви, прийде й відбере в неї те дерево, воно все ж є, і вона однаково його виростила. З усіма вашими мільйонами цього ви в неї не

віднімете, містере Гарнішу. У цьому й полягає радість творчості, вища радість, аніж уся ваша гра. Адже ж ви й самі дещо там робили на Юконі — рублену хатину, човен або пліт. То хіба ви не пам'ятаєте, як вам було приємно, яке ви мали задоволення, поки робили, та й потім, бачивши діло рук своїх?

Її слова розбудили в ньому далекі, давні спогади. Перед очима йому знову стала пустельна площа на березі Клондайку. Знов він бачив, як на ній здіймались рублені хатини, комори, великі дерев'яні будинки — усе, що він вибудував, бачив свої тартаки, що працювали день і ніч у три зміни.

— Так, міс Мейсон, далєбі, трохи й ваша правда. Я там на Півночі поставив сотні будинків і досі пам'ятаю, який був радий і гордий, коли дивився на них. Я й досі ще пишаюся, коли згадаю. А потім — отой мій Офір. Нікчемнішого лосячого пасовиська над річкою годі було й шукати. А я зробив із нього Великий Офір. Провів до нього воду з Рінкебілі, за вісімдесят миль. Мене запевняли, що нічого в мене не вийде, а я таки впорався, і впорався сам. Гребля й лотоки вскочили мені в чотири мільйони. Але якби ви побачили той Офір! Електростанція, електричне світло, сотні робітників, праця день і ніч! Отепер я, здається, утямив трохи, що ви називаєте справжнім ділом. Я створив Офір, і вийшла в мене гарна штучка, чорти б мене... ох, вибачте, я ненароком. Але ж той Офір! Я й досі ним пишаюсь так само, як тоді, коли востаннє його бачив.

— І там ви виграли щось більше за самі гроші, хіба не правда? — підхопила Діді. — А знаєте, що я зробила б тепер, якби мала купу мільйонів і мені заманулося б погратися в щось серйозне? Ось хоч би всі південні й західні схили цих голих пагорбів... Я б їх купила й позасаджувала евкаліптами. Звісно, я зробила б це задля самої приємності, та якби я мала в собі оту вашу грацьку жилку, то загребла б на цьому й чималий гріш. І це вам знов те саме. Замість набивати ціну на вугілля, не додавши жодної його унції на ринок, я б виростила тисячі й тисячі сажнів дров, тобто створила б те, чого досі не було. І кожен, хто перепливає бухту, тішився б, дивлячись на зелені, лісисті гори. А кому яка втіха була з того, що ви нагнали чотири долари на тонну вугілля?

Тепер уже Буйний День замислився, не знаючи, що їй відповісти.

— А вам би хотілось, щоб я зробив щось таке? — спитав він нарешті.

— Це було б і для вас, і для людей краще, — відповіла вона ухильно.

Розділ XVI

Цілий подальший тиждень усі в конторі відчували й помічали, що Буйний День надумав щось нове й велике. От уже кілька місяців, як він не мав нічого, окрім деяких дрібних справ. А тепер він ходив увесь час глибоко замислений, а то несподівано надовго від'їжджав до Окленда, або ж цілими годинами сидів нерухомо за своїм столом, поринувши в якісь думи. І видно було, що ці думи вельми його тішать. Інколи до нього приходили й довго розмовляли якісь люди, зовсім іншого штибу, ніж ті, що звичайно товклися в конторі.

У неділю Діді про все дізналася.

— А я багато думав про нашу розмову, — почав він. — І надумав, що варт обернути її на діло. У мене зароїлись такі плани, що вам і дух займеться. Це якраз те, що ви називаєте справжнім ділом. Та й найризикованіша гра зараз. Що ви скажете, якби от сіяти хвилини і викохувати по дві там, де була одна? Так, так, а до того й садовити дерева, скажімо, декілька мільйонів? Ви пам'ятаєте ту каменярню? Я запевняв вас, що мені треба було її оглянути. Так ось тепер я справді хочу її купити. Я маю намір закупити всі ці пагорби аж до Берклі й у той бік до Сан-Леандро. Я вже й скупив їх чимало, тільки тихше, нікому й слова! Я хочу скупити завчасу якнайбільше, доки ще ніхто не дорозумівся, у чім річ, і доки земля не пішла в гроші. Бачите он ту гору? Вона вже моя, з усіма схилами, що спускаються до Підмонта і в той бік трохи не до Окленда. Але це тільки початок.

Він тріумфально замовк.

— І все це для того, щоб викохати дві хвилини там, де була одна? — спитала Діді, щиро сміючися з його таємничої міни.

Він прикипів до неї очима, мов заворожений. Як вона хлоп'ячому щиро закидала назад голову, коли сміялась! І які мала зуби! Що за втіха була на них дивитись! Не дрібні, але рівні, міцні, без жодної плямочки! Таких здорових, білих, гарних зубів він ще ні в кого не бачив. Він завжди прирівнював їх до зубів інших жінок, яких де зустрічав.

Він зміг їй відповісти, аж коли вона пересміялася.

— Такого паскудства, як переправа між Оклендом та Сан-Франциско, мабуть, більше нема на всі Штати. Ви переїздите бухту

щодня, шість день на тиждень. Це буде двадцять п'ять день на місяць або триста на рік. Скільки це в вас забирає часу? У кращому разі, як пощастить, — сорок хвилин в один бік. Ну, а я скорочу цей час до двадцятьох хвилин. Коли це не виходить, що з одної хвилини виростає дві, то хай мене курка вбригне. Я вам збережу двадцять хвилин за кожний переїзд. Це вийде сорок хвилин на день, помножите на триста, буде дванадцять тисяч хвилин для вас самої, для одної людини. А дванадцять тисяч хвилин — це двісті годин. Даймо, що я заощаджу по двісті годин на рік для тисячі людей — це не погана господарність, еге?

Діді справді аж дух захопило. Вона спромоглась тільки мовчки хитнути головою. Його ентузіазм передався і їй, хоч вона ще не уявляла, яким чином можна досягти такого величезного заощадження часу.

— Рушаймо, — сказав він, — виїдьмо на цю гору. Звідти нам буде все видно, і я вам усе розкажу до ладу.

Вузькою стежкою вони спустилися на сухе дно яру, переїхали через нього й почали підійматися вгору. Схил був дуже крутий. Коні сковзались і спотикалися, ледве продираючись крізь густий чагарник. Врешті Бобові це набридло, він несподівано повернув назад і, намірюючись пройти повз Меб, відіпхнув її в кущі, аж вона трохи не впала. Насилу втримавшись, кобилиця всією вагою своєю навалилася на Боба. Ноги обох верхівців затисло між кіньми, і коли Боб рвонувся вниз, Діді трохи не стягло з сідла. Буйний День спинив коня так, що той присів на задні ноги, і рукою підтримав Діді. На них посипався цілий дощ сухих галузок і листя. Ще не одну таку пригоду мали вони, доки, потомлені, але збуджені й радісні, видерлись на самий верх. Там дерева не закривали краєвиду; гора виставала трохи вперед із кряжа, і через те оком можна було окинути щонайменше три чверті обрію. На рівнині, що розляглася понад бухтою, стояв Окленд; навпроти, по той бік бухти — Сан-Франциско. Між обома містами по воді рухались білі катери переправи. Праворуч мрів Берклі, а ліворуч — селища між Оклендом та Сан-Леандро. Просто внизу був Підмонт зі своїми садибами та де-не-де клаптями обробленої землі, а далі за ним пагориста місцевість спускалась хвилями до самого Окленда.

— Дивіться! — сказав Буйний День, обвівши все те рукою. — Там живе сто тисяч душ, а може жити щонайменше пів мільйона. Ось де

замість однієї людини можна виростити п'ятеро. Ось який у кількох словах мій план. Чому в Окленді не живе більше люду? Нема доброго сполучення із Сан-Франциско та й, крім того, Окленд спить. А тим часом тут куди ліпше жити. Тепер даймо, що я закуплю всі трамвайні лінії в Окленді, у Берклі, в Аламеді, у Сан-Леандро тощо, щоб вони мали одного хазяїна й справжнє керівництво. Далі — я наполовину скорочую час на переїзд до Сан-Франциско: будую дамбу аж до Козиного острова, а тоді пускаю через бухту добрі, нові, сучасні катери. Видима річ, коли буде вигідна переправа, люди почнуть селитись по цей бік. Звісно, щоб будуватись, їм треба буде землі. Тим-то я тепер і скуповую її. Поки вона дешева. А чому вона дешева? Тому, що це не місто, нема трамваїв, нема людського сполучення. Нікому й не сниться, що трамвай незабаром буде. Я його збудую. І тоді земля піде в ціну. І охочих купити багато знайдеться, коли буде добрий перевіз і міський транспорт. Розумієте, я збільшую вартість землі, будуючи трамвайні лінії. Тоді я продаю її й повертаю собі видатки на будування ліній, а вони залишаються, перевозять людей і дають мені величезні гроші. Програти я не можу. Та тут кругом мільйони валяються. От візьмімо хоча б берег і відпливну смугу. Візьмімо місце між старою дамбою і новою, тією, що я насиплю. Там мілко, я можу поглибити дно й збудувати гавань, де помістяться сотні суден. У сан-франциському порту нема більше місця для пароплавів. Коли ще провести до причалів зо три залізничні колії, щоб ті сотні суден могли розвантажуватись просто в товарні вагони й навантажуватися з них, то, певна річ, тут почнуть будувати фабрики. Знов треба буде землі під них. Отже, я купую її, перше ніж хтось здогадається, що кіт налагодився стрибнути, а тим більш — куди саме стрибнути й як. А фабрики — це десятки тисяч робітників із родинами. Треба буде нових будинків і знову землі. А земля в мене, купуйте, будь ласка. А десятки тисяч людей — це щодня хура грошей за трамвай. Людність зростатиме — треба буде більше крамниць, більше банків, більше всього. Отже, знов потрібен буду я, бо вся земля моя. Ну, що ви скажете? Яка ваша думка?

Не встигла вона відповісти, як він уже знову заговорив. Він уже бачив уявою нове місто своєї мрії, що його спорудив подумки на Аламедських пагорбах, біля морської брами в Азію.

— Знаєте, я цікавився: Ферт-ов-Клайд, де ото англійці будують панцерники, і вполовину не такий широкий, як наша Оклендська бухта, а вона в нас забита старими, поламаними посудинами. А чому в нас нема таких корабелень, як на Ферт-ов-Клайді? Тому, що міська рада в Окленді тільки й уміє теревені правити. Тут треба доброї голови, людини, щоб зуміла все побачити — і організувати. Оце й буду знов я, не дарма ж я Офір збудував. А коли діло заворушиться — капітали поллються звідусіль. Я тільки пущу, зрушу його з місця. «Панове, — скажу я, — перед вами все, що потрібно для великого сучасного міста. Господь Бог скупчив тут усі природні умови й послав мене, щоб я роздивився. Хочете доправляти сюди чай та шовк з Азії і везти їх далі на схід? Ось вам гавань для ваших пароплавів, а ось залізниці. Хочете будувати фабрики й вивозити їхні вироби морем чи суходолом? Ось вам місце для них, ось вам цілком сучасне місто з усіма вигодами, що їх може дати техніка, для вас і для ваших робітників».

Нарешті вода. Майже всі водні запаси опиняться в моїх руках. То чом і не водогін? Тепер в Окленді дві водогінні компанії, вони гризуться, як кіт із собакою, і обидві не сьогодні – завтра збанкрутують. Великому містові потрібно буде багато води, а вони її дати не можуть, бо самі сидять у калюжі. Я їх проковтну й дам містові справжній водогін. Це знову гроші — скрізь гроші! Одне за одне зачіпається й одне одному помагає. Щось одне поліпшити — і все навколо набуває більшої ціни. Ту ціну наганяють люди: що більше десь їх збереться, то дорожче стає там нерухоме майно. А тут якраз підхоже місце для великого скупчення. Гляньте-но, гляньте лишень! Чи ви коли бачили кращу місцину для великого міста? Треба тільки людей. За два роки я стягну сюди тисяч двісті, не менше. І що найголовніше — це не буде якесь роздуте шахрайство, ні, це буде справжнє діло! За років двадцять по цей бік бухти житиме мільйон душ. Далі, потрібні будуть готелі. Тепер в Окленді нема жодного путящого. Я набудую таких, що люди тільки роти пороззявляють. Не біда, що скількись там років вони не оплачуватимуться мені. Зате ж реклама яка буде! Я на чомусь іншому надолужу. Ну, і звісно, пагорби я засаджу евкаліптами, цілі мільйони їх насаджую.

— Як же ви це все зробите? — спитала Діді. — Вам не вистачить грошей на все.

— У мене є тридцять мільйонів. Як треба буде більше, — позичу під застав землі або ще чогось. Іпотечний відсоток не забере й малої частки того баришу, що земля мені дасть, як піде в ціну. Я ж її зразу й почну продавати.

Наступними тижнями Буйний День був дуже зайнятий. Майже весь час він перебував в Окленді й рідко показувався в конторі. Її він мав намір теж перенести в Окленд, але, як він пояснював Діді, перше треба було скупити якомога більше землі, не привертаючи нічиєї уваги. Щонеділі дивились вони то з одного пагорба, то з другого на місто, на довколишні ферми, і Буйний День показував їй свої нові надбання. Спочатку то були окремі клапти й ділянки, але що тиждень, то невідкуплених ділянок ставало все менше, і кінець кінцем лишилися тільки острівці, з усіх боків оточені Гарнішевими володіннями.

Діяти доводилося хутко і з величезним розмахом, бо й в Окленді, й у всій околиці досить скоро завважили те нечуване скуповування землі. Одначе Буйний День завжди мав гроші напохваті і звик діяти навально. Перше ніж хтось збагнув, у чому річ, він устиг спокійнісінько зробити багато дечого. Поки його агенти скуповували наріжні ділянки й цілі квартали в діловому центрі міста та порожні землі під майбутні фабрики, він домовлявся з міською радою про концесії, притискав обидві збанкрутілі водогінні компанії, купив вісім чи дев'ять трамвайних ліній і наклав свою руку на Оклендську бухту й надбережну відпливну смугу. За ту смугу вже багато років точився позов, та Буйний День покінчив його одним махом: приватним власникам дав відчпного, а з міською владою уклав орендну угоду.

Поки оклендців нарешті розбудила та бурхлива діяльність нечуваного розмаху і вони збуджено сперечалися, що ж це має означати, Буйний День потай заволодів обома найбільшими газетами міста, республіканською й демократичною, і відверто перебрався до нової контори. Звісно, тепер під неї треба було більше місця, і вона розмістилася на всіх чотирьох поверхах єдиного нового будинку в Окленді — єдиного, що його не малося в майбутньому зламати. Там розмістилось кільканадцять відділів із сотнями клерків та секретарок.

— У мене тут стільки товариств та компаній, що годі й полічити, — казав він Діді. — Земельний синдикат Аламеди і Контра-Кости, Об'єднаний трамвайний трест, Переправа «Єрба-Буена», Міський водогін, Підмонтська земельна компанія, акційне товариство готелів

«Краєвид» і ще з пів десятка, я їх і сам не можу згадати без записної книжки. Ага, ще Підмонтська пральня, Об'єднані Редвудські каменярі. Почавши з тієї нашої, я скуповував їх далі, поки не прибрав до рук усі. Потім суднобудівна компанія, їй я ще й назви не придумав. Потрібні ж будуть катери для переправи, і я вирішив сам їх будувати. Вони мають бути готові на той час, як закінчать насипати дамбу. Еге!.. Це така штука — куди твій покер! І ще я натішився, вибивши дух із цілої банди грабіжників. Водогінники й досі скиглять. Я влучив їм у болоче місце. Вони, правда, уже й так на ладан дихали, та я їх доконав.

— За що ви їх так ненавидите? — спитала Діді.

— За те, що вони полохливі тхори.

— Адже ж ви провадите ту саму гру, що й вони.

— Ту саму, тільки не так само, — Буйний День замислено подивився на дівчину. — Я сказав, що вони полохливі тхори, і вони таки й є тхори. Удають із себе бозна-яких ризикованих грачів, а серед них і одного з тисячі нема такого, щоб мав досить духу посправжньому грати. Вони просто торбохвати, щоб ви знали. Зграя зайців, що вдають із себе лютих вовків. Увесь час чигають, де б кого обскубти, а тільки запахне смаленим — відразу в кущі. Ось, приміром, як вони роблять. Коли великі тузи надумали спекатись акцій Малого Мідного тресту, вони послали на нью-йоркську біржу Джекі Фоло. Той і зняв там галас: «Купую Малий Мідний по п'ятдесят п'ять!» — а курс тоді був п'ятдесят чотири. За пів години ті зайці, що їх дехто назива «фінансистами», підбили його до шістдесятьох. Але не минуло й години, як вони пороснули в кущі й почали викидати акції Малого Мідного по сорок п'ять і навіть по сорок.

Вони тільки попихачі у великих тузів. Щойно вони обернуть дурнів, як тузи в них забирають усю здобич. А то користуються ними, щоб грабувати один одного. От як була востаннє паніка на біржі, таким чином Сталевий трест проковтнув Чатанузьку металургійну компанію. Сам трест і влаштував ту паніку. Йому треба було розчавити два чи три великих банки і притиснути кількох конкурентів, от він і збаламутив тих зайців. Вони своє діло справили як слід, і трест прибрав Чатанузьку компанію до рук. Та їх будь-хто може в кущі загнати, аби мав трохи відваги й клею в голові. Я їх не ненавиджу, цих торбохватів із заячими душами, а просто зневажаю.

Розділ XVII

На кілька місяців Буйний День із головою поринув у роботу. Видатки були страшенні, а не прибувало нічого. Земля, правда, пішла в гроші, але більш Окленд нічим не відгукнувся на Гарнішеву бурхливу діяльність. Місто вичікувало, що ж він чинитиме далі; а Буйний День часу не гаяв. До всіх галузей роботи він понаймав найкращих фахівців. Він не хотів миритися з помилками, нібито неминучими в будь-якому почині, й постановив одразу робити все як слід. Через те, наприклад, керувати будівництвом трамвайної мережі він найняв Вілкінсона, виписавши його з Чікаго й збільшивши мало не вдвічі його й так велику платню. День і ніч робітники вкладали на вулицях трамвайні рейки, день і ніч копери забивали здоровезні палі в тванисте дно Оклендської бухти. Дамба мала протягтись на три милі. На Берклійських пагорбах вирубувано на палі цілі гаї старих евкаліптів.

Поки через пагорби тягли приміську електричну залізницю, лани та луки розмірялося й розбивалося на міські квартали, позначалося майбутні бульвари та парки, як належить в новочасному місті; прокладалися широкі, рівні вулиці, клалося заздальгідь стічні й водогінні труби, мостилося брук каменем із власних Гарнішевих каменярень і цементувалося широкі тротуари. Покупцеві лишалось тільки добрати місце, найняти архітектора й заходитись будувати. Швидкохідна електричка відразу зробила всю широку округу легкопрístupною, і довго ще перед тим, як стала до дії нова переправа, почали будуватися сотні будинків. Земельні ділянки вже давали Гарнішеві величезні прибутки. Отак той штурм мільйонів трохи не за день обернув хліборобську околицю на один із найкращих житлових районів міста.

Але гроші, що пливли до Гарніша, зразу йшли в новий обіг. Трамвайних вагонів, наприклад, потрібно було так багато, що він мусив спорудити свій трамвайний завод. Дарма що земля дуже подорожчала, він і далі скуповував кращі ділянки під фабрики та будинки. На Вілкінсонову пораду навіть ті трамвайні колії, що вже були в місті, перероблено наново. Легкі старі рейки знято й замість них покладено найважчі, які тільки вироблялися. Наріжні ділянки на

вузьких вулицях Гарніш відкупляв і не жаліючи дарував місту, щоб округлити круті завороти й пустити трамваї швидше. Трамвайну лінію малося прокласти аж до кінця дамби, а відгалуження її розходились по всьому Окленду, Аламеді й Берклі. З таким самим широким розмахом споруджувалося водогін. Щоб величезні кошти, укладені в нове місто, дали сподіваний зиск, треба було якнайкраще забезпечити те місто вигодами, і тоді всі захочуть там селитись. Такий і був Гарнішів намір. Крім великих готелів, він улаштував парки з розвагами для простолюду, художні галереї й заміські ресторани для вишуканої публіки. І хоча людність ще не збільшилась, прибутки від трамвая вже помітно зросли. У Гарнішевих проектах нічого не було фантастичного: він укладав капітал у певнісіньке діло. Оклендові потрібен першорядний театр, вирішив він і, після марних спроб зацікавити цим місцевих капіталістів, заходився будувати його сам, бо тільки він сам передбачав тих двісті тисяч нового люду, що прийдуть у місто.

Та хоч би скільки було діла, хоч би яке було велике напруження, неділі Буйний День залишав собі, щоб їздити з Діді в гори. Несподівано одначе ті прогулянки припинились, і зовсім не через зимову сльоту, як можна було побоюватись. Одної суботи пополудні дівчина сказала йому в конторі, що завтра з ним не зустрінеться. Він почав допитуватись чому.

— Я продала Меб.

Буйному Дневі на хвильку відібрало мову. Він просто не знав, як йому слід тлумачити той вчинок, що скидався мало не на зраду. Може, її прикрутило з грішми? А може, це вона в такий спосіб дає йому наздогад, що він їй надокучив... А може...

— А що сталося? — нарешті здобувся він на слово.

— Я не могла її далі тримати, коли сіно коштує сорок п'ять доларів за тонну.

— Та й годі? — спитав він, пильно на неї дивлячись. Він згадав, що вона якось оповідала, як п'ять років тому всю зиму продержала кобилицю, хоча сіно піднялось до шістдесятьох доларів за тонну.

— Ні. Тепер і на брата більше грошей іде, і я вирішила, коли мені не вистачає на обох, то краще від кобилиці відмовитись, ніж від брата.

Буйному Дневі стало невимовно сумно. Його охопило почуття страшної порожнечі. Що ж це буде за неділя без Діді? Та й не одна

неділя, а багато? Він розгублено затарабанив пальцями по столі. Тоді спитав:

— Хто її купив?

Очі дівчини спалахнули, як завжди, коли вона гніваласьь.

— Будь ласка, не надумайте відкупляти її мені назад. Не відмагайтесь, я знаю, що вам це спало на думку.

— Та я й не відмагаюсь, я справді про це подумав. Але, звісно, я нічого не зробив би, не спитавши вас. А коли ви так до цього ставитесь, то я й питати не буду. Але ж ви дуже любили Меб, і вам не легко з нею розлучатись. Мені вас страшенно шкода! А ще дужче шкода, що ви взавтра не поїдете зі мною в гори. Я навіть не знаю, що мені робити з собою.

— І я теж, — невесело призналась Діді. — Хіба тільки візьмуся до якогось шитва.

— А в мене ж то й шитва нема!

Буйний День промовив те кумедно-жалісно, але потай він шалів із радощів: вона призналася, що буде нудитись! Варто стерпіти і втрату кобили, щоб почути таке від неї. Усе ж таки він щось для неї важить, їй не зовсім про нього байдуже.

— Мені хотілося б, щоб ви ще подумали, міс Мейсон, — сказав він лагідно. — Не тільки про кобилу — і про мене трохи подумали. Гроші тут не мають ніякої ваги. Для мене відкупити вашу кобилу — однаково, що для когось послати букета чи коробку цукерок дівчині. А я ж ніколи не посилав вам ні квітів, ні цукерок.

Він помітив застережливий вогник в її очах і заквапився, щоб попередити відмову.

— Знаєте що? Ось як ми зробимо. Уявіть, що я куплю Меб. Вона буде моя, і я позичатиму її вам, коли вам захочеться поїздити. У цьому нема нічого поганого. Кожен може позичити в будь-кого коня, правда ж?

Знов він побачив по її очах, що вона не згодна, але провадив далі своєї.

— Адже ж скільки буває, що чоловіки катають дам у колясках. І ніхто тут нічого поганого не бачить. За коней і за коляску, звичайно, мусить подбати чоловік. Тепер скажіть мені, яка буде різниця, коли я завтра запрошу вас на прогулянку і заїду до вас на колясці або ж запрошу вас покататися зі мною верхи і приставлю вам коня?

Вона тільки похитала мовчки головою і глянула на двері, ніби даючи наздогад, що час уже припинити ці неділові балачки. Та Буйний День зробив ще одну спробу.

— Ви знаєте, міс Мейсон, у мене, крім вас, немає жодного приятеля в цілому світі. Я розумію — справжнього, щирого друга, однаково, чоловіка чи жінку — такого, знаєте, що з ним усе ділиш, що з ним тобі весело, а без нього нудно. Гіган — найближча мені людина, але й він від мене за мільйон миль. Поза справами в нас нічого спільного нема. У нього величезна бібліотека, він такий освічений, аж ніби схибнутий. Увесь час він витрачає на книжки, читає по-французькому, по-німецькому і ще хтозна по-якому, а то пише п'єси, вірші. Я ні з ким по-дружньому не знаюся, оце тільки з вами. І як же рідко ми сходимось до купи! Раз на тиждень, у неділю, та й то, як нема дощу. Я вже не годен без вас бути. Ви для мене ніби... ніби...

— Звичка, — доказала вона, усміхаючись.

— Авжеж, ніби звичка. У мене в очах стоїть, як ви ото їдете верхи на своїй кобилі назустріч мені, то в холодку під деревами, то на сонці... а тепер ні її, ні вас — обох не буде! Чого ж я тепер чекатиму цілий тиждень! Коли б ви дозволили мені купити Меб...

— Ні, ні, я ж сказала — ні! — Діді нетерпляче підвелася. На згадку про свою улюбленицю їй аж очі звогли. — Будь ласка, й не нагадуйте мені про неї. Ви помиляєтеся, коли думаєте, що мені легко було з нею розлучитись. Але більше я її не побачу й хочу забути про неї.

Він нічого не відповів. Дівчина вийшла й зачинила за собою двері.

За пів години він уже розмовляв із Джонсом, колишнім ліфтером і войовничим пролетарем, якого Буйний День колись утримував цілий рік, щоб він міг написати книжку. Та книжка, що він написав, не мала успіху. Видавці не хотіли й дивитись на неї. Тепер Буйний День використовував цього невдачу-письменника як свого приватного детектива для таємних справ, що неминуче в нього бували. Джонс удавав, ніби його вже ніщо не може здивувати після знайомства із залізничним тарифом на дрова й на вугілля; отож він і тепер не виявив анінайменшого подиву, коли йому доручено було знайти того, хто купив таку й таку гніду кобилу.

— А скільки за неї можна дати? — тільки й спитав він.

— Та хоч би скільки. Ви мусите її купити будь-що-будь. Звісно, торгуйтесь, і добре торгуйтесь, щоб не збудити підозри, але купити її мусите конче. Тоді доправте її ось на цю адресу в Сономську округу. У мене там маленька ферма, і цей чоловік її стереже. Скажіть йому, щоб добре доглядав кобилу. А потім забудьте про все. Не кажіть мені, у кого ви її купили. Загалом нічого мені не кажіть, тільки сповістіть, що купили й доправили куди треба. Утямили?

Не минуло й тижня, як Буйний День помітив в очах у Діді лихий вогник.

— Щось не так? У чім річ? — спитав він відважно.

— Знову Меб, — сказала вона. — Її вже перепродано. Хотіла б я знати, чи ви тут не причетні часом.

— Я, далєбі, навіть не знаю, кому ви її продали, — рішуче відповів він. — І взагалі я й думати про неї забув. Це ваша кобилиця, і що ви з нею зробили, мене зовсім не обходить! Що ви її вже не маєте — це, звісно, погано. Та як ми вже зачепили делікатні справи, то я хочу поговорити з вами про дещо інше. Тільки не гнівайтесь і не ображайтесь, бо це діло, властиво, й не ваше.

Він хвильку помовчав, а Діді очікувально дивилась на нього.

— Ідеться про вашого брата. Ви не можете дати йому всього, що він потребує. Хоч ви й продали кобилу, але за ці гроші до Німеччини ви його не пошлете. А йому цього якраз і треба, як кажуть його лікарі. Йому треба поїхати до того славнозвісного німця, що обертає на кашу кістки й м'язи людині, а тоді виліплює їх наново. Отож я й хочу послати його до Німеччини, і нехай той німець покаже, що він уміє.

— Якби це тільки було можливо! — тихо сказала Діді: від хвилювання їй аж дух захопило, однак вона зовсім не сердилась. — Але ж це неможливо! Ви самі це знаєте. Я не можу взяти від вас гроші!

— Стривайте, — поспішився він. — Коли б ви гинули від спраги, хіба ви не взяли б кухля води від одного з дванадцятьох апостолів? Чи злякалися б його поганих намірів?

Діді скинула головою, ніби хотіла заперечити.

— Або, може, почали б думати, що скажуть люди?

— Це зовсім інша річ! — почала вона.

— Послухайте-но, міс Мейсон. У вас якась чудна гадка про деякі речі. Викиньте ви її з голови. Ось хоч би про гроші як ви думаєте. Далєбі, я ще зроду нічого кумеднішого не чув. Ну, уявіть, що ви

падаєте з якоїсь кручі. А я простяг руку й підхопив вас. Хіба в цьому буде що поганого? Звісно, що ні! Тепер даймо, що ви потребуєте допомоги іншої, не сили моєї руки, а сили мого гаманця. Це вже, бачте, погано. Так усі кажуть! А чому? Та тому, що ватага грабіжників хоче, щоб усі дурні були чесні й поважали гроші. Коли не буде так, то де ж тоді опиняться грабіжники! Невже ви не розумієте? Сила-бо в них не в руках, а в доларах. Тим-то руки річ звичайна, руками рятує скільки завгодно, а долари — святі, такі святі, що ви не важитесь позичити жменю їх у мене, коли я хочу вам допомогти.

Або скажімо інакше, — провадив він далі, побачивши, що не переконав її. — Коли ви падатимете з кручі і я порятую вас силою своєї руки, тут нема нічого поганого. А коли я цю саму силу прикладу, працюючи кайлом та заступом, і за день зароблю два долари — ви не захочете й доторкнутися до них. А тим часом це не що більше, як та самісінька сила моєї руки, тільки в іншій подобі. Та й не вам я пропоную свою поміч. Не вам я хочу позичити грошей. Я підхоплюю вашого брата, достоту якби це він падав із кручі. А ви дуже гарна сестра: біжите й кричите мені: «Стійте!», — нехай, мовляв, брат ваш собі падає. Щоб урятувати ногу, йому конче треба поїхати в Німеччину до того знаменитого лікаря, ось я й пропоную йому свою поміч.

Я хотів би, щоб ви побачили мої кімнати: усі стіни позавішувано гнuzдечками з кінського волосу — десятки, сотні їх висять. Вони мені ні до чого, а коштують гроші. Їх роблять арештанти, тим-то я їх купую. Та я, бувало, за одну ніч витрачав на віскі стільки, що стало б заплатити найліпшим лікарям і поставити на ноги десяток таких хворих, як ваш брат. І зятяйте, що це загалом не ваше діло. Коли він захоче вважати це за позичку — будь ласка. Це його справа. А ви стійте собі осторонь і не перешкоджайте мені звести його з кручі.

Діді все відмагалась, і Буйний День удався до гостріших доказів.

— Я трохи здогадуюсь, чому ви стаєте братові на дорозі, — сказав він. — Ви забрали собі в голову, що це я хочу таким способом підлеститись до вас. Пусте! Виходить, по-вашому, я залицяюсь до всіх арештантів, що в них купую гнuzдечки, так? Я вас не просив вийти за мене заміж, а коли й попрошу, то, у всякім разі, не намагатимусь купити вашу згоду. Як я прийду до вас свататись, то прийду просто, відверто, без хитрощів.

Діді аж спалахнула з обурення.

— Якби ви знали, який ви смішний, ви б цього не казали! — вихопилось у неї. — Ніколи жоден чоловік не ставив мене в таке безглузде становище. Ви мені раз у раз нагадуєте, що не просили ще мене вийти за вас заміж. Та я зовсім і не хочу, щоб ви просили, я з самого початку попередила вас, що вам нема чого сподіватись. А ви все ніби загрожуєте мені, що колись, не знати коли, прийдете й попросите моєї руки. Приходьте ж краще зразу й просіть, дістанете мою відповідь — і по-всьому.

Буйний День дивився на неї у відвертому й глибокому захваті.

— Я так вас люблю, міс Мейсон, так прагну, щоб ви були моєю, що не смію ще просити вашої руки. — Він сказав це так поважно, а водночас і так кумедно-жалісно, що Діді, по-хлоп'ячому закинувши назад голову, щиро засміялася.

— Крім того, — провадив він далі, — я вже казав вам, що я зовсім неук у таких справах. Я ніколи ні до кого не залицявся і боюсь наробити помилок.

— Та ви весь час тільки помилки й робите! — вигукнула вона запально. — Ніхто ще на світі не залицявся до жінки, загрожуючи їй своїм сватанням, мов довбнею.

— Більше не буду, — покірливо відмовив він. — І взагалі не про це йдеться. Але я вам ще раз кажу: ви не даєте мені врятувати вашого брата. Думайте собі, як хочете, але оступіться з дороги й не заважайте. Дозвольте мені з ним побачитись і про все побалакати. Я говоритиму з ним чисто по-діловому. Я позичу йому грошей на лікування і навіть візьму з нього відсотки.

Діді, видимо, завагалась.

— Не забувайте ще одного, міс Мейсон: нога його, а не ваша.

Вона знов нічого не відповіла, а Буйний День закріпив свої позиції:

— Мушу також застерегти вас, що я хочу бачитися з ним на самоті. Він чоловік, і мені з ним легше буде домовитись без жіночих церемоній. Я поїду до нього завтра по обіді.

Розділ XVIII

Буйний День сказав Діді щирю правду, що в нього нема друзів. Знайомих він мав тисячі, випивав і був запанібрата з сотнями, а друга не мав жодного. Він не знайшов такої людини чи такої тісної компанії, щоб із нею по-справжньому сприязнитися. Життя в місті не схияло до приязні, не те що на суворій Алясці. І самі люди тут були зовсім інакші. Ділків він ненавидів і зневажав, а з місцевими політиканами спілкувався тільки задля власної користі. Правда, їхня відвертіша брутальність була йому дужче до вподоби, одначе поважати їх він не міг, занадто були вони шахраюваті. У цьому культурному світі розписка, папірець важили більше, ніж слово, та й з папірцями ще доводилось стерегтися. Колись, на Юконі, було не так. Папірців там ніхто не визнавав. Казав чоловік, що він може викласти стільки й стільки — і йому вірили, хоч би навіть у покері.

Ларрі Гіган, гідний Гарніша помічник у найкарколомніших операціях, людина майже без ілюзій і майже зовсім без лицемірства, міг би стати йому справжнім приятелем, якби вони менше різнилися вдачею. Цей своєрідний геній, правничий Наполеон з уявою й передбачливістю, ще багатшими, ніж у самого Буйного Дня, поза конторою не мав із ним нічого спільного. Увесь вільний час він просиджував над книжками, а Буйний День книжок і знати не хотів. Крім того, він без кінця писав п'єси, що з них жодна не потрапила ні до друку, ні на сцену. А на додачу — правда, Буйний День мав про те лише невиразну підозру — Гіган регулярно, хоч і помірно, уживав гашиш. Життя його минало в хатній самоті, серед книжок, у світі фантазій. Природи, вільного повітря він не любив і не визнавав. У їжі й питві був поздержливий, як чернець, а всякі фізичні вправи ненавидів.

Отож, не маючи нікого ближчого, Буйний День розважався з гультьайськими компаніями. Коли урвались його недільні прогулянки з Діді, він почав чимраз частіше збавляти час із ними. Та й мур із коктейлів, щоб відгородитись від справ, він тепер ставив завзятіше, ніж перше. Велике червоне авто виїздило з гаража частіше, а для Боба, щоб не застоювався в стайні, він найняв чоловіка проїжджувати його. Перші роки в Сан-Франциско він дозволяв собі передишки між

справами, але теперішня, найбільша його операція не давала йому полегші й на день. Щоб довести до пуття таку велетенську справу, потрібно було не місяць, не два й не три. День у день виникали нові ускладнення, нові проблеми. І щодня, розв'язавши їх усі по-своєму швидко й рішуче, він сідав у червоне авто й від'їздив, трохи не зітхаючи на думку про те, що ось скоро він перехилить подвійний мартіні. Доп'яну він напивався дуже рідко — мав надто міцний організм. Він був із того найстрашнішого гатунку п'яниць, що п'ють постійно, свідомо й розмірковано і загалом поглинають куди більше алкоголю, ніж ті, що вряди-годи напиваються до нестями.

Пролетіло шість тижнів. Він бачив Діді лише в конторі й твердо тримався свого правила — не чіплятися до неї. Та на цьому неділю не зміг подужати своєї туги за нею. День був непогожий. Віяв сильний, рвучкий південно-західний вітер, і раз у раз зривався холодний дощ. Діді не йшла Буйному Дневі з думки. Вона ввижалась йому як жива: сидить біля вікна й шиє якісь жіночі витребеньки. Він навіть не випив свого неодмінного коктейлю перед сніданням. Ураз набравшись духу, він вишукав у записній книжці номер її телефону й подзвонив. Відповіла йому донька господині, але за хвилинку він уже почув той голос, що його так прагнув чути.

— Я хочу вас тільки сповістити, що я зараз рушаю до вас. Я не хочу вдиратися, не попередивши, та й годі.

— Щось трапилося? — пролунав у трубці її голос.

— Скажу, як приїду, — ухилився він.

Не доїхавши два квартали, він висів зі свого червоного автомобіля, пішки дійшов до гарного на три поверхи будинку, укритого гонтом, і, повагавшись одну мить, рішуче подзвонив. Він знав, що чинить проти її волі й ставить перед нею нелегке завдання вітати як недільного гостя Блама Гарніша, мультимільйонера й героя скандальних газетних сенсацій. Та водночас Буйний День був певен, що вона зустрине його без ніяких «дурних баб'ячих фокусів», як він би висловився.

І він не помилився. Діді сама вийшла відчинити і, як завжди, стиснула йому руку. У чистому просторому передпокої він повісив на вішалку макінтоша й капелюха і обернувся до неї.

— Там зайнято, — пояснила вона, показуючи на покій, звідки чути було гомін молодих голосів, а крізь відчинені двері видніло декілька

юнаків, — вам доведеться зайти до моїх кімнат.

І вона повела його до дверей праворуч. Увійшовши в кімнату, Буйний День ніяково спинився, неначе ноги йому приросли до підлоги, і прикипів очима до неї та до всього навколо, силкуючись водночас і не дивитись. Так він збентежився, що не чув і не бачив, як вона запрошує його сісти. То оце тут вона живе! Його вразило те, що вона так просто впустила його до себе, хоча нічого іншого він у душі й не сподівався. Велика кімната ділилась ніби на дві. Перша, де він стояв, правила, очевидно, за вітальню, а друга, що її він теж бачив, за спальню, хоч ніщо, власне, на те не показувало. Хіба дубовий туалетний столик із силою гребінчиків, щіточок та всякого жіночого дріб'язку, чепурненько розкладеного на ньому. Широка канапа з блідо-рожевим покривалом та високими подушками, — це, мабуть, ліжко, вирішив він, хоча таких ліжок ще ніде й ніколи не бачив.

Звісно, за ту хвилину збентеження він небагато розгледів, у нього тільки виникло загальне враження тепла, затишку й краси. На простій дубовій підлозі не було килима, тільки лежали вовчі та койотячі шкури. На мить його погляд прикувала до себе Венера, що стояла на фортеп'яно, вирізняючись проти шкури кугуара, прибитої на стіні.

Та найдужче вразила його сама Діді. Його завжди чарувала в ній якась особлива жіночність. Постать її, волосся, очі, голос, її манера заливатись сміхом, мов пташка — усе сприяло тому враженню. Але тут, у своїй кімнаті, убрана в легку хатню сукню, що вільно облягала її стан, вона була саме втілення жіночності. Він звик бачити її тільки в чепурному англійському костюмі до блузки або в вельветовому вершницькому вбранні, отож теперішня Діді була для нього зовсім нова й несподівана. Вона здалась йому ніжнішою, гнучкішою і зграбнішою. Вона була невіддільна частка всього цього хатнього затишку й краси, і сюди так само пасувала, як і до ділової конторської обстави.

— Будь ласка, сідайте, — ще раз сказала вона.

Ураз Гарніш почув себе зголоднілим звіром. Несита жадоба обхопила його. Йому захотілося по-вовчому накинутись і схопити ласий шматок. Де й поділись його терплячість і дипломатія.

Він рушив до своєї мети навпростець, найкоротшим шляхом — і знов же навіть не усвідомлюючи, що ніякого кращого шляху він не міг би вибрати.

— Слухайте, — заговорив він, і голос йому тремтів від жаги. — Я нізащо в світі не став би просити вашої руки в конторі. Тим-то я й опинився тут. Міс Мейсон! Я не можу без вас! Не можу!

Він зразу ступив до неї. Його чорні очі палали вогнем, щоки аж потемніли від крові, що прилила до них. Рух його був такий поривчастий, що вона ледве встигла відсахнутися, скрикнувши злякано й схопивши руку, що простяглась обняти її.

На відміну від нього, вона враз поблідла, і її рука, що спинила й ще тримала його руку, сильно тремтіла. Тоді вона розтулила пальці, і Гарнішева рука впала. Діді відчувала, що треба щось сказати, щось зробити, порушити цю прикру мовчанку, але жодної розумної думки не набігало, тільки нагло захотілося сміятись. Почасти те бажання було істеричне, та чимраз дужче в ній озивалося й почуття гумору. Увесь її подив і збентеження не закрили від неї смішного боку цієї сцени. Вона почувалась як людина, що страшенно перелякалася, подумавши, ніби на неї напав грабіжник із ножакою, і враз побачила, що це звичайнісінький перехожий питає в неї, котра година.

Буйний День перший отямився.

— Я бачу, що впоров дурницю, — сказав він. — Я... я, мабуть, таки сяду. Не бійтесь, міс Мейсон, я зовсім не страшний.

— Та я й не боюся, — відповіла Діді, усміхаючись і сідаючи в крісло, поруч якого стояв кошочок із шитвом. Буйний День угледів у ньому щось біле, прозоре, з мусліну й з мережива. — Хоч мушу признатися, що ви трохи мене... здивували, — знов усміхнулась вона.

— Хіба таки не смішно? — зітхнув мало не з жалем Буйний День. — У мене стало б сили зігнути вас і зав'язати вузлом; я звик і з людьми, і з тваринами, і з усім на світі чинити своєю волею, а ось сиджу в цьому кріслі кволий і безпорадний, як те ягня. Оце-то приборкали ви мене!

Дарма Діді силкувалася, щоб знайти якусь відповідь на ці слова. Натомість раз у раз наворачалося запитання, чому це він раптом урвав таке палке освідчення й почав розводитися ніби зовсім не до речі. Її вражала його певність. Він, очевидячки, не мав ніякого сумніву, що вона йому належатиме, через те й міг дозволити собі не квапитись, а поміркувати трохи про кохання і його вплив на людину.

— Можете курити, коли хочете, — сказала вона, помітивши, що він машинально сягнув рукою до бічної кишені, де в нього, як вона знала,

завжди був рудий папір і тютюн.

Він зразу відсмикнув руку, неначе його що вкусило.

— Ні, я не думав про куриво. Я думаю про вас. Коли чоловік любить жінку, то що він має зробити, як не посвататися до неї? Я й роблю це. Я знаю, що не вмю свататись як належить, але я говорю по-простому й зрозуміло, чого я хочу. Міс Мейсон, я страшенно вас люблю. Ви мені з думки не йдете. Мені треба знати одне тільки — чи ви мене любите? Оце й усе.

— Я воліла б, щоб ви мене про це не питали, — лагідно відмовила вона.

— Може, краще буде, як ви дещо про мене дізнаєтесь, перше ніж давати мені відповідь, — казав він далі, зовсім ніби не зважаючи, що відповідь вона вже, власне, дала. — Нехай там що про мене плескали, але я ще зроду ні за одною жінкою не впадав. Усе, що ото писали про мене в газетах і в книжках, нібито я джигун, — усе те брехня, там нема й на крихту правди. Може, я справді більше, ніж годилося, грав у карти й випивав, але жінок я, далєбі, ніколи не чіпав. Була, правда, одна, що вкоротила собі віку, але я тоді й не знав, що вона мене так прикро любить, а то б я був одружився з нею — не з любові, ні, а просто, щоб вона жила. Вона там була найкраща з усіх, але я ніколи не давав їй ніякої надії. Я вам розповідаю, бо ви про це читали, як його списано, а я хочу, щоб ви від мене самого знали всю правду.

Добрий джигун! — пирхнув він. — Та як признатися, міс Мейсон, то я зроду боявся жінок, як вогню. Оце вас першої не боюся. Тож-бо й диво! Я ладен молитися на вас, а боятись не боюсь ні крихти. Може, того, що ви зовсім не така, як ті жінки, котрих я бачив досі. Ви ніколи за мною не ганялись. Джигун!.. Та я, відколи себе пам'ятаю, увесь час тікав від жінок, і, либонь, тільки тим і врятувався, що з мене бігун добрий та що я ні разу не послизнувся, не зламав ноги абощо.

Я ніколи не думав женитися, доки не побачив вас, та й то ще довго по тому не думав. Правда, ви мені зразу до серця припали, але я й гадки не мав, що до цього дійде. А тепер я ночами не сплю, усе думаю, марю про вас.

Він замовк, чекаючи на відповідь. Діді взяла з кошичка своє шитво і, видно, щоб опанувати себе та зібрати докупи думки, почала шити, не підводячи погляду. А він просто їв її очима, дивився на її моторні руки, що й такому огиреві, як Боб, могли дати раду, і на машинці стукали,

майже поспіваючи записувати чийсь мову, і вміли шити прегарні убори, і, безперечно, грати на отому фортеп'яно, що стояло в кутку. Ще одна подробиця впала йому в око — її пантофельки, невеличкі, бронзового кольору. Він ніколи не думав, що в неї така малесенька ніжка. Раніше він бачив її тільки в вуличних черевиках або в вершницьких чобітках, а вони того не показували. А тепер ці бронзові пантофельки просто зачарували Буйного Дня, і його очі мимохиті вертались до них.

У двері хтось постукав, і вона вийшла. Буйний День ненароком підслухав розмову за дверима. Її викликали до телефону.

— Скажіть йому, нехай подзвонить за десять хвилин, — долетіло до Гарніша, і ревності шпигнули його в саме серце на оте «йому». Та дарма, подумав він, хто б то не був, Буйний День із ним ще позмагається. І то диво, що така дівчина, як Діді, досі не заміжня.

Вона повернулася у кімнату, усміхнулася йому й знов узялася шити. А він дивився то на її моторні руки, то на бронзові пантофельки і думав, що не багато є на світі таких стенографісток, як вона. Либонь, усе через те, що вона з доброго роду й дістала добре виховання. Звідки б же інакше й така вишукана обстава в хаті, і таке доладне вбрання, і вміння його носити?

— Десять хвилин кінчається, — нагадав він.

— Я не можу вийти за вас.

— Ви не любите мене?

Вона похитала головою.

— Але, може, я вам хоч крихіточку подобаюсь?

Вона ствердно кивнула головою, і лукава усмішка перебігла їй на вустах — лукава, одначе нітрохи не глузлива. Просто вона вміла в будь-чому добачити його комічний бік.

— Виходить, хоч дещо є, — відзначив він. — Що ж, усе мусить мати початок. З першого разу ви мені так само подобались трошки, а тепер дивіться, що з цього вийшло. Пам'ятаєте, ви мені казали, що вам не до мислі, як я живу. Я вже багато змінив у своєму житті. Не просто граю на біржі, як раніше, а роблю те, що ви називаєте справжнім ділом: викохую дві хвилини там, де була одна, і триста тисяч люду, де було тільки сто тисяч. За рік по пагорбах ростиме два мільйони евкаліптів. Скажіть, невже я вам не подобаюсь хоч трішечки дужче?

Вона підвела свої очі від шитва й поволі проказала, глянувши на нього:

— Ви мені дуже подобаєтесь, але...

І замовкла. Не дочекавшись, щоб вона договорила, він повів далі:

— Я не ставлю себе занадто високо, та можу сказати не хвалячись, що з мене буде добрий чоловік. Ви побачите самі, що я не вибагливий і не прискіпливий. Я розумію, що то є незалежність для такої жінки, як ви. Що ж, ставши моєю дружиною, ви будете так само незалежні, і ніщо вас не зв'язуватиме. Ви чинитимете тільки свою волю. Я нічого для вас не пошкодую: дам вам усе, усе, чого душа ваша забажає...

— Крім себе самого, — урвала вона його несподівано й майже гостро.

Буйний День сторопів — та лише на одну мить.

— Та що це ви! Я людина чесна і буду вам вірним чоловіком. Я не здатен ділити свою любов.

— Я зовсім не про те. Замість віддавати себе своїй дружині, ви віддавали б себе трьомстам тисячам мешканців Окленда, вашим трамваям, переправі, вашим двом мільйонам дерев на пагорбах; ви віддавали б цілого себе всяким... усяким своїм справам.

— За це не бійтеся, — відказав він твердо. — Я ввесь час був би до ваших послуг...

— Це ви тепер так гадаєте, а насправді вийде інакше.

Нараз вона ніби розсердилась.

— Годі про це говорити. А то ми неначе торгуємось. «Скільки дасте? — Стільки й стільки. — Ні, я хочу більше» — і так далі. Ви мені подобаєтесь, але не досить, щоб я могла вийти за вас заміж. Настільки я ніколи вас не люблю.

— Звідки ви це знаєте? — запитав він.

— Бо ви мені подобаєтесь чимраз менше.

Буйний День мовчав, приголомшений. На обличчі йому видно було тяжкий біль.

— Ні, ні, ви нічого не розумієте! — скрикнула вона розпачливо, уже втрачаючи владу над собою. — Ви не те подумали! Ви мені подобаєтесь, і що більше я вас знаю, то дужче ви мені до вподоби, і водночас що більше я вас знаю, то менше маю охоти йти за вас заміж.

Ці незбагненні слова й геть збили його з пантелику.

— Та хіба ви самі не розумієте? Я далеко охочіше вийшла б за Елама Гарніша, коли він щойно приїхав із Клондайку, і я щойно його побачила, ніж за вас, оцього, що сидите отут переді мною!

Він повагом похитав головою.

— Ну, це вже щось не про мене писано! Що більше ви знаєте чоловіка й що дужче він вам до вподоби, то менше ви хочете за нього заміж. Виходить, роздивились — та й скривились, як то кажуть? Еге?

— Ні, ні! — вигукнула Діді, та перше ніж устигла ще щось сказати, постукали в двері.

— Десять хвилин минуло, — нагадав Буйний День.

Поки її не було, його бистрі, мов у індіянину, очі оббігли всю кімнату. І знов, як і перше, відчув він тепло, затишок і красу, хоча й не міг би пояснити, через що саме. Його захопила простота — дорога простота, як він вирішив; либонь, залишки з тих часів, коли батько її ще був живий і багатий. Давніш йому ніколи й на думку не спадало, що проста дубова підлога з розкиданими по ній вовчими шкурами може куди краще виглядати, ніж щонайрозкішніший килим. Він шанобливо подивився на книжкову шафу, де були сотні книжок. Для нього то вже була таємниця. Він ніколи не міг збагнути, про що люди можуть стільки писати. Писати й читати — це зовсім не те, що робити щось, а для нього, людини дії, тільки дія й була зрозуміла.

Погляд його перебігав від Венери до невеличкого чайного столика, заставленого гарною тонкою порцеляною, та до блискучого мідяного казанка на такій самій мідяній конфорці. Конфорки йому доводилось бачити й раніше, і тепер він подумав: чи не готує вона на оцій вечерю для студентів, що про них він чував? На стіні висіло кілька акварелей, і Буйний День вирішив, що то, певно, вона сама їх намалювала. Були там ще фотографії коней та репродукції з робіт старовинних майстрів; одна, у пурпурових барвах, що зображувала погреб Христа, на хвилину привернула його увагу. Та весь час його погляд вертався до Венери на фортеп'яно. Його простому, неосвіченому розумові чудним здавалось, як це молода дівчина тримає на видноті в своїй кімнаті таку сміливу — щоб не сказати непристойну — річ. Але він змирився навіть із цим, бо вірив у неї: коли так робить Діді, то все гаразд. Видно, такі речі належать до культури. У Ларрі Гігана теж були такі статуетки й фотографії в його заваленому книжками помешканні. Але Гіган — то зовсім інша справа. У ньому було щось нездорове; Буйний День це

відчував завжди, коли бував із ним. А Діді, навпаки, була така міцна, така здорова тілом і душею! Від неї наче аж пашіло сонцем, вітром і курявою путівця. І проте, коли така чиста, здорова дівчина поставила в себе на фортеп'яно голу скорчену жінку, — виходить, так годиться. Усе, що робить Діді, добре. Вона не може робити нічого поганого. Та й, звісно, він нічогісінько не тямить у культурі.

Дівчина повернулася й попрямувала до свого крісла, а Буйний День милувався їй ходою. Бронзові пантофельки зводили його з розуму.

— Мені хотілося б про дещо вас запитати, — зразу почав він. — Скажіть, ви загалом думаєте виходити заміж?

Вона весело засміялась і похитала головою.

— Чи у вас є хто такий, що більше вам до вподоби, ніж я? Приміром, той, що оце телефонував?

— Ні, нема. Я не знаю нікого, хто б мені так подобався, щоб вийти за нього заміж. Власне, мені здається, що я не з таких жінок. Видно, попрацювавши в конторі, робишся до заміжжя нездатна, — сказала вона і вся зашарілась від того погляду, що ним Буйний День обвів її з голови до носочків бронзових пантофелек.

— А мені здається, що вже як не ви створені для заміжжя, то хто ж тоді до нього й здатен. Тепер друге запитання. Бачте, мені ж треба знати, куди я пхаюсь. Чи є хто, щоб вам подобався так само, як я?

Але Діді вже опанувала себе.

— Це вже нечесно, — сказала вона. — Допіру запевняли, що ви не прискіпливий, а тепер — самі бачите. Хіба ви не прискіпуетесь до мене? Я не хочу далі відповідати на ваші запитання. Побалакаймо про щось інше. Як там ваш Боб?

За пів години Буйний День уже мчав під дощем по Телеграф-авеню до Окленда. Курячи самокрутку з рудого паперу, він згадував усе, що відбулося. Не так уже й кепсько, — підсумував він, хоч багато що бентежило його. Приміром, оце: що більше вона його знає, то дужче він їй подобається, а знов же: то менше вона має охоти вийти за нього заміж. От і добери її!

Але з іншого боку її відмова дечим і тішила. Не згоджуючись вийти за нього, вона зрікається тридцятьох мільйонів. Для секретарки, що одержує дев'яносто доларів на місяць і знала колись ліпші часи, це чимало важить.

Отже, на гроші вона не заздрісна, це вже напевне. Кожна жінка, що йому траплялась, видимо ладна була проковтнути його заради самих мільйонів. Відколи Діді Мейсон стала до нього на службу, він подвоїв своє багатство, нажив тих мільйонів ще п'ятнадцять. І що ж? Якщо, може, вона й мала коли охоту вийти за нього заміж, то охота та меншала в міру того, як більшало його багатство.

«Чортзна-що! — подумав він. — Виходить, як я зароблю на оцій землі сто мільйонів, вона, чого доброго, перестане зі мною й розмовляти».

Але жарти жартами, а було йому не дуже весело. Він однаково не міг зрозуміти її загадкових слів, що вона охочіше вийшла б за Елама Гарніша того, котрий тільки-но з Клондайку, аніж за нинішнього. Отже, йому залишається одне — стати подібним до колишнього Буйного Дня, що прийшов із Півночі спробувати щастя в більшій грі. Та як же це зробити? Що минуло, того не вернеш. Самим бажанням тут не вдієш нічого, а інших способів нема. Це так самісінько могло б йому забагтися й малою дитиною стати.

І ще одною думкою він утішав себе після тієї розмови. Не раз доводилось йому чувати про таких секретарок, що відмовляли своїм хазяїнам, і всі вони зразу по тому кидали службу. Діді ж і не натякнула на таке. Хоч як важко її збагнути, але бодай безглуздих жіноцьких вередів у неї нема. Вона дівчина розважлива. Звичайно, тут є трохи і його заслуги, бо й він поводився розважливо. Він не дозволяв собі чіплятися до неї в конторі. Щоправда, двічі він трохи переступив свою межу, проте далі не пішов, звички з того не робив. Вона знає, що на нього можна звіритися. І все-таки він був певен, що більшість молодих жінок здуру покинули б службу в того, кому вони відмовили своєї руки. Та й тоді, як він захотів послати її брата до Німеччини, вона покинула комизитись, коли він як слід розтлумачив їй свій намір.

«Оце-то діло! — так закінчив він свої думки, коли автомобіль спинився біля його готелю. — Якби знаття, я першого ж дня, щойно вона стала на службу до мене, посватався б до неї. Як її послухати, тоді був саме слухний час. Я подобаюсь їй чимраз більше, але чимраз менше в неї охоти вийти за мене заміж. Що тут уторопаєш? Певне, просто морочить мене дівчина!»

Розділ XIX

За кілька тижнів у неділю, так само непогожу, Буйний День ще раз посватався до Діди. Як і першого разу, він стримувався, аж доки його перемогла несита жадоба й погнала знову червоним автомобілем у Берклі. Не доїхавши два квартали, він вийшов із машини й рушив пішки до будинку під гонтовим дахом. Йому відчинила дочка господині й сказала, що Діди нема вдома. Трохи повагавшись, дівчина пояснила, що вона гуляє на пагорбах, і навіть розказала, де її можна здибати.

Буйний День пішов, куди справила його дівчина, і вулицею вибрався за місто. За останнім будинком починалися круті пагорби. Повітря було вогке, здіймався вітер, звістуючи бурю з дощем. Наскільки сягало око, ніде на трав'янистих пагорбах Діди не було. Праворуч, у видолинку й по його схилах, ріс евкалиптовий гай. Високі стрункі дерева гойдалися, бились гілками об гілки, рипіли, мов стогнучи. Та рвучкий вітер, налітаючи, покривав і стукіт, і рипіння, й тріск однією низькою, глухою нотою, — наче то бриніла струна велетенської арфи. Знаючи добре Діди, Буйний День був певен, що натрапить на неї десь тут у цьому гаю, серед шуму розбуялої стихії. І справді, він здибав її по той бік видолинка, на самому белебні. Вітер там бушував найдужче.

Сватався Буйний День хоча й дещо одноманітно, зате ж зовсім не банально. Не навчений дипломатії та хитрощів, він діяв навпростець і навално, мов сама буря.

— У мене знов те саме, — сказав він, не гаючи часу ані на привітання, ані на перепросини, — я не можу без вас жити й прийшов по вас. Ви мусите взяти мене, Діди; що більше я міркую, то більше впевняюся, що я вам таки подобаюсь, і не просто подобаюсь, а щось більше. Ви не зважтесь мені сказати, що це не так. Адже правда, не зважтесь?

Заговоривши з дівчиною, він стиснув подану йому руку і тепер не випускав її. Діди мовчала, аж нарешті відчула, що він лагідно, але владно притягує її за руку до себе. Мимохіть вона скорилась. На мить воля, здавалось, поступилася перед бажанням. Та зразу дівчина й відхитнулася, хоч руки не висмикнула.

— Невже ви мене боїтеся? — спитав він, уже шкодуючи.

— Ні, — сумно всміхнулась вона, — не так вас, як себе самої.

— Ви мені не відповіли, — нагадав він, підбадьорений тими словами.

— Будь ласка, прошу вас! Я ніколи не буду вашою дружиною, а тому краще про це не говорити, — сказала вона благально.

— Можу закластися, що будете.

Ураз Буйному Дневі стало майже весело. Успіх був ближчий, ніж йому марилося в найвідважніших мріях. Сумніву нема: вона любить його! Бодай настільки любить, що не віднімає в нього своєї руки, не сахається, не відпихає його.

Вона похитала головою.

— Ні, це неможливо. Ви програєте.

Уперше страшна підозра промайнула Буйному Дневі в голові — думка, що пояснювала все зразу.

— Скажіть, а ви часом не одружені з ким-небудь таємно?

І такий щирий ляк бринів у нього в голосі й відбивався на обличчі, що вона не витримала — засміялась. Той веселий сміх вихопився в неї, як радісна пісня у пташки.

Йому не треба було іншої відповіді. Розсердившись на себе самого, він вирішив, що діло завжди краще, ніж слова, і, ставши так, щоб затулити дівчину від вітру, притяг її до себе. Ураз налетів сильний подув і так зашумів у верховітті, їм над головами, аж вони застигли, слухаючи. Згори на них посипалось листя і сіконули скісні краплі дощу. Буйний День подивився на Діді, на її розвіяне вітром волосся. Від її близькості й від раптово гострого усвідомлення, яка вона йому люба, він так увесь затремтів, що аж Діді те відчула, бо він ще тримав її за руку.

Вона несподівано схилила голову й пригорнулась йому до грудей. Так вони простояли, доки не прошумів над ними другий шквал, знов обсипавши їх листям та краплями дощу. Раптом вона підвела голову і глянула на нього.

— Ви знаєте, я вчора ввечері молилася за вас. Я благала бога, щоб вам не пощастило, щоб ви позбулися всього! Розумієте? Усього!

Буйний День отетерів, почувши ті загадкові слова.

— Ну, це вже для мене зовсім темна ніч. Я завжди казав, що з жінотою я не чую дна під ногами. Ви мене геть загнали на глибоке.

Нащо вам треба, щоб я всього позбувся, коли ви мене любите?

— Я вам цього не казала.

— Так, але й не зважились заперечувати. Отже, я знов кажу: чому ви хочете, щоб я позбувся всього, коли мене любите? Признаюсь, я цього ніяк не розшолопаю, як і другої вашої загадки: «що більше ви мені подобається, то менше я хочу вийти за вас заміж». Ви повинні мені розтлумачити.

Він обняв її й міцно пригорнув до себе. Тепер вона вже не опиралась. Голова її була похилена, і він не бачив її обличчя, але відчував, що вона плаче. Гарніш давно навчився цінувати мовчання і не квапив її, чекав, поки вона зважиться сама. Справа звернула в той бік, що Діді сама повинна була обізватися. Він був певен цього.

— Я не романтична, — заговорила вона врешті, підвівши голову й дивлячись на нього. — Може, воно було б і краще, якби я вдалась така. Я могла б, звісно, обдурити себе і потім ціле життя бути нещасною. Та мені не дозволяє ця моя поганюча розсудливість, хоч від цього я нітрохи не щасливіша.

— Знов нічого не доберу — ніяк не впливу на берег, — сказав Буйний День, не дочекавшись дальшого пояснення. — Ви мені мусите з'ясувати, ви ж нічого ще не сказали. Ви говорите про свою розсудливість, а кажете, ніби молились, щоб я збанкрутував. Нічого цього я не второпаю. Люба моя дівчинко, я дуже вас люблю і хочу з вами одружитися. Кажу вам це просто, щиро, без ніяких викрутів. Підете ви за мене?

Вона повільно похитала головою, а коли заговорила, то в голосі її забриніли й смуток, і гнів, і Буйний День зрозумів, що гнівається вона на нього.

— Гаразд, я вам поясню все просто й щиро, як ви просите.

На хвильку вона спинилась, наче не знаючи, із чого почати.

— Ви чесний, відвертий чоловік і хочете, щоб і я з вами була чесна й відверта, хоча взагалі жінок не вважають за таких? Ви хочете, щоб я вам сказала те, що може вас боляче вразити? Призналась у тому, від чого мені потім буде соромно? Учинила так, як, на думку багатьох, дівчині не личить?

Він нічого не відповів, тільки його рука, що обнімала Діді за плечі, пригорнула її підбадьорливо.

— Я була б щаслива вийти за вас заміж, але я боюся. Я пишаюся, і заразом мені соромно, що такий чоловік, як ви, полюбив мене. Але у вас занадто багато грошей, і тут підносить голос моя поганюча розсудливість. Навіть коли ми одружимося, ви ніколи не будете цілком моїм, — моїм коханим, моїм чоловіком. Над вами панують ваші гроші. Я знаю, що я нерозумна жінка, але я хочу мати геть усього чоловіка. Ви не можете віддати себе мені. Ви належите грошам, вони забирають ваш час, ваші думки, вашу снагу, женуть вас туди й сюди, примушують робити те й се. Хіба ви самі не бачите? Може, це й дурниця, тільки я почуваю, що можу сильно любити, можу дати багато, віддати все — але натомість я хочу коли не всього, то багато, у всякому разі далеко більше, аніж гроші дозволять вам віддати мені.

Ваші гроші гублять вас, ви робитесь чимраз гірший. Я ніколи не вийду за вас заміж, і через те мені не соромно сказати вам, що я люблю вас. Я вас полюбила, ще зовсім не знаючи, ще коли ви тільки-но приїхали з Аляски і я вперше прийшла до вас у контору. Ви були мій герой. Ви були Буйний День, відважний мандрівник і шукач золота. І на око ви були такий. Я не годна уявити, щоб якась жінка могла тоді, побачивши вас, не закохатися. Але тепер ви вже не такий.

Будь ласка, пробачте мені, що я завдаю вам болю. Але ви хотіли, щоб я вам сказала правду, ось я й кажу. Усі останні роки ви живете неприродним життям. Ви, що звикли до широких просторів, тепер закопалися в місті й живете як міщух. Ви вже не та людина, і псують вас гроші. Ви стали інакший, не такий здоровий, не такий чистий, не такий гарний. І до всього цього спричинилися ваші гроші, ваш спосіб жити. Ви самі це знаєте. І зовні ви вже зовсім не той: ви почали огряднішати, і це огрядність нездорова. Ви добрий і щирий до мене, але вже не добрий і не щирий до всіх, як були. Ви стали немилосердний, жорстокий. Я знаю. Не забувайте, що я бачу вас шість днів на тиждень, місяць у місяць, рік у рік. Я знаю куди більше про найдрібніші ваші рисочки, ніж ви про мене загалом. Жорстокість не тільки у вашому серці й у думках, вона вже й на вашому обличчі. Вона вирізьбила на ньому свої знаки. Я стежила, як вони з'являлись і виразнішали. І все це зробили ваші гроші й те життя, що до нього вони вас змушують. Ви нелюднієте, скочуєтеся чимраз нижче. І так триватиме далі й далі, поки ви зовсім занепадете.

Він хотів укинути якесь слово, але вона спинила його і, задихаючись, тремтячим голосом повела далі:

— Ні, ні, дайте мені докінчити. Я нічого не робила, тільки думала, думала й думала всі ці місяці, відтоді як ми почали з вами їздити в гори. І тепер, раз заговоривши, я хочу вилити все, що в мене на серці. Я вас люблю, але не можу вийти за вас заміж і вбити цю любов. Ви йдете до того, що я муситиму зневажати вас. І нічим ви тут не зарадите. Ви ніколи не зможете любити мене так, як любите свою ділову гру. А вона не дає вам ніякої користі й тільки забирає вас усього. Я часом думала, що мені легше було б поділити вас по-доброму з іншою жінкою, аніж із вашими справами. У мене тоді була б хоч половина вас. А ваші справи забиратимуть вас не половину, а дев'ять десятих або навіть дев'яносто дев'ять сотих.

Зрозумійте, для мене одружитися — це не тільки витратити чоловікові гроші. Мені потрібна сама людина. Ви мені повсякчас кажете, що і я вам потрібна. Уявіть, що я згодилась, але віддаю вам одну тільки соту частку себе. Уявіть, що є щось у моєму житті, що забирає решту дев'яносто дев'ять сотих, що псує мою постать, залишає капшуки під очима і зморщечки на скронях, що робить мене негарною і фізично, й морально. Скажіть, ви задовольнилися б одною сотою часткою мене? А ви ж мені пропонуєте не більше. Що ж дивного, коли я не хочу й не можу вийти за вас?

Буйний День мовчав, не знаючи, чи доказала вона все, і вона заговорила знову:

— Це не від того, що я егоїстка. Кінець кінцем, любов дає, а не вимагає. Але я добре бачу: хоч би скільки я давала, із цього ніякого добра вам не буде. Це у вас неначе хвороба. Ви провадите справи не так, як люди. Ви поринаєте в них геть увесь, і серцем, і душею. Хоч що ви кажете, хоч як ви думаєте, — ваша дружина буде для вас тільки розвагою на короткий час, так само, як Боб, що казиться, застоявшись у стайні. Я знаю, ви купили б мені чудовий палац і залишили б мене там, щоб я позіхала, доки рот би мені роздерся, або щоб виплакала очі від безсилля, не маючи засобу врятувати вас. Ця ділова недуга точитиме вас, мов іржа, поки вашого віку. Ви граєте в справи так само захоплено, як і в усе, як грали колись на Алясці в трудне життя золотошукача. Ніхто не смів їхати швидше за вас, працювати більше за

вас, витерплювати більше за вас. Ви нічого не залишаєте на інше, ви кладете цілого себе в те, що робите.

— Граю без обмеження! — буркнув він, погоджуючись.

— Якби ж то ви могли так само грати в кохання і в подружжя...

Її голос затремтів і ввірвався, мокрі від сліз щоки зашарілись, і вона спустила очі під його поглядом.

— Більше я не маю чого додати, — сказала вона, — я й то виголосила цілу проповідь.

Вона тепер відверто горнула до нього, і обоє забули про рвучкий вітер, що налітав чимраз частіше й шаленіше. Дощ не линув ще посправжньому, але їх раз у раз обсіпало дрібною мрякою. Буйний День спантеличено мовчав. Урешті він заговорив збентежено:

— Ну, загнали ви мене на слизьке! Просто в голові мішається, далебі, не знаю, що й сказати, міс Мейсон — чи то Діді, я дуже люблю вас так називати. Мушу погодитися, що ви багато слушного сказали. Як я зрозумів, ви вийшли б за мене заміж, якби я не мав ані цента і якби я не грубшав. Ні, ні, я не жартую. Я беру саму суть. Я так звик: розлуцтити й вийняти саме зерня. Коли б я не мав ані цента, коли б я жив здоровим життям і міг увесь час любити-кохати вас, бути вашим чоловіком, замість по шию грузнути в справах, — тоді б ви пішли за мене.

Усе це ясно, як білий день, і ви більше маєте рації, ніж я досі гадав. Ви трохи відкрили мені очі. Але далі я гублюся. Що ж можна вдіяти? Звісно, мої справи залигали, повалили й затаврували мене, як ту худобину. Мені зв'язано руки й ноги і я вже не можу встати та скубти зелену травицю. Я наче той чоловік, що впіймав ведмедя за хвіст. Я не можу його випустити. А тим часом мені треба вас, і я повинен його випустити, щоб вас здобути.

Я не знаю, що діяти, але щось мусить статися. Вас я не можу зректись, ніяк не можу та й не хочу. Ви вже наздоганяєте мої справи, ось-ось будете в мене поперед них. Мені ще такого не бувало, щоб я через справи ночами не спав.

І заперечити вам я не маю чого. Я сам знаю, що я вже не такий, яким з Аляски приїхав. Тепер уже я не пройду стільки з собаками, як за тих часів. Мої м'язи розм'якли, а душа затвердла. Перше я поважав людей, тепер я їх зневажаю. Знаєте, я звик жити на волі, серед природи, та гадаю, що й уродився для такого життя. Отож я купив

ферму в Глен-Елені, невелику, але прегарну. Це там, де я вклепався на цегельні. Ви ж, мабуть, пам'ятаєте мою цегельню з листування? Я тільки-но вперше побачив ту ферму, як закохався в неї й зараз купив її. Я саме тоді їздив по горах і був щасливий, як той хлопчак, що втік з уроків. Сільське життя зробило б мене, звісно, ліпшою людиною. Місто псує мене. Тут ви знов же маєте рацію. Я це сам знаю. Але даймо, що ваші молитви почуто, я збанкрутую і муситиму заробляти собі на шматок хліба?

Вона змовчала, але всією істотою своєю неначе давала згоду.

— Даймо, що в мене нічого нема, крім тієї маленької ферми, що я мушу розводити кури й перебиватися з хліба на воду, — пішли б ви тоді за мене, Діді?

— Ну, що ж... Зате ми були б увесь час укупі, — вихопилось у неї.

— Ні, — перестеріг він її, — мені доводилося б орати, а коли й їздити до міста купувати що треба.

— Але не було б контори, ви б не мусили ні з ким бачитись, не приходили б без кіпця-краю всякі люди. Та це все пусті балачки, бо цього не може бути. Треба вже йти додому, бо зараз дощ лине.

Була одна така мить, як вони проходили під деревами ще на горі, коли Буйний День міг її пригорнути до себе й поцілувати, але він цілком поринув у думки, що вона розбуркала в ньому, й не скористався з тієї нагоди. Він тільки взяв її руку й допоміг спуститись крутою стежкою.

— Напрочуд там гарні місця, у тому Глен-Елені, — сказав він задумливо. — Мені хотілося б, щоб ви подивились!

На узліссі він зауважив, що, мабуть, краще їм попрощатись тут.

— А то, чого доброго, ваші сусіди почнуть плескати язиками.

Та вона наполягла, щоб він провів її аж додому.

— Я не можу запросити вас до себе, — сказала вона, простягаючи йому руку біля ганку.

Вітер усе завивав, то наростаючи, то спадаючи, але дощу ще не було.

— Знаєте що? — мовив Буйний День. — Загалом, як я подумаю, це найщасливіший день у моєму житті. — Він скинув капелюха, і вітер розкошлав йому чорного чуба. — Я дякую богові, чи там кому або чому слід за це дякувати, що ви живете на світі. Бо ви мене любите, ще й дуже. І я щасливий, що почув це від вас сьогодні. Це... — він не

докінчив свої думки, і в нього на обличчі з'явився знайомий кумедно-жалісний вираз. — Діді! Нам конче треба побратись. Іншої ради нема. Звіртесь на долю — і все буде гаразд.

Відчуваючи, що сльози підступають їй до очей, вона похитала головою, мовчки повернулась і рушила східцями до дверей.

Розділ XX

Коли між Сан-Франциско та Оклендом відкрилась нова переправа і час переїзду справді скоротився наполовину, величезний відплив Гарнішевих капіталів скоротився, а проте справжнього припливу ще не було, бо гроші він зразу вкладав у якісь інші підприємства. Тисячі ділянок під будинки було продано, і тисячі будинків будувалося. Місця під фабрики на околицях і під торговельні підприємства в центрі Окленда теж продавалися добре. Усе це призводило до того, що великі Гарнішеві володіння набували щораз більшої ціни. Та, як і колись на Юконі, він серцем чув, що йде добра карта, і все набавляв ставку. Йому ще й раніше доводилося брати позики в банках. Тепер, маючи неабиякий зиск із продажу землі, він обертав його на нові ділянки, на нове будівництво і, замість сплачувати старі позики, набирався нових. Як колись у Доусоні, він і в Окленді грав відчайдушно, але тепер знав, що справа стоїть певніше, ніж ризиковані спекуляції на золотих родовищах.

У нього були наслідувачі — певна річ, у дрібному масштабі — що спекулювали ґрунтами і мали зиск завдяки тим поліпшенням, що він зробив у місті. Це була не дивина, і йому було байдуже, коли хто уривав собі невеликий шматок його коштом. Та бували й винятки. Такий собі Саймон Долівер, хитрий і сміливий чоловік, маючи доволі грошей на почин, либонь, задумав нагарбати кілька мільйонів коштом Гарніша. Він теж провадив гру ризиковано, але швидко й спритно, тримаючи гроші весь час в обігу, і не раз ставав Буйному Дневі поперек дороги, як він сам колись Гугенгамерам в офірській справі.

Будування гавані посувалось також досить швидко, однак воно було з тих підприємств, що забирають силу грошей, а прибутки дають не так швидко, як, скажімо, переправа. Трапились великі технічні труднощі, поглиблення дна та насипання виявилось насправду циклопічною роботою. Самі палі позабивати стало в великі гроші. Кожна забита паля коштувала пересічно двадцять доларів, а тих паль було тисячі й тисячі. Усі евкаліптові гаї, які тільки були, позрубано, і величезні плоти соснових паль буксири тягли попід берегом аж від П'юджет-Саунду.

Спершу Буйний День брав енергію для своїх трамваїв із міських електростанцій, але це його не задовольняло, і він заснував електрокомпанію «Сієрра й Сальвадор». Діло зразу розгорнулося широко. По долині Сан-Хоакін та Контра-Костських пагорбах, понад шляхом до Сьєррських гір, є багато містечок і навіть одне справжнє місто. Їм усім бракувало електрики. Отож компанія й мала на меті дати їм енергію й світло. Щойно в Сьєррі закупили ділянки землі під майбутні електростанції, зараз туди послано будівників.

І так було скрізь. Повсюди роззявлялись пащеки, куди доводилося лити безперервний потік грошей. Та все це було певне, і Буйний День, грач натурою, але грач тверезий і передбачливий, не міг грати обережно, помаленьку. Йому видимо йшла карта, і він міг провадити гру одним тільки способом: набавляти й набавляти ставку. Ларрі Гіган, єдиний порадник, на якого він звірявся, теж був не в тих, що закликають до обережності. Навпаки, Буйному Дневі самому доводилося часом стримувати непогамовну фантазію цього талановитого мрійника, споживача гашишу.

Гарніш не тільки набрався великих позик у банках і кредитових товариствах, він навіть мусив на деякі зі своїх підприємств випустити акції. Він зробив те вельми неохоче і більшість великих підприємств залишив за собою цілком. Серед компаній, до яких він допустив чужі капітали, були: «Золота Брама», Парки відпочинку, Міський водогін, Суднобудівна компанія Енсіналя та «Сьєрра й Сальвадор». Проте в усіх цих підприємствах контрольний пакет акцій залишався в руках Гарніша та Гігана.

Про Діді Мейсон він нібито й забув, але то лише здавалося так. Хоч він поки що не брався за це найтяжче діло по-справжньому, однак його тягло до дівчини чимдалі дужче. За його висловом, Талан здав йому найкращу карту з колоди, а він не помічав її цілі роки. Ця карта — любов, і вона б'є всі інші карти. Любов — це найбільший козир, п'ятий туз, джокер у покері для новачків. Над цю карту нема сильнішої, і він заграє нею наприкінці, поставить на неї все до цента. Але цього ще не передбачалось. Спочатку треба було довести до кінця нинішню партію.

Проте він не міг забути тієї Діді, яку бачив у затишній кімнаті у Берклі, її бронзових пантофельок, її легкої хатньої сукні, її жіночої лагідності й гнучкості. Ще одної неділі, знов нагодою в дощ, він

зателефонував і сказав, що їде до неї. І як споконвіку, від того дня, коли перший чоловік глянув на першу жінку й побачив, що вона гарна, сліпа сила чоловічої наполегливості зіткнулась із потаємним жіночим бажанням піддатися. Буйний День не принижувався, не просив, не благав. Навпаки, він був владний, як завжди й у всьому, але навмисній кумедно-жалісній його настирливості важче було опиратись, аніж ревним благанням якого-небудь покірливого закоханця. Скінчилося все не дуже приємно: Діді, що сама знемагала від жадання й ладна вже була піддатись, хоч розумом і ненавиділа себе за те, у запалі вигукнула:

— Ви все кажете, щоб я зважилась на ризик — вийшла за вас і поклатась на щастя. Мовляв, усе буде гаразд. Кажете, усе життя — це гра. Нехай так. Заграймо й ми. Візьміть монету й підкиньте. Упаде орел — іду за вас заміж, не впаде — ви назавжди мусите дати мені спокій і ніколи не згадувати про одруження.

Очі Буйному Дневі враз спалахнули любов'ю й азартом. Рука мимоволі потяглась до кишені по монету, але на пів дорозі спинилася, і вогонь у очах погас.

— Ну, чого ж ви? — гостро спитала вона. — Не гайтеся, бо я можу передумати, і нагода пропаде.

— Дівчинко моя! — заговорив він поважно й урочисто, і хоч слова його були наче жартівливі, та думка в них крилась так само поважна, як і їх тон. — Дівчинко моя! Я ладен грати весь час від створіння світу аж до страшного суду. Я поставлю на карту золоту арфу проти янгольського німба, гратиму в орлянку на сходах Нового Єрусалима або в фараон перед діамантовою брамою раю... Але хай я довіку буду проклятий, коли поставлю на карту вашу любов! Для мене вона занадто дорога, щоб нею важити. Любов мусить бути річ певнісінька, така вона в нас і є. Коли б я знав, що зі ста шансів тільки один проти мене, то й тоді навіть не ризикнув би.

Навесні почалася велика криза. Перша привістка була, коли банки зажадали повернення незабезпечених позик. Буйний День відразу оплатив перші подані йому векселі, а потім здогадався, звідки повіяв вітер, і зрозумів, що це має знятись над Сполученими Штатами одна з тих страшених фінансових бур, про які він чув. Чи дуже вона буде сильна, він передбачити не міг, але вжив усіх запобіжних заходів, які були в його спроможності. Він не мав сумніву, що витримає її.

З грішми стало скрутно. Почалося з того, що збанкрутувало кілька найбільших банків Сходу. Далі криза загострювалась, поки всі банки країни заходилися стягувати позичені гроші. Буйний День опинився на мілкому. Він поплатився за те, що вперше в житті провадив справжню законну гру. Колись раніше така паніка, що супроводилась страшним падінням біржових курсів, була б для нього порою золотих жнив. А тепер він мусив тільки дивитись, як біржовики, що нагарбали досить за добрих часів і підготувались до кризи, спокійно попричаювались або й далі збирали подвійний урожай. Бо йому самому залишалось тільки стояти й триматися.

Він добре бачив, що й до чого. Коли банки жадали, щоб він повернув позику, то він розумів, що їм прикро треба грошей; але йому треба було їх ще прикріше. І знав, що ті папери, які він дав у заставу, тепер банкам ні до чого. Коли всі курси падають, продавати папери нема рації. Та застава, загалом цілком надійна, нічого не варта була тепер, коли з усіх боків лунав один крик: грошей, грошей, грошей! Буйний День зятято опирався; тоді банки стали вимагати від нього нових забезпечень і часом удвічі, утричі більших проти початкових, бо скрута на гроші чимраз тяжчала. Буйний День іноді задовольняв ці вимоги, але тільки зрідка, та й то відбиваючись до останку.

Він ніби намагався втримати мур, що почав валитись. Розколини були повсюди, і він тільки ходив понад муром та заліплював глиною найнебезпечніші місця. За глину йому правили гроші. Він тицяв їх то туди, то сюди, у міру потреби, однак лише там, де потреба справді була прикра. Твердий ґрунт під ногами давали йому Переправа «Єрба-Буена», Об'єднаний трамвайний трест і Міський водогін. Люди перестали купувати землю під будинки, фабрики й крамниці, але вони, як і перше, мусили їздити його трамваєм, користатися з його переправи, уживати його воду. Коли весь фінансовий світ задихався без грошей, першого числа кожного місяця багато тисяч доларів припливало йому до каси за воду, і щодня по десять тисяч дрібною монетою давали йому трамваї та катери.

Скрізь треба було готівки, і якби він міг уживати цілий той приплив грошей на свої потреби, усе було б гаразд. Але Гарнішеві доводилось безперестану битися бодай за частину його. Усі будівельні роботи було припинено, робилося тільки найпотрібніший ремонт. Найзапекліше мусив він боротися з поточними витратами, і та боротьба не мала

кінця-краю. Він невтомно підкручував усі гайки кредиту й ощадності. Від великих рахунків за матеріали й до платні службовцям та витрат на канцелярське приладдя й поштові марки — усе нещадно втиналося. Коли директори підприємств і начальники відділів творили дива ощадності, він плескав їх по плечах і вимагав ще більших див. Коли в них із відчаю вже падали руки, він пояснював їм, як і де можна що зробити.

— Ви отримуєте вісім тисяч доларів на рік, — казав він Метюсонові. — Вам ще ніде й ніколи не платили стільки. Ваш добробут висить на тій самій ниточці, що й мій. Отож і ви мусите взяти на себе якусь частину напруження й ризику. Ви в місті маєте кредит — користайтеся з нього. Відбивайтеся від усіх тих різників, пекарів тощо. Утямили? Ви забираєте в мене на місяць близько шестисот шістдесяти доларів. Мені ці гроші потрібні. Від сьогодні женіть усіх своїх кредиторів утришия й беріть сто. Коли буря вщухне — я заплачу вам усе з відсотками.

За два тижні він переглядав відомості на платню службовцям.

— Метюсоне, хто цей бухгалтер, Роджерс? Ваш небіж? Я так і знав. Він одержує вісімдесят п'ять на місяць. Від сьогодні платіть йому тридцять п'ять, а п'ятдесят залишиться мені. Потім я віддам йому з відсотками.

— Побійтеся бога! — скрикнув Метюсон. — Він не може звести кінці з кінцями й на цю платню. У нього жінка й двоє дітей.

Буйний День люто вилаявся.

— Не може? Побійтеся бога? Та що ви, у чорта, гадаєте, — у мене тут шпиталь для недоумків? Що я, повинен годувати, одягати, ще й носи втирати купі ідіотів, що не потраплять самі дати собі раду? Ні, не діждете! Я ж кручуся, і тепер кожен, хто в мене працює, повинен також трохи попокрутитися. Мені не треба в моїй конторі таких пташок, що щебечуть тільки доброї години. Тепер негода, люта негода! Нехай терплять її так само, як і я! Сьогодні у нас в Окленді десять тисяч безробітних і шістдесят тисяч у Сан-Франциско. І небіж ваш, і всі, хто тут у відомості, або одержить те, що я кажу, або нехай іде під три чорти! Утямили? Якщо котромусь справді скрутно — підіть самі й поручіться за нього в різників та крамарів. А тепер ідіть уріжете відомість, як я вам сказав. Я тяг на собі не одну тисячу людей, а тепер нехай трохи самі потягнуться, і квит.

— Ви кажете, що цей фільтр час замінити? — казав він керівникові водогону. — Постоїть ще, нехай оклендці для переміни поп'ють трохи й каламутної води. Це їх тільки навчить цінувати потім чисту. Спиніть зразу всі роботи, позвільняйте людей і скасуйте всі замовлення на матеріали. Що? Постачальники будуть позиватись? Нехай, кат їх бери. Поки суд винесе вирок, ми або за вітром полетимо, аж засвистить, або засиплемося грішми.

А Вілкінсонові:

— Скасуйте останній вечірній рейс на переправі, люди трохи погаласують, а тоді почнуть раніше вертатись до своїх жінок. І останній трамвай із Двадцять другої лінії й Гастінгса, що до катера о дванадцятій сорок п'ять, теж скасуйте. Що я, маю ганяти вагона задля двох – трьох пасажирів? Нехай поспівають на катер раніше або йдуть пішки. Тепер не час для добродійності. Можна скасувати ще кілька трамвайних рейсів і вдень. Нехай платять і ті, хто на приступках висітиме. Може, якраз вони й вирятують нас.

Ще одному керівникові, що пускався духу від безнастанних урізань, він сказав:

— Ви кажете: і цього не можна, й того не можна. А ось я вам зараз покажу на пальцях, що можна й чого ні. Ви змушені будете залишити посаду? Будь ласка! Ще той не вродився, щоб я без нього не міг обійтись. І коли хто думає, що я без нього не проживу, я зразу можу йому показати, як у мене ведеться, і відпустити його під чотири вітри!

І так він змагався, підганяв, залякував, навіть брався на лестоці, коли потреба. То була боротьба без кінця-краю, від раннього ранку до пізньої ночі. У його кабінеті цілий день товклися люди. Хто приходив сам, хто на виклик. Перед одним він удавав, що все гаразд, що криза йому не загрожує, іншому оповідав смішного анекдота, із тим розмовляв по-діловому поважно, перед тим ставив справу руба. І нікому було заступити його хоч на час. Треба було тягти, тягти й тягти, і він тяг сам. Так ішло день у день, а навколо хитався весь діловий світ і фірма по фірмі розвалювалась.

— Усе гаразд, старий! — казав він Гіганові щоранку і цими словами підбадьорював усіх цілий день, крім хіба тих хвилин, коли боровся запекло з людьми й подіями, підкоряючи їх собі.

Щоранку о восьмій годині він був уже в конторі за своїм столом. О десятій він об'їздив автомобілем банки. Звичайно при ньому було

десять тисяч або й більше доларів, одержаних напередодні з переправи та трамваїв. Ними він мусив загачувати найслабкіші місця у своїй фінансовій греблі. І в кожному банку між Гарнішем і директором відбувалась така сама сцена. Усі вони були паралізовані страхом, і найперше він мусив удавати перед кожним непохитну життєрадісність. Далєбі, уже скрута пересідається, казав він. Аякже, аякже, хіба не видно? Треба тільки впертись добре та потриматися ще трохи. І більш нічого. Он на Сході вже ділове життя пожвавішало. Погляньте лишень на біржові бюлетені Уолл-стріту за останню добу. Це ж вам найліпший флюгер, і він показує, що вітер завертається. Хіба Раян не сказав так і так? А хіба не кажуть, що Морган наміряється зробити те й те?

Ну, а в нього самого хіба прибутки від трамвая не ростуть день у день? Незважаючи на кризу, люди все сунуть і сунуть в Окленд. І на землю вже попит з'являється. У нього якраз купують понад тисячу акрів на околиці. Це, звісно, збитковий продаж, але полегшить трохи скруту і підбадьорить страхополохів. Горе з ними, із цими страхополохами! Якби не вони, і паніки ніякої не було б! А потім ще один східний синдикат закидає, чи не продав би він контрольного пакета акцій «Сьєрри й Сальвадору». Це також показує, що вже повертає на краще.

Коли не щастило відбутись бадьорим тоном, коли прохання й благання сходило на вимоги та погрози, Буйний День мусив відповідати тим самим. Лякати він умів не згірше за них. Як не помагала просьба — починав вимагати. А коли доходило до відвертого запеклого бою, коли відкидалось усяку чемність, усякі умовності — тоді він хапав просто за горлянку.

Але він так само добре знав, де й коли поступитись. Коли він бачив, що в якомусь місці стіна небезпечно хитається й осипається, він підмазував її там готівкою від своїх трьох компаній, що давали йому гроші. Доки стоять банки — стоїть і він. Уся справа в тому, щоб не дати їм упасти. Бо тоді всі його папери, що лежали в заставі по банках, викинули б на охоплений кризою ринок, і йому настав би край. Отож чимдалі частіш траплялося так, що він у червоному автомобілі, разом із щоденною сумою готівки, відвозив і свої найпевніші папери — акції Переправи «Єрба-Буена», Міського водогону та Трамвайного тресту. Але робив те вкрай неохоче, опинаючись якомога.

Ось як він сказав директорові Комерційного банку Сан-Антоніо, коли той почав нарікати, що містер Гарніш, мовляв, не один такий боржник у нього.

— То все дрібнота, нехай гинуть! Головна підпора у вас — я! Від мене ви матимете більше зиску, ніж від них усіх. Звісно, боржників у вас забагато, усім давати вільготу ви не можете, отож треба вибирати, кому дати, кому ні, от і все. Тут або вам, або їм капець. Я занадто твердо стою, щоб повалитися. Мені ви можете тільки наробити зайвої мороки, а собі наробите ще більшої. У вас одна рада: пустити дрібноту за вітром, і я вам допоможу це зробити.

При нагоді, скориставшись із тієї фінансової анархії, Буйний День поміг зійти нанівець і своєму суперникові Саймонові Доліверу. Розвідавши, як стоять його справи, й дізнавшись, що підвалина Доліверової сили — Національний банк Золотої Брами, Буйний День сказав директорові цього банку:

— Я вам увесь час допомагав. Тепер ви валитесь у прірву. А Долівер увесь час їде верхи й на вас, і на мені. Годі вже цього. Чуєте? Я кажу — годі. Долівер не нашкребе й десятьох доларів, щоб порятувати вас. Пошліть його під три чорти, і тоді слухайте, що я зроблю. Я вам віддам виторг із трамваїв за чотири дні, це буде сорок тисяч, а шостого числа цього місяця ви ще отримаєте двадцять тисяч від Міського водогону. — Він знизав плечима. — Оце мої умови, а ви як хочете.

— Це, як то кажуть, хто кого з'їсть. А я вже свого не вгавлю, — пояснив Буйний День Гіганові того самого дня пополудні. Саймон Долівер пішов на дно, шляхом усіх тих нещасливців, кого криза застала з купою паперів на руках і без грошей.

Гарнішева винахідливість і спритність були просто разючі. Від гострого його ока не могло сховатись ніщо, ні велике, ні мале. Та в напрузі він жив нелюдській. Він не мав коли навіть підобідати. Дня було замало, і в обідню перерву в кабінеті його так само кипіла робота, як і весь час. Під кінець дня він зовсім знесилювався й ще дужче, ніж коли, жадав спочинку й забуття за муром з алкоголю. З контори він їхав просто до готелю і йшов у свої кімнати, куди йому враз подавали першу з цілої низки подвійних порцій мартіні. До обіду в голові йому вже стояв туман, і паніка забувалась. До вечора він набирався шотландського віскі зовсім доп'яна. Він не робився буйний, чи

галасливий, а чи просто ступілий, йому було тільки гарно, приємно, мов під якимсь легким наркозом.

Уранці він прокидався з посмаглими губами, із пересохлим ротом і важкою головою. Та все те швидко минало, і о восьмій годині він сидів уже в конторі за столом, готовий знов до боротьби. О десятій — їхав по банках, а потім, уже аж до самого вечора, не маючи хвилини спочинку, шпортався в заплутаному клубкові грошових, промислових і просто людських справ. Надвечір повертався до готелю, де чекали подвійні мартіні й шотландське віскі. І так минав день по дневі, і дні переходили в тижні.

Розділ XXI

Хоч на людях Буйний День був завжди бадьорий, аж пашів невичерпною життєвою снагою — глибоко всередині він почував тяжку втому. Вечорами, під чаркою, у нього бували хвилини, коли він бачив своє життя ясніше, ніж удень, на тверезу голову. Так одного вечора, уже збираючись лягати й сидячи на постелі з черевиком у руках, він задумався над словами Діді, що водночас можна спати на одному тільки ліжку. Не випускаючи з руки черевика, він подивився на розвішані по стінах гнuzдечки з волосіні, устав, поволі перелічив їх, обійшов дві суміжні кімнати, полічив і там. Потім, вернувшись на ліжку, поважно промовив до черевика, що й досі був у нього в руці:

— Так, дівчина правду сказала. Відразу на двоє ліжок не ляжеш. Сто сорок гнuzдечок! І без ніякої користі! Мені їх ані одної не треба. Ані одної. Бо я тепер і на одній коняці не можу їздити. Бідний Боб! Краще б його відіслати десь на пасовище. Тридцять мільйонів доларів! А попереду — або сто, або нічого. А що я за них маю? Є сила речей, що їх не купиш за гроші. Любої моєї дівчинки не купиш! І спромоги більше з'їсти чи випити не купиш. Що мені з тих мільйонів, коли більш, як квартиру коктейлю на день, я не подужаю? От коли б міг випити сотню — то інша річ. А то одна нещасна кварта! Я, тридцять разів мільйонер, працюю як воляка зрання до вечора, роблю вдесятеро більше за кожного з тих, хто в мене служить, і що ж я з того маю? Їм тільки двічі на день, і то не в смак; сплю на одному ліжку, випиваю одну квартиру мартіні, та ще можу милуватись на сто сорок розвішаних

по хаті гнuzдечок. — Він сумно роззирнувся по стінах. — Містере черевіку, я п'яний. На добраніч!

Ще страшніші за п'яницю, що п'ють постійно й розмірковано, ті, хто напивається на самоті; а саме такий п'яниця помалу робився з Буйного Дня. Він рідко коли пив тепер у компанії. Повернувшись додому, утомлений після цілоденної напруженості, він наливав себе дурманом, аж доки валився сонний, знаючи, що вранці прокинеться з пересохлим ротом і почне знову те саме.

А тим часом країна цього разу не могла так швидко, як давніше, видихати кризу. Скрута на гроші тривала, хоч Гарнішеві газети, як і всі інші куплені чи субсидовані фінансистами, на всякі лади переконували читачів, що з грішми все гаразд і паніка вже відійшла в минуле. Усі публічні заяви фінансистів аж яскрили бадьорістю й оптимізмом, дарма що багато хто з них ще був у сутузі. Сцени, які часом відбувалися за зачиненими дверима в Гарнішевій конторі або на засіданнях правлінь його компаній, могли б зразу викрити брехню в передових статтях його газет. Ось, приміром, на зборах більших акціонерів «Сьєрри й Сальвадору», Міського водогону та ще деяких акційних товариств він оголосив:

— Доведеться вам ще труснути капшуками. Діло наше певне, але щоб вистояти, треба ще дечим поступитись. Розводитися про тяжкі часи нема рації. Чи я сам не знаю, які вони тяжкі? І хіба не через це ми тут зібралися? Кажу вам ще раз: треба труснути капшуками. Контрольні пакети у мене, і я вам заявляю: потрібні додаткові внески. Або це — або банкрутство! А вже як я впаду, то так гепнуся, що подавлю й вас усіх. Дрібноті ще можна розбігтись, але вам, більшим, не можна. Наш корабель не потоне, доки ви на ньому, але як ви покинете його, то до берега самі не допливете, потопитесь усі до одного. Отож додаткові внески неминучі, й квит.

Великим гуртовим фірмам, постачальникам харчів до його готелів та всій зграї кредиторів, що його обсідала, Буйний День також давав гарту. Він викликав їх до себе в контору і «на пальцях» показував їм, що можна й чого не можна.

— Доведеться вам підтримати мене! — казав він їм. — Коли ви думаєте, що сіли грати для забавки у віста на дрібні й можете встати з-за столу та піти додому, щойно заманеться, то ви, далєбі, дуже помиляєтесь. Ви, Воткінсе, допіру сказали, що довше не можете

витримати. А я вам ось що скажу: ви можете витримати й витримуватимете. Ви мені постачатимете все, що треба, й братимете від мене розписки, аж доки мине скрута. Як ви це зробите — то ваш клопіт, мене те не обходить. Пам'ятаєте, що я зробив із Клінкнером і Альтамонтським трестом? Адже ж я знаю всі ваші справи наскрізь, краще ніж ви самі, і якщо ви спробуєте мене зрадити, я вас зітру на порошок. Уже як я сам падатиму, то якимось потраплю звалитися на вас і втопити всіх разом із собою. Ми або всі впливемо, або всі потонемо, і я гадаю, вам же ліпше підтримати мене і не дати мені впасти.

Може, найзапекліший бій йому довелося витримати з акціонерами Міського водогону, бо від них він зажадав усього прибутку, щоб підперти свій широкий бойовий фронт. Однак він ніколи не заходив далі, ніж слід, у своєму диктаторстві. Вимагаючи жертв від тих людей, чий інтерес нерозривно зв'язався з його власними, він відразу ставав до помочі кожному, хто опинявся в справжній безвиході, і давав йому змогу вернутися до лав. Тільки людина виняткової сили могла вийти переможцем із такого складного становища, у такі скрутні часи, і тією людиною був Буйний День. Він крутився, як муха в окропі, увесь час щось змірковував, щось вигадував, підганяв кволик, підбадьорював полохливих і нещадно карав дезертирів.

Нарешті на початку літа все почало направлятися. Настав день, коли Гарніш зробив нечувану доти річ: на цілу годину раніше вийшов із контори, бо не було ніяких нагальних справ — уперше, відколи вибухнула криза. Він заїхав побалакати до Гігана в його контору і, прощаючись із ним, сказав:

— Знаменито, Гігане! Уже ми викараскуємось із цього клятого ломбарду! Скоро жодної невикупленої застави не залишимо. Найгірше вже минулося, видно кінець. Ще зо два – три тижні треба добре тримати віжки, ще, може, трохи прикрутить або звідкись налетить вихор, а тоді вже можна й зовсім попустити та взятись до справжнього діла.

Того дня він змінив свою щоденну програму. Замість вернутися зразу до себе в готель, шатнувся по всіх барах та кав'ярнях, випиваючи скрізь по коктейлеві, а де здибував знайомих, то по два й по три. Попотинявшись так із годину, він зазирнув до бару при готелі «Парфенон», щоб випити там останнього коктейлю перед обідом. Він уже відчував у всьому тілі приємну теплоту від випитого і був

у якнайкращому гуморі. Біля ріжка буфетного прилавка декілька молодиків бавилися в давню гру: зіпершись ліктями на стільницю, силкувалися пригнути один одному руку. Один широкоплечий молодий велетень ні разу не зсунув свого ліктя і пригинав руку кожному, хто ставав проти нього. Буйний День зацікавився й спитав буфетника, що це за хлопець.

— Це Слосон, — пояснив йому той. — Спортсмен, з університету. Він молота кидає. Цього року всі рекорди побив, навіть світовий. Здоровецький хлопцюга!

Буйний День кивнув головою і, підійшовши до юнака, поставив на стільницю свого ліктя.

— Ану, спробуймо-но ми, синку! — сказав він.

Юнак усміхнувся, і вони зчепились руками. На превелике диво Буйному Дневі, його власна рука пригнулась до стільниці.

— Стривайте-но, — сказав він, — ану ще раз. Я, мабуть, не встиг як слід узятись.

Руки знов зчепились. Усе відбулося дуже швидко. Рвучкий натиск Гарнішевих м'язів умить зійшов на оборону, та марно опирався Буйний День — його знов подужано. Він зовсім отетерів. Слосон переміг його не якимсь хитрим вивертом. Уміння в них було однакове, коли навіть не більше в Гарніша. Зробила те сила, сама тільки сила. Він загадав, щоб подали всім випити, і ще в подиві, у задумі підняв руку перед очі й утупився в неї, наче в якусь ніколи не бачену річ. Він не знав цієї руки! Звісно, це не та, що до неї він звик і що була в нього ціле життя. Де ж його давня рука? Вона не подалася б, заіграшки зігнула б руку цього молодого силача. А оця... Він у такому щирому здудуванні дивився й дивився на неї, що юнаки довкола нього врешті зареготали.

Той регіт ніби збудив його. Він спершу зареготав і сам, але відразу знову споважнів.

— Синку, — сказав він, нахилившись до юнака, — дозвольте мені щось вам шепнути на вухо. Ідіть звідси й покиньте пити, поки не втяглися.

Юнак спалахнув з образи, та Буйний День правив своєї.

— Я вам по-батьківському кажу, синку, тож послухайте мене. Я сам ще молодий, а от молодості в мені й нема. Дозвольте вам сказати, що

недавно ще, якихось кілька років тому, мені пригнути вашу руку було б однаково, що звоювати який-небудь дитячий садок.

Слосон глянув на нього неймовірно, а решта, що тіснились круг нього, усміхались, ніби під'юджуючи Буйного Дня.

— Синку, я не охочий казань казати, а оце сам уперше в каяття вдарився, і то через вас. Бо ви мені втерли носа. Я дечого зазнав на своєму віку, і не такий-то я забагливий. Але в мене чортзна-скільки мільйонів, і далєбі, хоч вірте, хоч ні, я б їх усі зараз, ось тут віддав, аби пригнути вашу руку. Цебто я послав би все на світі під три чорти, аби тільки зробитися знов таким, як я був, коли спав під голим небом, не гніздився ще в цьому курнику, що зветься містом, не почав жлуктати коктейлі та, простягнувши ноги, їздити автомобілем. От що зо мною скоїлось, синку, і от як я на це тепер дивлюся. Не варт, далєбі, не варт і заходу. Пожалійте трохи себе самого та обміркуйте на дозвіллі мою пораду. Бувайте здорові!

Він повернувся й вийшов не зовсім певною ходою, вельми послабивши тим ефект своїх слів, бо ж видно було, що він набалакав того по-п'яному.

Буйний День повернувся в готель, пообідав і намірився вже спати, але поразка ніяк не йшла йому з думки.

— Клятий шмаркач! — мимрив він. — Ось маєш! Пригнув мою руку. Мою руку! Далєбі!

Він підняв перед очі провинницю і витріщився на неї в тупому подиві. Ніколи ніхто досі не міг її перемогти! Від цієї руки корчилились найсильніші моцаки Серкл-Сіті. А тут якийсь студентик заіграшки двічі її пригнув. Діди правду казала. Він уже не той, що був. Отже, справа кепська, гірша, ніж він гадав. Треба буде подумати. Але зараз, звісно, не час. Уранці, проспавшись, на свіжу голову, він усе обміркує як слід.

Розділ XXII

Буйний День, як звичайно, прокинувся з пересохлим горлом і ротом та з посмаглими губами, ковтнув води з глека, що стояв на столику біля ліжка, і знов задумався про все вчорашнє. Він згадав, що фінансова скрута нарешті почала легшати. Усе помалу вирівнювалося. Правда, ще було важкенько, одначе найбільша небезпека минула. Як він і казав Гіганові, треба тільки не попускати віжок та добре уважати. Бурі й шквали ще будуть, та вже не такі страшні, як вони витримали. Його добре пошарпало, але він вискочив із цілими кістками, чого не можуть сказати ні Долівер, ні багато інших. І ніхто з його компаньйонів не збанкрутував. Рятуючи себе, він примусив їх залишатися в лавах — отже, врятувались і вони.

Далі на думку йому спала пригода в «Парфеноні», де молодий спортсмен пригнув його руку. Він уже не дивувався, йому було тільки сумно й гірко, як бува кожній сильній людині, коли вона бачить, що сила її минається. Справа була така проста, що годі навіть дурити себе. Він добре розумів, чому його рука піддалася. Не тому, що він постарівся. Він саме в розквіті віку, і, як на правду, то мусила пригнутись Слосонова рука! Але Буйний День знав, що він занедбав себе із ледаців. Він завжди вважав свою силу за щось довічне — і ось не помітив, як вона рік у рік витікала з нього. За власним його вчорашнім діагнозом, він утік з-під голого неба і сів на сідало в курнику. Він мало не розучився ходити! Тільки катався, простягши ноги, в автомобілях, колясках та трамваях. Забув про рух, про вправи для тіла, kwasив свої м'язи в алкоголі.

А чи варто було? Що, властиво, дали йому гроші? Діді мала рацію. Спати він міг тільки на одному ліжку, більше вони не могли йому дати. А рабом вони його зробили, найжалюгіднішим рабом! Він же ввесь час на припоні!

От хоч би й тепер. Коли б він і захотів, то не міг би пролежати в ліжку цілий цей день! Гроші б його покликали. Конторський свисток незабаром засвистить, і він муситиме йти. А у вікно світить уранішнє сонце. Чудовий буде день! Як-то, мабуть, гарно в горах! От би коли поїздити верхи з Діді. Але всі його мільйони не годні йому купити цього дня. Ще може налетіти якийсь шквал, і він мусить бути на

своєму посту. Тридцять мільйонів! А що, вони переконали Діді їздити на Меб? На тій Меб, що він її перекупив і що тепер застоюється й тільки ситіє? Що йому з тих мільйонів, коли він не може навіть поїздити верхи вдвох із коханою дівчиною? Тридцять мільйонів — вони тільки ганяють його туди й сюди, виснуть на ньому, як важкі жорна, гублять його, поки самі ростуть, усе топчуть і перешкоджають йому здобути дівчину, що працює за дев'яносто доларів на місяць.

«А що ж діяти?» — питав він себе самого. Про це ж якраз і казала Діді. Ось чого вона молилася, щоб він позбувся всього. Він знову підняв провинну руку. А певне, що вона не така, як колись! І хіба ж Діді може любити цю руку й це тіло так, як любила перше, коли вони були дужі, чисті, молоді? Та вони йому самому гидкі. Якийсь шмаркач-студент зробив із ним, що схотів. Так, ця рука, це тіло зрадили його.

Нараз він схопився й сів у ліжку. Ні, бігме, це він їх зрадив! Він зрадив сам себе. Він зрадив Діді. Вона каже правду, тисячу разів правду! У неї стало розуму, щоб збагнути це й відмовитись вийти заміж за раба грошей, просяклого наскрізь алкоголем.

Він устав із ліжка, підійшов до великого дзеркала на дверцятах одержної шафи й подивився на себе. Не дуже гарний... Худорляві, запалі колись щоки тепер налилися, обрешкли й обвисли. Він пошукав у обличчі тих жорстоких рис, що про них казала Діді, і справді їх знайшов. І погляд якийсь колючий. Очі каламутні від незліченних коктейлів, що він вихлебтав і вчора, і за всі ці місяці та роки. А виразні капшуки під очима вжахнули його. Він закасав рукава піжами. Не диво, що цей Слосон пригнув йому руку! Хіба це м'язи? Вони геть проросли салом! Він скинув піжаму й ще дужче жажнувся. Яке ж бо негарне в нього тіло! Замість плескуватого живота — черево, замість опуклих м'язів на грудях, і на плечах, і на животі — якісь пласти сала!

Буйний День сів знову на ліжку. В уяві його зринули один за одним образи незборної молодості: усі ті труднощі, що він їх міг витерпіти більше за будь-кого, ті індіяни й собаки, що він позагонив у шалених своїх подорожах по Алясці, й усі його подвиги, що зробили його королем дебелого племені піонерів.

А тепер? Старість?.. І немов живий постав перед ним той вісімдесятчотирилітній дід, якого він здибав біля Глен-Елена. Облитий вечірньою загравою, підіймався він крутою стежкою, сивоголовий,

сивобородий, із дійницею ще пінявого молока в руці, і лице його лагідно світилося теплом літнього надвечір'я. Ото старість!

«Еге ж, добродію, мені вісімдесят чотири роки, а я ще моторніший буду за багатьох молодих! — лунали йому в вухах слова старого. — Не ледарював зроду. Я прийшов сюди через прерії п'ятдесят першого року. З індіанами бився. У мене був запряг волів та семеро дітлахів...»

Пригадалась йому й стара на горі, що росила вино на своєму клаптику землі, відвойованому в чагарів, і маленький Фергюсон, що вискочив перед ним на дорогу, як той кролик. Колись редактор великої газети, а тепер живе в чагарях і щасливий, що має собі джерельце та може плекати й кохати свій садочок. Так, Фергюсон розв'язав проблему. Хирляк і п'яниця, він утік від лікарів, утік із цього міського курника і тепер, як суха губка, убирає в себе здоров'я. Буйний День подумав: коли хворий, що його вже зреклись лікарі, міг обернутись на здорового хлібороба, то чого не досягне в тих умовах такий, як він сам, не хворий, а тільки розжирілий? Він уявив собі своє тіло, що знову стало міцне, як у юнака; він згадав про Діди й раптом сів на ліжку, уражений величчю несподіваної думки, що сяйнула йому.

Але недовго він просидів. Його розум, блискавичний як сталева пружина, умить оцінив і зважив той задум з усіх боків. Так, це буде велике діло! Більше за все, що він робив досі. Однак він дивився на нього просто, брав обіруч, перекидав і розглядав зусібч. Найдужче його захоплювала простота того задуму. Він аж захихотів, коли остаточно все вирішив і заходився вдягатись. Тоді, ще напіводягнений, заквапився до телефону.

Діди була перша, кому він подзвонив.

— Не приїздіть сьогодні в контору, — сказав він, — за хвилину я буду у вас.

Потім зателефонував ще декуди. Загадав, щоб подали автомобіля. Джонсові докладно розказав, як вирядити Боба й Вовка до Глен-Елена. Гігана він дивом здивував, сказавши йому взяти запродажню на глен-еленську ферму й скласти нову на ім'я Діди Мейсон. «На чие?» — перепитав Гіган. «Діди Мейсон, — спокійно відповів Буйний День. — Телефон несправний, чи що? Ді-ді Мей-сон. Розчули?»

За пів години він уже мчав до Берклі. Уперше його великий червоний автомобіль спинився під самим будинком. Діди запросила

його до вітальні, але він похитав головою й кивнув на двері до її кімнат.

— Тільки там, — сказав він, — більш ніяке місце не пасує.

Коли за ними зачинились двері, він пригорнув дівчину до себе, поклав їй руки на плечі й глибоко зазирнув у вічі.

— Діді, коли я вам скажу щиро й просто, що надумався жити на фермі в Глен-Елені, що не беру з собою ані цента, що зароблятиму на кожний шматок хліба, що навіки відцураюся ділової гри, — підете ви зі мною?

У неї вихопився тихий радісний зойк, і він знову ніжно пригорнув її до себе. Та за хвилику дівчина вивільнилась від нього й ступила назад, на відстань руки.

— Я... я нічого не розумію, — сказала вона, ледве дух зводючи.

— Ви не відповіли мені, хоч, мабуть, я вже вгадав відповідь. Зараз ми звінчаємось і поїдемо. Я вже послав туди Боба й Вовка. Коли ви можете спорядитись?

Діді не могла не всміхнутися.

— Ну що це за людина! Вихор якийсь, та й годі! Просто з ніг валить. Хоч поясніть до ладу, що сталося!

Буйний День і собі всміхнувся.

— Бачте, Діді, це те, що шулери називають «карти на стіл». Годі вже нам із вами дражнитися, тертися та м'ятися. Скажімо одне одному правду, щиро правду до крихітки. Ви мені відповісте на деякі запитання, а тоді я вам відповім. — Він помовчав трохи. — Власне, у мене одне тільки запитання: чи любите ви мене доволі, щоб одружитися зі мною?

— Але ж... — почала була вона.

— Без ніяких «але ж», — гостро урвав він. — Карти на стіл! Коли я сказав «одружитися зі мною», то мав на думці те, що казав зразу, цебто — жити зі мною на фермі. Чи ви мене любите настільки?

Хвилику вона дивилась на нього, тоді спустила вії, неначе всім єством своїм висловлюючи згоду.

— Ну, тоді збираймося. — Він мимоволі рухнувся до дверей, ніби справді хотів повести з собою дівчину. — Автомобіль чекає на вулиці. Надягайте капелюшка, нічого зволікати.

Тоді нахилився до неї:

— Тепер, мабуть, можна? — і поцілував її. Поцілунок був довгий. Вона обізвалася перша:

— Ви ж мені так і не відповіли. Як це можливо? Як же ви покинете ваші справи? Щось трапилось?

— Ні, ще нічого не трапилось, але трапиться незабаром, і то з біса швидко. Мені ваша казань дійшла до душі, і я вдаривсь у каяття. Ви мій Господь Бог, і я хочу вам служити. А решта все — хай пропадає пропадом. Ваша була щира правда. Я був раб своїм грошам, а через те, що двом панам служити не можна, я й зрікся їх. Оце й усе. Я волю мати вас, ніж усі гроші на світі, — він знов міцно пригорнув її до себе. — І я таки маю вас, Діді. Ви вже моя, я знаю.

Ще лишається дещо сказати. Я випив учора востаннє. Ви виходите за квача, наскрізь просяклого віскі, але ваш чоловік такий не буде. Він зробиться іншою людиною так швидко, що ви навіть не зразу його пізнаєте. Не мине й двох місяців там у Глен-Елені, як ви прокинетесь одного чудового ранку і побачите у себе в хаті зовсім незнайомого вам молодика. Вам доведеться з ним знайомитись наново, ви скажете: «Я місіс Гарніш, а ви хто такий?» А він вам: «Я менший брат Елама Гарніша. Я щойно приїхав з Аляски на похорон». — «На чий похорон?» — ви спитаєте, а я скажу: «Та того нікчемного грача й п'яниці, Буйного Дня. Він день і ніч просиджував, граючи в свої справи, та й помер від того, що серце йому салом проросло. Авжеж, добродійко, — скажу я, — цей ледацюга вмер, а я прийшов заступити його місце й, далєбі, зробити вас щасливою. А зараз, добродійко, із вашого дозволу я потюпаю на пастівник і подою корову, поки ви наварите снідати».

Він схопив Діді за руку і вдавав, ніби хоче вести до дверей. А коли вона оперлася, нахилився і кілька разів поцілував її.

— Я так за тобою знудьгувався, дівчинко моя! Через тебе мені вже тридцять мільйонів варті не більше як тридцять центів.

— Сядьте-но ви та отямтеся хоч на хвилину, — наполягала Діді. Щоки їй палали, а очі так виблискували золотом, як він ще не бачив ніколи.

Але Буйного Дня годі було вгамувати, і сісти він погодився, тільки посадивши її поруч себе та обнявши за стан.

— «Еге, добродійко, — скажу я, — Буйний День був, правда, нічого собі чолов'яга, а проте добре, що його вже нема. Він забув спати

на снігу, угорнувшись у кроляче хутро, перейшов жити в курник. Простяг ноги, покинув ходити, працювати й жив самим тільки мартіні та віскі. Йому здавалось, ніби він любить вас, добродійко, і то більше над усе. А насправді він дужче любив і коктейлі, й гроші, й самого себе, любив усе, що завгодно, дужче ніж вас». Потім скажу: «Добродійко, ви хоч одним очком на мене погляньте, й зараз побачите, що я не такий. Мені не кортить до коктейлів, грошей у мене рівно долар і сорок центів, та й за ті я мушу купити нову сокиру, бо стара вже ні на що не здала, і я люблю вас щонайменш в одинадцять разів дужче, ніж ваш перший чоловік. Бачте, добродійко, його сало задавило. А на мені й зайвої унції сала не знайдете». Я засукаю рукава, покажу вам руку й скажу: «Місіс Гарніш, ви спробували, як то бути заміжжю за старим, гладким мішком грошей, і тепер, сподіваюся, не від того, щоб одружитися зі струнким молодим хлопцем, як оце я?» Ви, звісно, трохи заплачете за бідним старим Буйним Днем, тоді ніжно схилитесь до мене, виявляючи очима свою згоду. Я, може, трохи зашаріюсь — адже ж я ще зовсім молодий — обійму вас отако, устану й одружуся з удовою свого брата. А тоді піду щось попораю, поки вона зварить їсти.

— Але ж ви й досі ще не відповіли мені, — докірливо сказала Діді, уся рожева й осяйна, вивільнившись з обіймів, якими він завершив своє оповідання.

— А що саме тобі треба знати? — спитав він.

— Я хочу знати, як це все можливо. Як ви покинете всі свої справи під таку пору, як оце тепер? І що ви мали на увазі, кажучи, ніби мусить щось трапитися, і то незабаром? Я... — Вона змовкла і зашарілась. — На ваше запитання я вже дала відповідь, ви самі знаєте.

— Ну, то ходімо вже, візьмімо шлюб, — сказав він замість відповіді кумедно-жалісним тоном і з таким самим виразом очей. — Ти ж знаєш, що я маю скоро відступити тебе тому здоровиліві, молодшому братові, і що мені вже недовго жити.

Діді нетерпляче насупилась, і він повів далі вже поважно:

— Бач, Діді, із самого початку цієї клятої паніки я працював, як сорок коней, а в голові ввесь час бубнявіли думки, ті, що ти в неї посіяла. Сьогодні вранці вони накільчилися, та й годі. Я встав, щоб піти, як звичайно, до контори — і не пішов. Бо кільчики повибивалися скрізь. У вікно світило сонце, і я знав, що в горах — розкіш!

Я почував, що мені в тридцять мільйонів разів дужче хочеться кататись там із тобою, аніж іти до своєї контори. І водночас я знав, що це неможливо. А чому? Через цю саму контору, вона б мене не відпустила. Усі мої гроші стали б дуба, заступили б мені дорогу й не пустили б. Така вже в них маніра, у цих клятих грошей, сама знаєш.

Отож тоді я й побачив, що стою на роздоріжжі: одна дорога в контору, друга — у Берклі. Я взяв та й поїхав у Берклі. Більш я ані ногою не ступлю в контору. З нею я вже поквитався раз і назавше. Нехай і вона, і решта все западеться, нехай собі банкрутує! Я постановив твердо. Бач, я чоловік побожний і маю кому молитися — любові й тобі. Це віра старша за найдавнішу релігію в світі. Це Любов, ось воно що, саме Вона з великої літери!

Діді враз поглянула на нього, ніби злякавшись.

— Невже ви хочете... — почала вона.

— Атож. Я стираю чисто всі рахунки. Нехай летить усе геть, димом догори! Коли мої тридцять мільйонів стали мені перед носом і сказали, що мені не можна сьогодні їхати з тобою в гори, я зрозумів, що час повернути на своє, і ось я повертаю. У мене є ти, є сила працювати на тебе і є маленька ферма в Сономській долині. Це все, що мені треба і що я гадаю зберегти, окрім Боба, Вовка, валізки та ста сорока волосяних гнuzдечок. А решта все — нехай іде своїм шляхом. То все сміття.

Та Діді не вгавала:

— Отже, це... ці величезні втрати не є вимушені?

— Хто це тобі сказав? Тож-бо й річ, що вимушені. Коли вже гроші важаться ставати переді мною дуба та боронять мені поїхати з тобою...

— Ні, ні, облиште жарти, я ж зовсім не про те питаю, ви самі знаєте. Мені треба знати: з ділового погляду це банкрутство неминуче?

Він похитав головою.

— Звісно, ні. У тім-то вся й штука! Я не того кидаю свої справи, що криза мене зломилася і я мушу їх покинути. Ні, я сам зборов кризу, я вже виграю, усі козирі в мене — і ось я йду з цієї карти. Це тільки показує, як я мало за все те дбаю. Мені потрібна тільки ти, дівчинко, отож я й заграю так, щоб виграти тебе.

— Ти збожеволів, Еламе, — сказала вона, ухиляючись від обіймів.

— Назви мене ще раз так, — у розкоші пробурмотів він. — Це бринить любіше, ніж дзенькіт мільйонів.

Але вона не слухала.

— Це ж божевілля! Ти сам не знаєш, що робиш!

— Ще й як знаю, — запевнив він її. — Я прагну до того, що для мене найдорожче в житті. Бо один твій мізинчик вартий більше...

— Та вернись же до розуму хоч на хвилину!

— А я ще зроду не був розумніший. Я знаю, чого мені треба, і я домагаюсь його. Мені треба тебе і треба простору. Я не хочу більше збивати ноги на бруку й липнути вухом до телефону. Я хочу мати хатку на фермі в якнайутішнішому куточку на світі. Я хочу поратись на тій фермі, доїти корови, чистити коні, рубати дрова, орати землю, усе таке. І ще я хочу, щоб у тій хатці жила зі мною ти. А все інше мені остобісіло, я змучився від нього геть! І я знаю, що я найщасливіша в світі людина. Бо я маю те, чого ні за які гроші не можна купити. Я маю тебе, а тебе я не міг купити ні за тридцять мільйонів, ні за три тисячі мільйонів, ані за тридцять центів.

Стукіт у двері урвав його. Діди покликали до телефону, і вона залишила його милуватись на Венеру та на всі витончені оздоби її кімнати.

— Це містер Гіган, — сказала вона, повернувшись. — Він чекає коло телефону — каже, щось дуже важливе.

Буйний День похитав головою й усміхнувся.

— Перекажи йому, будь ласка, щоб він повісив трубку. Я з конторою поквитався і не хочу нічого ні про що й чути.

За хвилину вона знов повернулась.

— Він відмовляється. Просив переказати, що тебе дожидають у конторі Анвін і Гаррісон. Містер Гіган каже, що Грімшоу й Годжкінсові скрутно, їм загрожує чи не банкрутство і що треба чимось запобігти.

Звістка була грізна. Обидва — і Анвін, і Гаррісон — були представники великих банкірських домів. Буйний День знав, що якщо банк Грімшоу й Годжкінса не вдержиться — це спричинить цілу низку банкрутств і наробить великого переполоху. Проте він тільки всміхнувся, похитав головою і, удаючи сухий діловий тон, яким звертався до Діди в конторі, сказав:

— Міс Мейсон, будь ласка, перекажіть містерові Гігану, що тут нічого не вдієш, і нехай він повісить трубку.

— Та не можна ж так! — благально мовила вона.

— Побачимо, можна чи ні, — похмуро відповів Буйний День.

— Еламе!

— Скажи так ще раз! — вигукнув він. — Скажи ще раз, і нехай хоч десять Грімшоу й Годжкінсів летить за вітром!

Він зловив її за руку й притяг до себе.

— Нехай Гіган стоїть там біля телефону, доки йому надокучить. Такого дня, як сьогодні, ми не можемо гаяти на нього й секунди. Він уміє любити тільки книжки та всякі речі, а я маю справжню живу жінку, що любить мене, хоч і брикається весь час.

Розділ XXIII

— Аджеж я знаю дещо про ту війну, яку ти провадив, — напосідала Діді. — Коли ти тепер усе покинеш — уся твоя робота, усе дочиста зійде нанівець. Ти не можеш цього зробити, не маєш права.

Та Буйний День не поступався. Він хитав головою й усміхався, дратуючи її.

— Ніщо не зійде нанівець, Діді, ніщо. Ти не розумієшся на діловій грі. Уся вона тільки на папері. Хіба ти сама не бачиш? Де те золото, що я його викопав на Клондайку? Воно ж усе в золотих монетах, у золотих годинниках, в обручках. Хоч би що сталося зі мною, ці монети, годинники та обручки залишаться. Даймо, що я помер. На золоті це не відіб'ється ані крихти. Отак самісінько й з моїм банкрутством. Усе моє багатство — на папері. Я маю паперів на тисячі акрів землі. Ну то й що? Спали ці папери, а разом із ними й мене. Але ж земля залишиться! Як і досі, роситимуть її дощі, насіння в ній проростатиме, дерева на ній ростимуть, будинки стоятимуть, трамваї бігатимуть. Усі справи відбуваються тільки на папері. Утратив би я папери чи втратив життя — однаково. Від цього не пересунеться жодна піщинка на цій землі, не зів'яне жодна травинка при дорозі. Ніщо не пропаде. Жодна паля в доках, жодний гвинт на трамвайних коліях, жодна унція пари на перевозі. Трамваї ходитимуть однаково, чи я тримаю папери, чи хто інший. В Окленді вже почався приплив. Народ знов їде сюди. Ми вже продаємо ділянки під будівлі. Цього припливу тепер ніщо не спинить. Хай хоч що трапиться зо мною чи з паперами — триста тисяч люду проте тут мешкатиме, і будуть

трамваї, щоб їх возити, і будинки, щоб їм жити, і добра вода їм пити, і електрика, і все буде.

Крізь відчинене вікно почувся хуркіт мотора. То приїхав своїм автомобілем Гіган і поставив його поруч із Гарнішевою червоною машиною. З ним приїхали й Анвін та Гаррісон. Поруч із шофером сидів Джонс.

— Гіган хай зайде, — сказав Буйний День, — а тих — не треба. Нехай пождуть у машині.

— Що, він п'яний? — спитав пошепки Гіган у Діді під дверима. Вона похитала головою й завела його до кімнати.

— Доброго здоров'я, Ларрі! — весело зустрів його Буйний День. — Сідайте, спочивайте. Ви неначе хвилюєтесь?

— Хвилююсь, — відрубав маленький ірландець. — Грімшоу та Годжкінсові загрожує банкрутство, коли негайно якимось не запобігти. Чому ви не приїхали в контору? Що ви думаєте зробити для них?

— Та нічого, — ліниво промовив Буйний День. — Нехай банкрутують, про мене...

— Але ж...

— Я ніколи з ними не мав ніяких справ. Я їм нічого не винен. До того ж я й сам збираюся збанкрутувати. Слухайте, Ларрі, ви ж мене знаєте. Як я що поклав собі зробити, то вже зроблю. Отож я вирішив ось що. Мені остобісіла вся ця тяганина, Ларрі, і я вирішив утекти від неї якнайскоріше. А банкрутство — найкоротший шлях.

Гіган вирячив очі на свого шефа, потім перевів повний жаху погляд на Діді. Вона співчутливо кивнула головою.

— Отож нехай вони собі банкрутують, Ларрі, — казав далі Буйний День. — Ви краще подбайте про себе та про наших спільників. Слухайте, я вам зараз скажу, що треба зробити. Це не тяжка річ, адже скрута вже минулась. І нікому не буде кривди. Хто стояв за мене, той не втратить ні цента. Усю затриману платню виплатити негайно. Ті гроші, що я взяв у акціонерів Міського водогону, Трамвайного тресту і переправи, треба їм повернути. І ви самі теж ніякої шкоди не зазнаєте. Усі компанії, що їхні акції ви маєте, устоять...

— Ви зсунулися з глузду, Гарнішу! — крикнув приголомшений юрист. — Це ж маячня якась безглузда. Що з вами сталося? Чи ви дурману якогось наїлися, чи що?

— А наївся, — усміхнувся Буйний День. — Оце тепер його видихаю. Мені остогидло жити в місті й гратися в справи. Я втікаю на село, на сонце, на зелену травичку. І Діді ось їде зі мною. Ви маєте нагоду перший мене привітати.

— Привітати! Дідька лисого! — Гіган аж плюнув. — Не сподівайтесь, щоб я сприяв таким дурушам.

— Мусите сприяти, бо інакше катастрофа буде далеко тяжча, і тоді справді чимало людей зазнає біди. У вас у самого щось із мільйон чи навіть більше. Якщо ви мене послухаетесь, то й вам нічого не станеться. А я хочу втратити все, усе до цента. Я сам цього бажаю, і цікавий я побачити, хто це може не пустити мене до того, чого я забажав. Утямили, Гігане? Кажіть, утямили?

— Що ви йому заподіяли? — визвірився Гіган на Діді.

— Стривайте, Ларрі, — уперше Гарнішів голос задзвенів гостро і на обличчі йому з'явився давній жорсткий вираз. — Міс Мейсон моя наречена. Можете розмовляти з нею про що завгодно, але тону додержуйтесь, будь ласка, не такого, а то щоб ви часом не потрапили звідси просто до лікарні. І це теж буде катастрофа, хоча й трошки інакша. Крім того, міс Мейсон нічим тут не винна. Усе це моя вигадка. Вона сама каже, що я з глузду зсунувся.

Гіган тільки головою похитав у мовчазному розпачі й знов утупився в Буйного Дня.

— Звісно, призначать конкурсне управління, — казав далі той. — Але це не надовго, і клопоту не завдасть. Ви тільки негайно заходжуйтесь і подбайте за всіх своїх — повиплачуйте затриману платню нашим службовцям, задовольніть усіх кредиторів, усі фірми, зв'язані з нами. Продайте землю отим людям із Нью-Джерсі, що прицінювались. Вони візьмуть зо дві тисячі акрів і заплатять одразу, як ви їм трохи скинете з ціни. Той кінець, що під Фермаунтом, кращий, там деякі ділянки підуть по тисячі доларів за акр. Це вас трохи вирятує. А за ті п'ятсот акрів, що далі, добре, як і по двісті доларів дадуть.

Діді, що майже не дослухалась до тієї розмови, враз, ніби на щось зважившись, ступила до них. Обличчя в неї було бліде, але таке рішуче, що Гарніш, глянувши на неї, згадав той день, коли вона вперше сіла на Боба.

— Стривайте, — промовила вона, — я маю дещо сказати. Еламе, коли ти зробиш цю дурницю, я не піду за тебе. Я відмовляюся.

Гіган, попри всю свою скруху, кинув на неї швидкий вдячний погляд.

— А я, проте, спробую... — почав був Буйний День.

— Стривай! — спинила його вона. — А коли ти так не зробиш, я піду за тебе.

— Ну що ж, розважмо все як слід, — Буйний День говорив умисне повільно, розмірковано, мов би дражнивсья. — Як я зрозумів, ти за мене вийдеш заміж, коли я не покину справ? Так? Коли я, як і досі, з головою вгрузну в роботу й жлуктитиму мартіні — тоді ти вийдеш за мене?

За кожним запитанням він змовкав, чекаючи відповіді, і Діді ствердно кивала головою.

— І ти зразу візьмеш шлюб зо мною?

— Так.

— Зараз? Сьогодні?

— Так.

Він хвильку подумав.

— Ні, жіночко, я цього не зроблю. Нічого не вийде, ти сама знаєш. Мені потрібна ти. Я хочу мати цілу тебе, а для цього я мушу тобі віддати й цілого себе. Але від мене мало що залишиться, коли я не покину грати в справі. Ні, Діді, як ми обоє житимемо вкупі на фермі, то я знатиму певно, що ти моя — і що я твій. За тебе я й тепер певен. Можеш собі казати «піду за тебе» чи «не піду» скільки завгодно, а моєю дружиною ти однаково будеш. А ви, Ларрі, тепер краще їдьте собі. Я незабаром повернуся до себе в готель. У конторі я більше й на поріг не стану, тому принесіть усі папери на підпис, усе що треба, до мене. І телефонувати мені можете коли завгодно. Це банкрутство неминуче — утямили? Я все кидаю, і край.

Він підвівся, даючи наздогад Гіганові, що час уже йому йти. Той, зовсім приголомшений, також підвівся, але не рушався з місця, тільки озирався розгублено довкола.

— Божевілля, чисте божевілля! — бурмотів він.

— Та не журіться, Ларрі! — сказав Буйний День, поклавши йому руки на плечі. — Ви завжди тлумачите про дива людської природи, а як я показав вам таке диво, ви злякались. Я вмю мріяти краще за вас,

оце й усе. І мрії мої завше справджуються. Ось зараз переді мною найбільша, найрозкішніша мрія мого життя, і я її здійсно, спіймаю в руки...

— Але якою ціною? Позбувшись усього, що маєте? — вихопилось у Гігана.

— Авжеж — позбувшись усього, що я маю і що мені зовсім не потрібне! Ось мої сто сорок гнuzдечок — із ними я не розлучуся! Ну, йдіть уже до Анвіна й до Гаррісона й рушайте в місто. Я незабаром повернусь у готель, і ви можете мені телефонувати, коли захочете.

Коли Гіган вийшов, Буйний День підступив до Діді й узяв її за руку.

— І тобі, моя жіночко, нема чого більше йти в контору. Уважай, що тебе звільнено. Я був твоїм хазяїном, і рекомендації ти можеш отримати тільки від мене. Але як не будеш цяця-дівчинка, то я тобі їх не дам. Поки що спочивай та надумуйся, що треба спакувати. Бо обставляти хату нам доведеться твоїми речами. Принаймні вітальню.

— Але ж, Еламе, я не згодна! Як ти не схаменешся, я ніколи за тебе не піду.

Вона хотіла висмикнути свою руку, але він ніжно, по-батьківському стиснув її.

— Ану, скажи мені чесно, по щирості: що ти волієш мати: мене й гроші чи мене й ферму?

— Але... — почала вона.

— Ніякого «але». Мене й гроші?

Вона змовчала.

— Мене й ферму?

Вона знов нічого не сказала, та його те зовсім не збентежило.

— Бач, Діді, я й сам знаю твою відповідь, і більше нема про що балакати. Ми обоє покинемо все на світі й подамося в Сономську долину. Розміркуй, що треба взяти з собою. Днів за два я пришлю людей, і тобі все спакують. Це востаннє хтось працюватиме для нас. Розпаковувати й розставляти будемо вже самі.

Вона ще раз спробувала переконати його.

— Еламе, май же розум! Ще є час. Я зателефоную до контори й зловлю Гігана, щойно він туди прийде.

— Мені здається, що я один з-поміж вас маю розум, — відмовив він. — Глянь на мене. Я спокійний, веселий, щасливий, а ви всі

гвалтується, мов ті кури сполохані, що їм зараз мають голови повідрубувати.

— Ось я зараз заплачу, може, хоч так поможеться! — погрозила Діді.

— Ну що ж, доведеться мені тоді обіймати тебе та голубити, поки не втихомиришся, — погрозився й Буйний День жартома. — Ну, мені вже треба їхати. А шкода превелика, що ти продала Меб. А то б ми її відіслали на ферму. Але я тобі вже вистараюсь якусь кобильчину.

Він уже був на сходах, коли вона йому ще раз сказала навздогінці:

— Не присилай ніяких людей! Ніхто пакуватись не буде! Я не йду за тебе!

— Еге ж, так я й злякався! — відповів він, спускаючись із ганку.

Розділ XXIV

За три дні червоний Гарнішів автомобіль знову мчав у Берклі, але вже востаннє. Завтра він мав перейти до нового власника. Гарячі були ті три дні, бо його банкрутство виявилось найбільше з усіх, спричинених кризою в Каліфорнії. Газети про нього тільки й писали. Обурений галас здійняли якраз ті люди, чиї інтереси, як вони потім переконались, Гарніш цілком убезпечив. А як те помалу вийшло на яв, почали казати, що він, певно, спав із розуму. Усі ділки одностайно сходились на тому, що ніхто, при доброму розумі будучи, не міг би такого встругнути. А що ні про довгорічне його пияцтво, ані про його взаємини з Діді ніхто не знав, то був можливий один висновок, що аляскинський дикун-фінансист збожеволів. Буйний День лише усміхався й відмовлявся приймати репортерів, чим ще й стверджував той здогад.

Він спинив автомобіля коло самого ганку, улетів як вихор у кімнату до Діді й ураз схопив її в обійми, не кажучи ні слова. Аж коли вона випручалась і посадовила його, він заговорив:

— Усе, кінець. Ти, звісно, читала газети. Я чистий до ниточки й прийшов довідатись, коли ти зможеш вирушити в Глен-Елен. Треба якнайшвидше, бо в Окленді тепер дуже дороге життя. У готелі в мене заплачено тільки до кінця тижня, й далі я там не можу залишатися. І їздити від завтра мені доведеться трамваєм, а це теж не дешева штука.

Він замовк і чекально дивився на неї. Спершу на її обличчі відбилися збентеження й вагання, тоді знайома йому усмішка заграла їй на устах, очі заблищали, і, закинувши назад голову, вона засміялась давнім своїм щирим хлоп'ячим сміхом.

— Коли ж прийдуть ті люди, щоб мене спакувати? — спитала вона, засміявшись знову і вдаючи, ніби хоче вивільнитися з його ведмежих обіймів.

— Любий мій Еламе, — прошепотіла вона, — рідний мій! — Тоді вперше сама його поцілувала й пестливо провела рукою по чубові.

— Очі у тебе сьогодні, далебі, зовсім золоті, — сказав він. — Дивлюсь у них і просто читаю, як ти мене любиш.

— Вони давно вже золоті для тебе, Еламе. А на нашій фермочці вони завжди будуть такі.

— І волосся так само міниться золотом, щирим золотом. — Він нараз узяв у долоні її лице, повернув до себе і довго дивився їй у вічі. — А знаєш, і того разу, коли ти сказала, що за мене не підеш, в очах у тебе світилось золото.

Діді кивнула головою.

— Я знала, що ти на своє поставиш, — призналась вона. — Але хіба я могла пристати до такої божевільної витівки? Адже гроші були твої, а не мої. А любила я тебе весь час, Еламе, любила оце здоровезне хлоп'ятко, що йому надокучила його тридцятимільйонна цяцька і воно її зламало. Коли я казала «ні», я весь час знала, що це буде «так». Через те й були в мене золоті очі. Я одного тільки боялася, що тобі не стане відваги покинути все. Ми однаково побралися б, але, милий мій, як мені хотілося мати тільки тебе, ферму, Боба, Вовка та твої гнuzдечки! Відкрити тобі таємницю? Щойно ти тоді пішов від мене, я зателефонувала до того чоловіка, якому продала Меб.

Вона сховала лице йому на грудях, та за хвилину звела на нього очі, що вже променіли радістю.

— Бач, Еламе, хоч би що казали мої уста, а серцем я вже зважилась. Я... я просто мусила вийти за тебе. Але я палко молилася, щоб тобі справді пощастило все втратити. Отож, кажу, я спробувала дізнатись, що сталося з Меб, але він уже перепродав її й більше нічого не міг мені сказати. Розумієш, як то було б гарно поїхати в Глей-Елен — я на Меб, а ти на Бобі, як тоді, пам'ятаєш, на Підмонтських горбах.

Буйному Дневі аж губи тремтіли сказати, де Меб, але він стримався.

— Обіцяю добути тобі таку кобилицю, що ти її любитимеш не менше, ніж Меб, — сказав він.

Але Діді тільки головою похитала: Меб вона ніколи не зможе забути.

— Слухай, що мені спало на думку, — поквапився Буйний День звести розмову на безпечніший ґрунт. — Ми з тобою втікаємо з міста. У тебе нема ніяких родичів. То навіщо ж нам і шлюб брати в місті? У мене думка така: я поїду на ферму, зроблю там у хаті все, що треба, й відпроваджу сторожа. Днів за два приїдеш ти вранішнім поїздом, а я вже домовлюся з пастором і чекатиму з ним у Глен-Елені. Потім ще

одна думка. Візьми з собою в валізу свого вершницького костюма. Тільки відбудемо вінчання, ти зайдеш там до заїзду і перевдягнешся. А вийдеш — побачиш мене з двома кіньми. Ми поїдемо на ферму верхи, і дорогою я тобі покажу всі найкращі місця наших володінь. Ферма наша напрочуд гарна. Отже, вирішили. Позавтра я чекаю на тебе в Глен-Елені з уранішнім поїздом.

— Ти як той буревій! — усміхнулась Діді й зашарілася.

— Добродійко, уже буйний день, і не годиться час гаяти, — промовив він повагом. — Ми з вами й так уже хтозна-скільки його згаяли. Змарнували нінащо. Подумайте лишень, що ми могли вже багато років прожити разом!

Через два дні він зустрів її біля невеличкого глен-еленського заїзду. Після вінчання Діді пішла й передяглась у свій вельветовий костюм, а він тим часом привів Боба й Меб і стояв, тримаючи за поводи коней. Вовк розлігся в холодку під жолобом біля криниці й поглядав на них. Палюче каліфорнійське сонце за два дні встигло трохи засмалити колись бронзове Гарнішеве обличчя. Та воно ще дужче почервоніло й очі йому загорілись, коли на порозі стала з батіжком у руці Діді в своєму вельветовому костюмі й високих вершницьких чобітках. Вона й собі зашарілася, зустрівши його погляд, тоді позирнула на коней — і впізнала Меб.

— Ой, Еламе! — тихо зойкнула вона, скинувши на нього очима.

Його ймення пролунало з уст її наче молитва, і в тій молитві бриніло без краю багато. Буйний День хотів удати, ніби не второпає, у чому річ, але серце його співало таку нестямну пісню щастя, що жартувати несила було. У тому голосі, що ним Діді вимовила його ім'я, бриніло все разом: і докір, і вдячність, і втіха, і любов.

Вона підійшла до Меб, погладила її і, обернувшись до чоловіка, ще раз тихо промовила:

— Ой, Еламе!

І все, що бриніло у неї в голосі, світилось їй і в очах. У них він побачив щось без міри глибше й ширше, ніж будь-яка думка чи слова — незглибну, повну чудес таїну жіночої душі й кохання.

Буйний День знову хотів був відповісти жартівливо, але мить була надто велична навіть для любовних жартів. Діді взяла поводи, він нахилився, підставив руку, щоб їй стати ногою, і вона вискочила на сідло. За мить і він був уже на коні, і разом із Вовком, що нечутно біг

попереду звичайною своєю вовчою ристю, вони піднялись на узгір'я й виїхали з містечка. Двоє коханців на двох гнідих конях їхали в тепліні літнього дня справляти свій медовий місяць. Елам Гарніш почував себе сп'янілим. Він піднісся на самий вершок життя: вище ніхто ніколи ще не підносився й не міг підвестись. Оце його день! День над усіма днями, час його любові, час парування, чистого поєднання з коханою, з тією, що вміла так вимовляти його ім'я й так дивитись на нього, виливаючи в погляді всю душу.

Вони виїхали на саму вершину, і Буйний День побачив, яка радість розлилась у неї по лиці, коли перед нею відкрився розкішний краєвид. Він показав їй на купу невисоких, порослих густим лісом пагорбів, що здіймалися за розлогими хвилястими сіножатями.

— То наше, — пояснив він. — Але це — тільки краєчок. Пожди-но, побачиш ти великий яр! Тут і єноти є, а на річці, на Сономі, — норки. А оленями — усі гори аж кишать. Я гадаю, що навіть і на кугуара можна наскочити, як дуже закортить. Там є такий лужечок — та я краще нічого не казатиму, зараз побачиш сама.

Вони звернули в ворота на дорогу, що вела через сіножаті до глинища. Від уже досягнутої під косу трави здіймалися теплі пахощі, і вони з насолодою вдихали їх. Як і першого разу, коли Буйний День тут проїздив, звідусюди лунав дзвінкий спів жайворонків: пташки випурхували часом мало не з-під самих кінських копит. А далі, у лісі та на всипаних квітами галявах, їх змінили дятли й блакитні сойки.

— Оце ми вже на нашій землі, — сказав Буйний День, коли вони переїхали луки. — Вона лежить тут по найзгористіших місцях. Зараз побачиш сама.

Знов, як і тоді, він звернув перед глинищем ліворуч; поїхали лісом, минули перше джерело, перескочили через напіврозламану огорожу. Далі вже Діді не могла ні на хвилину стямитись від захвату. Над другим джерелом, що дзюрчало серед купки могутніх секвой, знов росла дика лілея. Пишна шапка білих, неначе воскових дзвіночків вінчала її тонке високе стебло. Цим разом Буйний День не зсів із коня, а поїхав далі, до глибокого яру, що його прорізав між пагорбами потік. Він уже попрацював там, і через потік вела вузенька крута стежечка, що нею міг пройти кінь. Перекинувшись на той бік, вони в'їхали під тінисте склепіння високих секвой, а далі побралися вгору гущиною

з дубів та мадронів і опинилися на розчищеній галявині в кілька акрів, де трава стояла до пояса.

— Наше, — сказав Буйний День.

Діди нахилилася з сідла, зірвала билинку й пожувала її.

— Солодка гірська трава! — вигукнула вона. — Це ж таке сіно любить Меб.

Цілу дорогу вона безперестану захоплювалась і дивувалася.

— І ти мені досі ні разу про це не сказав! — промовила вона докірливо, задивившись далі, за галявину, за лісисті схили, на розлогий заворот Сономської долини.

— Їдьмо, — озвався він.

Вони повернули коней, і знов їх огорнула лісова сутінь. Переїхавши потік, вони вернулись до дикої лілеї над джерелом. Звідти й по крутому схилу було вже прокладено вузьку кривулясту стежку для коней. Спинаячись нею вгору, вони позирали на боки й униз крізь усі просвітки в морі зеленого листя. Та щоразу погляд упирався в дальшу зелену стіну. А над головами весь час нависало зелене склепіння, й тільки де-не-де крізь вікнини в ньому сонце посилало вниз свої довгі стріли. Навколо було справжнє царство папороті з кільканадцять порід: від дрібненької золотавої та «дівочого волосу» до найбільших, заввишки на сім – вісім футів. Позаду, унизу, видніли карякуваті стовбури й гілля, а над головами таке саме грубе карякувате віття старих дерев.

Діди спинила коня і аж зітхнула, упиваючись цією красою.

— Ми неначе плавці, — сказала вона, — і впливаємо з якоїсь зеленої безодні спокою. Над нами небо й сонце, але це безодня, і ми в ній незмірно глибоко.

Вони вже були торкнули коней, коли Діди помітила маленьку фіалку серед зеленого «дівочого волосу» і знову натягла поводя.

Піднявшись на верховину, вони виринули із зеленої безодні неначе в якийсь інший світ. Тепер вони опинились у гущавині мадронів з оксамитними стовбурами і дивились на залляту сонцем полонину, де хвилювала густа трава, на смуги блакитних і білих квітів, що килимом стелилися нижче, обабіч струмочка. Діди сплеснула в долоні.

— Далєбі, краще за конторську обставу, — промовив Буйний День.

— А таки, далєбі, краще!

Він знав свою звичку до цього слова — «далебі» — і зрозумів, що вона підхопила його навмисне, із любові до нього.

Вони переїхали струмок, піднялись коров'ячою стежкою на невисокий кам'янистий пагорок, минули мансанітовий гайок і спустилися в другий вузький видолонок із таким самим маленьким струмочком.

— Не я буду, як ми не натрапимо зараз на перепелячий вивід.

Не встиг він договорити, як з-під самого носа у Вовка, гучно залопотівши крильми, вилетіла стара перепілка, а перепелята вмить сипнули врозтіч і поховалися, мовби розтанули.

Буйний День показав їй шулічине гніздо на розколотому громом вершку секвої, а вона знайшла кубло лісового щура, якого він перше не бачив. Вони поїхали старою лісовою дорогою і вибралися на прогалину, де на винно-червоному вулканічному ґрунті росло акрів десять винограду. Коров'яча стежка вивела їх лісом, кущами та галявами на схил пагорба, де, ніби повиснувши над великим яром, стояла їхня садиба. Вони побачили її тільки тоді, як виїхали просто на неї.

Діді стала на широкій веранді, що тяглась уподовж цілого будинку, а Буйний День пішов прив'язувати коні. Тиша була — анішелесь. Діді стояла ніби зачарована спокоєм безвітрого, сухого, гарячого каліфорнійського дня. Здавалось, увесь світ задрімав. Тільки здалеку-здалеку долинав лінивий туркіт горлиці. Вовк, досхочу напившись з усіх струмків дорогою, з насолодою позіхнув і розлігся в холодку веранди.

Ззаду почулася хода Буйного Дня. Їй на мить зайняло дух. Він узяв її за руку і натиснув клямку. Відчувши, що Діді ніби вагається, він обняв її; двері розчинились, і вони разом увійшли.

Розділ XXV

Чимало людей, що народились і зросли в місті, утекли від міського життя до природи, до землі й знайшли там своє велике щастя. Але дійшли вони до нього через цілу низку часом дуже тяжких розчарувань. Одначе в Діді й Буйного Дня вийшло не так. Обоє вони народилися не в місті й знали всю голу простоту й суворість сільського життя. Вони неначе повернулись додому з далеких мандрів, і для них

зустріч із природою не крила в собі ніяких несподіванок, а тільки радість спогаду. Що іншому, випеченому, здалося б жалюгідним і брудним, те для них було цілком природне й здорове. Життя природи не вражало їх чимсь незнайомим, незвіданим, і вони уникли багатьох помилок. Вони все знали й давніше, і великою втіхою було їм пригадувати забуте.

І ще одне вони зрозуміли: тому, хто зажив розкошів на бенкеті життя, легше вдовольнитися сухою шкоринкою, ніж тому, хто зроду нічого не знав, крім тієї сухої шкоринки. Не те щоб життя їхнє стало нужденне. Просто вони навчилися знаходити гострішу радість, глибше задоволення в дрібних речах. Буйний День, що звик до гри у величезних, фантастичних масштабах, побачив, що та сама гра чекала його й на схилі Сономської гори. І тут, як і скрізь, доводиться працювати, змагатися з ворожими силами, долати перешкоди. Надумавшись розводити голубів на продаж, він так само захоплено вираховував зиск із голубенят, як колись із мільйонів. Здобутки лишалися здобутками, але сама справа видавалась доцільніша, корисніша, розумніша.

Здичавілий кіт, що полював на його голубів, являв для нього на свій лад не менш поважну загрозу, ніж колись у діловій царині Чарлз Клінкнер, що намагався обікрасти його на кілька мільйонів. Потай він дивом дивувався, наскільки шуліки, ласиці та єноти нагадують йому Даусетів, Леттонів та Гугенгамерів. Море дикої рості, що билось об береги оброблених ділянок і часом, удершись, за тиждень понімало їх, було також неабияким ворогом: з ним доводилося боротись і боротись. Город у затишку між пагорбами теж змусив його сушити голову, бо земля, хоч і сита, не родила так добре, як малося б. А коли він розв'язав ту проблему, поклавши дренаж із череп'яних труб, його радість не знала меж.

Чимало поморочився він із водогоном. Потрібні матеріали йому пощастило купити, вигідно продавши частину своїх волосяних гнuzдечок, а всю роботу він справив сам, хоча й не раз мусив кликати на допомогу Діді, щоб потримала йому гайкового ключа. Коли він усе закінчив, поставив і ванну, й наливні кадоби і підвів усюди воду, то довго-довго не міг намилюватися на свою роботу. Увечері Діді, дивуючись, де це він, пішла його шукати. Він, із лампою в руці, щасливий, мовчки дивився на ванну. Тоді тихенько засміявся,

погладжуючи рівненькі дерев'яні вінця. Коли дружина застала його на тому, він засоромився, мов хлопчак.

Усіляка теслярська робота та прокладання водогону змусили його поставити невеличку майстерню, де потроху в нього зібралась ціла колекція інструменту. Він, колись мільйонер, який міг купити відразу все, що тільки заманеться, тепер спізнав, як то радісно щось придбати, довго й суворо ошадивши на те гроші. Він мусив чекати цілих три місяці, доки дозволив собі розкіш купити механічну викрутку. Та чудова машинка так його тішила, що в Діді раптом зароїлась грандіозна ідея. Шість місяців вона відклала виторг за яйця — за умовою, ті гроші належали їй — і на день народження подарувала йому токарню — дивовижно просту і з силою всякого приладдя. І сама разом зі ним тішилася токарнею не менше, ніж обоє вони тішилися першим лошатком Меб — цілковитої власності Діді, теж за умовою.

Аж на друге літо Буйний День склав великого коминка, що далеко перевершив Фергюсонів. На все те треба було часу, а Діді й Буйний День нікуди не поспішали. Вони не хапалися до всього зразу, як здебільшого роблять наївні міщухи, що втікають із міста, зовсім не знаючи сільського життя. Багатства вони не прагнули, платити за оренду чи по заставному листові не мусили. Вони задовольнялись дуже малим, споживали просту їжу. Не залітали в хмари з гордими планами, жили одне для одного і як винагороду мали ті втіхи сільського життя, що бувають неприступні звичайним селянам. За добрий приклад правив їм Фергюсон. Цей чоловік задовольнявся найпростішою їжею, порав усю роботу коло себе сам і лише тоді йшов працювати поденно, коли потребував грошей на книжки та журнали, бо намагався мати якнайбільше дозвілля й приємності з життя. Пополудні він здебільшого сидів десь у холодку з книжкою; або ж, уставши вдосвіта, йшов блукати по горах.

Фергюсонові не раз доводилось водити Буйного Дня з Діді полювати на оленів по диких ярах та урвищах гори Гуд. А втім, частіше вони їздили верхи самі. Ті подорожі були їм найкращою розвагою. Вони дослідили кожний горбик і кожний виярок, вишукали кожне невидне джерельце й кожну мальовничу улоговинку в горах обабіч долини. Вони знали вже всі дороги й коров'ячі стежки; та найдужче любили вони продиратись найдикішими, найнеприступнішими місцями, де треба було згинці, трохи не рачки

лізти ледве помітними оленячими стежечками й вести за собою коні, що насилу спиналися крутизною.

З цих подорожей вони звичайно привозили викопані дикі рослини або насіння й розсаджували їх на улюблених місцинках по своїй фермі. Понад стежкою, що збігала до маленького ставочка, де набиралась вода для водогону, вони насадили всілякої папороті. Але вони не заводили в тому якоїсь культури. Просто час від часу приносили з різних місць нові й нові рослини, саджали їх і давали їм рости як собі знають. Так само було й із диким бузком, що Буйний День виписав з округи Мендосіно. Перший рік його доглядали, а тоді полишили самому розростатися. Насіння каліфорнійського маку вони порозкидали на всій своїй землі, і жовтогарячі квітки палали на луках поміж гірської трави і смугами яріли по краях розчищених ділянок та попід огорожами.

Діді дуже любила комиш і понасаджувала його вповдовж потічка, давши йому самому боротися з жерухою. Коли побачили, що жеруха може зовсім щезнути, Буйний День зробив з одного тінистого джерельця заповідник для неї й немилосердно нищив там комиш, щойно він витикався. Ще в день їхнього шлюбу Діді вгледіла біля крутої стежки, яка підіймалась від джерельця під секвойями, фіалку і потім щоразу досаджувала їх у тому місці. Полонинка над першим струмочком пишалась лілеями-маріпозами. Їх також насадила здебільшого Діді. А Буйний День, що ніколи не забував брати з собою у всі подорожі сокиру з коротким топорищем, прочистив мансанітовий гайок на кам'янистому пагорку, повирубавши всі засохлі й хирляві деревця.

Усе це вони робили без ніякої надсади. То, власне, була й не робота, а просто вони ніби мимохідь спинялись на часинку й трохи докладали рук до природи. Квіти й кущі саджали тільки там, де вони б і самі могли вирости й не виглядали чужими. Діді та Буйний День навіть не дуже дбали, щоб їх захистити. Коні й лошаки, корови й телята паслись серед них; яку рослину затоптували, а яка виживала. Та худоби було обмаль, і на величеській фермі від неї не багато було шкоди. Буйний День міг би пустити до себе на пашу хоч би й десяток коней і брати по півтора долара на місяць за кожного, але він не хотів нищити свої луки.

Фергюсон прийшов до них відсвяткувати перший вогонь у новому великому коминку, що склав із каміння Буйний День. Той не раз їздив

до нього через долину, щоб порадитись у цій справі, отож він і прийшов узяти участь в урочистій церемонії розпалювання першого вогню. Буйний День розламав переділку і з двох кімнат зробив одну велику. Там було порозставляно й порозвішувано всі скарби Діді, її книжки, картини, фотографії, її фортеп'яно, Венеру та конфорку з усім блискучим причандаллям. На підлозі, крім її звірячих шкур, лежали ще шкури оленів, койотів і навіть кугуара, що забив уже Буйний День. Він сам і вичинив їх старанно, не поспішаючи, способом мисливців Заходу.

Він подав Діді сірника. Вона витерла його і підпалила дрова. Сухе мансанітове пагілля затріщало, полум'я перекинулось на грубші поліна, і на них зайнялася суха кора. Діді пригорнулась до чоловіка, і всі троє, затамувавши віддих, мовчки дивилися, що ж буде.

Нарешті Фергюсон, сяючи, подав Буйному Дневі руку й радісно оголосив свій вирок:

— Тягне! Щоб я пропав, тягне!

Тоді почав у захваті трусити господареву руку. Той йому відповів так само палко, потім, нахилившись до Діді, поцілував її в уста.

Вони не менше тішилися з успіху свого нехитрого діла, ніж би якийсь великий войовник із щонайблискучішої перемоги. Фергюсонові очі навіть якось підозріло заблищали, а Діді ніжніше пригорнулась до чоловіка, причинця всієї події. Буйний День раптом підхопив її на руки й кинувся до фортеп'яно, вигукуючи:

— Ану, Діді, Славу! Грай Славу!

У коминку розгорялось полум'я, а в кімнаті гриміли тріумфальні звуки Дванадцятої літургії.

Розділ XXVI

Буйний День не зарікався зовсім кинути пити, хоча, відколи вирішив занедбати справи, часом по кілька місяців ані в рот не брав спиртного. Він дуже скоро відчув, що вже може зважитись перехилити чарку й не забagnути другої. Одначе на фермі, серед природи в нього минулась і потреба, й охота пити. Йому не кортіло алкоголю, він забував навіть про його існування. Але й ніякого страху перед ним не визнавав, отож при нагоді в містечку, коли крамар частував його, він звичайно відповідав: «Гаразд, синку, зроблю вже вам приємність. Налийте чарочку віскі!»

На другу чарку його не тягло. Він, власне, й не відчував нічого. Він був занадто міцний, щоб одна чарчина-наперсточок могла його хоч трохи сп'янити. Як він і передрікав Діді, Буйний День, фінансист із міста, не довго протяг на фермі. Незабаром він помер, а місце його заступив менший брат, також Буйний День, що тільки-но приїхав з Аляски. Він більше не обростав салом, до нього повернулася його колишня індіанська худорлявість і пружність м'язів. Щоки йому знов ледь позападали під вилицями, що в нього свідчило про чудовий стан здоров'я. Він уже вславився своєю силою на цілу Сономську долину. З-поміж дебелого фермерського поріддя ніхто не годен був стільки, як він, піднести або перетанцювати його. Раз на рік, справляючи свій день народження, він за давнім звичаєм Заходу кликав усю околицю до себе на ферму помірятися силою, нахваляючись укласти кожного. І добра половина фермерів приймали ті запросини, приходили з жінками та з дітьми й гуляли цілий день.

Спочатку, коли Буйному Дневі бракувало грошей, він, за Фергюсоновим прикладом, наймався поденно, але згодом знайшов собі цікавішу й приємнішу роботу, що до того ж лишала йому більше часу для Діді, господарства й подорожей верхи по горах.

Якось глен-еленський коваль жартома, щоб подразнитися, запропонував йому виїздити жеребця, якому ніхто не міг дати ради. Буйний День так уміло впорався з тим, що враз здобув славу знаменитого виїжджувача і незабаром міг скільки завгодно заробляти грошей цією приємною йому роботою.

Один цукровий король, що мав свій кінський завод та расові стайні за три милі від Глен-Елена, у Калієнте, прислав по нього, коли треба було, і не минуло й року, як запропонував йому завідування стайнями. Але Буйний День тільки засміявся й похитав головою. Більше навіть, він не брався виїжджати й усіх тих коней, що йому пропонували. «Я, далєбі, не маю охоти перериватись», — казав він дружині й брав роботу лише, коли потребував грошей. Згодом він відгородив трохи пасовища і туди час від часу брав виїжджати декількох найноровіших коней.

— Ми маємо ферму і маємо одне одного, — казав він своїй дружині, — і я охочіше поїду з тобою на Гуд-гору, ніж вироблятиму сорок доларів. За них не купиш ні заходу сонця, ні вірної дружини, ні холодної води з джерела. Не тільки сорок доларів, а й сорок мільйонів не повернуть мені назад того дня, коли я не їздив із тобою на Гуд-гору.

Він жив якнайздоровшим, якнайприроднішим життям: лягав рано, спав міцно, як немовля, і вставав удосвіта. Увесь час він мав якесь діло, його цікавили й захоплювали тисячі речей, але ніщо не було нагальне, і він ніколи не перевтомлювався. Часом тільки, пробувши цілий день у сідлі і покривши якихось сімдесят – вісімдесят миль, обоє мушили признаватись увечері, що потомились. Коли-не-коли, доброї години, як у них відкладався зайвий гріш, вони чіпляли сакви до сідел, сідали самі й їхали з долини в долину. Ночувати спинялися на першій-ліпшій фермі або в селищі, а вдосвіта вставали й їхали далі без ніякого певного плану. Так вони збавляли день поза днем, а коли всі гроші розходились, — верталися додому. Звичайно такі подорожі тривали тиждень-два. А то якось вони проїздили аж три тижні. Вони мали навіть горду мрію: як розбагатіють ганебно — поїхати на його батьківщину в Східний Орегон, а дорогою зазирнути в Сіскію, де Діді жила малою. Обмірковуючи до найменших подробиць ту подорож, вони сто разів наперед обсмакували всі її радощі.

Одного разу, коли вони заїхали до Глен-Елена на пошту відіслати листа, їх гукнув коваль.

— Слухайте, Гарнішу, — сказав він, — просив вас вітати один молодик, Слосон на прізвище. Він проїздив тут автомобілем до Санта-Рози. Розпитував, чи не живете ви десь поблизу, але його компанія поспішала. Отож він просив вас вітати й переказати вам, що послушався вашої ради і раз у раз ставить нові рекорди.

Буйний День уже давно розповів Діді про свою пригоду в «Парфеноні».

— Слосон? — він задумався. — Слосон? Це, певне, той, що кидає молота. Капосний! Двічі пригнув мені руку! — Він повернувся враз до Діді: — Слухай-но, до Санта-Рози тільки дванадцять миль. Коні в нас перетомлені...

Вона зразу здогадалася, що в нього на думці; і моргання, і збентежена хлоп'яча усмішка на устах дуже виразно те виказували. Вона теж усміхнулася і кивнула головою.

— Їдьмо навпростець, через Бенетську долину, — сказав він, — тут ближче.

У Санта-Розі вони відшукали Слосона без ніяких труднощів. Він та його приятелі спинилися в готелі «Оберлін». Буйний День наскочив на молодого спортсмена просто в конторі готелю.

— Слушайте, синку, — сказав він, познайомивши його з Діді, — я приїхав ще раз помагатися з вами. Ось тут якраз можна.

Слосон засміявся й погодився. Вони стали один проти одного, обперлись правими ліктями об стіл і зчепилися руками. Майже відразу Слосонова рука піддалася й лягла на стільницю.

— Ну, ви перший, кому пощастило це зробити, — сказав він. — Ану спробуймо ще.

— Спробуймо, — відповів Буйний День, — тільки не забувайте, синку, що й вам тоді першому пощастило пригнути мою руку. Тим-то я сьогодні й поїхав за вами.

Вони знову зчепились руками, і знову Слосонова рука пригнулася. Був то широкоплечий, м'язистий молодий велетень, принаймні на пів голови вищий за Буйного Дня; відверто засмутившись, він попросив спробувати ще й утретє. Слосон увесь напружився, і одну мить не знати було, хто переможе. Почервонівши, зціпивши зуби, витримував він натиск супротивника, аж доки зрадили його м'язи, мало не затріщавши. Затамований віддих гучно вихопився йому з грудей, і рука безсило лягла на стіл: він здався.

— Ні, вас я не подужаю, — признався він. — Не дай боже, ви ще надумаете й молота кидати.

Буйний День засміявся й похитав головою.

— Можна домовитись, — сказав він, — нехай кожен держиться свого: ви кидайте молота, а я пригинатиму руки.

Та Слосон ніяк не міг змиритися зі своєю поразкою.

— Слухайте, — сказав він, коли Буйний День і Діді вже посідали на коней і зібрались їхати, — а що, як я на той рік зазирну до вас? Мені б хотілося ще раз помірятися з вами.

— Будь ласка! Коли завгодно, далєбі, буду радий. Тільки дозвольте вас чесно попередити, що вам треба повправлятись, бо я ж тепер і дрова рубаю, і орю, і виїжджаю коней.

Дорогою назад Діді не раз чула, як її хлопчак-чоловік радісно підсміювався. Піднявшись з Бенетської долини на верховину кряжа, вони притримали коні, щоб помилуватись на захід сонця. Буйний День під'їхав упритул до дружини і обняв її.

— Моя жіночко, — сказав він, — за все я маю дякувати тільки тобі. Сама скажи, хіба всі гроші на світі можуть бути варті однієї цієї руки, що зараз обіймає таку чарівну жінку?

Нове життя давало Буйному Дневі чимало втіх, та найбільшою втіхою завжди була Діді. Як він їй не раз пояснював, він увесь вік боявся кохання тільки задля того, щоб кінець кінцем зрозуміти, що це найвеличніша річ у світі. Вони не тільки чудово дібрались до пари, але, надумавши жити на фермі, вибрали й найсприятливіший ґрунт для розквіту свого кохання. Хоч як Діді захоплювалась книжками й музикою, але вона любила все просте, здорове й природне, а про Буйного Дня вже й казати нічого, що то був справдешний син дикої природи.

Одне в ній завжди кидало в захват чоловіка: це її жваві рученята. Він уперше побачив їх, коли вони літали по аркуші паперу, черкаючи стенографічні значки, та вистукували на машинці; але ті самі рученята потрапляли впоратися з могутнім Бобом і пурхати по клавішах фортеп'яно, не знали втоми коло хатньої роботи і вміли так ніжно та дивно пестити й перебирати пальчиками йому чуба. Одначе він не був сліпим рабом дружини. Він жив своїм чоловічим життям так само, як вона своїм жіночим. Усю роботу вони ретельно поділили між собою, і кожне знало свою, але загалом усе було зв'язане обопільною увагою й пошаною. Його так само цікавили її кухонні справи й музика, як її його агрономічні спроби на городі. Поклавши собі ні в якому разі не перериватись у роботі, він стежив, щоб і вона уникала перевтоми.

Зокрема, із чисто чоловічою владністю й упертістю він заборонив їй надміру клопотатись коло гостей. Бо гості в них бували досить

часто, а надто теплої літньої пори, і здебільшого її знайомі з міста. Вони ночували в наметах, що їх мусили самі собі напинати, і навіть, як справжні таборяни, самі собі варили їсти. Мабуть, такий лад можна було здійснити тільки в Каліфорнії, де табірне життя знайоме всім. Та хай там як, а Буйний День постановив непохитно: його дружина не повинна обертатись на куховарку, лакея й покоївку лише тому, що в неї немає наймички. Правда, вечеряти часто готували на всіх у великій кімнаті, на мідяній конфорці, але й тоді Буйний День приділяв кожному якесь діло і пильнував, щоб те діло було виконано. Виняток робилось тільки для гостей, що приїздили на одну ніч, та ще для брата Діді. Він повернувся з Німеччини настільки одужавши, що міг уже їздити верхи. Він був третім членом родини, і його повинність була розпалювати в коминку, мити посуд й замітати.

Буйний День силкувався якомога полегшити працю Діді. З поради її брата, він надумався використати силу води, якої було на фермі подостатком. Виїздивши кількох зайвих коней, він купив матеріалу, а швагер потратив тритижневу відпустку — і вони вдвох поставили турбінку.

Силою води почали не лише пиляти дрова, крутити токарню й точило, а ще й збивати масло в масельниці. Але найбільшого тріумфу зажив Буйний День, коли обняв Діді за стан і підвів до пральної машини, яка чудово справляла свою роботу силою тієї самої турбінки.

Діді й Фергюсон чимало доклали зусиль і терпіння, щоб познайомити Буйного Дня з поезією. І врешті не раз, їдучи гірськими стежками й заллятими сонцем лісами, він звільна похитувався у сідлі і вголос декламував Кіплінгового «Томлінсона», або, гострячи на точилі сокиру, співав «Пісню меча» Генлі [13]. Одначе таким палким шанувальником літератури, як обоє його навчителів, він так і не зробився. У Браунінга, крім «Фра Ліппо Ліппі» та «Калібана й Сетевоса», він не вподобав нічого, а Джордж Мередіт доводив його просто до розпачу [14]. Зате він сам надумався купити собі скрипку і вправлявся з нею так завзято, що незабаром вони з Діді перебули не одну щасливу вечірню годину, граючи вдвох.

Отак і жило в добрі це досконале подружжя. Нудьги вони не знали. Кожний новий день починався чудовим ранком і закінчувався тихим прохолодним вечором; і завше в Гарніша була тисяча цікавих справ,

що так само цікавили і її. Глибше, ніж сам думав, він почав розуміти, яке все на світі відносно: у новій грі всі дрібні виграші хвилювали й тішили його не менше, ніж запаморочливі фінансові операції часів його могутності, коли від грізних ударів Буйного Дня здригалося пів континенту. Тепер не меншою перемогою здавалось йому, важачи життям, приборкати, скорити людській волі дикого жеребця. І стіл для його нової гри був чистий: ні брехні, ні шахрайства, ні лицемірства. Та, давня, гра призводила до гниття, до смерті, а ця — до життя й до чистої сили. Отож він був щасливий, попліч із Діді стежачи зі свого будиночка, що приліпився над яром, як спливають дні та роки. Він був щасливий, коли виїздив із нею верхи морозяного ранку або під палючим літнім сонцем чи коли сидів у великій затишній кімнаті перед коминком, де палахкотіли поліна, а надворі світ аж двиготів під натиском південно-східного вітру.

Якось Діді спитала, чи він не шкодує. Замість відповіді він узяв її в обійми і міцно притиснув свої уста до її уст.

— Моя жіночко, — промовив він аж за хвилину, — хоч ти мені й стала в тридцять мільйонів, але я вважаю, що, далєбі, зроду ще не купував так дешево того, без чого не можу обійтись. Правда, є одне, за чим я шкодую, страшенно шкодую. Мені б так хотілось пережити все знову. Блукати по Підмонтських горбах, шукаючи тебе, прийти знов уперше до твоїх кімнاتок у Берклі. І вже дарма й казати, як мені до нестями шкода, що я не можу повернути того дня, коли ми стояли під дощем і бурею і я обняв тебе, а ти плакала, поклавши голову мені на груди.

Розділ XXVII

Та ось настав ще один рік. Був уже початок квітня, Діді сиділа в кріслі на веранді й шила якісь манісінські сорочечки, а Буйний День читав їй уголос. Сонце вже звернуло з полудня. Довкола буяло ціле море молоді зелені. На городі тихенько дзюрчала вода по зрошувальних рівчачках. Час від часу Буйний День кидав книжку й біг туди, щоб спрямувати її на іншу грядку. Або враз починав цікавитись жінчиною роботою і, дражнячись, розпитував про неї. А Діді, щаслива, осяйна, старанно шила, хоч деколи, як ніжні чоловікові жарти переходили певну межу, соромилась і червоніла або вдавала, що гнівається.

З веранди, де вони сиділи, було видко далеко-далеко. Внизу, неначе лезо турецької шаблі, вигиналась Місячна долина з розкиданими по ній фермами, вкрита пастівниками, сіножатями та виноградниками. За нею здіймався другий схил, що кожну його улоговинку й кожен шпильок вони так добре знали. Старе кварцове звалище біля занедбані копальні під простопадним сонячним промінням біліло, аж світилось, мов дорогий самоцвіт. На передньому плані, в загороді біля повітки, паслася Меб. Вона турботливо поводила головою за своїм лошатком, що привела його оце навесні. Воно дибало коло неї на ще кволіх, непевних ніжках. День був млосно-гарячий, повітря мерехтіло від спеки. У гущавині на схилі гори кричали перепілки, скликаючи своїх перепелят; чулося тихе туркотіння голубів, а з глибини яру долинав жалібний голос горлиці. На землю впала тінь шуліки, що ширяв високо в блакиті, і кури на подвір'ї закудкудакали сполохано й сипонули врозтіч.

Можливо, саме це розбуркало у Вовкові давні мисливські спогади. Одно слово, Буйний День і Діді завважили якусь тривогу в загороді, й перед ними розгорнулась нестрашна тепер сцена з віковичної кривавої трагедії часів Молодого світу. З хижим вогником в очах, нечутний, мов привид, припадаючи до землі на оксамитових лапах, собака, а власне приручений вовк, скрадався до спокусливої здобичі — молоденького створіння, що привела на світ Меб. У кобилі так само прокинулись і заграли первісні інстинкти. Вона кружляла поміж своїм лошам і цим грізним хижак, що справіку нагонив жах на всіх її

предків. Раз вона спробувала була хвицнути його заднім копитом, а то намагалась ударити передніми, або, прищуливши вуха й вискаливши зуби, кидалася перегризти йому хребта. Собака-вовк, теж прищуливши вуха й припадаючи до землі, відступав звинно назад, але незабаром уже підкрадався до лошати з другого боку, і кобила знов починала непокоїтись. Здавшись на прохання дружини, Буйний День гримнув неголосно на Вовка. Той відразу опустив голову, підібгав хвоста і, покірний людині, сховався за повітку.

Трохи згодом Буйний День, покинувши читати, щоб ізнов пустити воду в інше місце, угледів, що вона зовсім перестала бігти. Скинувши на плече кайло й заступа, він пішов у майстерню, взяв молотка та гайкового ключа і повернувся до Діди.

— Мабуть, доведеться спуститися й відкопати трубу, — сказав він. — Це, певно, врешті завалилося там, де ще із зими ото сунулось.

— Не читай без мене далі! — гукнув він уже з-за будинку і пішов стежкою, що збігала в яр.

На півдорозі він справді побачив зсув — невеличкий, не більш як кілька тонн землі та рухляку; але, впавши з п'ятдесятфутової височини, він ударив по водогінній трубі там, де сполучувалися два коліна, і розірвав її. Перше ніж узятись до роботи, Буйний День уважним оком досвідченого гірника глянув на слід зсуву — і застиг, прикипівши розплющеними широко очима до одного місця.

— Ого! — сказав він уголос. — Чи ви бачили!

Тоді обвів поглядом уздовж і впоперек весь нерівний крутий схил. У цьому місці узбіччя яру було майже голе, поросле самою травною і бур'яном; лише де-не-де насилу чіплялись корінням за землю малі покорчені мансаніти. Видно було, що ґрунт тут осувається часто, а дощові потоки наносять згори новий і новий.

— Справдешня жила, або не я буду, — тихо промовив Буйний День.

Як у Вовкові прокинувся сьогодні завмерлий мисливський інстинкт, так і в ньому спалахнув зразу давній запал шукача золота. Покинувши молотка й ключа, він видерся з кайлом та заступом до того місця, звідки зірвався зсув. Там видніла подекуди оголена скеля, первісна порода. Видніла ледве помітно, але досвідчене Гарнішеве око виразно бачило кварцову жилу, що ховалась під землею. То там, то там колував він кайлом крихкий камінь, скидав заступом землю, брав

уламки породи й роздивлявся. Місцями вона була така рухла, що кришилася в пальцях. Він виліз на кілька футів вище й знов запрацював кайлом та заступом. Зчистивши в одному місці землю, він ураз випростався й глибоко зітхнув, захоплений. Тоді, мов той дикий олень коло водопою, що боїться хижаків, швидко скинув оком навкруги — чи ніхто за ним не підглядає. Засміявшись сам із себе, він знов узявся розглядати оголену брилу кварцу. Скісний промінь сонця впав на неї, і вся вона заблищала маленькими іскринками щирого золота.

— Під самим дерном, — прошепотів він ураженим голосом і всадив кайло в крихку породу.

Він увесь перемінився. Від коктейлів, хоч би скільки він їх випив, у нього ніколи не палали так щоки й не горів такий вогонь в очах. У ньому спалахнула давня пристрасть, що під її владою був він майже все своє життя. Шал його щомить зростав. Він працював, як несамовитий, важко хекаючи, і піт великими краплями спадав із чола. Він облазив усе місце зсуву від одного краю жили до другого і скрізь, скидавши червону вулканічну землю, нанесену сюди з гори, натрапляв на кварц, рухлий кварц, що кришився йому в руках і весь блискотів зернятками золота.

Часами згори обсипалася земля, і йому знову доводилось братися за заступа. Раз він сам зсунувся вниз футів на п'ятдесят. Не перепочивши навіть, він, чіпляючись руками й ногами, видерся назад нагору. В одному місці кварц зовсім звітрів, став м'який, майже як глина, і там було найбільше золота. Перед Буйним Днем відкрився справжній скарб. Він уже простежив жилу футів на сто вгору й униз від зсуву. Він навіть виліз аж на край яру — подивитись, чи нема виходів жили зверху по горі. Але те могло зачекати, і він поспішив назад до своєї знахідки.

Він працював далі, так само хапаючись мов несамовитий, аж доки знесилення й нестерпний біль у попереку не змусили його спинитись. Він випростався, тримаючи в руках уламок кварцу, ще густіше начинений золотом. Піт, що капав на землю, коли він працював згинці, тепер котився йому просто в очі й сліпив їх. Він витер його рукою і знов утупив погляд у золото. Тридцять, а то й п'ятдесят тисяч на тонну! Він був певен, що не менше. Він дивився, мов заворожений, на жовті блискітки і важко відсапувався, й витирав піт із чола, а жвава

його уява вже сягала вперед. Він уже бачив ніби вочевидь залізничну колію, що підіймалася з долини через полонину, і вийми, й насипи, і міст через яр. З того боку було зручне місце для фабрики, і він уже думкою поставив її там. Нескінченна низка цебрів із кварцом сунулася власною вагою по кодолі на той бік яру, до дробарні. Перед ним і під ним, у глибині, вироста копальня — штреки, штольні, вибої, підіймальні машини. У вухах гуркотіли вибухи, а потойбіч яру важко гупали дробарки.

Рука, що тримала уламок кварцу, тремтіла. Під грудьми йому паче тягло й сіпало. Він раптом збагнув, що йому хочеться випити — віскі, коктейлю, чого-будь, аби випити. І якраз тоді, коли в ньому наново прокинулася жадоба до алкоголю, здалеку через зелену безодню яру ледь чуто долинув голос Діді:

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп!.. Ціп-ціп-ціп!

Він сторопів. Скільки це минуло часу? Він же покинув її за шиттям на веранді, а тепер вона вже годує курей перед вечерею. Отже, уже вечір! То оце він пробув тут так довго?

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп! Ціп-ціп-ціп! — знов долинуло до нього.

Вона завжди отак скликала курей — спочатку п'ять разів, а тоді три, він давно це завважив. Йому раптом стало страшно, неначе він її втратив. Він і разу про неї не згадав за ці нестямні години, ото ж бодай на цей час він її справді втратив.

Він пустив із руки уламок кварцу, сковзнув униз із кручі й майнув стежкою. Вибігши з яру, далі він уже пішов, майже скрадаючись, дістався до місця, звідки можна було бачити Діді, а самому не показуватись. Вона жменею кидала курям зерно й весело сміялася з їхньої метушні.

Та картина видимо заспокоїла його, пекучий страх минувсь; він повернувся й побіг стежкою назад до зсуву. Там, ухопивши кайло та заступа, знову подерся нагору, тільки цього разу вище, і знов несамовито заходився працювати, але вже з іншою метою. Управно спускаючи вниз брилу за брилою червону землю, він закривав нею те, що тільки-но розкопав, і ховав від денного світла знайдені скарби. Він навіть збігав у ліс, назгрібав торішнього сухого листя й розсипав його по всьому тому місцю, та, побачивши, що з цього мало користі, почав знову спихати землю брилу за брилою, аж доки зникли всі сліди його розкопів і не стало й признаки кварцової жили.

Полагодивши розірвану трубу, він зібрав інструмент і пішов додому. Ступав він поволі, відчуваючи страшенну втому, як людина, що зазнала щойно тяжкого струсу. Заховавши інструмент, він напився води, яка вже знову бігла трубами, й сів на ослона біля відчинених дверей до кухні. Діді всередині готувала вечерю. З незмірною полегкістю дослухався він до її ходи.

Він жадібно вдихав свіже гірське повітря, як той плавець, що вплив із глибини на поверхню моря, і пильно вдивляється в небо, у хмари, у долину, неначе наміряючись і все те вдихнути в себе разом із повітрям.

Діді не чула, що він повернувся. Він час від часу обертав голову й крадькома дивився на неї, на її жваві руки, на бронзовий полиск каштанового волосся, що загорялося вогнем, коли вона вступала в промінь призахідного сонця, який падав крізь вікно, і на ледь обважнілу постать майбутньої матері, що вигляд її сповнював його незнанням, болісно-солодким відчуттям.

Вона підійшла до дверей. Він відвернув голову й став дивитися на долину. Вона пестливо провела рукою по його чубові, і, як завжди, він увесь стрепенувся від того ніжного дотику.

— А я й не бачила, що ти вернувся, — сказала вона. — Ну, що там? Велика шкода?

— Еге, добрячий зсув, — відповів він, так само не дивлячись на неї, — більший, ніж я сподівався. Але я вже надумав, що зробити. Знаєш що? Я насаджую там евкالیптів, густо-густо, як трави, щоб навіть голодний кріль не проліз. Коли вони розкореняться, ніяких більше зсувів не буде.

— Невже там таке страшне?

Він похитав головою.

— Та ні, страшного там нічого нема. Але нащо це мені здалося — через якийсь нікчемний зсув спокою не мати? Та я його там так припечатую, що він мільйон років більш не осунеться! Навіть як архангелова сурма засурмить і Сономська гора, і всі гори грузом розсиплються, — і тоді тут не зрушиться ніщо, так його коріння триматиме! Він обняв її й посадив собі на коліна.

— Послухай, жіночко моя! Тобі тут на фермі багато дечого бракує, я знаю, — немає ні музики, ні театрів, нічого такого. Чи не кортить тобі часом геть усе покинути й вернутись назад?

Він чекав на відповідь у такій тривозі, що не важився глянути дружині у вічі. А коли вона засміялась і похитала головою, йому ніби спав із серця великий тягар.

— Чуєш, — сказав він у раптовому запалі, — гляди мені й близько туди не підходь, поки я не насаджу там дерева та воно не розкорениться. Там дуже небезпечно. А мені, далєбі, й подумати страх, щоб тепер без тебе зостатись.

Він палко й жадібно поцілував її в уста.

— Який-бо в мене ревний коханий! — сказала вона, і в її голосі чути було гордощі за чоловіка й за свою жіночу владу над ним.

— Поглянь сюди, Діді, — він випростав одну руку й широким рухом показав на долину й на гори за нею. — Місячна долина! Яка чудова назва! Ти знаєш, як я на все це дивлюсь і думаю про тебе й про цю красу, мені аж горлянку здушує. І щось таке робиться в серці — я не можу добрати слів на це, але відчуваю, що майже розумію Браунінга та всіх отих пишномовних поетів! Подивись на Гуд-гору, де оно сонце на неї світить. Ото якраз у тому вибалку ми знайшли джерело.

— І того вечора не доїли корів до десятої години, — засміялася вона. — Як ти мене й тепер забавиш, то вечеря поспіє не раніше, ніж тоді.

Вони встали з ослона. Буйний День зняв із кілка дійницю.

— Але ж бо й краса! — вимовив він, спинившись ще на мить глянути на долину.

— Бо й краса! — озвалася й вона і, засміявшись радісно і до нього, і до самої себе, і до цілого світу, пішла в кухню.

І як той старий, що він його колись спіткав, Буйний День із дійницею в руці рушив униз стежкою, весь залитий червоним пломенем заходу.

Γρα

I

Перед ними на підлозі розіслано багато розмаїтих килимів; два брюссельські вже з самого початку їм сподобались, але й інші візерунками вабили око, — отож вони вагалися між бажанням та матеріальною спромогою. Сам керівник відділу шанобливо упав коло них, властиво, дівчина добре розуміла, що він упав тільки задля Джо, недарма ж хлопчик при ліфті, поки вони підіймалися нагору, аж рота роззявив від захоплення, побачивши Джо. Не була вона й сліпа, щоб не бачити, яку пошану виявляли до нього молодики й хлопчачки на вулиці, коли вони проходили вдвох своїм кварталом у західній частині міста.

Керівника відділу покликано до телефону, і в душі дівчини знадні мрії про килими та прикрі грошові міркування поступилися місцем перед ще більшим сумнівом і тривогою.

— Не розумію, Джо, що тебе в ньому вабить, — сказала вона тихо, але настійливо: очевидно, розмова про це заходила вже не вперше.

Якась тінь на мить затьмарила молодикове обличчя, та відразу ж воно засвітилося ніжністю. Адже він був ще сливе хлопчина, а вона лишень дівча — обоє майже діти, що тільки оце ступили на поріг життя й надумалися влаштувати собі гніздечко.

— Та не турбуйся даремно, — промовив він. — Це ж мій останній, найостанніший вихід.

Він усміхнувся, а проте вона завважила, як з уст йому мимоволі злетіло скрушне зітхання. І з чисто жіночого інстинкту цілком володіти своїм коханим відчула страх перед незрозумілим їй захватом, що так владно заповонив істоту Джо.

— Ти ж бо знаєш, що зустріч з О'Нейлом дала мені змогу сплатити останній борг за материн будинок, — провадив він. — От я й спекався одного клопоту. А змагання з Понтою дасть мені сто доларів, цілих сто! Це найбільший приз — непоганий для нас із тобою весільний дарунок.

Грошові розрахунки її зацікавили.

— Але ж тобі подобається сама ця «гра», як ти її називаєш. А чому?

Він не вмів гарно говорити. На рингу він промовляв руками, усім тілом, грою м'язів, а переказати словами своє зачарування «грою» не годен був. Проте спробував і, занукаючись, почав змальовувати, що почував він під час змагання, а надто в найвирішальніші хвилини.

— Одне я знаю, Женев'єво: на рингу ж переживаєш захват, загнавши супротивника туди, куди тобі треба. Він вимахує кулаками, а ти, не даючи йому нагоди влучити, сам завдаєш удару. Ось він заточується, мов п'яний, і прилипає до тебе, суддя відриває його, і врешті ти можеш кінчати. Уся зала аж здригається з крику, а ти знаєш, що бився чесно й переміг, бо вартніший за нього. Бачиш, я...

Він раптом урвав мову, злякавшись власної балакучості й тривожного виразу на Женев'євиному обличчі. Слухаючи, вона пильно дивилася на нього, і на її лиці дедалі дужче проступав ляк. Змальовуючи їй найкращі хвилини свого життя, Джо уявляв собі переможеного супротивника, освітлений ринг, рев глядачів, — і Женев'єва відчула, що його підхопила й понесла від неї хвиля життя, незрозумілого, загрозливого, непереможно-принадного. Від самого подиху того життя її кохання блякло і в'януло. Образ Джо, якого вона знала, померк, розплився, а тоді й зовсім зник. Свіжого хлопчачого обличчя, ласкавих очей, приємного лагідного обрису вуст наче й не було. Вона бачила перед собою обличчя дорослого чоловіка, напружене, нерухоме, немов із криці вилите: і стулені губи, як крицеві лещата в пастці, і широко розплющені, чуйні очі полискували, мов криця. То було обличчя чоловіка, а не хлопчика, якого вона знала. Обличчя зовсім їй чуже.

Та все ж попри свій страх, вона невиразно відчула гордоці. Його мужність, мужність войовничого самця невідпорно впливала на неї, як на жінку, збудила в ній споконвічне бажання обирати собі товаришем чоловіка дужого, спиратися на його силу, як на незламний мур. Вона не розуміла тієї таємничої сили, що перемагала кохання і скоряла собі Джо, проте в глибині жіночого серця відчувала солодку радість, що задля неї, задля їхнього кохання, він зрікається того, що досі становило невіддільну частину його життя, що він востаннє має вийти на ринг.

— Он місіс Сілверстайн не любить боксу, — сказала Женев'єва, — лає його на всі заставки, а вона ж тямуща жінка.

Джо поблажливо всміхнувся, не вперше ховаючи біль, що вона ніяк не хоче цінувати те, чим він у житті найбільше пишався. Власними

зусиллями та ненастанною працею доскочив він успіху, і тепер, коли він усього себе і все, що було в ньому, віддав Женев'єві, той успіх, на його думку, був єдиною правдивою вартістю, гордовито покладеною їй до ніг. Його боксерська майстерність була запорукою мужності, більшою, ніж міг запропонувати їй будь-який інший чоловік, і та мужність давала йому право володіти нею. А вона цього не зрозуміла тоді, не розуміє й тепер, і Джо дивувався, за що саме вона його покохала.

— Місіс Сілверстайн — стара порохнява печериця, — добродушно сказав він. — Що вона розуміє в таких речах? Запевняю тебе, це дуже здоровий і корисний спорт. Глянь на мене! Бачиш, мені треба заховувати чистоту, щоб бути в добрій формі. Я живу чистіше, ніж місіс Сілверстайн, чи її старий, чи будь-хто з твоїх знайомих. Купаюся, обтираюся, роблю гімнастику, усе в один час, добре їм і не дозволяю собі ніяких дурниць: ні п'ю, ні курю, — анічого такого, що могло б мені зашкодити. Я, мабуть, навіть чистіший за тебе, Женев'єво... Далєбі, — поквапився він додати, помітивши образу на її личку. — Йдеться не про воду та мило. — Він обережно, але міцно стиснув її руку вище ліктя. — Бачиш, ти м'яка й тендітна. А я, ось помацай лишень!

Він так міцно затис її пальці м'язами своєї руки, що вона аж скривилася з болю.

— І я весь такий, — правив він своєї. — Оце й є чистота. Кожна часточка тіла, кожна крапля крові, кожен м'яз чистий наскрізь до самих кісток, та й самі кістки теж. Це не те, що вимити шкіру милом і водою. А все наскрізь чисте. І бачиш, тіло відчуває, що воно чисте. Коли я ранком прокидаюся та беруся до праці, кожна крапля крові, кожен м'яз у мені просто аж волає, що він чистий. О, якби ти знала...

Він раптом замовк, до решти збентежений своєю незвичайною балакучістю. Ніколи ще він так не хвилювався, але й ніколи не мав причини стільки говорити. Однак цього разу йшлося про бокс, бралось під сумнів вартість і гідність самої гри, для нього найважливішої в світі. Принаймні вона була найважливіша до того дня, коли він випадково переступив поріг Сілверстайнної цукерні й коли Женев'євин образ заступив йому світ і затьмарив усе. Джо починав розуміти, хоч і невиразно, споконвічну суперечність між жінкою й життєвою кар'єрою, між діяльністю чоловіка й вимогами жінки.

А втім, він не вмів узагальнювати. Усе, що він бачив, це суперечність між конкретною, живою Женев'євою та величезною абстрактною Грою. Обидві припали йому до серця, обидві тягли його до себе; він роздирався між ними й почував себе цілком безпорадним у тій боротьбі.

Слухаючи Джо, Женев'єва дивилася на його обличчя й милувалася чистою шкірою, ясними очима, ніжними й гладенькими, як у дівчини, щоками. Вона визнавала силу його доказів, але не хотіла погодитися з ними, інстинктивно обурювалася проти тієї Гри, що відривала його від неї, частково її грабувала. Це була суперниця, якої вона не розуміла, а надто не розуміла її принади. Якби то йшлося про якусь іншу дівчину, усе було б зрозуміле, Женев'єві помагали б знання, здогади, прозорливість. А тут їй доводилося боротись наосліп з якоюсь невпійманою супротивницею, про яку вона нічогосінько не знала і яка видавалася їй ще небезпечнішою через те, що в словах Джо вона відчувала дещицю правди.

Нараз дівчина збагнула свою кволість. Їй стало сумно й шкода себе. Вона хотіла володіти ним цілком, неподільно, на менше її жіноча природа не погоджувалася. А він не давався, вислизав від неї, коли вона пробувала обвити його руками. Очі їй зайшлися слізьми, губи затремтіли, і зразу поразка обернулася на перемогу — усемогутня Гра поступилася перед нездоланною силою жіночої кволості.

— Та годі ж бо, Женев'єво, годі, — почав благати хлопець, сповнений каяття, хоч і був здивований. Своїм чоловічим розумом він ніяк не міг збагнути її розпачу, але побачивши, що вона плаче, забув про все на світі.

Вона всміхнулася крізь сльози, прощаючи йому, а він, хоч і знав, що нічим не завинив, увесь розтанув. Мимохіть він сягнув по її руку, але вона стримано й холодно уникла потиску, тільки очі її ще дужче засяяли.

— А ось і містер Клаузен, — сказала вона, і тим часом якась дивна жіноча алхімія геть висушила їй сльози.

— Вам, Джо, певне, уже надокучило чекати? — сказав керівник відділу, рожевощокий чоловік, що до його суворих бурців аж ніяк не пасували веселі маленькі очиці. — Ну, то на чому ж ми спинилися? Ага, на тому килимові, — жваво провадив він. — Гарний візерунок, еге ж? Так, я все розумію. Ще б пак, сам заводився майном, маючи

чотирнадцять доларів на тиждень. Але для свого гнізда нічого не шкода. Еге? Та й справді-бо. Усього на сім центів дорожче, зате дорогу річ вигідніше купувати, скажу я вам. А знаєте що, Джо? — керівник раптом сповнився великодушністю й довірливо стишив голос. — Проте, це лише вам. Я скину п'ять центів. Тільки дивіться, — додав він урочисто, — нікому не кажіть, скільки заплатили!

— Звісно, сюди входить і платня за пакування й привоз, — пояснив він, коли Джо й Женев'єва, порадившись, заявили про свою згоду. — А як гніздечко? — ще раз поцікавився він. — Коли ж ви розпустите крила й полинете? Завтра? Так швидко? Чудово, чудово!

Він на мить захоплено звів очі вгору, тоді глянув на них побатьківськи ласкаво.

Джо відповідав досить спокійно, а Женев'єва трохи зашарілась; проте обоє вони почували себе ніяково. Не лише тому, що мова зайшла про те, що було для них інтимне й священне, і не через міщанську сором'язливість, а з уродженої скромності й стриманості, що часто властива людям із робітничого середовища, коли вони змагаються до життя чистого й цнотливого.

Містер Клаузен провів їх до ліфта, танучи в усмішці, аж сяючи поблажливою зичливістю; уся обслуга й собі дивилася вслід стрункій постаті Джо.

— Ну, а як нинішній вечір, Джо? — заклопотано спитав містер Клаузен, коли вони чекали на ліфт. — Як себе відчуваєте? Гадаєте, що впораєтеся з ним?

— Будьте певні, — відповів Джо. — Ніколи не почував себе краще.

— Отже, добре відчуваєте себе? Дуже добре! А мені, бачте, спало на думку... ха-ха... напередодні весілля... легенька така непевність, нервовість, га? Сам знаю, що то означає одружуватись. Отже, все гаразд, еге? Та вже бачу, бачу. Годі й питати. Ха-ха! Ну, бувайте, друже! Знаю, що виграєте, напевне виграєте!

— До побачення, міс Прічард, — додав він, галантно допомагаючи Женев'єві увійти до ліфта. — Сподіваюся ще не раз вас побачити. Завжди буду радий. Дуже радий!

— Кожен зве тебе «Джо», — докірливо сказала Женев'єва, коли вони вже спускалися ліфтом. — А чому не «містером Флемінгом»? Аж якось непристойно.

Він сумно дивився на ліфтера й, здавалося, не чув її.

— Що з тобою, Джо? — запитала вона з тією ласкою в голосі, що не раз його скоряла.

— Та нічого, — сказав він, — але я думав... мені так хотілося б...

— Хотілося б? Чого? — її голос був сама знада, а очі скорили б і дужчого за Джо, та він і далі дивився кудись убік.

Нарешті він повільно звів на неї очі й промовив:

— Мені хотілося б, щоб ти хоч раз подивилась, як я борюся.

Вона зневажливо махнула рукою, і його обличчя раптом спохмурніло. Її шпигнула думка, що між ними стала таємна суперниця й тягне його геть.

— Я... я рада б... — хапливо сказала Женев'єва, перемигши себе та силкуючись виявити ласку, що роззброює найдужчого чоловіка, примушуючи його схилити голову на жіночі груди.

— Справді?

Джо знову звів погляд і зазирнув їй у вічі. Він не жартував — вона це знала. Він ніби брав на спит її кохання.

— То була б найкраща хвилинка в моєму житті, — просто сказав він.

Чи то прозорливість закоханої, чи бажання виявити співчуття, якого він шукав, чи просто цікавість, що спонукала її на власні очі побачити супротивницю, а може, поклик невідомого світу долинув до неї, у тісні межі її одноманітного існування й додав рішучості, — але її поїняла якась надзвичайна відвага, і вона спокійно промовила:

— Так, я прийду подивитися.

— Я не думав, що ти погодишся, а то б не пропонував тобі, — признався Джо, коли вони вийшли на вулицю.

— А що, хіба не можна? — тривожно спитала дівчина, не даючи прохолонуту своєму завзяттю.

— Звісно, можна, я все влаштую, але ж я не сподівався на твою згоду. Аж ніяк не сподівався, — усе ще не виходив він із дива, допомагаючи їй сісти на трамвай і шукаючи в кишені дріб'язку на квитки.

II

Женев'єва й Джо належали до своєрідної аристократії робочого люду. Серед убогого й брудного оточення вони зуміли зберегти моральну чистоту й здоров'я. Почуття власної гідності, охайності й винятковості спонукало їх триматися осторонь від інших. Важко було зайти з ними в дружбу, а тому справжнього, близького приятеля чи приятельки, з якими можна було б поділитись горем і радощами, жодне з них не мало. Обоє були товариської натури, а проте лишалися самотні, бо, заприятелювавши з кимось, мусили б пожертвувати своїм прагненням до чистоти й порядності.

Не багатьом дівчатам із робітничого середовища судилося жити так самотно, як Женев'єві. Виростаючи серед жорстокості й грубоців, вона здолала вберегти себе від них. Вона бачила тільки те, що хотіла бачити, — а хотілося бачити лише найкраще; легко керуючись якимось непомильним інстинктом, уникала вона всього потворного й бруталного. Почати б з того, що вона рідко бувала на людях. Як однак, їй змалку доводилося доглядати хвору матір і тому не було часу гратися й пустувати з сусідськими дітьми. Батько її, дрібний службовець, слабогрудий, анемічний, дуже доброї вдачі, був домосіда, цурався людей, і завдяки йому в родині завжди панували злагода та спокій.

Дванадцяти років Женев'єва осиротіла; поховавши батька, вона просто з кладовища пішла жити до подружжя Сілверстайнів і оселилася в їхньому помешканні над невеличкою цукернею. Добрі євреї дали їй притулок, і, щоб відробити харчі та одяг, дівчина допомагала їм у крамничці. Бувши іншої віри, вона стала їм у пригоді, бо Сілверстайни самі не могли торгувати суботами.

Тут, у цій маленькій крамничці, одноманітно сплигло шість років її ранньої молодості. Знайомих у неї було мало. Обходилася Женев'єва й без товаришок, бо жодна з дівчат не припала їй до серця. Не любила вона гуляти й з сусідськими хлопцями, хоч дівчата вже в п'ятнадцять років заводили собі приятелів. «Та ще мені цяця!» — казали про неї дівчата і, хоч не любили її за вроду й відлюдкуватість, а проте таки поважали. «Вишенька» — прозивали її хлопці, але пошепки й тільки поміж себе, боячись розгнівати інших дівчат; ані одному з них і на

думку не спадало залицятися до Женев'єви. Вони поглядали на неї з побожністю, як на щось містично прекрасне і для них неприступне.

А Женев'єва й справді була красуня. Сама з давнього американського роду, вона була одна з тих дивовижних квіток, що часом розквітають серед робітничого середовища всупереч усім законам спадковості й оточення. Усе в ній було гарне: рум'янець на білому виду, за який її прозвали «Вишенькою», доладне, немов виточене обличчя, тендітні обриси постаті. Голос вона мала тихий, рухи — статечні, сповнені гідності. Що не одягне, усе було їй до лиця й підкреслювало шляхетну вроду. До того ж вона була чисто жіночна натура: чула, віддана й лагідна, з прихованою жагою майбутньої жінки й матері. Але це почуття в ній ще дрімало, чекаючи, коли з'явиться обранець.

Якось у суботу гарячої пообідньої пори до Сілверстайнкової крамниці зайшов Джо поласувати морозивом із содовою водою. Женев'єва не завважила, як він увійшов, бо клопоталася коло іншого відвідувача — хлоп'яти років шести – семи, яке глибокодумно вивчало розкладені за склом дивовижні цукеркові витвори, оздоблені знадлигим написом угорі «П'ять за п'ять центів».

Женев'єва почула, як Джо сказав: «Содової з морозивом, будь ласка!», і, не обертаючись, спитала: «Якого морозива хочете?» Загалом вона не мала звички дивитися на хлопців. У них було щось для неї незрозуміле. Вони так поглядали на неї, що вона ніяковіла, сама не знаючи чого; не подобались їй також їхнє нахабство й брутальність. Досі вона ще не думала про чоловіків. Хлопці, що їх вона бачила, анітрохи не вабили й не цікавили її. Одне слово, якби її спитали, навіщо існують на світі чоловіки, вона, мабуть, не знала б, що відповісти.

Витрушуючи з мірки морозиво до склянки, вона випадково звела очі на Джо, і їй чомусь стало приємно. Він теж подивився на неї, і дівчина спустила вії і обернулася до сифона... Та наливаючи води, вона мимоволі знов кинула на нього оком, лише на мить, бо спіймала на собі його погляд, що чекав, щоб вона підвела голову. На його обличчі була написана така щира зацікавленість, що Женев'єва хутко відвернулася. Її здивувало, що цей незнайомець так їй сподобався. «Який гарненький хлопець, — подумала вона, інстинктивно намагаючись захистити себе від тої влади, що надить і скоряє, лише

прикриваючись вродою. — І зовсім не гарненький», — міркувала вона далі, коли поставила перед ним морозиво і втретє глянула на нього, відбираючи гроші. Їй бракувало слів, і вона не вмiла їх знаходити, проте мужній вираз його хлопчачого обличчя підказав їй, що визначення «гарненький» аж ніяк не пасує.

«Ну, то він гарний», — майнуло їй у голові, коли вона знов спустила очі під його поглядом. Але ж пристойних на вигляд чоловіків називають гарними, а тому й це визначення їй не сподобалося. Та хоч там як, а на цього хлопця приємно було дивитись, і вона аж розсердилася, піймавши себе на тому, що їй дуже кортить знову на нього глянути.

А Джо? Він ніколи ще не бачив такої чарівної дівчини, як ця за прилавком. Більше за неї знаючись на законах природи, він відразу міг би відповісти, нащо потрібні на землі жінки, проте в його світі жінка не посідала жодного місця. Він так само мало думав про жінок, як і Женев'єва про чоловіків, і ось тепер подумав про одну з них, про Женев'єву. Йому ніколи й не снилося, що дівчина може бути така гарна, і він не міг одірвати від неї очей. Щоразу, як вони ззиралися, Джо якось дуже ніяковів і ладен був відвернутися, та дівчина сама швидко спускала очі.

Коли ж вона нарешті поволі звела очі й пильно глянула на нього, то він понурив погляд і щоки йому спаленіли. Женев'єва ж, хоч і була збентежена, нічим не зраджувала свого хвилювання. Вона почувала якесь внутрішнє тремтіння, не знане їй, але воно нітрохи не відбивалося на її погожому виду. Джо, навпаки, був геть розгублений і зворушливо незграбний.

Обоє вони не знали, що означає кохання, і тільки відчували непереможне бажання дивитись одне на одне. Обоє були збентежені й схвильовані — владно й потужно вабила їх сила, що поєднує стихії. Він грався ложечкою й ховав зашаріле обличчя за склянкою; вона щось тихо промовляла, утопивши в землю очі, і оплітала його павутинням своїх чар.

Проте не міг же він довіку сидіти й умлівати коло морозива з содовою, хоч і попросити ще одну порцію не наважувався. Отже, він залишив її снити на яві, а сам, вийшовши з крамнички, почвалав вулицею, мов сновида. Женев'єва промріяла до вечора й збагнула, що закохалася. Не те діялося з Джо. Він знав тільки, що хоче ще раз

побачити її, ще раз подивитись їй в обличчя. Далі його думки не сягали. Та й чи були то думки?.. Радше якесь невиразне й туманне бажання.

Однак бажання того він не зміг подолати. День у день воно мучило його, ненастанно перед очима йому стояла крамничка й дівчина за прилавком. Він змагався зі своїм бажанням. Йому було страшно й соромно знов туди заходити. Він заспокоював себе тим, що він, мовляв, не бабій. Не раз, не два, а десятки разів мурмотів він собі ці слова, але дарма. Якось серед тижня, по роботі, таки навідався до крамнички. Він намагався вдати безтурботного, наче зайшов випадково, але вся його постава свідчила, що він насилу переступив поріг. Цього разу він був ще соромливіший і незграбніший. Женев'єва, навпаки, поводитися спокійно, хоча все її єство проймав потаємний трепет. Джо наче язик віднявся: він пробубонів своє замовлення, похапцем вихилив содову воду й кинувся геть.

Женев'єва ладна була заплакати з досади. Така мізерна винагорода за чотири дні чекання! Адже вона була впевнена, що закохалася. Він, звісно, гарний хлопець, навіть дуже гарний, але чого ж так невдячно спішитися? Тим часом Джо не встиг дійти до рогу, як його знову потягло назад. Ще раз позирнути на неї, та й годі. Він і гадки не мав, що то кохання. Кохання? Це коли хлопці й дівчата гуляють разом. А він... Тут його бажання набрало більшої виразності, і він збагнув, що саме прагне такої гулянки. Він хотів бачити її, милуватися нею, і як би було гарно, коли б вона погодилась погуляти з ним. «То ось чому хлопці й дівчата гуляють разом», — міркував Джо, коли настав кінець тижня. А він ще думав, що ті гулянки — просто звичай, який передує весіллю. Тепер він добачив у них глибшу мудрість, і сам їх запрогнув — отже, він закохався. Обоє вони тепер знали, що закохані, а тому й наслідок міг бути один: здивувавши всіх сусідів, Женев'єва й Джо вийшли разом на прогулянку.

Обоє вони були неговіркі, отож залицяння їхнє дуже зтяглося. Джо виявляв своє почуття кожним рухом, а Женев'єва стриманістю та самовладанням, і тільки в її очах сяяло кохання; та якби вона знала про той зрадливий вогник, що краще за слова виказував її почуття, то неодмінно пригасила б його, як і личить сором'язливій дівчині. Слова «люба» і «любий» здавались їм страх як нескромними; не швидко вони звикли до них; не зловживали вони й пестливими найменнями, як

звичайно закохані пари. Довгий час вони вдовольнялися вечірніми прогулянками або ще сиділи поруч на лавці в садку, інколи годинами не промовивши ані слова і лише дивлячись одне одному в вічі. При світлі зоряному ті очі не так зрадливо промінилися і не бентежили їх.

Джо був по-лицарському уважний і делікатний із Женев'євою. На вулиці він тримався край пішоходу, бо колись чув, що так треба, — і коли, перейшовши на другий бік вулиці, опинявся не там, де слід, то негайно обходив її ззаду, щоб знов бути скраю. Він носив її пакунки, а якось, коли надходив дощ, навіть парасольку. Він ніколи не чув про звичай дарувати коханій дівчині квітки і замість них носив Женев'єві овочі — вони ж бо корисні, їх можна їсти. Квітки йому ніколи не спадали на думку, аж поки одного дня він побачив чайну троянду в її косах. Він не міг відірвати очей від неї. То ж були її коси; отже, й квітка зацікавила його, бо заколола її вона, Женев'єва. Тому він так пильно додивлявся до квітки, і зачарувався нею. Його щире захоплення передалось дівчині, і завдяки квітці вони пережили новий взаємний треміт кохання й щастя.

Відтоді Джо уподобав квіти. Навіть зробився вигадливим у залицянні — послав дівчині букет фіалок. То була його власна ідея. Він ніколи не чув, щоб чоловіки посилали жінкам квіти. Досі він думав, що квіти використовують тільки як прикрасу для кімнати, та ще на похороні. Він почав посилати їх Женев'єві мало не щодня, і гадав, що його ідея не поступиться перед будь-яким винаходом генія.

Він кохав Женев'єву майже побожно, і вона так само побожно сприймала його кохання. Для нього вона була втіленням добра й чистоти, найсвятіша зі святинь, яку могло зневажити навіть надто палке обожування. Вона була істота цілком відмінна від усіх інших. Не така, як решта дівчат. Він ні на хвилину не припускав, що її зліплено з тієї самої глини, що і його сестер або ще чийось. Вона була щось більше, ніж звичайна дівчина або жінка. Вона була... ну, була Женев'єва, істота понад істотами, диво світотвору.

Десь так і Женев'єва трактувала Джо. Може, якісь дрібниці часом і не подобались їй — тоді як він, обожнюючи її, не міг здобутися на щось критичне — але коли Женев'єва думала про нього, то забувала за дрібниці й мала його теж за диво світотвору, у ньому бачила сенс свого життя і за нього ладна була й померти. У своїх палких мріях вона вигадувала розмаїті випадки, коли можна було б віддати за нього життя

і смертю краще довести своє велике кохання, аніж отак, живучи, його виявляти.

Їхнє кохання було як роса й полум'я. Взаємного потягу воно не мало — бо то здалося б їм блюзнірством. Про фізичну близькість вони ніколи не мріяли, але перші її пробіски: млюсть від дотику пальців, від хвилевого потиску руки, подеколи поцілунки, пестливий дотик кіс до його щоки або дотик руки, що відкидала з його чола неслухняного чуба — усе те було їм відоме. А проте вони чомусь гадали, що в тих пестошах, у тих дотиках ховається щось гріховне.

Часом Женев'єві хотілося кинутись йому на шию, дати волю своєму коханню, але її стримувало якесь соромливе почуття. У такі хвилини вона виразно усвідомлювала, що в ній ворухиться неприємний, незбагнений гріх. Чи ж не сором, та ще й великий, що їй хочеться так непристойно приголубити свого милого! Жодній дівчині, що поважає себе, не спаде такого на думку. Жінці воно не личить. Та й Джо — що подумав би він про неї, якби вона так вчинила! Женев'єва малювала собі ту жахливу катастрофу й аж звивалася та корчилася, згораючи з таємного сорому.

Не втік і Джо від чудних бажань — а надто від бажання зробити Женев'єві боляче. Коли він, після довгих солодких мук, осяг того блаженства, що обняв Женев'єву за стан, то відчув мимовільну хіть так стиснути її в обіймах, щоб вона аж скрикнула з болю. Жорстокість, бажання мучити зовсім не були властиві його вдачі. Навіть на рингу він ніколи не завдавав ударів із наміром спричинити біль; він робив те, чого вимагала Гра, — тобто намагався покласти супротивника й протримати його долі не менш, як десять секунд. Джо не бився задля того, щоб зробити комусь боляче. Біль був наслідком боротьби, а це вже зовсім інша річ. І нараз у нього виникало бажання зробити боляче дівчині, яку він кохав! Беручи її рукою за плесно, він відчував бажання стиснути його так, щоб воно аж хряснуло. Він нічого не розумів, тільки відчував, що в глибині його ества прокидаються звірячі інстинкти, про існування яких він досі й не снів.

Одного разу, прощаючись із Женев'євою, він схопив її в обійми й пригорнув до себе. Їй аж дух захопило, вона скрикнула з несподіванки й болю, і той крик отямив і вельми збентежив його, ще тремтячого з невимовної втіхи. Женев'єва теж тремтіла. У цих

обіймах, міцних до болю, вона знайшла невідому насолоду і знов відчула, що це щось гріховне, хоч і не знала, у чім той гріх полягає.

Дуже швидко, майже на початку їхнього знайомства, удався такий день, коли Сілверстайн застав Джо у своїй крамниці й вражено витріщився на нього. І, звісно, після того, як Джо пішов, місіс Сілверстайн дала волю своєму материнському почуттю, вилаявши всіх перебіійців загалом й Джо Флемінга, зокрема. Усі спроби старого Сілверстайна втихомирити розгнівану дружину були марні. Та їй і треба було вилити свій гнів, бо любила вона Женев'єву, як мати, а материнського права на неї не мала.

Женев'єва, приголомшена водоспадом лайки з уст розлютованої старої єврейки, не дуже дослухалася, але збагнула одне: що Джо, її Джо — це Джо Флемінг, боксер! Це було щось таке відразу, неможливе, надто жахливе, щоб повірити в нього: її ясноокий, рум'яний, як дівчина, Джо міг бути ким завгодно, тільки не боксером! Вона ніколи не бачила боксера, але вважала, що Джо аж ніяк не нагадував боксера — брутальну, схожу на звіра істоту з очима тигра та вузьким чолом. Звісно, вона чула за Джо Флемінга. Та й хто у Західному Окленді не чув за нього! Але їй ніколи не спадало на думку, що то не просто збіг наймень.

Коли Женев'єва отямилась, то почула гістеричний вереск місіс Сілверстайн:

— Знайшла з ким водитися — з кулачником!

Далі між подружжям зайшла суперечка; чоловік казав, що Джо Флемінг зажив слави, а жінка заперечувала, що слава буває всяка: і добра, й погана.

— Джо — славний такий хлопець, — сперечався Сілверстайн. — Він заробляє гроші й дуже ошадний.

— Говори собі, говори! — верещала місіс Сілверстайн. — Що ти знаєш? Уже б мовчав. Сам гроші марнуєш на тих кулачників. Звідки ти знаєш, який він? Ну, звідки? Га?

— Знаю, та й годі, — відважно опирався Сілверстайн. Женев'єва ще ніколи не бачила, щоб він насмілився заперечити своїй дружині. — Коли в нього помер батько, він пішов працювати до Генсенової майстерні. Має шестеро молодших братів і сестер на шії, одне за одне менших. Він їм стає замість батька. Працює, як неприкаяний, купує хліб і м'ясо, платить за помешкання. А щосуботи ввечері приносить

додому по десять доларів. Далі Генсен дає йому дванадцять. І що він робить? Адже ж він замість батька — усе віддає матері. Він усе працює, уже заробляє по двадцять доларів. І що ж він робить? Приносить їх додому. Брати й сестри ходять до школи, гарно вбрані, мають добру їжу, усе, що треба. Мати нічим не журиться, живе собі й не може натішитись на свого Джо.

А сам який! Господи, просто краса! Дужчий за бика, меткіший за тигра, голова ясна, холодна, як крига, очі, як блискавка, а спритний — і не сказати! Спочатку він змагається з хлопцями з Генсенової майстерні, потім із тими, що працюють у коморі. Далі йде до клубу, одним махом кладе Снайдера. Приз — п'ять доларів, і що він робить? Несе їх матері!

Він ще не раз виступає в клубі, бере приз по призові — десять, п'ятдесят, сто доларів. І що він робить? Ану скажи! Посилає до біса Генсенову майстерню? Шалається десь? Ні, ні, він порядний хлопець. Цілісінький день працює. А ввечері змагається по клубах. Каже мені: «Чого я маю платити за мешкання, Сілверстайне?» Байдуже, що я відповів йому, одне слово — він купує матері добрий будинок. І весь час працює в Генсена, б'ється навкулачки по клубах, щоб сплатити за будинок. Купує сестрам піаніно, купує килими й картини на стіни. І він хлопець відвертий. Закладається на самого себе, а це добра прикмета. Коли боксер закладається сам на себе, то й ти можеш ставити на нього.

Тут місіс Сілверстайн застогнала з жаху, і чоловік її, помітивши, що в запалі красномовства зрадив себе, став запевняти, що він завжди виграє.

— І все завдяки Джо Флемінгові, — докінчив він. — Я завжди ставлю на нього і виграю.

А втім, Женев'єва і Джо так пасували одне до одного, що навіть це жахливе відкриття не могло розлучити їх. Даремно Женев'єва намагалася підбурити себе проти Джо. На диво собі, вона знайшла йому тисячу виправдань, переконалася, що так само кохає його, як і перше, і як правдива жінка ввійшла до його життя, щоб стати його долею та повернути все по-своєму. Їхнє спільне майбутнє вона бачила в осяйному світлі змін; першу велику перемогу вона одержала, коли взяла з нього обіцянку кинути бокс.

І він, як усі чоловіки, ганяючись за мрією кохання й намагаючись посісти коштовний, неземний предмет своїх прагнень, поступився їй.

Проте, навіть у момент урочистої обітниці, він у глибині душі невиразно почував, що неспроможний назавжди зректися Грі, що десь колись у майбутньому він має до неї повернутись. Перед очима йому стали мати, брати й сестри, їхні численні потреби, будинок, що вимагає догляду, усілякі податки й рахунки і, нарешті, його з Женев'євою майбутні діти. І на все це була тільки поденна платня в Генсеновій майстерні. Але він відразу відігнав ті примари: адже в таких випадках ніколи не слухаєш застережень розуму. Він бачив перед собою тільки Женев'єву, за якою зголодніло все його єство. Отож він спокійно підкорився їй, а вона так само спокійно взяла владу над його життям і вчинками.

Джо було двадцять років, а їй вісімнадцять — чудова молода пара, здорова, повнокровна, створена на те, щоб дати життя нащадкам; і хоч де б вони з'явилися, навіть гуляючи в неділю по той бік затоки, то завжди звертали на себе увагу. Її дівочу тендітність доповнювала його мужня краса, її грацію — його сила, ніжні обриси її стану — суворі лінії його постаті. Своім свіжим і рум'яним обличчям, таким шляхетним, привітним, та синіми, широко поставленими очима не раз привертав він до себе увагу жінок, що належали до вищої суспільної верстви. Сам Джо не завважував тих лагідних, сповнених обіцянки поглядів, але Женев'єва все помічала і все розуміла; щоразу вона відчувала бурхливу радість, що Джо належить їй, що він скоряється її владі. А він не без прикрості ловив погляди, що кидали на Женев'єву чоловіки, хоч розуміла ці погляди вона сама куди краще за нього.

III

Женев'єва, взувши елегантні, на тонкій підшві черевики Джо, сміялася разом із Лоті, яка нагнулася, щоб підкотити їй штани. Лоті, сестра Джо, була втаємничена в їхню вигадку. То вона підмовила матір піти до сусідів у гості, і тепер дівчата лишилися вдома самі. Нарешті вони спустились до кухні, де на них чекав Джо. Обличчя його променіло коханням і щастям, коли він підвівся назустріч Женев'єві.

— Підсмич їй спідницю, Лоті, — попрохав Джо.— Ми спізнюємось. Ну, гаразд, тепер добре. Тепер, щоб хоч трошки було видно штани. Решту затулить пальто. Ану, побачимо, як воно вийде. Я позичив його в Кріса. Гарний хлопчина, малий, але завзятий, —

сказав Джо, допомагаючи Женев'єві одягнути пальто, що було їй по самі п'яти, однак лежало добре, мов на неї вшите.

Він насунув їй на очі кашкета й відкотив комір, досить широкий, щоб сховати за ним коси. Тоді застебнув пальто спереду, і кінці коміра затуляли підборіддя й рот. Тепер, лиш пильно придивившись, можна було побачити затінені дашком очі й трохи чіткіші обриси носа. Женев'єва пройшлась по кімнаті. З-під пальта мелькали тільки холоші штанів.

— Зовсім як гравець, що боїться пропустити виграш, хоч і застудився. Чудово! — засміявся Джо, вдоволений своєю вигадкою. — А скільки в тебе грошей? Я ставлю десять проти шести. Хочеш поставити на шість?

— А це на кого? — спитала Женев'єва.

— Звісно, на Понту, — озвалася Лоті ображеним тоном, так, ніби в цьому годі було й сумніватися.

— Ну певне ж, — лагідно сказала Женев'єва. — Тільки я не дуже розуміюся на таких речах.

Цього разу Лоті промовчала, але на її обличчі знову з'явився вираз образи. Джо, поглянувши на годинника, сказав, що час іти. Сестра обняла його за шию й лунко поцілувала в уста. Потім поцілувала й Женев'єву. Брат обняв її за стан, і вона провела їх до хвіртки.

— Що це означає — десять проти шести? — спитала Женев'єва. Вони йшли вулицею, і їхні кроки дзвінко лунали в морозяному повітрі.

— Це означає, що я дужчий, улюбленець глядачів, — відповів Джо. — Одні закладаються на десять доларів, що я подолаю, а інші на шість, що мене подолають.

— Але ж як ти улюбленець і всі певні, що ти переможеш, то чому все-таки ставлять і проти тебе?

— На те й змагання існує, — засміявся Джо. — Не всі ж думки сходяться. Завжди є надія на влучний удар або нещасливу пригоду. Усяко буває, — поважно пояснив він.

Вона боязко пригорнулася до нього, і він самовпевнено засміявся.

— Ось почекай-но, сама побачиш. Тільки не жахайся з самого початку. Перші кілька раундів будуть гарячі. На таке Понта мастак. Він шалений: як почне сипати, то мов той гураган, отож у перших раундах завжди бере гору. Таким способом він чимало боксерів поклав, дужчих і кращих за нього. Мені тільки треба витримати, от і все. Далі він

виснажитьсья, і я насяду на нього. Ти сама побачиш, коли я почну наступати на нього.

Вони підійшли до якогось будинку на розі темної вулиці, як видно з таблиці, — приміщення атлетичного клубу. Під його фірмою, щоб не порушити поліцейних порядків, улаштовано боксерські змагання. Джо пустив дівчину, і вони нарізно наблизились до входу.

— Гляди ж, тримай руки в кишенях, — попередив Джо. — Усе буде гаразд. Якихось дві хвилини, та й годі.

— Цей хлопець зі мною, — кинув він швейцарові, що балакав із поліцаєм.

Обидва приязно привітали Джо, не звернувши уваги на його супутника.

— Як ці не здогадалися, то й ніхто не здогадається, — запевняв Джо, поки вони бралися сходами на другий поверх. — Та якби й помітили щось, однаково не знатимуть, хто ти; задля мене мовчатимуть. Ну ось, тепер сюди!

Він увів її до маленької кімнати, що нагадувала контору, й посадив на запарошений стілець із проламаним днищем. За кілька хвилин він повернувся в довгому купальному халаті й брезентових капцях. Женев'єва боязко пригорнулась до нього; він пестливо обняв її одною рукою.

— Усе буде гаразд, Женев'єво, — підбадьорив він її. — Я вже влаштував. Ніхто не знатиме.

— Та я не за себе, — сказала дівчина. — Я за тебе боюсь.

— Не за себе? А я гадав...

Він вражено глянув на неї: знову відслонилась йому осяйна велич жіночої душі, хоч Женев'єва не раз уже виявляла йому свою чуйність і глибину почуттів. З хвилину він стояв безмовний, а тоді, зникуючись, промурмотів:

— За мене? А тебе не турбує, що подумують люди? Ані трішечки? Га?

Хтось двічі сердито постукав у двері, і голос, ще сердитіший, промовив:

— Де ти там застряг, Джо!

Ці слова повернули Джо до дійсності.

— Швидше, Женев'єво, поцілуй мене ще разі — пошепки, майже святобливо, попросив він. — Це мій останній вихід, я битимусь, як

ніколи, бо ж ти дивитимешся на мене!

За хвилину, ще почувавши на губах теплий дотик його вуст, вона опинилася серед юрби гомінливих хлопців, що не звертали на неї найменшої уваги. Деякі були в самих сорочках із закасаними рукавами. Вони ввійшли заднім ходом, тримаючись гурту, і почали повільно пробиратися поміж лавами.

Величезна, погано освітлена зала, схожа на стодолу, була переповнена й потопала в хмарах тютюнового диму, що надавав усім речам якихось химерних хистких обрисів. Женев'єві здавалося, що вона от-от задихнеться.

Пронизливий крик хлопчаків, що продавали програми й содову воду, зливався з гомоном чоловічих голосів. Вона почула, як хтось пропонував десять проти шести за Джо Флемінга. Голос видався їй монотонним, безнадійним, і вона вся затремтіла. Аякже, хто б то зважувався закладатись проти її Джо!

Але схвилювало її щось інше. Усю її кров збурило, як вогнем, романтика цієї пригоди, щось невідоме, таємниче й страшне: вона ж бо прийшла на збіговисько чоловіків, куди жінкам заборонено ходити! Було чого тремтіти. Уперше на своїм віку вона зважилась на такий ризикований крок, уперше переступила межі, що їх поклав найсуворіший з усіх тиранів — місіс Гранді з робітничого кварталу. Тепер їй стало страшно за себе, хоч хвилину тому вона думала тільки про Джо.

Не встигла вона отямитись, як опинилася в другому кінці зали і, зіп'явшись на кілька східців, зайшла до убиральні. Це була кімнатка, повна-повнісінька чоловіків, і Женев'єва вирішила, що всі вони якось причетні до Гри.

У тій штовханині вона загубила Джо. Але ще не встигла піддатися страхові, як один із хлопців гукнув до неї:

— Гей, ви, ходіть за мною!

Ідучи за своїм поводитарем, вона завважила, що ззаду її охороняє ще один хлопець.

Вони підійшли до якогось помосту з трьома рядами лав, що на них сиділи чоловіки. Тут Женев'єва вперше побачила ринг. Вона була на одному рівні з ним, так близько, що могла доторкнутися до мотузки, напнутої навколо нього. Вона помітила, що підлогу рингу вкрито

підбитим брезентом. Навколо, мов у тумані, Женев'єва бачила напхом напхану залу.

Убиральня, з якої вона допіру вийшла, притикалася до одного кутка рингу. Якось продершись за своїм поводарем поміж людей, що сиділи на лавах, вона опинилася по той бік рингу і ввійшла до другої, такої самісінької вбиральні.

— А тепер сидіть тихо й чекайте, аж поки я прийду по вас, — мовив поводир, тицьнувши пальцем у прорізане в стіні віконце.

IV

Женев'єва кинулася до віконця й побачила просто перед собою ринг. Його було видно, мов на долоні, але зала прозиралася не вся. Ринг заливала сліпучим світлом газова люстра. Перший ряд, що повз нього вона щойно пропхалася, засіли люди з олівцями й нотатниками. Женев'єва збагнула, що то репортери. Один із них жував гумку. За ними, у двох задніх рядах, вона побачила пожежників із поближньої дільниці й кількох поліцаїв; посередині першого ряду серед репортерів сидів молодий шеф поліції. Женев'єва дуже здивувалася, побачивши на протилежному боці рингу містера Клаузена. Спокійний, рум'яний, із сивими бурцями, він сидів у першому ряду. Трохи далі вона нагледіла Сілверстайна. Зморщене його обличчя палало нетерплячкою.

Під ріденькі оплески до зали вступило кілька молодих хлопців, без піджаків, із закасаними рукавами, з відрами, пляшками й рушниками в руках. Вони пролізли під мотузкою і пройшли в протилежний кут рингу. Один із них сів на стілець і прихилився спиною до мотузки. На ньому був грубий білий светр і брезентові черевики на босу ногу. Тим часом другий гурт зайняв кут просто перед Женев'євою. Гучний крик глядачів привернув її увагу до цього кута, й вона побачила Джо, що сидів на стільці в тому ж таки купальному халаті. Його короткі темні кучері були за якийсь ярд від її очей.

Якийсь молодик із пишним чубом у чорному сурдугі з неймовірно високим накрохмаленим коміром, вийшов на середину рингу й підніс руку.

— Панове, прошу не курити! — сказав він.

Глядачі у відповідь заревіли, засвистіли, й обурена Женев'єва завважила, що ніхто не кинув курити. Містер Клаузен саме тримав у руці запаленого сірника і спокійнісінько запалив сигару. Женев'єва відчула, що ту мить ненавидить його. Як міг її Джо виступати в такому диму? Вона й то мало не задихалась, а їй же треба було тільки тихенько сидіти!

Розпорядник підійшов до Джо. Підводячись, той скинув білого халата й вийшов на середину рингу тільки в брезентових капцях і білих коротких штанцях. Женев'єва опустила очі. Вона була сама, схована від чужого ока, проте вся спаленіла, побачивши свого коханого

в такому вигляді. Одначе знову звела погляд, хоч її мучило сумління, бо ж вона знала, що дивитися на голе тіло — гріх. І це тремтіння та хвилювання, зроджене його близькістю, також гріховні. Але то ж був солодкий гріх, і вона не зводила з Джо очей, попри всі приписи моралі. Голос поганської старовини, первісного гріха, голос природи гучно промовляв у ній. З глибини віків до неї доходив шепіт незчисленних поколінь матерів, до неї волали ненароджені діти. Проте вона не знала цього. Знала тільки, що це гріх, і, гордовито підвівши голову, захоплена бунтівничим пориванням, рішуче поклала собі грішити до кінця.

Вона ніколи не думала про тіло, сховане під одягом. Руки й обличчя — ось усе, що вона знала. Дитя цивілізації, вона не уявляла собі людини без одягу. Люди для неї були одягнені двоногі істоти з голими руками й ногами, з головами, зарослими волоссям. Коли Женев'єва думала про Джо, він завжди ввижався їй одягненим: з дівочим лицем, синьоокий, кучерявий, але одягнений. І ось він стояв перед нею майже голий, прекрасний, як бог, заллятий сліпучим світлом. Женев'єва вражено подумала, що бога вона уявляла собі без одягу, огорненого тільки туманом. Таке порівняння коханого з богом здалося їй святокрадством і блюзнірством, і вона злякалась його, як тяжкого гріха.

Смак Женев'євин був вихований на олеографіях, але природжене почуття краси підказувало їй, що перед нею справжнє диво природи. Їй завжди подобалась зовнішність Джо, але Джо в убранні. І вона думала, що то чепурне вбрання й надає йому такої принади. Їй і на думку не спадало, що під одягом може ховатися така довершена краса. Це відкриття її геть спантеличило. Його шкіра була ніжна, як у жінки, навіть ще ніжніша, жодна волосинка не псувала її білого блиску. Це Женев'єва сприймала свідомо, але досконалість лінії, сила і гармонійність усього тіла захоплювали її несвідомо. У всій його постаті була якась чистота й грація. Його обличчя скидалося на каменю, а усміхнені губи надавали йому хлопчачого вигляду.

Він усміхався тому, що розпорядник, поклавши йому руку на плече, ознайомив глядачів:

— Джо Флемінг, гордощі Західного Окленду.

Знялася буря оплесків, глядачі захоплено загукали: «Джо! Наш Джо!», і галас цей не вщухав.

Джо повернувся до свого кутка. Ще ніколи він не здавався Женев'єві таким неподібним до боксера. Лагідні очі, жодної жорстокої рисочки, тіло таке гладеньке й гарне, аж тендітне, а обличчя зовсім хлопчаче, ласкаве й розумне. Вона не досить була досвідчена, щоб скласти ціну широким грудям, плескуватим ніздрям, здоровим легеням і могутнім м'язам, що ховалися під гладенькою шкірою — не бачила, що там затаїлася руйнацька сила. Їй він здавався немов статуеткою з дрезденської порцеляни, з якою треба поводитися обережно й дбайливо, щоб вона не розбилася від самого брутального дотику.

На середину рингу вийшов Джон Понта, з якого два секунданти, кречучи насилу стягли білого светра. Женев'єва вжахнулася, побачивши його. Це був справжній боксер — звір із вузеньким чолом, маленькими, як гудзики, очима під кошлатими, навислими бровами, пласконосий, товстогубий, похмурий. Відлякувала його важка спідня щелепа, волова шия, коротке шорстке волосся, що стирчало, мов на кабанові щетина. Це було втілення жорстокості й люті — щось дике, первісне, тваринне. Смаглява, майже чорна шкіра на грудях і на плечах заросла волоссям, кучерявим, немов собача шерсть. Він був широкогрудий, товстоногий, м'язистий, а проте потворний. Його м'язи були, мов ті вузли, а тіло горбасте й гудзувате: зайвина фізичної сили знищила красу.

— Джон Понта, Вест-Бейський спортивний клуб! — ознайомив розпорядник.

Привітальних вигуків було менше. Очевидно, симпатії глядачів були на боці Джо.

— Усип йому, Понто! З'їж його живцем! — розітнувся серед тиші самітний голос, і його відразу заглушив гнівний рев.

Це не сподобалося Понті: вищиривши зуби, він злісно загарчав і повернувся до свого кутка. У ньому надто яскраво виявлялася первісна дикість, щоб сподобатись глядачам. Вони інстинктивно не любили його. То була тварина, позбавлена душі й розуму, якої жахаєшся, наче тигра або гадюки, яку волієш бачити за залізними ґратками, а не на волі.

Понта почував, що глядачі будуть проти нього. Мов той звір, ворогами оточений, він обвів залу злісними очима. Маленький Сілверстайн, що палко викрикував ім'я Джо, знітився, зустрівши Понтин погляд, і весь скорчився, наче на нього війнуло полум'ям;

слово завмерло йому в горлі. Женев'єва спостерегла це, а коли Понтині очі, обвівши ненависне коло, зустрілися з її очима, вона теж скорчилась і відвернулася. Далі його погляд спинився на Джо. Їй здалося, що Понта навмисне доводить себе до люті. Джо зустрів його погляд лагідною, хлопчачою усмішкою, але обличчя його споважніло.

На середину рингу вийшов у супроводі розпорядника ще один добродушний на вигляд молодик із закасаними рукавами.

— Еді Джонс, суддя на цьому змаганні! — ознайомив розпорядник.

— О, наш Еді! — загукали глядачі й знову заплескали. Женев'єва зрозуміла, що він, мабуть, також їхній улюбленець.

Тим часом секунданти почали одягати боксерам рукавиці. Один із Понтиних секундантів перейшов на другий кінець рингу й пильно оглянув рукавиці Джо перед тим, як той їх одягнув. Суддя запросив супротивників на середину рингу. За ними пішли й секунданти. Джо й Понта стали лицем до лиця, між ними суддя, а позаду секунданти, що поклали руки один одному на плечі й трохи повитягували наперед голови. Суддя щось казав, а всі інші уважно слухали його.

Нараз гурт розпався. І знову виступив розпорядник.

— Джо Флемінг важить сто двадцять вісім, — ознайомив він. — Джон Понта — сто сорок. Боротьба триватиме доти, доки одна рука буде вільна, тож нехай супротивники пильнують, як виходитимуть із заклепки. Нагадуємо глядачам, що боротьба до останку. Наш клуб не визнає змагання внічию.

Він проліз під мотузкою і зіскочив на підлогу. Секунданти з відрами й стільцями теж пішли зі своїх кутків. На рингу zostалися тільки боксери й суддя. Пролунав гонг. Супротивники швидко вийшли на середину й, за звичаєм, дотиснули один одному руку. І відразу ж Понта скажено наскочив на Джо, завдаючи йому удари з обох боків; той відхилився й відскочив назад. Але Понта знову кинувся до нього.

Бій почався. Притиснувши руку до грудей, Женев'єва стежила за рингом. Її приголомшив блискавичний, шалений натиск Понти й град його ударів. Вона певна була, що той скалічить Джо. Іноді вона не могла навіть розгледіти обличчя коханого серед божевільного мигтіння рукавиць. Зате чула глухі вдари — і за кожним їй зі страху ставало аж млосно. Вона не знала, що то лише рукавиці так ляскають одна об одну або об плече, не завдаючи ніякої шкоди.

Нараз вона помітила якусь зміну в бійці. Супротивники зчепились у тісних обіймах; удари вщухли. Вона згадала, що Джо називав це «заклепкою». Понта силкувався визволитися, а Джо не пускав його. Суддя гукнув:

— Нарізно!

Джо спробував відійти, але Понта визволив одну руку, і Джо довелося вдруге обхопити його, щоб уникнути удару. Цього разу — вона помітила — Джо долонею вперся Понті в обличчя, і коли суддя знов гукнув: «Нарізно!», Джо, відштовхнувши голову супротивникові, відскочив назад.

Кілька секунд ніщо не заважало їй бачити свого коханого. Трохи подавши ліву ногу наперед і ледь зігнувши коліна, він увесь напружився, втягнув голову в плечі й нахилив уперед. Руки були готові захиститись або завдати удару, усі м'язи напружені, і коли він ворухився, дівчина бачила, як вони, наче живі, набігали й тріпотіли під білою шкірою.

Новий Понтин напад — і Джо довелося скрутно. Присівши ще нижче, увесь якимось зіщулившись, він прикривався кулаками, ліктями й плечима. Удари сипались градом, і Женев'єві здавалося, що Джо ось-ось упаде мертвий. Але він підставляв під удари рукавиці, плечі й тільки хитався то туди, то сюди, наче дерево в бурю. Зала дрижала від захоплених криків і оплесків, та аж як Сілверстайн, схопившись із місця, у божевільнім захваті загорлав разом з іншими: «О, наш Джо!», дівчина зрозуміла, що Джо не лише не загрожує загибель, а навпаки, він тримається гаразд. Потім він на мить випірнув з-під ударів, щоб зараз же знову заховатися в їх лютому урагані.

Залунав гонг. Здавалося, що герць тривав пів години, хоча зі слів Джо дівчина знала, що мало проминути лиш три хвилини. Щойно вибив гонг, секунданти Джо прошмигнули під мотузкою й повели його в куток, щоб скористатися з блаженної хвилини спокою. Один із них присів навпочіпки і, поклавши його ноги собі на коліна, заходився міцно розтирати литки. Джо сидів на стільці, відкинувши назад голову і простягнувши руки вздовж мотузки, щоб грудям легше було дихати. Рот у нього був розтулений, і двоє секундантів махали рушниками перед ним, а третій шепотів на вухо якусь пораду, витираючи мокрою губкою обличчя, плечі й груди.

Не встигли вони впоратися з усіма тими заходами, що тривали невеличку мить, як знов залунав гонг, секунданти знов полізли під мотузку зі своїм причандаллям, а Джо і Понта вийшли на середину майданчика. Женев'єва ніколи не думала, що хвилинка може бути така коротка. Їй майнула думка, що перепочинок скоротили, і враз вона щось запідозрила, сама не знаючи що.

Понта люто поновив напад, і знов з обох боків посипались удари; Джо давав їм відсіч, а проте вони були такі дужі, що йому довелося відступити на кілька ступнів. Понта, як тигр, плигнув на нього. Намагаючись зберегти рівновагу, Джо мимоволі відтулив себе на мить — викинув руку й трохи підняв голову. Понта відразу скерував страшний удар у незахищену щелепу. Але Джо вчасно нагнувся, і Понтин кулак пролетів йому над потилицею. Ледве він випростався, як лівий Понтин кулак націлився до прямого удару, що мав його висадити за мотузку, і знову блискавичним рухом, на коротесеньку мить випередивши Понту, Джо нагнувся вперед. Понтин кулак спорснув, ледве зачепивши плече. Понта зараз же викинув праву руку, але дарма — Джо знов урятувався в заклепці.

Женев'єва полегшено відітхнула, напруженість її спала, і всю її поїняла незрозуміла кволість. Натовп шаленів у захваті. Сілверстайн схопився на ноги, божевільно горлаючи й вимахуючи руками. Навіть містер Клаузен щосили кричав щось у вухо найближчому сусідові.

Заклепку розірвано, і бій поновився. Джо боронився, відступав і кружляв рингом, уникаючи гураганного натиску. Сам він рідко завдавав удари, бо Понта мав метке око й умів так само добре захищатися, як і нападати. Джо майже не мав ніяких шансів зломити його нелюдську силу. Усю надію він покладав на те, що Понта кінець кінцем виснажить.

Женев'єва дивувалася, чого її коханий уникає бою. Навіть почала сердитись. Їй хотілося, щоб він помстився на тій тварюці, що так напосідала на нього. І ось, коли її нетерплячка дійшла краю, Джо несподівано вгатив кулаком Понту в обличчя. Це був страшний удар. Вона бачила, як Понтин голова сіпнулася назад, і губи заюшилися кров'ю. Біль від удару і рев глядачів розлютили його. Як дикий звір, плигнув він уперед. Усі його попередні наскоки були ніщо проти цього. Але завдати удару він так і не спромігся. Надто спритно боронився Джо проти урагану, що сам і викликав, і давав відсіч, прикриваючись,

пригинаючись і вдаючись до безпечної заклепки, яка дозволяла йому передихнути.

Проте заклепка цілковитої безпеки не давала. Доводилося щомиті пильнувати, бо виходити з неї було ще ризикованіше. Женев'єві аж смішно стало, що Джо в заклепці щоразу всім тілом притискається до Понти. Навіщо він так робить, вона збагнула тільки побачивши, як раз, коли Джо ще не встиг пригорнутись до Понти, той завдав йому удару знизу і мало не влучив у підборіддя, схибивши на якусь волосинку. Коли вони зчепилися вдруге, Женев'єва була вже полегшено відітхнула, гадаючи, що Джо забезпечив себе, бо всім тілом припав до Понти, аж нараз той, спершись підборіддям на плече Джо, завдав йому страшного удару в крижі. У натовпі розлігся тривожний стогін, але Джо швидко стиснув Понтину руку, запобігаючи ще одному ударові.

Почувся гонг. По хвилинній перерві, вони зійшлися знову, цього разу в кутку Джо, бо Понта кинувся йому назустріч через весь ринг.

На білій шкірі Джо, там, де припав останній Понтин удар, саме над нирками, червоніла яскрава пляма, завбільшки з рукавицю. Та пляма притягала до себе й жахала Женев'єву, вона не могла відірвати від неї очей. Нараз, по другій заклепці, Понта влучив над нирки; тепер Джо став пильнувати, і майже щоразу йому вдавалося запобігти ударові, упираючись долонею в Понтине підборіддя й загинаючи йому назад голову. Проте Понті вдалося до кінця раунду ще тричі затопити Джо в те саме місце.

Знов перерва, і знов раунд, що не завдав шкоди Джо, але й не виснажив Понту. На початку п'ятого раунду Джо, загнаний у свій куток, удав, ніби хоче впірнути в заклепку. Але саме тієї миті, як Понта лагодився зустріти наскок, Джо, швидко відхилившись назад, ударив Понту в незахищений живіт чотири рази поспіль: правою й лівою, правою й лівою. То були, мабуть, жахливі удари, бо Понта заточився, відступив, навіть трохи руки спустивши, і плечі йому охляли; здавалося, що він ось-ось зігнеться навпіл і впаде. Гостре око Джо зараз же помітило незахищене місце: він зацідив супротивника в зуби, а тоді навідліг у щелепу. Але трохи схибив — удар припав у щоку, аж Понта заточився.

Глядачі посхоплювалися на ноги, загорлали.

— Здолав Понту, здолав! — долинув до Женев'єви їхній крик, і їй здалося, що зараз настане бажаний кінець. Вона теж була в нестямі,

усю її ніжність і лагідність як водою змило: вона раділа за кожним нищівним ударом свого коханого.

Однак Понта був надто жиливий, щоб так легко здатись. Як нещодавно він, мов той тигр, насідав на Джо, так тепер Джо насідав на нього. Він знову націлився в щелепу Понті, але той уже оклигав і швиденько нагнувся. Кулак розтяв повітря, і така була сила інерції, що Джо, крутнувшись на пів оберта, відлетів набік. Тоді Понта вдарив із лівого плеча, улучивши в незахищену шию; Женев'єва побачила, як безсило звисли руки в її коханого, як зм'якло його тіло і, відхилившись назад, він упав навznak. Суддя почав лічити над ним секунди, відзначаючи кожну помахом правої руки.

Запала мертва тиша. Понта обернувся до зали, чекаючи на заслужену хвалу, але його зустріла тільки могильна мовчанка. Він скипів. Це було несправедливо. Плескали тільки його супротивникові — байдуже, чи той завдавав удари, чи уникав їх, а він, Понта, що зразу розпочав наступ, не почув жодного підбадьорливого слова.

Очі йому злісно блиснули, і, зібравшись на силі, він підскочив до поваленого супротивника. Нахилившись над ним і піднісши догори правого кулака, він чекав, готовий завдати останнього удару, тільки-но Джо спробує підвестися. Суддя, й далі відлічуючи секунди правою рукою, лівою відштовхував Понту. Той, так само нахилений, кружляв навколо, а разом із ним кружляв і суддя, весь час відштовхуючи його та стаючи поміж ним та поваленим Джо.

— Чотири, п'ять, шість, — рахував суддя. І ось Джо, перевернувшись на живіт, зробив слабку спробу підвестися на коліна. Це йому вдалося — уставши на одне коліно і спершись на руку, він почав підгинати другу ногу.

— Не спіши лічити! — гримнуло з десятків голосів.

— На бога, не спіши! — застережливо гукнув один із секундантів Джо, молодий хлопець, що стояв коло рингу.

Женев'єва скинула на нього оком. Обличчя в нього посмутніло й зблідло, він ворушив губами, мимохить рахуючи за суддею: «Сім, вісім, дев'ять...»

Секунди спливали. На слові «дев'ять» суддя востаннє відштовхнув Понту, й Джо підвівся на ноги, згорблений, кволий, але спокійний, дуже спокійний. Понта несамовито кинувся до нього й завдав два

удари — згори вниз і просто. Але Джо відбив обидва, ухилився від третього, подався вбік, щоб уникнути четвертого, та Понта невпинним ураганом ударів загнав його в куток. Джо геть знесилів, він заточувався, коліна йому підгиналися. Понта притис його до мотузки, відступати вже не було куди. Щоб не схибити, Понта зупинився, махнув лівою рукою і щосили вдарив правою. Однак Джо пірнув у заклепку і на мить урятувався.

Понта завзято пручався, щоб визволитись. Він прагнув доконати знесиленого ворога. Але Джо вчепився за нього й не відпуслав: тількино Понті пощастило звільнитися з заклепки, як Джо вдруге повис на ньому.

— Нарізно! — скомандував суддя. Та Джо ще дужче вп'явся в супротивника.

— Відчепіть його від мене! Чуєте, хай йому чорт! — задихаючись, крикнув Понта судді. Той знову скомандував розійтись нарізно. Та Джо все не скорявся, знаючи, що не порушує правил. З кожною секундою до нього поверталася сила, прояснювались думки, зникав з-перед очей туман. Раунд щойно почався, йому треба будь-що витримати три хвилини до кінця.

Тоді суддя схопив обох супротивників за плечі, міцно труснув їх і, нарешті, змусив розійтись, усунувшись між них. Ту ж таки мить Понта кинувся на Джо, як хижий звір на здобич. Джо відбив удар і, як і перше, удався до заклепки. І знов Понта даремне силкувався видертись, а Джо тримав його, і знов суддя розвів їх. Але Джо й далі рятувався в заклепці.

Женев'єва розуміла, що поки Джо в заклепці, йому ніщо не загрожує. Чому ж суддя розводить їх? Це жорстоко. Коли Еді Джонс наказував супротивникам розійтись, Женев'єва зненависно дивилась на його кругле, добродушне обличчя, вона аж зі стільця схоплювалась і так гнівно стискала кулаки, що нігті до болю впивалися в долоні.

До кінця раунду — довгі три хвилини — Джо тільки те й робив, що припадав до супротивника, а суддя розводив їх. Жодного разу Понті не пощастило завдати Джо останнього вирішального удару. Він скаженів із люті, бачивши свою безпорадність перед ослабленим, майже переможеним ворогом. Один удар, лише один удар — але Понта не міг завдати його! Джо врятували досвід і спокій. У голові йому паморочилося, він увесь тремтів, але щосили чіплявся за Понту, а тим

часом до нього верталось життя. Коли розлючений Понта спробував був підняти його і хряснути об підлогу, із зали почувся верескливий голос Сілверстайна:

— А ти б ще вкусив його!

У залі панувала така тиша, що ту глузливу пораду почули всі глядачі і, досі сковані тривогою за свого улюбленця, вони вибухнули голосним, майже істеричним реготом. Навіть Женев'єву розвеселили ті глузливі слова, і їй теж стало легше. Проте вона почувала себе хворою, вимученою і пригніченою всім тим, що бачила досі й бачить далі.

— Укуси його, укуси! — лунало звідусіль. — Відгризи йому вухо, Понто! А то не втнеш його! З'їж його, з'їж! На що чекаєш?

Глузи відбирали Понті терпець. Та що дужче він шаленів, то ставав безпорадніший. Він сопів і харчав, виснажуючись у марних зусиллях, утрачаючи розум та самовладання, і втрату намагався надолужити надмірним напруженням. Він ні про що не думав, почував лише сліпу жадобу нищити; а в заклепці тіпав Джо, як тер'єр тіпає спійманого пацюка, шарпав і пручався, щоб визволитися від Джо, але той тримався міцно й не відставав. Суддя чесно намагався розвести їх. Він аж спітнів, розтягуючи сплетені тіла; та ледве домагався свого, як Джо поновляв заклепку і знов треба було втручатися в боротьбу. Даремне.

Понта намагався, звільнившись на мить, утекти від чіпких рук супротивникових. З того нічого не виходило. Щоб завдати удару, йому треба було підійти до Джо ближче, а той, ніби глузуючи, негайно ловив його у свої обійми.

Женев'єва, зіщулившись у маленькій убиральні біля віконечка, відчула розчарування. Вона була зацікавленою особою в тій смертельній боротьбі: адже один із боксерів — її Джо! А все ж глядачі розуміли, що діється на рингу, а вона ні. Женев'єва не втямила суті Гри, не збагнула, чим вона так вабить людей. Навпаки, та Гра здавалася їй ще загадковішою. У чому її чари? Яка для Джо втіха в цьому страшному зусиллі, у цих лютих обіймах і ще лютіших болючих ударах? Далєбі, Женев'єва могла йому дати більше: спокій, затишок і тиху, солодку радість. За право володіти його душею й серцем вона обіцяла витонченіші й шляхетніші дарунки, ніж ті, що їй давала Гра. А проте він кокетував із двома: тримаючи в обіймах Женев'єву, повертав голову до тієї спокусниці та слухав її спів, якого Женев'єва не розуміла.

Ударив гонг. Раунд скінчився заклепкою в Понтиному кутку. Блідий секундант миттю опинився за мотузкою. Ухопивши Джо на руки, він поніс його через ринг у свій куток. Секунданти заходились шалено упадати коло нього: розтирали ноги, плескали по животі, розтягували пальцями пасок, щоб полегшити віддих. Уперше на віку Женев'єва бачила, як людина дихає животом, і подумала, що сама вона ніколи не дихала так глибоко й поривчасто, навіть коли доводилось наздоганяти трамвай. До неї долинув різкий, гострий дух нашатирного спирту, що ним намочували губку й підносили до обличчя Джо; він жадібно вдихав ядучу пару, і від неї голова йому прояснювалася. Тоді пополоскав рота й горло, висмоктав половину цитрини, а тим часом секунданти шалено махали рушниками, вганяючи в його легені кисень, що мав очистити йому кров і відживити м'язи до подальшої боротьби. Розпалене тіло йому витирали мокрими губками, а голову поливали водою з пляшки.

VI

Гонг зазначив початок шостого раунду, і супротивники рушили назустріч один одному; на них ще блищали краплі води. Понта швидко перебіг дві третини майданчика, так йому кортіло завдати супротивникові удару поки той отямиться. Та Джо витримав напад. Сила дедалі прибувала йому. Він відбив кілька лютих наскоків і сам завдав такого удару, що Понта аж заточився. Він хотів був перейти в наступ, але розважно втримався і став лише відбиватися, боронячись від граду ударів, що посипались у відповідь.

Герць тривав далі так само, як на початку: Джо боронився, Понта нападав. Але тепер йому доводилось пильнувати, бо становище трохи змінилося: хоч би як люто наскочував він на Джо, той міг щохвилини дати відсіч. Та Джо беріг силу. На десять Понтиних ударів він відповідав одним, зате влучним. Понта не переставав нападати на Джо, але не міг із ним упоратися, а Джо, мов той тигр, завжди був напоготові, і щомиті загрожував. Понта збагнув, що має небезпечного супротивника. І вже не нападав так безоглядно, як у перших раундах, знаючи, що одним ударом годі знищити Джо. Картина бою стала мінятися. Глядачі відразу це помітили, і навіть Женев'єва на початку дев'ятого раунду збагнула, що діється. Джо перейшов до наступу. Тепер уже він під час заклепки садив кулаком Понті по крижах, цілячись у нирки. Бив він по одному разу в кожній заклепці, але бив щосили. Виходячи із заклепки, він гатив Понту знизу в живіт, збоку в щелепи або просто в зуби. А як Понта замірявся перейти до наступу, Джо швидко відскакував і обмежувався обороною.

Так минуло два раунди, і третій. Понта помітно знеміг, але не піддавався. Джо мав на меті доконати його не одним ударом і не десятьма, а завдавати удар по ударові, поки розтрощить ту потворну міць. Він не давав ворогові відсапатись, натискав на нього крок за кроком, тільки ритмічно постукували його капці на шорсткому брезенті. Потім несподіваний тигрячий стрибок, один або кілька ударів, відступ назад і знов ритмічне тупотіння. Коли Понта починав оскаженіло насідати, Джо пильно затулявся, а тоді знову поновляв наступ.

Понта потроху виснажувався. Ніхто вже не сумнівався, який буде наслідок змагання.

— Оттак, Джо! — ласкаво підбадьорювали глядачі свого улюбленця.

— Чи ж не сором брати гроші? За що береш гроші? — чулися глузи. — Чого ти не з'їси його, Понто? Шквар! Тріскай!

На перервах між раундами Понтині секунданти так упадали коло нього, як ніколи. Вони були спокійно звірилися на його дивовижну силу, а вийшло не те. Женев'єва стежила, як вони упадали, і водночас дослухалася, що радив Джо блідий секундант.

— Не квапся, — казав він. — Понта у твоїх руках, тільки не квапся. Я бачив його не раз. Він може завдати удару в останню мить. Я бачив, як його лупцювали на макуху, а проте він завдавав удару. Бився з ним Мікі Салівен: тільки-но Понта підведеться, а той його знову кладе. І так шість разів поспіль. Потім загавився, Понта бахнув його в щелепу, і аж за дві хвилини Мікі встав та й питає, що сталося. Добре пильнуй, не підстав себе під влучний удар. Я заклав свої гроші на тебе, але ще не вважаю, що виграв.

Понту поливали водою. Коли залупав гонг, один секундант саме перекинув йому над головою пляшку. Понта рвонувся на середину рингу, і секундант ступив за ним ще кілька кроків, тримаючи над головою перевернену пляшку. Суддя гримнув на нього, і він утік із рингу, упустивши дорогою пляшку, що покотилась по брезенті, заливаючи його водою; суддя носакком викинув її за мотузку.

За всі попередні раунди Женев'єва не бачила на обличчі в Джо того виразу, що промайнув був у крамниці, як він говорив про бокс! Часом його обличчя було зовсім хлопчаче, часом, коли йому дуже перепало, ставало сіре й понуре, а як він удавався до безнастанних заклепок, на нім виступала відчайдушна впертість. Тепер же, як небезпека минула, і Джо опанував становище, Женев'єва вгледіла обличчя борця. Угледіла — і аж здригнулася. Джо був такий далекий від неї! Вона гадала, що знає його, до кінця знає, що має владу над ним, аж ні: те крицеве обличчя, крицевий рот, очі з крицевим полиском були їй зовсім не відомі. Його обличчя видалося їй незворушним лицем янгола-месника, що виконує волю господню.

Понта спробував напасти, як раніш, але удар по зубах спинив його. Невблаганний, упертий, загрозливий, не даючи супротивникові

передихнути, Джо почав ганяти його по всьому майданчику. Тринадцятий раунд закінчився запеклою бійкою в Понтинім кутку. Понта хотів відбитися, але його повалено на коліна; він витримав дев'ять секунд, ще спробував урятуватися заклепкою, але дістав чотири удари в живіт, і, коли пролунав гонг, упав захеканий на руки своїм секундантам.

Джо перебіг у свій куток.

— Тепер, здається, я зловив його, — сказав він своєму секундантові.

— Так, цього разу ти його прикрутив, — відповів той. — Тепер його може врятувати хіба який випадок. Стережись!

Джо стояв, нахилившись уперед, трохи присівши, мов бігун, що чекає на сигнал. Він чекав гонга. Не встиг гонг відлунати, як Джо рвонувся через увесь ринг у Понтин куток і наскочив на нього саме тоді, як Понта, оточений секундантами, підводився зі стільця. Понта тут же бухнув на підлогу, збитий ударом із правого плеча. Він ськ-так видерся з-поміж відер, стільців і секундантів, але Джо знов поклав його. І ще раз довелося йому впасти додолу, поки пощастило вилізти зі свого кутка.

Джо налітав тепер як ураган. Женев'єва пригадала його слова: «Зажди, ти сама побачиш, коли я почну наступати на нього». Помітили це й глядачі. Усі посхоплювалися на ноги, вигуки злилися в одне дике ревище. То був рев юрби, що жадає крові. «Так, певне, виють голодні вовки», — подумала Женев'єва. І разом із вірою в перемогу коханого в її серці прокинулося співчуття до Понти.

Даремне він намагався оборонитися, прикритися, ухилитися, хоч на хвильку впірнути в заклепку. Такої нагоди не було. Удар падав за ударом. То боком, то навзнік валився він на брезент; у заклепках і в розривах на нього сипались удари, що гнули й ламали його, приголомшували мозок і паралізували м'язи. Він літав із кутка в куток, падав на мотузку, підводився й знову звалювався. Він уже махав руками наосліп, у ньому не лишилося нічого людського: це був дикий звір, що рикає, лютує, передчуваючи загибель. Він падав навколішки і, не чекаючи кінця рахунку, зривався на ноги, але жорстокий удар у щелепу відкидав його знов на мотузку.

Болісно напружуючись, ледь тримаючись на ногах, засапаний, зі склистими очима, хапаючи ротом повітря, потворний і героїчний,

затявшись битися до кінця, подолати супротивника, він рвонувся з мотузки та знову заметався по всьому рингові.

І враз Джо послизнувся на мокрому брезенті. Крізь туман, який застеляв йому очі, Понта побачив це і збагнув, що може врятуватись. Він змігся на останню силу, щоб завдати вирішального вдару. Саме тоді, як Джо послизнувся, Понта вгатив його в підборіддя. Джо повалився, Женев'єва побачила, що його м'язи відразу послабли, і почула, як глухо гупнула його голова об брезент.

Шалений крик глядачів відразу завмер. Схилившись над бездушним тілом, суддя став рахувати секунди. Понта заточився і впав навколішки. Потім поволі, хитаючись, зіп'явся на рівні ноги й обвів глядачів зненависним поглядом. Ноги йому трусились і підгиналися; він задихався й хлипав, ловлячи повітря роззявленим ротом. Зненацька його гойднуло назад — він тільки тому не впав, що помацки схопився за мотузку. Він повис на ній усією вагою свого тіла, розбитий, скорчений, схиливши на груди голову. Суддя відрахував фатальну десятку секунду і показав рукою на Понту: це означало, що він переміг.

У залі панувала мертва тиша. Понта, мов гадюка, проповз під мотузкою і впав на руки своїх секундантив, що боковим ходом провели його крізь натовп. Джо й далі лежав нерухомо. Секунданти однесли його в куток і посадили на стілець. Дехто з глядачів уже видерся на ринг, але поліцаї стали відганяти їх.

Женев'єва, не відриваючись, дивилась у віконце. Вона не вельми тривожилась. Її коханого переможено, вона дуже йому співчувала, але не більше. Почасти вона була навіть задоволена. Гра обдурила його, і тепер він належав тільки їй, Женев'єві. Він колись розповідав їй про нокауті — іноді потрібно було чимало часу, щоб отямитись од них. Тому вона занепокоїлась аж тоді, як почула, що секунданти викликають із зали лікаря.

Далі його бездушне тіло понесли з рингу, і Женев'єва вже нічого не бачила у своє віконце. За хвилину двері до вбиральні відчинились, і ввійшло кілька чоловіків: вони внесли Джо й поклали на запарошену підлогу. Голову йому підтримував один із секундантив. Ніхто наче й не здивувався, що застав тут Женев'єву. Вона підійшла й стала навколішки біля Джо. Очі йому були заплющені, рот ледь розтулений. Мокрий чуб пасмами спадав на лице. Вона взяла його за руку, підняла її і вжахнулася: рука була важка й зовсім безживна. Дівчина хутко

позирнула на обличчя секундантив та інших чоловіків навколо. Усі вони були наче злякані, крім одного, що напівголосно люто лаявся. Вона помітила й Сілверстайна, що стояв поруч неї, такий самий наляканий, як і всі. Він ласкаво підняв руку й співчутливо потис Женев'єву за плече.

Від того співчуття дівчині стало страшно, голова їй пішла обертом. Хтось увійшов до вбиральні, й усі перед ним розступилися. Він сердито крикнув:

— Вийдіть! Усі вийдіть! Прошу звільнити кімнату!

Кілька чоловіків мовчки вийшли.

— А ви хто? — гостро спитав він у Женев'єви. — Та це дівчина, хай йому чорт!

— Нічого, хай залишається, це його наречена, — сказав хлопець, що в ньому Женев'єва пізнала свого проводиря.

— А ви? — накинувся той, що ввійшов, на Сілверстайна.

— Я з нею, — вперто відповів старий.

— Вона в нього служить, — пояснив хлопець. — Я ж вам кажу, що все гаразд.

Незнайомий щось бовкнув і уклякнув коло Джо. Він провів рукою по мокрій голові, знов щось промурмотів і підвівся.

— Мені тут нема чого робити, — сказав він. — Пошліть по лікарняну карету.

Усе, що було далі, здавалося Женев'єві лихим сном. Мабуть, вона знепритомніла, бо чого ж Сілверстайн підтримував її рукою? Вона бачила обличчя навкруги невиразно, ніби в тумані. До її слуху долинали уривки розмови. Хлопець, що був їй за проводиря, щось казав про репортерів.

— Твоє ім'я попаде до газет, — десь іздалеку почула вона Сілверстайнів голос. Вона лише пам'ятала, що злякано похитала головою.

Тоді виринули якісь нові обличчя. Джо винесли на брезентових ношах. Сілверстайн застібнув їй довге пальто й коміром затулював обличчя. Нічне повітря обвіяло їй щоки. Вона підвела голову й побачила холодні зорі. Її посадили на якусь лаву. Біля неї сидів Сілверстайн. Джо теж був із ними, так само на брезентових ношах; на голе тіло йому накинуто покривало. Був ще з ними якийсь чоловік

у синій уніформі, він щось лагідно казав, а що саме, Женев'єва не пам'ятала. Тупотіли копита коней — і вона летіла кудись у ніч.

Потім знов було світло, голоси і тхнуло йодоформом. «Мабуть, лікарня», — подумала Женев'єва. — Ось операційний стіл і лікарі». Вони оглядали Джо. Один із них, темноокий, чорнобородий, схожий на чужоземця, випростався й сказав другому лікареві:

— Ніколи ще такого не бачив. Уся потилиця.

Губи їй пересохли й горіли, у горлі аж пекло з нестерпучого болю. Але чому вона не плаче? Вона повинна плакати, вона відчувала, що повинна плакати. Онде по той бік вузького ліжка стоїть Лоті (нова примара зі сну) і плаче. Хтось каже щось про коматозний стан. Не чужоземного вигляду лікар, а хтось інший, — та чи ж не однаково? Котра година? І, мов на відповідь, у вікно зазирнув білий світанок.

— Сьогодні ми мали вінчатися, — сказала вона до Лоті.

— Ой, мовчи, мовчи! — простогнала та і, затуливши обличчя руками, знову заплакала.

От і кінець усьому — килимам, меблям, маленькому будиночкові, побаченням і гулянкам, тремтливим зоряним ночам, любим поступкам одне одному, взаємному коханню. Потворна суть Гри, якої Женев'єва не могла збагнути раніш, пойняла її жахом. О, як вона заповонила душу чоловіка — вона, глузлива й облудна, ризикована й знадлива, як вона хвилювала йому кров і принижувала жінку! То через неї жінка не могла стати для чоловіка всім, а була тільки іграшкою та розвагою; жінці він дарував материнство й родинний клопіт, скороминущі настрої та примхи, а Грі віддавав свої дні та ночі, працю рук і мозку, щоденну роботу й найшаленіші зусилля, усю натугу і запал — усе для Гри, володарки його серця.

Сілверстайн допоміг їй звестися на ноги. Женев'єва сліпо скорилася: вона й досі була наче у владі сну. Сілверстайн узяв її за руку й підштовхнув до виходу.

— Чому ти не поцілуєш його? — крикнула Лоті, і смутні її очі спалахнули докором.

Женев'єва слухняно зупинилася, схилилась над нерухомим тілом і притулилася вустами до теплих ще губ. Двері розчинилися, і вона ввійшла до другої кімнати. Там стояла сердита місіс Сілверстайн, яка ще дужче розлютилася, побачивши Женев'єву в чоловічому вбранні.

— Ну, що я тобі казала, га? — люто напала вона на Женев'єву. — Що я тобі казала? Потрібен був тобі боксер? Тепер твоє ім'я пропишуть по всіх газетах. Прийти на змагання у чоловічому вбранні! Ох ти, паскудо! Ох ти...

Та враз з очей їй ринули сльози, голос урвався, і, простягнувши гладкі руки, незграбна, смішна, але свята в своїм материнім почутті, вона кинулася до заляклої дівчини й притиснула її до грудей. Якись незугарні пестливі слова злітали їй з уст, і вона, тихо похитуючись, заходилася гладити Женев'євине плече своєю великою важкою рукою.